

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesinin Bir Hak
Olarak İleri Sürülmesi: Azerbaycan Açısından Dağlık
Karabağ Örneği

Gökmen KILIÇOĞLU

2502040189

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu

İstanbul 2012

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Gökmen KILIÇOĞLU Numarası : 2502040189
Anabilim/Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler Tez Savunma Tarihi : 17.01.2012
Danışman : Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU Tez Savunma Saati : 11:00

Tez Başlığı : Halkların Kendi Kaderini Tayin İlkesinin Bir Hak Olarak İleri Sürülmesi:
Azerbaycan Açısından Dağlık Karabağ Örneği

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. FARUK SÖNMEZOĞLU		Kabul
PROF. DR. BİRSEN ÖRS		RED
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
DOÇ. DR. SERPİL ÇAKIR		Kabul
DOÇ. DR. ALİ FAİK DEMİR		Kabul

HALKLARIN KENDİ KADERİNİ TAYİNİ İLKESİNİN BİR HAK OLARAK İLERİ SÜRÜLMESİ: AZERBAYCAN AÇISINDAN DAĞLIK KARABAĞ ÖRNEĞİ

Gökmen KILIÇOĞU

ÖZ

Tezin amacı halkların kendi kaderini tayini ilkesi çerçevesinde Dağlık Karabağ örneğinin analiz edilmesidir. İlk bölümde, ilkenin gelişimi, tarihçesi, kısıtları ve kavram üzerinde yürütülen tartışmalar ele alınmış ve kavramsal çerçeve kurulmaya çalışılmıştır. İlkenin çeşitli örneklerde kullanımı irdelenmiştir. İkinci bölümde Dağlık Karabağ olayının tarihi gelişimi, çatışma süreci ve çözüm çabaları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise kavramsal çerçeve ve tarihsel süreç doğrultusunda Dağlık Karabağ sorunu, kendi kaderini tayin ilkesi açısından analiz edilmiştir.

CLAIMING THE PRINCIPLE OF NATIONAL SELF-
DETERMINATION AS A RIGHT: NAGORNO KARABAKH CASE
ACCORDING TO AZERBAIJAN

Gökmen KILIÇOĞLU

ABSTRACT

The aim of this thesis is the analyzing of the Nagorno Karabakh case in frame of principle of national self- determination. In the first chapter development, history and limits of the principle and arguments on principle are examined, also a conceptual framework is tried to be determined. In several cases usage of principle is analyzed. In second chapter historical backround of Nagorno Karabakh case, conflict and resolution processes are evaluated. In the third chapter according to conseptional framework and historical process, Nagorno Karabakh case has been analyzed in terms of self- determination.

ÖNSÖZ

Çalışma Dağlık Karabağ çatışmasını ve bu olay üzerindeki çatışmaları halkların kendi kaderini tayini ilkesi ışığında incelemektedir. Çalışmanın bir bölümü Azerbaycan'da gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan'da Rusça dil eğitimin yanında özellikle M. F. Ahundov Azerbaycan Devlet Kütüphanesi'nde bir çok kaynağı inceleme imkânı buldum. Bunlar çalışmanın hazırlanmasında önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca Bakü, Gence, Sumgayt şehirlerinde Dağlık Karabağ'dan ayrılmak zorunda kalmış “kaçkın”larla ve savaşı yaşamış insanlarla tanışıp, görüşüm.

Danışmanım Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU'na, hocalarım Prof. Dr. Birsen ÖRS'e ve Doç. Dr. Levent ÜRER'e süreç boyunca verdikleri destekleri için teşekkür ederim.

Akademik hayata birlikte başladığımız ve her an yardımlarını gördüğüm Serkan KEKEVİ ve Yavuz CANKARA'ya teşekkür yetersiz kalacak bir iade olacaktır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yapmakta olan tüm mesai arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Çalışmama Azerbaycan'da devam edebilmem için gerekli desteği esirgemeyen Prof. Dr. Turan YAZGAN hocama ve Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi yetkililerine teşekkürü borç bilirim.

Her şeyden önce varolmamı sağlayan, eğitim hayatım boyunca maddi manevi bütün imkânlarını benim için seferber eden aileme müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
HARİTALAR.....	vii
TABLolar	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4
1.1. Kuramsal Açıdan Kendi Kaderini Tayin İlkesi.....	7
1.1.1. Marksizm Ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin İlkesi.....	11
1.1.2. Liberalizm ve Kendi Kaderini Tayin İlkesi	17
1.2. Uluslararası Kuruluşlar ve Kendi Kaderini Tayin İlkesi.....	22
1.2.1. Birleşmiş Milletler ve Kendi Kaderini Tayin.....	23
1.2.2. Avrupa Birliği ve Kendi Kaderini Tayin İlkesi	32
1.2.3. Diğer Örgütler.....	39
1.3. Günümüzde Kendi Kaderini Tayin Kavramı Ve Sorunlar	41
1.3.1. Kendi Kaderini Tayin Kavramının Anlamı	41
1.3.2. “Ulus”, “Halk” ve “Kendi” (Self) Kavramları.....	43
1.3.3. Kendi Kaderini Tayin’in Hak Veya İlke Olma Durumu	45
1.3.4. Azınlıklar ve Kendi Kaderini Tayin Kavramı	48
1.4. Uluslararası Hukuk ve Kendi Kaderini Tayin	56
1.4.1. Ülkesel Bütünlük ve Kendi Kaderini Tayin	56

1.4.2. Ayrılma Hakkı ve Kendi Kaderini Tayin	58
1.4.3. İç İşlerine Karışmama İlkesi	67
1.4.4. Kuvvet Kullanmama İlkesi	68
1.5. Dış ve İç Kendi Kaderini Tayin Ayrımı	70
1.6. KAVRAMIN UYGULANMASINDAN ÖRNEKLER	73
1.6.1. Aaland Adaları Olayı ve Saar Halkoylaması	79
1.6.2. Katanga Olayı	83
1.6.3. Biafra Olayı	85
1.6.4. Kosova Olayı	87
1.6.5. Abhazya Olayı	91
2. DAĞLIK KARABAĞ ve DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHÇESİ..	95
2.1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafi Konumu	95
2.2. Tarihçe	97
2.2.1. Hanlıklar Dönemi Ve Rus İşgali	98
2.2.2. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Yıllarındaki Gelişmeler (1918 – 1920).....	101
2.2.3. Sovyet Azerbaycan'ı Yıllarındaki Gelişmeler: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin Ortaya Çıkarılması.....	106
2.2.4. Sorunun Tekrar gündeme Gelmesi Ve Çatışmaya Dönüşmesi.....	111
2.2.5. Dağlık Karabağ ve İşgal Edilmiş Bölgelerdeki Mevcut Durum.....	122
2.5. Barış İçin Yapılan Girişimler Ve Soruna Uluslararası Örgütlerin Yaklaşımları	128
2.5.1. AGİT'in Yaklaşımı	128
2.5.2. Birleşmiş Milletler'in Yaklaşımı	136
2.5.3. NATO'nun Yaklaşımı	143
2.5.4. Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı	144
2.5.5. Avrupa Konseyi'nin Yaklaşımı	148

2.5.6. İslam Konferansı Örgütü'nün Yaklaşımı.....	154
3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN KENDİ KADERİNİ TAYİN KAVRAMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	158
3.1. Kavramsal Değerlendirme.....	159
3.1.1. Hakkın Öznesi Açısından Değerlendirme	162
3.1.2. Ülkesel Bütünlük Açısından Değerlendirme	168
3.1.3. Ayrılma Açısından Değerlendirme.....	172
3.1.4. İç ve Dış Self Determinasyon Açılılarından Değerlendirme	175
3.2. Uluslararası Topluluğun Konuya Yaklaşımı	195
3.2.1. ABD'nin Çatışmaya Yönelik Tutumu	198
3.2.2. Rusya Federasyonu'nun Çatışmaya Yönelik Tutumu	202
3.2.3. Türkiye'nin Çatışmaya Yönelik Tutumu	208
3.2.4. İran'ın Çatışmaya Yönelik Tutumu	215
SONUÇ	221
KAYNAKÇA:.....	227
ÖZGEÇMİŞ	281

HARİTALAR

Harita 1 Dağlık Karabağ Haritası	95
--	----

TABLolar

Tablo 1. Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısı.....	165
Tablo 2. Dağlık Karabağ'da Üretimin Arttırılması İçin Ayrılan Bütçe	180
Tablo 3. Yıllara göre üretim artış miktarı.....	182

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABÖ.	Afrika Birliği Örgütü
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Topluluğu
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AK(b)P MK	Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi
ANAP	Anavatan Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
ARDA	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
c.	Cilt
Der	Derleyen
DKMV	Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti
DSP	Demokratik Sol Parti

Edt	Editör
EUH	Ermeni Ulusal Hareketi
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KKT	Kendi Kaderini Tayin
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MC	Milletler Cemiyeti
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
RK(b)P MK	Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi
s./ ss.	Sayfa/sayfalar
S.	Sayı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım Programı
TAS	Tek Avrupa Senedi
UAD	Uluslar arası Adalet Divanı
UNMIK	Birleşmiş Milletler Kosova Geçici İdare Misyonu
UNOMIG	BM Gürcistan Askeri Gözlemci Misyonu
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Halkların kendi kaderini tayini kavramı ortaya atıldığı günden bu yana tartışmalara konu olmuştur. Bu kavramı bir hak olarak savunanlar bile farklı durumlar karşısında çeşitli gerekçelerle reddetme yoluna gitmişlerdir. Özellikle ayrılıkçı talepleri bulunan grupların en hararetle sarıldıkları kavramın kendi kaderini tayin kavramı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bir halkın kendi siyasi geleceğine karar verme olarak açıklanabilecek ve en yaygın ifadesini bir devlet kurma arzusunda bulan kavram, çok azı homojen olan dünya devletleri açısından her zaman riskler barındırmaktadır.

İdeolojik kökenleri ile çok yönlü hale gelen ancak aynı zamanda son derece belirsizleşen halkların kendi kaderini tayin ilkesi, dünya toplumunun temel oyun kurallarının yeniden yapılanmasında ve tanımlanmasında yeni bir süreç başlatmıştır. Kavram zaman zaman devletler arasında güç mücadelesi için bir araca dönüşmüştür. En iyimser değerlendirmeler de bile devletlerin kavramı kendi çıkarlarına göre yorumlamak istedikleri görülebilir.

Halkların kendi kaderini tayini ilkesinin büyük kabul gördüğü iki temel dönemden söz etmek mümkündür. Ancak her iki dönemde de ilgili hak sadece belirli ülke ve halklar için uygulanmış; dolayısıyla da sınırlı bir tatbikat imkânı bulmuştur. Birincisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Bu dönemde Wilson söz konusu ilkeyi evrensel anlamda kullanmakla birlikte sadece Avrupa’da bazı toplulukların egemenlik hakkı kazanması amacını gütmüştür. Kendi kaderini tayinin ilk dalgası diyebileceğimiz bu dönemde daha çok Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletlerinin istek ve politikaları etkili olmuştur. Bunun sonucunda da bazı yeni devletler ortaya çıkabilmiştir. İkincisi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Bu dönemde ise self-determinasyonun uygulanmasında temel eğilim ve amaç denizaşırı imparatorlukların parçalanması sürecini istikrarlı bir şekilde sonuçlandırmaktır.¹ İkinci dalga denebilecek bu dönem dekolonizasyon dönemi ile eşzamanlı olarak yürümüş ve özellikle eski Afrika sömürge ülkeleri bu dönemde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

¹ Rupert EMERSON, “Self-Determination,” *American Journal of International Law*, Cilt 65, No. 3, 1971, s. 463

Burada özellikle sömürgeci devlet ile sınırı olmayan ve hatta sömürge ülkeye coğrafi olarak çok uzak olan sömürge ülkeleri birbiri ardına BM sistemine dâhil olmuşlardır. Dekolonizasyon olarak bilinen bu dönemde sıklıkla uygulama alanı bulan self-determinasyon ilkesi bu dönem sona erdikten sonra eski hızını ve popülaritesini kaybetmiştir.² Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde ve özellikle dağılması sonrasında üçüncü bir dalganın etkileri görülmeye başlamıştır. Kavram için yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Toprak bütünlüğü, sınırların değişmezliği, iç işlerine karışmama gibi kavramlarla halkların kendi kaderini tayin kavramı arasında çelişki ve çekişmeler hız kazanmıştır.

Geçmişten bilindiği gibi imparatorlukların çöküşü sonrasında yeni devletler oluşurken devlet içindeki gruplarda ve devletlerarası ilişkilerde eski, unutulmuş veya bastırılmış politik, ekonomik, kültürel ve teritoryal iddialar yükselişe geçer.³ Sovyetler Birliği'nin dağılması da benzer gelişmelere sebep olmuştur. 1980'lerin sonu 90'ların başlarına gelindiğinde özellikle Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde kendi kaderini tayin sorunu şiddetlenmiştir. Yugoslavya'da farklı etnik ve dini gruplar kendi kaderlerini tayin talebi ile ayrıldılar. Slovenler, Sırp, Hırvatlar bağımsız cumhuriyetler kurdular. Bosna Hersek çok daha kanlı bir süreç yaşadı.

Sovyetler Birliği'nin pek çok bölgesindeki etnik gruplar kendi kaderlerini tayin hakkı isteğinde bulunmaya başladılar. Görece küçük bir coğrafyada birçok etnik grubun iç içe yaşadığı Kafkasya da bu durumdan nasibini alan bir bölgedir. Güney Kafkasya'da bulunan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin içerisinde cumhuriyet olarak yer alan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Rusya Federasyonu içerisinde çeşitli derecelerde muhtariyetleri olan Kuzey Kafkasya'daki Çeçenler gibi gruplar ise bağımsızlık isteklerini elde edememişlerdir.

Güney Kafkasya'da bulunan devletler bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da bu bölgede sorunlar bitmemiştir. Yeni bağımsızlıklarını kazanmış Azerbaycan ve Gürcistan içerisinde ayrılıkçı talepler şiddetlenmiştir. Gürcistan'da Abhazlar ve

² A.g.e., s. 465

³ Sue DAVIS, Steven O. SABOL, "The Importance of Being Ethnic: Minorities in Post-Soviet States- The Case of Russians in Kazakhstan", **Nationalities Papers**, vol. 26, no. 3, 1998, s. 475.

Osetler; Azerbaycan'da ise Ermeniler, Talişlar, Lezgiler ayrılıkçı hareketler yürütmüşlerdir. Azerbaycan açısından en önemli problem Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti Ermenileri'nin kendi kaderini tayin iddiası ile başlattıkları çatışmalar olmuştur. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ile Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti arasında nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde arazi anlaşmazlığı olarak başlayan sorun, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile iki komşu ülke arasında tam ölçekli bir savaş haline gelmiştir.⁴ Ölenlerin tam sayısı verilemese de 25000 ile 30000 arası olduğu belirtilmektedir.⁵ Bir milyonun üzerinde insan ise yerlerinden olmuş ve mülteci durumuna düşmüştür.

Bu çalışmada Dağlık Karabağ sorunu kendi kaderini tayin kavramı açısından incelenecektir. Çalışmada Dağlık Karabağ Ermenilerinin bu kavramı ileri sürüp süremeyeceği, bu kavram üzerinden barışçıl bir sonuca ulaşıp ulaşılamayacağı sorusuna cevap aranacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde kendi kaderini tayin ilkesinin gelişimi çeşitli açılardan incelenecektir. Kavramın tarihsel sürecinin yanı sıra kavramla ilgili tartışmalar, kavramın günümüzdeki durumu ele alınacaktır. Kavramın uluslararası hukuktaki yeri ve diğer uluslararası normlarla ilişkileri incelenecektir. Ayrıca kavramın uygulanmasına dair örnek olaylara yer verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Dağlık Karabağ sorununun tarihçesi incelenecektir. Bölgenin tarihi, coğrafi ve sosyal yapısı irdelenerek soruna etkisi üzerinde durulacaktır. Ayrıca sorunun çözümüne yönelik çalışmalar incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Dağlık Karabağ sorunu kendi kaderini tayin kavramı çerçevesinde değerlendirilecektir. Tarafların ve uluslararası kamuoyunun yaklaşımları kavramsal çerçeve ışığında incelenecektir.

⁴ Philip GAMAGHELYAN, "Intractability of the Nagorno-Karabakh Conflict: A Myth or a Reality?", s.1

⁵ Moorad MOORADIAN, Daniel DRUCKMAN. Nov, 1999. "Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95", **Journal of Peace Research**, Vol. 36, No. 6., November 1999, ss. 709-727

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Halkların kendi kaderini tayin ilkesi çok tartışılan, çok kullanılan bir o kadar çok da tanımı yapılmaya çalışılan bir kavramdır. Birçok politik akımın, devletin, kurumun heyecanla, ateşli bir şekilde bu kavramı savunduğunu, yine aynı birimlerin farklı gerekçelerle başka olaylar karşısında şiddetle reddettiğini görebiliriz.

Kant'ın bireyin kendi yazgısını belirleyecek güçte bir özne olduğu ve bireyin ancak dış kısıtlamalardan serbest olabildiğinde ahlaki davranış gösterebileceği varsayımına dayandırılabilir yaklaşımı; başta Fichte olmak üzere Kant'ın Alman romantik akımı içindeki izleyicileri, bireysel özgür irade tasarımı, kolektivitelere, özellikle kültürel topluluk ya da uluslara uyguladılar.⁶

Self-determinasyon arzusu ile milliyetçilik arasında hiç şüphesiz çok yakın bir ilişki vardır. Bu çerçevede Fransız Devrimi'nin self-determinasyon ile ilgili gelişmeler üzerinde oldukça büyük bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.⁷

19. yüzyılın sonlarında yükselişe geçen kavram dünya politikasının temel argümanlarından biri haline geldi. Kendi kaderini tayin ilkesinin gelişimi 18 ve 19. yüzyılda milliyetçiliğin gelişimi ile doğal bir etkileşim içindedir.⁸ 1. Dünya Savaşı sonrasında "Wilson İlkeleri" ile resmileşen kavramın yeni dünya politika sahnesini biçimlendiren ilke haline geldiğini söylemek çok abartılı olmayacaktır. Bu ilkenin bu şekilde evrensel bir şekle dönüşeceğini ne Wilson'un ne de o dönemde kavramın çağdaş savunucularının tasarladığı söylenemez. Kavram, onlar tarafından yalnızca mağlup güçlerin egemenliği altında bulunan yerler için uygulanacak bir araç olarak

⁶ Anthony D. SMITH, "Kendi Yazgısını Belirleme (self-determination)", Vernon Bogdanor (edt), **Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi**, c. 1, (çev. Bülent Peker ve diğerleri), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 420

⁷ Chimene I. KEITNER, "National Self-Determination In Historical Perspective: The Legacy Of The French Revolution For Today's Debate", **International Studies Review**, c. 2, No. 3, 2000, ss. 3-26.

⁸ Alfred COBBAN, **The Nation State and National Self-Determination**, Thomas Y. Crowell, New York, 1969, s. 34- 56.

tasarlanmıştır.⁹ Woodrow Wilson'un Avrupa imparatorluklarının sömürgelerine son vermek için kullandığı bu ifadeyi¹⁰ Lenin sosyalist devrimlere hizmet etmesi amacıyla kullanmıştır.¹¹ Ancak lambadan çıkan cini kontrol etmek, hele tekrar şişesine sokmak mümkün olmadı. Kızıl Bolşevikler'den Beyaz emperyalistlere, faşistlerden sosyal demokratlara, liberallere uzanan bir yelpaze bu ilkeyi benimsediler.¹²

Kavramı hızla benimseyen ve savunan ancak istediklerini aldıktan bir süre sonra çıkan sorunlarda kısıtlanmasını isteyen taraflara Afrika ve Asya bağımsızlık hareketleri örnek verilebilir. Bu hareketler ulusların kendi kaderini tayini ilkesi ile harekete geçerken aslında politik bağımsızlığı etnik dağılıma uygun olarak değil sınırları hasbelkader sömürge güçlerince belirlenmiş yönetim bölgelerine göre istemekteydiler.¹³ Bu duruma göre ortaya çıkan devletler birer çok uluslu, birçok etnik grubu içinde barındıran devletler oldular. Bu yeni politik yapılar bir süre sonra artan self- determinasyon taleplerinin hedefi haline geldiler. Önceden self-determinasyonun savunucusu olan bu devletlerin başkanları, bu durumda çok-ulusluluğun (multinationalism) savunucusu haline geldiler. Yani yeni kurulan veya bağımsızlığını kazanan devletin, bir kez varlığını kazanınca bundan başka self-determinasyon talebine tahammülü kalmamaktadır.¹⁴

Halkların kendi kaderini tayini ilkesinden endişelenenler kadar onu savunanlar da bu hakkın kısıtları olması gerektiğini kabul etmektedirler. Margalit ve

⁹ Walker CONNOR, "Self- Determination: The New Phase", **World Politics**, vol. 20, no. 1, October 1967, s. 31

¹⁰ Cobban, a.g.e., s. 52-56

¹¹ Stanley W. PAGE, "Lenin and Self Determination", **The Slavic and East European Review**, vol. 28, no. 71, 1950, s. 342

¹² Mustafa TOPAL, **Ulus Düşünmek**, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 300

¹³ Connor, a.g.m., s. 31

¹⁴ Rupert EMERSON, "Self- Determination", **American Journal of International Law**, vol. 65, no. 3, July 1971, s. 464

Raz'a göre kendi kaderini tayin ne mutlak ne de koşulsuz bir haktır.¹⁵ Liberal bir kurgu ile “Halkların Yasası”nı çizen John Rawls¹⁶ bile:

Bağımsızlık hakkı ve kendi kaderini tayin hakkı ancak genelde Halkların Yasası'nın belirleyeceği belli sınırlar içinde geçerlidir. Bu yüzden hiçbir halk başka halkları boyunduruk altına alma pahasına kendi kaderini tayin etme ya da ayrılma hakkına sahip değildir. Öte yandan kendi kurumlarıyla insan haklarını ihlal eden ya da bünyesinde yaşayan azınlıkların haklarına sınırlama koyan bir halk dünya toplumunun kınamasını protesto edemez.

diyerek kavrama sınırlarını çizmiştir. Cobban'a göre kendi kaderini tayinin her ulusun iç ve dış şartlarına göre değişen, kesin olmayan bir sınırı bulunmaktadır.¹⁷ Ahlaki veya pratik hususların bir etnik grubun kendi kaderini tayin hakkını sınırlayabileceği ileri sürülebilir.¹⁸

Bu bölümde ilk olarak kavramın kuramsal incelemesi yapılacaktır. Amerikan bağımsızlık bildirgesi ve Fransız Devriminde kavramın görülmesi ve gelişimi gözlenecektir. Kavramın gelişmesinde önemli yerleri olan Marksist ve liberal bakış açısından kavramın gelişimi üzerinde durulacaktır. Ardından kavramın uluslararası kuruluşlardaki gelişim ve uygulanması incelenecektir. Bölümün diğer bir konusu da halkların kendi kaderini tayini kavramını oluşturan halk, ulus, kendi (self) gibi kavramların ele alınması ve bu kavramın bir ilke veya hak olması etrafındaki tartışmalar olacaktır. Ayrıca kavramın uluslararası hukuktaki yeri ve diğer ilkelerle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır. Son olarak kendi kaderini tayin taleplerinden kaynaklanan çatışmalar ve bunların önlenmesi çabalarını içeren örnekler incelenecektir.

¹⁵ Avishai MARGALIT, Joseph RAZ, “National Self- Determination”, **The Journal of Philosophy**, vol. 87, no 9, September 1990, s. 461.

¹⁶ John RAWLS, **Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”**, (çev. Gül Evrin) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 39.

¹⁷ Cobban, a.g.e., s. 309.

¹⁸ Harry BERAN, “A Philosophical Perspective”, içinde W. J. Alan McCartney (edt); **Self-Determination in The Commonwealth**, Aberdeen University Press, Aberdeen, 1988, ss. 28-29

1.1. Kuramsal Açıdan Kendi Kaderini Tayin İlkesi

Kendi kaderini tayin kavramı yönetim kadar eskidir ve çok yönlü ideolojik kökenleri vardır.¹⁹ Self-determinasyon, Avrupa’da yaşanan mezhep savaşlarını bitiren 1648 Westphalia Antlaşmasıyla oluşan ortamda insanların kendi mezhebini serbestçe belirleme hakkı olarak ortaya çıkmıştır. Uzun süren bu mezhep savaşları sırasında birçok kez el değiştiren ülkelerin halklarında monarşilere karşı da bir tepki oluşmuştur. Monarşiler, ülkeyi ve üzerinde yaşayan insanları kendi mülkü olarak kabul etmiş ve bunlar üzerinde yasalar tarafından sınırlanmayan bir gücü taşımışlardır. Monarşiler, ülkeleri ve üzerinde yaşayan insanları “satış, değiştirme, evlilik, miras” gibi birçok el değiştirme yöntemini kapsayacak şekilde ele geçirebilir veya elden çıkarabilirlerdi.²⁰ Özellikle Batı Avrupa’da ve Amerika’da aydınlanma çağının etkisiyle devletler bu anlayıştan sıyrılmaya ve meşruiyetlerini, dini otoriteler yerine, kendi toprakları üstünde yaşayan halka dayandırmaya başlamışlardır. Milton, Locke, Voltaire, Rousseau gibi düşünürlerin etkisiyle millî egemenlik ve temsilî hükümet fikri giderek güçlenmiş ve bireysel haklar bilinci oluşmaya başlamıştır. 1688 İngiliz Devriminde ve Amerikan kolonilerinin bağımsızlık savaşında da halkların kendi kaderini belirleme ilkesinden sıkça söz edilmiştir. Bugün anlaşıldığı biçimiyle ise kendi kaderini tayin hakkının ilk siyasi ve ideolojik kökenleri 18. yüzyıldaki Aydınlanma felsefesinde görülür. Bu dönemde Batı dünyasında kendi kaderini tayin ilkesi varlığını eşitlik ilkesi ve yönetenlerle yönetilenler arasında var olduğuna inanılan sosyal sözleşme fikri gibi felsefi düşüncelere borçludur. Rousseau, Toplumsal Sözleşme’de toplumun ortak çıkar ve kendi kaderini tayine dayandığını belirtmiştir.²¹ Bu çerçevede, devlet iktidarının halk iradesinden kaynaklanması gerektiği ve kendi kaderini tayin ilkesinin, halkı anayasa yapan otorite haline soktuğu kabul edilmektedir. Yine bu dönem aydınlarından Locke’un yazılarında görülen ana

¹⁹ Gunter LAUWERS, Stefaan SMIS, “New Dimensions of the Right to Self-Determination: A Study of the International Response to the Kosovo Crisis”, **Nationalism And Ethnic Politics**, Vol. 6, No. 2, (Summer 2000), s. 43.

²⁰ Shah SIKANDER, “An In-Depth Analysis of the Evolution of Self-Determination Under International Law and the Ensuing Impact on the Kashmiri Freedom Struggle, Past and Present”, **Northern Kentucky Law Review**, Vol. 34, (2007), s. 29

²¹ Baskın ORAN, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 53.

temalardan biri şöyledir: “iktidar gücü gayrimeşru arttığında veya yaşama gücü zalim bir karakter halini aldığında bir birey veya ulusal toplulukların doğal olarak bu hakkı vardır.”²²

Liberal demokrasi düşüncesiyle yakından ilişkili olan ve bu yönüyle tamamen Avrupa kökenli²³ olan ilke, bu eski temellere rağmen, ancak demokrasinin modern bir şekilde ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sağlam temellere dayanmaya başladı. Kuzey Amerika sömürgelerinin İngiltere’den bağımsızlığını kazanmalarının ifadesi olan 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (ABB)²⁴ ile belgelendirilmiş ve böylece siyasi ve hukuki bir anlam kazanmıştır. Amerikalı düşünürleri de etkileyen kendi kaderini tayin fikri hem halk egemenliğini gerçekleştirmede hem de Amerika’nın bağımsızlığını haklı göstermede yani meşrulaştırmada kullanılmıştı. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi bundan şöyle bahsetmektedir;

Bir ulus, kendini bir başka ulusa bağlayan siyasal bağları koparma, doğa yasalarının ve Tanrı’nın, o ulusa dünya devletleri arasında bahşettiği bağımsız ve eşit yeri alma gereği duyabilir. Biz şu gerçekleri aşikar olarak kabul ediyoruz ki; bütün insanlar eşit olarak yaratılmışlardır ve Yaratıcı tarafından terk edilmez haklarla bezenmişlerdir. Bunların başında ise, yaşam, özgürlük ve mutluluğu takip etme hakkı gelmektedir. İşte bu hakları garantiye almak için insanlar arasından meşru güçlerini idare edilenlerin rızasından alan hükümetler oluşturulmuştur: İşte ne zaman herhangi bir yönetim bu amaçları tahribe yönelirse, insanların hakkı ya o yönetimi değiştirmek ya da bu ilkeleri benimseyecek yeni bir idareye yol açmak için onu ortadan kaldırmaktır.

²²Buket ÖNAL, “Self-Determinasyon Hakkı ve Kıbrıs Sorunu”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 12.

²³Faruk SÖNMEZOĞLU, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 466.

²⁴Bildirinin tam metni için bkz. Janko Musulin (Der.), **Hürriyet Bildirgeleri**, Çeviren: Necmi Zekâ, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 79-84.

Amerikan halkı bu bildiri ile artık dış bir yönetim yani İngiltere tarafından idare edilmeye razı olmayacağını bildiriyordu. Artık kendi kaderine kendisi karar vermek istemiştir. Bunun sonucu olarak ulusal kendi kaderini tayin hakkını iddia eden ilk sömürge halkı olmuştur.²⁵ İnsan haklarıyla ilgili tarihsel belgeler arasında önemli yer tutan Bildiri kendi kaderini tayin hakkına yer veren ilk belge olarak bilinir²⁶ ve Birleşik Devletler ulusunun kendi kaderini tayin hakkını kullanarak bağımsızlığını ilan ettiğine ilişkin bu ibare, Amerikan toplumunun çokuluslu yapısı dikkate alındığında, dönemin “ulus” anlayışını da tipik biçimde yansıtır.

Donald Cameron Whatt'ın belirttiğine göre kendi kaderini tayinin tarihi, bir devlet içerisinde yaşayan kimselerin hükümetlerini belirleme hakkı olarak ortaya çıkar.²⁷ Self- determinasyonun ilk kullanımının 1581 yılında Hollanda'nın İspanyol krallarının kendilerine zulmettiklerini ileri sürerek bağımsızlığını ilan etmesi ile olduğunu ifade edenler de vardır.²⁸ Ancak kavramın kullanıldığı yerlerden en bilinenleri Amerikan Bağımsızlık İlanı ve Fransız İnsan Hakları Beyannamesi olmuştur.²⁹

Neticede ana ülke İngiltere'yle 7 yıl süren savaşlardan sonra ABD'nin bağımsızlığı uluslararası hukukta yeni bir kavramın kabul edilmesine yol açtı. Artık içeriği ve anlamı, bu hakkı tanımlayan güçlerin görüşlerine göre şekillenebilen kendi kaderini tayin ilkesi, dünya haritasının belirlenişi ve bundan sonra geçirmesi muhtemel değişikliklere ilişkin olarak sıkça söz konusu olacaktır.

20. yüzyılın en çok sözü edilen kavramlarından olan kendi kaderini tayin ilkesinin Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde yer almasına karşılık bir kısım yazar, ilkenin halkların birer ulus olarak varlıklarının bilincine varmalarını sağlayan Fransız

²⁵Lawrence T. FARLEY, **Plebiscites and Sovereignty: The Crisis of Political Illegitimacy**, Westview Press, London, 1986, s. 30

²⁶Özdek, s. 291.

²⁷Mustafa ŞAHİN, **Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s. 8.

²⁸Johen A. FROWEIN, “Self- Determination as a Limit to Obligations Under International Law” içinde Christian TOMUSCHAT (Edt), **Modern Law of Self- Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993, s. 211.

²⁹Şahin, a.g.e, s. 8

Devrimi'nde doğduğunu kabul eder. Örneğin Suat Bilge'ye göre, kökeni itibarıyla Fransız Devrimi'nin ilan ettiği ilkelerden birisi olup, esas olarak içsel anlamıyla 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nde ilan edilmiştir.³⁰

Self- determinasyon ilkesi, Fransız Devrimi ile teoride kalmaktan kurtulmuş ve uluslararası toplumun gündemine kalıcı olarak girmiştir. Devrimden hemen sonra Fransa, ilk olarak self-determinasyon ilkesini Fransız Ordusu tarafından ele geçirilen bazı yerlerin anavatana katılmasını meşrulaştırmak için kullanmıştır. 1792'de Fransa Millet Meclisi, bütün halkların yeniden özgürlüğüne kavuşması için gereken yardımı ve desteği vereceğini açıklamıştır.³¹ Fakat daha ilk ortaya çıktığı yıllarda bile self-determinasyon ilkesi, ülke menfaatlerine kurban edilmiştir. Fransızlar ele geçirdikleri Avignon, Savoy, Nice şehirlerinde işgallerini meşrulaştırmak için düzenledikleri halk oylamalarından aleyhlerinde olanları yok saymışlardır.

Amerikalı düşünürleri de etkileyen self-determinasyon fikri, Fransız devrimcilerden önce Amerika'nın bağımsızlık mücadelesini meşrulaştırmada kullanılmıştır. Amerikan halkı, yayınladığı 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile artık İngiltere tarafından yönetilmeye razı olamayacağını bildirmiş ve bunun sonucu olarak ulusal selfdeterminasyon hakkını elde eden ilk sömürge halkı olmuştur.³²

Diğer koloni halkları ise Amerikan halkı kadar şanslı olamamıştır. Self-determinasyon hakkının kullanılmasında ciddi içsel sınırlamalarla karşılaşmışlardır. Koloni halklarına, kültürel, etnik, dini gruplara bu hak tanınmadığı gibi ilkenin ortaya çıkış gayesi olan yurttaşların yöneticilerini seçerek, kendi kaderini tayin etme hakkı da göz ardı edilmiştir.

Tüm bu kusurlarına ve yetersizliklerine rağmen Fransız Devriminin self-determinasyona yaptığı katkılar küçümsenemez. İlkenin Fransız Devrimini gerçekleştiren demokratik ruhun ürünü olduğu unutulmamalıdır.³³ Ortaya çıktığı

³⁰ Suat BİLGE, "Milletlerin Mukadderatlarını Kendilerinin Tayin Etmeleri Prensibi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XIV, S.1, Mart 1959, s. 134.

³¹ Abdullah UZ, "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, c. 3, S. 9, 2007, s. 61.

³² Şahin, a.g.e., s. 12.

³³ Antonio CASSESE, **Self-Determination of Peoples**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s.

günden itibaren uluslararası toplumun oluşmasında büyük rol oynayan self-determinasyon ilkesi, tüm ulusların kendi siyasî statülerini özgürce belirlemesine izin veren siyasî bir önerme olarak dalga dalga diğer ülkelere yayılmıştır.

İlk dalga kendini 19.yy'da İtalya'da göstermiş ve İtalya'nın birleşmesini sağlamıştır. Benzer bir süreçten geçen Almanya da milli birliğini tamamlayarak ulus devlet olarak Avrupa sahnesine çıkmıştır. Bir yandan ulus devletler ortaya çıkarken diğer yandan çok uluslu imparatorluklar ayrılık hareketleri ve bağımsızlık mücadeleleri ile yok olmanın eşiğine gelmiştir. Yükselen milliyetçilik, bağımsızlık hareketleri, sömürge mücadeleleri ve silahlanma yarışı yirminci yüzyıla girildiğinde Avrupa merkez olmak üzere tüm dünyada savaş rüzgârlarının esmesine neden olmuştur.

1.1.1. Marksizm Ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin İlkesi

Ne Marks'ın ne Engels'in özellikle ilgili olmadıkları "milliyetler sorunu"na bir çözüm önermedikleri genel olarak kabul edilen bir görüştür.³⁴ Marks ve Engels ulusallığa kendini hızla tüketecek bir konu olarak bakıp, asıl ilgi yoğunluğunu ulusallığın bileşen unsurları olan toplumsal sınıflara gösteriyorlardı.³⁵ Marks'ın düzenli olarak üzerinde durmadığı kendi kaderini tayin kavramı zaman içinde Marksist düşünce içinde önemli bir yere sahip olmuştur ve kavram Marksist düşünürler tarafından 20. yüzyılın başlarında yoğun olarak ele alınmıştır.³⁶ Sosyalist liderlerin ulusla ilgili tavırları zaman içinde çeşitlilik göstermiştir. Lenin ve Avusturyalı Marksist Otto Bauer gibi kuramcılar halkların kendi kaderini tayinini savunurken, Rosa Luxemburg ulusçu fikirleri şiddetle reddediyordu.³⁷ Lenin hem Batı emperyalizmine karşı çeşitli düzeylerde direnişler sürdüren sömürge halklarının

³⁴ Jurij BORYS, **The Sovietization of Ukraine 1917- 1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self- Determination**, The Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton, 1980, s. 12.

³⁵ Victor Gordon KIERNAN, "Ulus", Tom BOTTOMORE (edt); **Marksist Düşünce Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 597.

³⁶ Faruk SÖNMEZOĞLU, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 566.

³⁷ Hagen SHULZE, **Avrupa'da Ulus Devlet**, (çev. Timuçin Binder), Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 251- 252.

milliyetçiliği üzerinde hem de “milliyetler sorunu”, yani ulusların self determinasyon hakları ve daha genelde Rusya ve dolayısı ile diğer çok uluslu imparatorluklar içindeki etnik yapılar arası ilişkiler üzerinde durmuştur.³⁸

Uluslar arası düzeyde kendi kaderini tayin kavramının ilk güçlü taraftarı Lenin idi. Lenin ulusal sorun konusuna eğilirken, halkların kendi kaderini tayin hakkını önemli bir ilke olarak kabul etmiştir. Konu hakkındaki fikirlerini “Emperyalizm Üstüne”yi yazarken geliştiren Lenin’e göre bu ilke sosyalist devrimin başarısına yardım etmek için, bastırılan halkların özgürlüğüne yol açmalıydı.³⁹ Bu ilke ilk olarak Lenin ve yandaşlarının kurmaya çalıştıkları sosyalist cumhuriyetin demokratik ve devrimci niteliğinin bir parçası olması, ikincisi olarak ise kapitalizmin kendi varoluşu gereği uluslararası alanda yarattığı sömürge ve savaşlara dayalı sistemin eleştirisi nedeniyle iki bakımdan önemlidir.⁴⁰ Lenin’e göre ilke üç unsur içermektedir.⁴¹ Öncelikle kendi kaderini tayin kavramına etnik ve ulusal grupların kendi kaderlerini özgürce belirlemeye arzulu olmaları halinde başvurulabilirdi. İkinci olarak, askeri ihtilaflardan sonra ülke topraklarının egemen devletler arasında paylaşımı konusunda uygulanabilirdi. Bu ilgili halkların isteklerine aykırı ülke ilhakını yasaklayan 18. yüzyıl sonlarındaki Fransız İhtilali’nin ortaya koyduğu kendi kaderini tayin ilkesinin bir tekrarıydı. Üçüncü olarak, sömürge yönetimi halklarının bağımsızlığına yol açmak için düşünülen emperyalizm karşıtı bir önermeydi. Birinci unsur çerçevesinde sadece sömürge yönetimi altında olan halklar değil; bütün etnik gruplar, bağlı oldukları yönetimden ayrılma ya da alternatif olarak bir özerklik talep etme hakkına sahip oluyorlardı. 15 Kasım 1917’de yayınladığı Sovyetlerin milliyetler politikasının temel prensiplerinin yer aldığı “Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu”nda Rusya’da bulunan tüm milletlerin eşitliği ve egemenliğini tanıyor

³⁸ Fred HALLIDAY, **Devrim ve Dünya Siyaseti: Altıncı Büyük Gücün Yükselişi ve Düşüşü**, (çev. Mehmet Moralı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.102

³⁹ Antonio CASSESE, **Self- Determination of Peoples**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 13

⁴⁰ Cemil Hakan KORKMAZ, **Sömürgecilik Siyasetine Üç Farklı Bakış: Smith, Marx, Lenin**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 126

⁴¹ Cassese, a.g.e., s. 15

ve onlara kendi kaderini tayin hakkı veriyordu.⁴² Nitekim 1918 Sovyet Anayasası birlik cumhuriyetlerine ayrılma hakkı tanıyordu. Lenin'e göre muzaffer sosyalizm tam demokrasi anlamına geliyordu.⁴³ Uluslararası düzeyde ulusların tam eşitliği ve baskı altında bulunan halkların kendi kaderini tayin hakkı sosyalizm ve demokrasiyle el ele gitmeliydi.

Lenin'e göre self- determinasyonun uygulanma yöntemlerinden birincisi ayrılma yoluydu.⁴⁴ Bunun için bir plebisit yeterliydi, zorlayıcı yöntemlere başvurmak gerekli değildi. Oysa sömürge yönetimi altındaki halklar siyasi bağımsızlık için silahlı mücadeleye başvurabilirlerdi.⁴⁵ Ne var ki ayrılma sonucu küçük devletçiklerin oluşumu tehlikesi ve büyük devletlerin tartışılmaz çıkarları Lenin'i bağımsız devletler yerine federasyon fikrine yöneltti. Aslında ona göre federasyon da nihai bir amaç değildi. Federalizm, devrim öncesi (pre-revolutionary)'nin "sadece gerçek demokratik merkezîyetçiliğe geçiş adımı" doktrini olan kendi kaderini tayin için devrim sonrası (post-revolutionary) panzehiri olarak ortaya çıkmıştı.⁴⁶ En uygun devlet yapısını kurmanın yolu sosyalist bir dünyada ulusların birleşmesiydi.⁴⁷ Lenin, bir makalesinde⁴⁸ bu ilkenin kabul edilmesinin her şekil ve şartta ulusal hareketlerin desteklenmesini zorunlu kılmadığını ifade ederek, ilkenin anlamında sınırsız bir desteğin olmadığını açıkça belirtmiştir. Kendi kaderini tayin baskıcı devletlere karşı mücadelede bir taktik olarak desteklenmeliydi, burjuva milliyetçilerini savunmak için değil.⁴⁹

Lenin'e göre sosyalist düşünce ve parti her olayı kendi şartları içinde değerlendirecek ve bunu yaparken devrimin var olma şartlarından en önemlisi olan proletaryanın uluslararası dayanışmasını göz önünde bulunduracaklardır. Bir ülkenin

⁴² C. C. GECYS, "Equality of Rights of the Soviet Nationalities", **The Russian Review**, vol. 12, no. 2, April 1953, s. 100

⁴³ Cassese, a.g.e., s. 16

⁴⁴ Cassese, a.g.e., s. 17

⁴⁵ Cassese, a.g.e., s. 17

⁴⁶ Gecys; a.g.e., s 100

⁴⁷ Cassese, a.g.e., s. 18

⁴⁸ LENİN, "Programımızda Ulusal Sorun", içinde Vladimir İliç Lenin, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1993, s. 12

⁴⁹ Hurst HANNUM, **Autonomy, Sovereignty and Self- Determination**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990, s. 33.

proletaryasının karşı çıktığı ancak diğer sınıflarının desteklediği ana ülkeden ayrılmaya yönelik girişim, Leninist görüş açısından haksız olarak değerlendirilecek ve ayrılma hakkının tanınmasına karşın bu özel durumda ayrılmama yönündeki devrimci sınıfın görüşü desteklenecektir.⁵⁰ Lenin'e gönderme yapan Stalin, halkların kaderlerini kendilerinin tayin etmesi sorununun, proletarya devriminin genel sorununun bir parçası olduğunu; emperyalizmi zayıflatan ve devrilmesini kolaylaştıran hareketlerin desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵¹ Stalin, halkların egemenlik haklarının ve egemenliği altında yaşadıkları devletten ayrılma haklarının olduğunu ileri sürmüştür.⁵² Ancak Stalin'e göre bu hak ancak Komünist Parti çıkarlarına uygunsa kullanılabilir. Self- determinasyon, kapitalizme karşı özgür olmak ve proleterya diktatörlüğünü gerçekleştirmek amacıyla sadece işçi sınıfına tanınmıştır.⁵³ Stalin'in, emperyalist olduğunu ileri sürdüğü devletlerden ayrılmak isteyenlere tanıdığı ayrılma hakkını, söz konusu Sovyetler olunca geri aldığı görülmektedir. Stalin, Sovyet Federasyonu'nun yapısı ve bu devleti oluşturan halkların kendi kaderini tayinleri hakkında Lenin'le çeşitli görüş ayrılıkları yaşamıştır.⁵⁴ Özellikle 1918- 1920 arası Sovyet Federasyonu'nun merkezi karakterini çokça vurgulamıştır. Bu federasyon bir gün ayrı devletlere dönüşme eğilimi gösterebilecek olan Polonya, Finlandiya, Ukrayna, Kırım, Türkistan, Sibiry ve Transkafkasya gibi "özerk" birimler içeriyordu. Ancak Stalin, "özerkliğin bağımsızlık anlamına gelmediğini ve ayrılmayı içermediğini" kesin bir dille vurguluyordu.⁵⁵

⁵⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 129

⁵¹ J. STALİN, **Marksizm Ve Ulusal Sorun Ve Sömürge Sorunu**, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1994, s. 238.

⁵² Füsün ARSAVA, "Self- Determinasyon Hakkının Tarihi Gelişimine bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu", **Seha L. Meray'a Armağan**, c. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981, s. 59.

⁵³ Jorri C. DUURSMA, **Fragmentation and the International Relations of Micro States (Self-Determination and Statehood)**, Cambridge University Press, 1996, s. 9

⁵⁴ Özerkleşme mi federasyon mu ekseninde ele alınabilecek bu çatışmanın detayları için bkz. Moshe LEWIN, **Sovyet Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008,

⁵⁵ Lewin, a.g.e., s. 35.

Lenin'e göre halkların self determinasyon hakkı kültürel anlamda bir özerklik değildi, politik bağımsızlığın tamamlanmasını içermekteydi.⁵⁶ Politik anlamda self determinasyon ise sosyalist teoride, sosyalist rejimlerin veya sosyalist olmayan rejimlere karşı mücadele veren devrimci hareketlerin kendi kendini yönetmeleri olarak tanımlanmaktadır. Yani sosyalizmde teorik olarak halkların self determinasyon hakkı kabul edilmiş olsa da, bu durum pratikte, sosyalist devletlerin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin politik kaderleri üzerinde karar verme hakkına sahip oldukları veya sosyalist bağlam dışında ekonomik kültürel gelişim elde etmeye çalışabileceklerini ima etmemektedir.⁵⁷ Nitekim Ekim Devrimi sonrasında Finlandiya'nın ayrılmasına saygı duyan Bolşevikler, sonradan ortaya çıkan bir çok halkların kendi kaderini tayini iddiasına, bunların arka planında emperyalist gericilik var diye karşı çıkmışlardır.⁵⁸

Marksist düşünürler içinde kendi kaderini tayin ilkesine eleştirel yaklaşanlar da vardır. Rosa Luxemburg'a göre "halkların kendi kaderlerini tayin hakkı formülü boş ve zavallı bir formüldür"⁵⁹ ve kapitalizmin oluşturduğu ulus anlayışının savunmasını yapmak demektir.⁶⁰ Sanayileşmiş merkezlerdeki proleter kalkışmaların yakın olduğuna, böylece sosyalist devrimin gerçekleşmek üzere olduğuna inanan Rosa Luxemburg, Bukharin, Radek ve Piatakov gibi "Baticılar", ulusal problemlerle ilgilenmenin vakit kaybı olduğuna inanıyorlardı. Batı'da gerçekleşmek üzere olan devrimin kolonilerdeki milliyetçi devrimlere ihtiyaç duymadan sosyalist bir dünya kuracağını savunanlara göre, proleter dünya devrimi her türlü ulusal sorunu otomatik olarak çözecekti.⁶¹

⁵⁶ Joe CLEARY, **Literature, Partition and the Nation- State: Culture and Conflict in Ireland, Israel and Palestine**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 35

⁵⁷ Uygulamada da devrim sonrası verilen kendi kaderini tayin, ayarılma, kültürel kimliklerin korunması, ana dillerin kullanılması gibi hakların aşama aşama nasıl geri alındığını gösteren bir çalışma için bkz. Joseph S. ROUCEK; "The Soviet Treatment of Minorities", **Phylon**, vol. 22, no. 1, 1961.

⁵⁸ Topal, a.g.e., s. 300-301.

⁵⁹ Rosa LUXEMBURG, "Savaş, Ulusal Sorun ve Devrim Üzerine Bir Parça", **Siyasal Yazılar: 1917- 1918**, (çev. Zafer Üskül), Verso Yayınları, Ankara 1989, s. 100.

⁶⁰ Michael LÖWY, **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marks'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 91.

⁶¹ Demetrio BOERSNER, **The Bolsheviks and the National and Colonial Question 1917- 1928**, Librairie E. Droz, Geneve, 1957, s. 271

Sovyetler Birliği, kendi kaderini tayin ilkesinin BM Şartı içinde yer alması için çaba göstermiştir. Özellikle sömürgelerde ve “kendini yönetemeyen ülkeler”de insan haklarının sağlanabilmesi için kendi kaderini tayinin gerçekleşmesi gerektiğinde ısrar etmişlerdir.⁶² Sovyetler Birliği’nin sömürgeci karşıtı bir ilke olarak konu üzerinde odaklanması, self- determinasyonun BM Şartı’nda yer almasını sağlamış ve kavram uluslar arası hukukun giderek gelişen bir konusu haline gelmiştir.

Sonuç olarak söylenebilir ki; Lenin ve daha sonra onun fikirlerini benimseyen diğer Sovyet liderleri kendi kaderini tayin kavramının savunuculuğunu halkları korumak için değil, siyasi ve ideolojik hedeflerine ulaşmak için yaptılar. Nitekim sosyalizmin çıkarları daima ilkenin üzerindeydi.⁶³ Kendi kaderini tayin, sadece sınıf çatışmalarını şiddetlendirdiği sürece savunulabilirdi. Bu şekilde ideolojik bir yaklaşımla kavram sadece sosyalizme ulaşmak için bir araç olarak görülmüş ve bu hakkın kullanılması ile baskı altında olan halkların sosyalist devrimi gerçekleştirebilecekleri savunulmuştur.⁶⁴ Marksist doktrinde, kendi kaderini tayin kapitalizme karşı özgür olmak ve proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmek amacıyla sadece işçi sınıfına tanınmıştır.⁶⁵

16 Aralık 1952 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda self determinasyon üzerine yapılan bir tartışmada Sovyetler Birliği delegelerinden biri konuşmasında⁶⁶, eşit haklar ve self determinasyon ilkelerinin tam ve en ahenkli şekilde bulunduğu yerin Sovyetler Birliği olduğunu, çok uluslu SSCB’nin halkların kendi kaderini tayin ilkesinin uygulanmasında en büyük, en başarılı örnek olarak sunulabileceğini söyleyerek, sadece komünist rehberlik altında halkların ulusal sorunu çözebileceğini ileri sürmüştür. Sovyet ideolojisi, self determinasyonun

⁶² Elliot R. GOODMAN, “The Cry of National Liberation: Recent Soviet Attitudes Toward National Self-Determination”, **International Organization**, vol. XIV, no. 1, Winter 1960, s. 93

⁶³ Daniel THÜRER, “The Right of Self- Determination of Peoples”, **Law and State**, vol. 35 (1987), s. 25

⁶⁴ Yves BEIGBEDER, **International Monitoring of Plebiscites, Referenda and National Elections: Self Determination and Transition to Democracy**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston 1994, s. 18

⁶⁵ Jorri DRUMSA, **Fragmentation and the International Relations of Micro States: Self Determination and Statehood**, Cambridge University Press, 1996, s. 9

⁶⁶ General Assembly, **Official Records (7th session)**, 403d Plenary Meeting, December 16, 1952, s. 369’dan aktaran Goodman, a.g.m., s. 106

kusursuz uygulanabilmesi için tüm dünya uluslarının Dünya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde olması gerektiğini ileri sürmektedir.⁶⁷ Gleason'a göre, sosyalist çerçevede kendi kaderini tayin, ulusların mutlak bir hakkı olmaktan ziyade demokrasi ve proleter devrim için verilen mücadeleye bağlı olan bir haktır ve prensip olarak sosyalist yapılanma amacına tabi kılınmıştır.⁶⁸

1.1.2. Liberalizm ve Kendi Kaderini Tayin İlkesi

Kendi kaderini tayin konusunda önemli isimlerden biri de ABD Başkanı Woodrow Wilson'dur. Wilson 18 Ocak 1918 tarihli 14 ilkesinde, devrimsel içeriği olmayan, bir self- determinasyon ilkesini savunmuş ve liberal ilkeler doğrultusunda halkların kendi kaderlerini tayin haklarının olduğunu vurgulamıştır. Wilson'a göre, self determinasyon dünya düzeninde bir köşe taşı olarak uluslar arası barış ve güvenliğin sağlanması önemli bir işlev görecektir.

Halkların kendi kaderini tayini, Lenin'den daha ziyade Amerika'nın meşhur başkanlarından birisi olan, Woodrow Wilson (1856- 1924)'la birlikte anılmaktadır.⁶⁹ ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılımının yüksek değerler uğruna olması gerektiği düşünceinde olan Wilson bunu sağlamak için barış koşullarıyla ilgili önerilerinin özeti niteliğindeki "14 İlke"sini oluşturdu ve savaş sürerken, 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'nde okuduğu bir bildiriyle dünyaya ilan etti.⁷⁰

14 İlke arasında halkların kendi geleceklerini belirleme ilkesi de yer almıştır.⁷¹ Devletin beşeri unsuruyla da ilgili olan ilke, genel olarak Wilson tarafından, 1915- 1918 arasındaki⁷² çeşitli ifadelerinde belirtilmişti. Örneğin 08.01.1918'deki Kongre konuşmasında, 11.02.1918'deki "Dört Nokta"

⁶⁷ Goodman; a.g.m., s. 106.

⁶⁸ Gregory GLEASON, "Nationalism and its Discontents", **The Russian Review**, vol. 1, no. 1, 1993, s. 88.

⁶⁹ Max M. KAMPELMAN, "Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism", **The Washington Quarterly**, Vol. 16, No. 3, (Summer, 1993), s. 5

⁷⁰ Baskın ORAN, "Wilson'un 14 Maddesi kutusu, Baskın ORAN, (Ed.), **Türk Dış Politikası**, c. 1 , İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 100. Ayrıca "Wilson'ın 14 İlkesi"nin tamamı için bkz aynı sayfa.

⁷¹ "kendi kaderini tayin" ibaresi tam olarak geçmemektedir; ancak 6 ilke bu kavramla ilgilidir.

⁷² Seha L. MERAY, **Devletler Hukukuna Giriş**, c. 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 139

açıklamasında, 06.04.1918'deki Baltimor ve 4.7.1918'deki Mount Vermont konferanslarında kendi kaderini tayin hakkı çağdaş dünyanın temel ilkesi olarak gösterilmişti.⁷³

Konuşmalarında savaştan yenik çıkan milletlerin, küçük milletlerin ve sömürge altındaki halkların da kendi kaderini tayin hakkı olduğunu ifade ederek, bundan böyle uluslararası sistemin güç dengesine değil, etnik kendi kaderini tayin ilkesine dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁴

Wilson'un Versay Barışı'nın temellerinden biri olarak kendi kaderini tayin hakkını benimsemesi kendi döneminde Amerika'da, hatta kendi yönetimi içinde bile kuşkuyla karşılandı, gelecekteki olumsuzlukların bir işareti sayıldı. Amerikan Uluslararası Hukuk Derneği'nin (1907) kurucusu olan Wilson'un kendisi de bir uluslararası hukukçuydu. Ama uluslararası hukuka yeni bir sorun kattığı görüşünde olan Wilson'un Dışişleri Bakanı ve danışmanı Robert Lansing bile, 30 Aralık 1918'de güncesine, ilkenin "tatminsizlik, karışıklık ve isyan" yaratmasının muhtemel olduğunu ve terimin kendisinin bile "düpedüz bir barut fiçisi" olduğunu yazarak⁷⁵ eleştiride bulunur:

*"İlke barış ve huzur için bir tehlikedir. Birçok toprakta/ ülkede kargaşaya yol açar. Terim dinamitle yüklüdür. Gerçekleştirilmesi asla imkân dâhilinde olmayan umutların yükselmesine neden olur. Korkarım ki o binlerce kişinin canına mal olacaktır. Ne acılara sebep olacak!"*⁷⁶

Wilson'a göre kendi kaderini tayinin uluslararası düzeyde; her halkın idaresinde yaşayacağı hükümeti seçme hakkı; ulusal isteklerle uyumlu olarak Orta Avrupa devletlerinin yeniden yapılanması; ülke değişimlerine ilişkin sorunların çözümünde başvurulabilecek bir ölçüt ve sömürgeci devletlerin çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde sömürge yönetimi altında bulunan halkların iddialarının

⁷³ Arsava, a.g.e., s. 59

⁷⁴ Henry KISSINGER, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002, s. 11.

⁷⁵ Strobe TALBOTT, "Karşılıklı Bağımlı Bir Dünyada Kendi Kaderini Tayin Hakkı", **Foreign Policy**, Yıl 3, Sayı 9-10, (Bahar-Yaz 2000), s. 101.

⁷⁶ Kampelman, a.g.e., s. 7

çözümünde hesaba katma şeklinde dört yönü vardı.⁷⁷ Nitekim bu dönemde hem bağımsız devlet kurma hem de ayrılma hakkı şeklinde ilkenin anlamında genişleme olmuştur.

ABD Başkanı için kendi kaderini tayin, halk egemenliğinin mantıksal bir sonucu olup hükümetlerin yönetilenlerin rızasına dayanması fikriyle eş anlamlıydı ve halkların özgürce kendi yöneticilerini seçme hakkından oluşmaktaydı.⁷⁸ Uzun bir süre ilkenin içsel boyutu niteliğindeki bu görüşü savunurken Wilson'un görüşleri, halkın yönetiminde olacağı egemenliği seçme, yabancı efendilerden kurtulma ve bir mal gibi egemenlikten egemenliğe devredilmeme hakkını içeren ilkenin dışsal boyutunu da kapsamaya başladı.⁷⁹

“Yeni Dünya Düzeni”nin kurulmasını amaçlayan Paris Barış Görüşmeleri’nde Wilson, ortaya çıkacak küçük ulusların, uluslararası düzeni bozacağı şeklindeki Avrupa yaklaşımını reddetti. Amerika’nın görüşüne göre, savaflara neden olan kendi kaderini tayin ilkesinin varlığı değil, tersine yokluğuuydu.⁸⁰ Sürekli barış, ancak “haklı barış (*just settlement*)”ın kurulmasıyla sağlanabilirdi.⁸¹ Bu amaçla Wilson ilkeyi kendisinin başkanlığındaki kurulun oluşturduğu MC (Cemiyet-i Akvam- Milletler Cemiyeti) Sözleşmesi’ne koymak istedi. Teklifinde Cemiyet üyelerinin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı ile kavramı bağdaştırma amacı vardı. Fakat İngiltere özel olarak İrlanda sorunu genel olarak da imparatorluk yüzünden böyle bir şeye kesinlikle karşıydı. İngiltere’ye bağlı G. Afrika Birliği’nden General Jean Smuts, Wilson’u şöyle diyerek etkiledi: “Emperyalizm dönemi sona erdi. Nasıl geçmişte imparatorluklar halkların bir federasyonu olarak görev yapmışsa, şimdi de ulus devletleri denetleme mekanizması, Commonwealth’den esinlenmesi gereken MC olacaktır.”⁸² Ayrıca kavram fazlasıyla

⁷⁷ Cassese, a.g.e., ss. 20-21.

⁷⁸ Aynı eser, s. 19

⁷⁹ Michla POMERANCE, “The United States And Self-Determination: Perspectives On The Wilsonian Conception”, **The American Journal of International Law**, Vol. 70, No. 1, January 1976, s. 1.

⁸⁰ Kissenger, a.g.e., s. 216

⁸¹ Mehmet GÖNLÜBOL, **Uluslararası Politika**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993, s. 354

⁸² Oran; a.g.e., s. 124

özelliiksiz⁸³ görünmüştü. Neticede kendi kaderini tayin ilkesi, uluslararası toplumca kabul edilmiş bir kural olarak uluslar arası kamu hukuku sözlüğüne girmedi.⁸⁴

Yukarıdakine ilaveten ilkenin hayata geçirilmesinin önünde başka güçlükler de bulunmaktaydı. İlke siyasi bakımdan, harpten galip çıkan bazı devletlere, ülkelerini veya kendilerine tabi memleketleri parçalamak veya bunlara bağımsızlık verme zorunluluğunu içermekteydi.⁸⁵ Mark Sykes'ın da dile getirdiği gibi, ilke büyük devletler arasında ortaklaşa kurulan sömürgeleştirme ve paylaşma düzenlerinin temel çatısını hükümsüz kılacak gibi görünüyordu.⁸⁶ Böyle bir durumu galip devletlere kabul ettirmek mümkün değildi. Teknik güçlük ise, milli veya etnik grupların girifliliği, doğal sınırlara karşılık gelmemeleriydi. Bu yüzden ilke sadece mağlup devletlerin ülkelerine kısmen uygulanabilmiştir.⁸⁷ Hukuki bakımdan ise, siyasi bir ilke olarak görüldüğü için savaş sonunda yapılan anlaşmalara tali derecede bir etkisi olmuştur.⁸⁸ Dolayısıyla Wilson'ın 18 Kasım 1918'de barış antlaşmalarında toplumların kendi kaderini tayin hakkına uyulacağı sözüne rağmen⁸⁹ ilke barış anlaşmalarında fazla yer bulamamıştır.

Wilson'un ilkelerine karşı birtakım eleştiriler getirilebilir. Birincisi, görüşleri çok belirsizdi ve getirilen çözüm önerileri de muğlaktı. İkincisi, söylediklerinin gerçekleşmesi halinde meydana gelecek olumsuz değişmeleri öngöremedi, saf yüreklilikle davranarak çıkacak asıl sonuçları tahmin edemedi. Üçüncüsü, uluslararası alanda Wilson kendi fikirlerinin takipçisi olmadı veya olamadı.⁹⁰ Dördüncüsü, yabancı yönetimden kurtulması mevzu bahis olan halk, millet kavramıyla eş anlamlı tutulmaktaydı.⁹¹

⁸³ Kampelman; a.g.e., s. 6

⁸⁴ Lauwers- Smis; a.g.e., s. 44

⁸⁵ A. Suat BİLGE, "Milletlerin Mukadderatlarını Kendilerinin Tayin Etmeleri Prensibi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XIV, No.1, (Mart 1959), s. 134

⁸⁶ Edward S. SAİD, **Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 233.

⁸⁷ Bilge; a.g.e., s. 135

⁸⁸ Özlem YÜCEL, "Milletlerarası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Bölgesel Otonomi" içinde **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri**, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1999, s. 20

⁸⁹ Arsava, a.g.e., s. 64

⁹⁰ Cassase, a.g.e., s. 22-23

⁹¹ Fatma TAŞDEMİR, **Yeni Dünya Düzeninde Self determinasyon**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 8.

Son eleştiriyile de bağlantılı olarak, kendi kaderini tayine sahip “halk”ın hangi ölçütlere göre belirleneceği en önemli sorunu oluşturmuştur. Çünkü halkın tanımı yere, gruba ve zamana göre değişmekteydi. Wilson’u düşündüren bir diğer sorun halkın isteklerinin belirlenmesi ve yerine getirilmesi yöntemi idi. Halkoylaması mı yapılmalıydı yoksa diğer yöntemlere de başvurulmalı mıydı?⁹² Wilsoncu anlayış ve Wilson’un kendi kaderini tayin hakkını uygulama çabalarının incelenmesiyle kendi kaderini tayinle ilgili sürekli var olan tartışmalı noktaların kökleri bulunabilir. Wilson tarafından barışın özü olmasa da rehber ilkesi olarak ilan edilen kendi kaderini tayin hakkı uygulamada Wilson’un kendisinin de kabul ettiği gibi, onun hiç düşünmediği karmaşık durumlar içermektedir.⁹³

Lenin ve Wilson’un kendi kaderini tayinle ilgili görüşleri şu hususlarda birbirinden ayrılır. İlk olarak, fikirlerinin siyasi ve fikri temelleri farklıdır. Leninci kavram sosyalist siyasi felsefe temelli iken, Wilsoncu kendi kaderini tayin tipik olarak liberal kuramından kaynaklanmıştı. ABD başkanı için kendi kaderini tayin halk egemenliğinin mantıksal sonucu olup; hükümetlerin yönetilenlerin rızasına dayanması ilkesiyle eş anlamlıydı. Başka bir deyişle, Wilson için kendi kaderini tayin temel olarak halkların kendi hükümetlerini özgürce seçme hakkından oluşmuştu. Lenin tarafından bahsedilmemiş olan bu durum ikinci farklılıktır. Üçüncü farklılık ilkenin uygulama yönteminde görülür. Wilson’ın görüşünde kendi kaderini tayin şiddet içermemekteydi. Sömürge halklarının bağımsızlığı şiddet içermeyen düzenli bir şekilde, mevcut yapıları aşırı sarsmadan ve uluslararası hukuk çerçevesinde yapılmalıydı.⁹⁴ Lenin ise sömürge altındakilerin devrimci şiddet ile kendi kaderini tayinini savunmuştur.

Her iki düşünür de bir yandan etnik- dilsel bir temelde halkların kendi kaderini belirleme haklarını tanıırken, bir yandan da bu hakkın sınırsız bir şekilde uygulanmaya konulmasını sınırlamaya çalışmışlardır.⁹⁵

⁹² Taşdemir, a.g.e, s. 9.

⁹³ Pomerance, a.g.e, s. 1.

⁹⁴ Cassase, a.g.e., s. 21

⁹⁵ Smith, a.g.m., s. 421

1.2. Uluslararası Kuruluşlar ve Kendi Kaderini Tayin İlkesi

Wilson'un tüm çabalarına rağmen kendi kaderini tayin diğer devletler tarafından endişe ile karşılanan bir ilke olarak görülmüş ve çeşitli karmaşık durumlara yol açacağı gerekçesi ile Milletler Cemiyeti Senedi'nde yer almamıştır. Ancak bu durum Cemiyet'i bu ilke ile karşılaşmaktan alıkoyamamıştır. Finlandiya ve İsveç arasında çıkan Aaland Adaları sorunu bu ilke çerçevesinde Cemiyet'in gündeminde yer almıştır. Aaland adaları sorunu, self determinasyon hakkının tanınması yerine tamamen bir azınlık koruması ile çözülmüştür. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin konuyu incelemek üzere atadığı Hukukçular Komisyonu raporunda "modern siyasal düşüncede halkların kendi kaderlerini tayini önemli bir yer tutsa da, Milletler Cemiyeti Misakı'nda bu konuya hiç değinilmemiştir. Birkaç uluslar arası antlaşmada bu ilkenin tanınmış olması, uluslar arası pozitif kurallar ile aynı kefeye koyulması için yeterli değildir" görüşü yer almıştır.⁹⁶

Kendi kaderini tayin ilkesinin görüldüğü bir başka metni Britanya Başbakanı Churchill ile ABD Başkanı Roosevelt imzalamışlardır. 14 Ağustos 1941 tarihinde imzalanan Atlantik Şartı⁹⁷'nda bu ilkeye yer verilmiş ancak Churchill, bu hakkın başta Hindistan olmak üzere diğer Britanya sömürgelerinde uygulanmasını kabul etmeyeceğini belirtmiştir.⁹⁸

⁹⁶ Abdullah UZ, "Teori ve Uygulamada Self- Determinasyon Hakkı", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, c. 3, no 9, 2007, s. 65

⁹⁷ Metin için bkz. Charles I. BEVANS, **Treaties and other International Agreements of the United States of America 1776-1949**, Vol. 3 1931-1945, 1969 686- 687

⁹⁸ Benyamin NEUBERGER, **National Self- Determination in Post Colonial Africa**, Colorado, 1986, s. 70

1.2.1. Birleşmiş Milletler ve Kendi Kaderini Tayin

Halkların kendi kaderini tayin ilkesi resmi olarak ilk defa Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1/2 ve 55. Maddelerinde yer almış ve uygulanan uluslararası hukukta kabul edilmiştir.⁹⁹

BM Antlaşmasının ve Bölgesel Kurucu Antlaşmaların temel amacı, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıdır. Bu amacın gerçekleşmesinde diğer amaçların da rolü vardır ve gerçekleştirilmeleri gerekir. Bu amaçlar; uluslararası toplumda değerlerin hakkaniyet ölçüsünde paylaşılması özlemine dayanan ve BM Antlaşmasının ilk maddesinde sayılan hak eşitliği, self determinasyon, ekonomik ve toplumsal işbirliği ve dostça ilişkilerin geliştirilmesidir.¹⁰⁰

Bazı durumlarda bu amaçlar birbiri ile çelişkili görülse de bu çelişkinin ortadan kalkması için uluslararası barış ve güvenliği sadece kısa dönemli değil, aynı zamanda uzun dönemli bir amaç olarak düşünmek gerekir. Kısa dönemli çözümler eylemsel olarak çatışmaları engellese de potansiyel olarak bu çatışmanın sürmesi demektir. Böyle bir durumda da yabancı bir devletin işe karışması kolaylaşır ve uluslararası barış ve güvenlik olumsuz olarak etkilenir.

I. Dünya Savaşı'ndan bu yana self determinasyonun bağlayıcı hukuk kuralı olup olmadığı tartışıldığı halde bu kavramla uluslararası barış ve güvenlik arasında gittikçe güçlenen bir bağ kurulmakta geleneksel olarak devletlerin ulusal yetkisine giren sorunları bu yetki çerçevesinden çıkarıp gittikçe önem kazanan bir uluslararası ilgi alanının sınırları içine sokmaktadır.¹⁰¹

II. Dünya Savaşı sonunda San Fransisco'da toplanan BM Konferansı, self-determinasyonu BM Yasasının 1. ve 55. maddeleriyle madde metnine dâhil etmiştir.

⁹⁹ Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, II. Kitap, Turhan Yayınevi, Ankara 1993, s. 7

¹⁰⁰ Ali L. KARAOSMANOĞLU, **İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslar arası Örgütler**, Boğaziçi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 57

¹⁰¹ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 59

Bu kabulde “halkların eşit hakları ve self determinasyon ilkesine saygı” konusuna öncelik veren Sovyetler Birliği’nin etkisi büyüktür.¹⁰²

BM Antlaşması’nın 1. maddesinde, BM’nin halkların hak eşitliği ve kendi kaderini tayinlerine saygı amacı belirtilerek, bu amaçla 1. maddenin 2. fıkrasında; “uluslar arasında, halkların hak eşitliği prensibine ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane münasebetler geliştirilmesi ve dünya barışının sağlanabilmesi için elverişli her türlü diğer tedbirlerin alınması” isteniyordu.¹⁰³

55. maddede de ırk, cinsiyet, din ya da dil ayrımı gözetmeksizin herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerinin evrensel olarak saygı görmesi ve gözetilmesi hükmüne bağlanırken, bu hükmü uluslar arasında ulusların hak eşitliği ve kendi kaderini tayin etmesine saygı temeli üzerinde barışçı ve dostça ilişkiler kurulması için, gerekli olan ekonomik kararlılık ve gönenç koşulları yaratmak amacı benimsenmiştir.

Kavram yasada ifade edildiği şekliyle uygulaması zorunlu bir hukuk kuralı olmaktan ziyade bir demeç mahiyetindeydi. Fıkra metninde kullanılan eşitlik ve kendi kaderini tayine riayet tabiri sadece uluslararası dostane münasebetleri geliştirmeyi esas alıyordu. Kısaca 1 (2) ve 55. Maddeler henüz bağımsızlıklarına kavuşmamış halklar için bir iyi niyet mahiyetindeydi.¹⁰⁴

Görüyoruz ki BM Şartı’nda kavramla ilgili maddede açıklık yoktur ve bu konuda açık seçik kurallar konulmamıştır. Bu belirsizliğe BM’deki bağımsızlığına yeni kavuşmuş Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleriyle genellikle sömürgeci batı ülkelerinden oluşan gruplar arasındaki yoğun tartışmalar neden olmuştur ve bir takım uzlaştırıcı formüllerle bu denge sağlanmaya çalışılmıştır.

Sömürge geçmişine sahip ülkeler sömürge sorunlarını sınırlı bir ölçüde de olsa BM’nin yetki alanı içine sokmaya çalışmışlardır. Böylece antlaşmanın XI.

¹⁰² Elizabeth CHADWICK, **Self- Determination, Terrorism and the International Humanitarian Law of Armed Conflict**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston- London, 1996, s. 26.

¹⁰³ Edip ÇELİK, **Milletlerarası Hukuk**, 1. Kitap, Filiz Yayınları, İstanbul, 1987, s. 406

¹⁰⁴ Bilge, a.g.e., s. 277

(muhtar olmayan ülkeler) bölümünde 73. Madde ile mandater BM üyeleri, “bu ahalinin kendi kendini idare edebilecek kabiliyetini geliştirmeyi, siyasi emellerini göz üstünde tutmayı ve hür siyasi müesseselerin tedrici gelişmesine yardım etmeyi” taahhüt ediyorlardı.

Bu hüküm sömürgeci devletlere somut yükümlülükler doğurmuyordu. Buna ilaveten, Genel Kurul içerisinde kavrama olumlu yaklaşımlar XI. Bölüm dışında XII. Bölüm ve XIII. Bölümlerde kavramın ismen zikredilmese de içeriğinin öne sürüldüğünü belirtirler. “Milletlerarası Vesayet Rejimi” başlığını taşıyan XII. Bölümdeki 76. Maddeye göre vesayet rejiminin amacı vesayet altındaki ülkelerin halklarının kendi kendilerini idare kabiliyetine veya bağımsızlığa doğru tedrici gelişmelerini kolaylaştırmaktır. 73. Maddede de “self- government” ve “independence” bir arada kullanılmaktadır. BM Antlaşmalarına yansıyan anlayışa göre bağımsızlık sadece vesayet rejimi altındaki ülkeler ve bu ülkelerdeki halklar için öngörülmüştür.¹⁰⁵

Anlaşılacağı gibi BM Şartı’nda ne sömürgeciliğin son bulması açıkça belirtiliyor ne de kendi kaderini tayinin nasıl uygulanacağı gösteriliyordu. BM’deki bu sınırlı çerçeve siyasal ve ahlaksal bir değere sahip olan self determinasyonun hukuki olmaktan çok, her olayda siyasi, iktisadi ve stratejik durumlarla birlikte göz önünde tutulan ve uygulanan bir ilke olarak belirmesine neden olmuştur. Buna rağmen bu sınırlı yaklaşım temel alınarak örgüt organlarında self determinasyon ve sömürgeciliğin sona erdirilmesi konuları sürekli olarak tartışılmış ve antlaşma hükümlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmalarda bağımsızlıklarını kısa bir süre önce kazanmış olan devletlerle kuvvet dengesini kendi lehine çevirmek isteyen Sovyet bloğu ülkeleri gerek dünya kamuoyu gerekse sömürgeci devletler üzerinde etkili olmuşlardır.¹⁰⁶ Kavramı bir hak olarak yorumlayan kesimin bu etkisi kararlara da yansıyor.

Bu konuda ilk adım 4 Aralık 1950 tarihli 421(V) sayılı Genel Kurul kararında atılıyordu. Kararın D maddesinde İnsan Hakları Komisyonu’nun halkların ve

¹⁰⁵ Karaosmanoğlu, a.g. e., ss. 66- 67

¹⁰⁶ Aynı eser, ss. 67-68

ulusların kendi kaderini tayin hakkının temini için gerekli yol ve araçlarla ilgili bir çalışma yapması istenmektedir.¹⁰⁷

Böylece BM Genel Kurulu kavramın hazırlanmakta olan İnsan Hakları Misakı'nda yer almasına karar vermiş oluyordu. 5 Şubat 1952 tarih 545 (VI) sayılı kararıyla da "Bütün halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri haklarıdır" şeklindeki bir maddenin de İnsan Hakları Bildirisine ilave edilmesine karar veriyordu.¹⁰⁸

Bunun üzerine çalışmalara başlayan İnsan Hakları Komisyonu self determinasyon hakkında bir madde taslağı hazırlamış ve Genel Kurul da bu taslak maddeye dayanarak 16 Aralık 1952 tarih 637 (VII) sayılı, kavramın tanınmasına dair bir karar almıştır.

Bu karar üç bölümü içeriyordu:

Kararın A kısmında self determinasyonun tanınması, B kısmında muhtar olmayan ülkelere self determinasyon uygulanması hakkında bu ülkeleri yöneten devletler tarafından bilgi verilmesi ve C kısmında da İnsan Hakları Komisyonu'nun self determinasyona riayetini sağlayacak tavsiyelerde bulunması istenmiştir.

Bu karar uyarınca İnsan Hakları Komisyonu FI ve FII karar taslaklarını hazırlıyordu. Bu karar taslağına göre komisyon, bu ilkeye yapılan ihlalleri inceleyecek ve dostane münasebetler kurmaya çalışacak; bunu başaramazsa bu ihlalleri Genel Kurul'a tavsiyeleri ile birlikte sunacak bir komisyon kurmasını teklif etmiştir. Genel Kurul'da İnsan Hakları Komisyonu'nun bu teklifini Uluslararası İnsan Hakları Misakı'nın 1. Maddesine koymuştur.

İnsan Hakları Komitesi'nin ulusların kendi kaderini tayin etmeleri ile ilgili hazırladığı taslak metni şöyledir:

Madde 1

1- Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptirler. Bunlar, bu hak gereğince politik statülerini serbestçe tayin ederler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere serbestçe devam ederler.

¹⁰⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., ss. 569.

¹⁰⁸ Aynı yer

2- Halklar, karşılıklı yararlanma prensibine dayanan uluslar arası ekonomik işbirliğinden ve uluslararası hukuktan doğan vecibeleri saklı kalmak üzere tabii zenginlik ve kaynaklarına serbestçe tasarruf edebilirler. Bir halk hiçbir halde kendi yaşama araçlarından mahrum edilemez.

3- Muhtar olmayan ve vesayet altındaki ülkelerin yönetimi ile sorumlu olanlar dâhil bu misaka taraf olan bütün devletler, kendi kaderlerini tayin hakkının gerçekleşmesini teşvik ederler ve bu hakka BM yasası kurallarına uygun olarak saygı gösterirler.¹⁰⁹

Metin üzerindeki tartışmalar çok çetin geçmiş ve sonuçta kavrama bir hukuk kuralı niteliği ve uygulama kabiliyetini sağlayacak bir açıklık verilememiştir.

Taslakta halkın tanımı yapılmazken hangi sayı, nitelik ve seviyedeki topluluklara halk denileceği de belirtilmemiştir. Ancak şu genel eğilim hakimdir ki taslak maddede adı geçen halklar kavramı ile tarihte hiçbir zaman bağımsızlığını kazanamamış halk toplulukları yani sömürge halkları kastedilmektedir.¹¹⁰

Genel Kurul'un 14 Aralık 1960'da kabul ettiği 1514 (XV) sayılı "sömürge idaresi altındaki ülke ve halklarına bağımsızlık verilmesi ile ilgili bildiri" (Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples) ile sömürgeciliğe ivedi ve koşulsuz bir son vermenin gereği açıkça dile getiriliyordu.

Hiçbir olumsuz oy olmaksızın 9 çekimsere karşı 89 oyla kabul edilen bu kararlar "halkların yabancı boyunduruğu, egemenliği ve sömürgesi altında bulundurulmasını, temel insan haklarının yadsınması olarak nitelemiş, bu uygulamanın BM Andlaşmasına aykırı düştüğü gibi dünya barış ve işbirliğinin gelişmesine engel olduğu" ilan edilmiştir. Bu bildiri kendi kaderini tayin ile ilgili genel prensipler üzerinde duruyordu.¹¹¹ Bildiride bütün halkların kendi kaderlerini serbestçe kendilerinin tayin etmesi hakkı bulunduğu, bu haklarına dayanarak serbestçe siyasi statülerini belirleyebilecekleri, ekonomik sosyal ve kültürel haklarını geliştirebilecekleri ifade edilmektedir. Bildiri, siyasi, ekonomik, sosyal ve eğitim

¹⁰⁹ Bilge, a.g.e., ss. 278- 279

¹¹⁰ Bilge, a.g.e., s. 279

¹¹¹ Houchang Esfandiari CHEHABI, "Self- Determination, Territorial Integrity, and the Falkland Islands", *Political Science Quarterly*, vol. 100, no. 2, Summer 1985, s. 217

alanlarındaki hazırlık çalışmalarının eksik olduğunu ileri sürmenin bağımsızlığı geciktirici etken olamayacağını belirtmektedir.¹¹²

Devletler, BM Andlaşması'nın, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin ve bu bildirin hükümlerini kollayarak, halkların eşitliğini sağlayacaklar ve devletlerin egemen eşitliği ile iç işlerine karışamayacaklardır.

Bu bildirin 2. Maddesinde “Bütün halkların self- determinasyon hakkı vardır, bu hak uyarınca halklar siyasal statülerini serbestçe tayin edebilirler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe yürütebilirler” denilirken,

3. madde:

Siyasal, ekonomik, toplumsal ve eğitimsel bakımlardan hazırlıklı olmanın bağımsızlığı geciktirmek için bir bahane olarak kullanılmayacağını

4. madde

Bağımlı halkların tam bağımsızlık kazanma haklarının barış içinde özgürce kullanabilmelerini sağlamak üzere, bu halklara doğru yöneltilmiş her türlü silahlı eylemler ve bastırma tedbirlerine son verilebileceğini ve bu halkların ülke bütünlüğüne saygı gösterileceğini

5. madde:

Tam bir bağımsızlık ve özgürlükten yararlanmalarını sağlamak üzere tüm yetkilerin bu ülkelerin uluslarına devredilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtiliyordu.¹¹³

BM Genel Kurul'u adı geçen Bildirgeyi ilan etmekle kalmayarak 27 Kasım 1961'de “Sömürge Ülkeleri ve Halklarına Bağımsızlık Tanıma Bildirgesi”nin uygulanmasını izlemek ve gözetilmesini sağlamak üzere öneri ve tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiştir.

Sömürgeleri Özgürleştirme Komitesi olarak da adlandırılan bu özel komiteye Genel Kurulca, 1514 (XV) sayılı kararın “henüz bağımsızlık kazanamamış” tüm ülkelerde ivedi ve tam uygulanması için uygun yollar araması çağrısında

¹¹² Jale CİVELEK, “Uluslar arası İnsan Hakları Hukuku; Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul, 1984, s. 207.

¹¹³ Karaosmanoğlu, a.g.e., ss. 68-69

bulunulmuştur. Bu çabalar sonucunda da vesayet altındaki 11 ülkeden 10'u bağımsızlığına kavuşmuş, Genel Kurul'un "Özerk Olmayan ya da Kendini İdare Edemeyen Ülkeler Listesi"nde yer alan 105 ülkenin 80'inden fazlası bağımsızlık kazanarak ya da başka biçimlerde statüsünü değiştirerek listeden düşmüştür.¹¹⁴

Yine 1960'da kabul edilen 1541 (XV) sayılı kararda detaylar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu karar halkların self determinasyonu için izlenecek yol olarak üç olasılık öngörmüştür: bağımsızlık, bir başka devletle birleşme, veya basitçe mevcut devletle entegrasyon.¹¹⁵

Böylece 1960'lardan sonra kavramı bağımsızlıkla eşanlamlı kabul eden radikal yorumcular (Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleri) bunu gerek bağlantısız ülkelerin zirve toplantılarına gerekse Genel Kurul kararlarına yansıtışlar ve sömürgecilik karşıtı ve taraftarlarını insan haklarına saygıya çağırın bir çok toplantı, antlaşma ve kararda bu kavram yer almasını sağlamışlardır.

Genel Kurul 1966'daki XXI. Döneminde 13 Aralık 1966 gün ve 2189 (XXI) sayılı kararıyla 1960 Bildirisinin yürürlüğe konmasındaki gecikmeleri göz önünde tutarak bazı tavsiyelerde bulunmuştur.

Bu 2189 (XXI) sayılı kararın 6. Maddesinde Genel Kurul, "Sömürge Rejiminin devam etmesinin uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürdüğünü, apartheid uygulamasının her çeşit ırk ayrımı gütmeyen insanlığa karşı bir suç olduğunu" belirtiyor, 7. Maddesinde de sömürgecilik boyunduruğu altındaki halkların self determinasyon haklarını kullanmak ve bağımsızlığa kavuşturmak için giriştikleri mücadelenin meşruluğunu belirtmekte, bütün ülkelerin sömürge altındaki ülkelerde ulusal kurtuluş hareketlerine maddi ve manevi yardımda bulunmaları istenmekteydi. 15. Maddesinde de sömürge yönetimi altındaki ülkelerin bağımsızlığa kavuşturulması konusunda özel komiteden her zaman uygun ve gerekli gördüğü söz konusu ülkenin, halkın arzuları ve bildirisinin hükümleri uyarınca, bağımsızlığa kavuşturulması için tavsiye vermesini istiyordu.¹¹⁶

¹¹⁴ Sencer, s. 82

¹¹⁵ Chehabi, a.g.m., s. 217.

¹¹⁶ Meray, a.g.e, ss. 142- 143

Genel Kurul aynı dönem 16 Aralık 1966 gün ve 2200 (XXI) sayılı kararı ile de İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı İnsan Hakları Sözleşmelerini kabul ediyordu. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Sözleşme'nin 1. Maddesiyle aynı olan 1. Maddesinde: “Bütün halkların self-determinasyon hakkı olduğu ve bu hak uyarınca halkların siyasi statülerini serbestçe tayin edebilecekleri ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe yürütebilecekleri” belirtiliyordu.¹¹⁷

Aynı maddenin 3. Fıkrasıyla da “muhtar olmayan ve vesayet altında bulunan ülkelerin yönetilmesinden sorumlu olan devletler de dâhil bu sözleşmeye taraf olan devletler, self- determinasyon hakkının gerçekleştirilmesini desteklemelerini ve bu hakka BM antlaşmasının hükümleri uyarınca saygı göstermeleri isteniyordu.¹¹⁸

Bu kavrama ayrıca Güvenlik Konseyi'nin 11 Aralık 1964 tarih ve 183 sayılı kararı ile Genel Kurul'un 24 Ekim 1970 tarih ve 2625 (XXV) sayılı kararında da yer verilmiştir. Son belge, “Devletler Arasında Dostça İlişkiler Ve İşbirliği Bildirisi” olarak bilinir (Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co- operating Among States in Accordance with the Charter of the UN).¹¹⁹

Bildirinin “Eşit Haklar İlkesi ve Halkların Self Determinasyon Hakkı” başlığını taşıyan bölümünde şu önemli noktalar yer almıştır:

a. BM Antlaşmasında öngörülen hak eşitliği ilkesi ve self determinasyon uyarınca, tüm halkların dışarıdan bir karışmaya maruz kalmaksızın kendi siyasi statüsünü saptamaya ve kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmesini sürdürmeye hakkı vardır ve BM Antlaşması gereğince, her devletin bu hakka saygı göstermek görevidir.

b. Sömürgeciliğe süratle son vermek amacıyla tüm devletler self determinasyonun gerçekleşmesi için çalışacaklar ve bu yolla BM'ye yardımcı olacaklardır.

¹¹⁷ **The Right of Self Determination of the Turkish Cypriot People**, Public Information Office of TRNC, Lefkoşe, 1990

¹¹⁸ Meray, a.g.e., s. 143

¹¹⁹ Zaim M. NEJATİGİL, **The Turkish Republic of Northern Cyprus in Perspective**, Tezel Ofset, Nicosia, 1985, p. 75

c. Halkları yabancı boyunduruğu altında tutmak ve sömürmek insan haklarına ve BM Antlaşmasına aykırıdır.

ç. Sömürgeci yönetim altında yaşayan halkların self determinasyon haklarını kullanmak ve bağımsızlığa kavuşmak için giriştikleri mücadele yasaldir. Bu durumdaki uluslar BM Antlaşması'nın amaç ve ilkelerine uygun olarak dışarıdan yardım alabilirler.¹²⁰

Buradan çıkan sonuç şudur ki; şarta uygun olarak bu hakka saygı duymak her devletin görevidir. Şart altındaki sömürge ve kendi kendini yönetmeyen topluluklar, bu toprakları yöneten devlet topraklarından ayrı ve özel bir statüye sahiptir. Bu tür ayrı ve özel statü sömürge ve kendi kendini yönetemeyen halk tarafından self determinasyon hakkını kullanıncaya kadar devam edecektir. Her devlet diğer herhangi bir devletin veya ülke halkının bütünlüğü veya tümünde karışıklık yaratacak askeri müdahaleden kaçınacaktır.

Ayrıca bu kararlar bu hakkın hangi hallerde kullanılabilceği de saptanmıştır. Buna göre; "Çok uluslu bir ülkede her topluma mensup vatandaşlar aynı muameleye tabi tutuluyorsa, seçme ve seçilme hakkından aynı derecede yararlanıyorsa, devlet eşit derecede sosyal ve diğer hizmetler görebiliyorsa, uluslara baskı ve ayrımcılık uygulanmıyorsa bunun bir ülke bütünlüğü temsil ettiği ve herhangi bir ayrılık hakkı doğurmayacağı belirtilirken aynı topraklar üzerinde bir ulus, memleketi yönetecek yasama organlarına seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılırsa ve hükümetleri kendilerini temsil edemez duruma gelirse, o ulusa baskı, şiddet ve ayrımcılık uygulanırsa, insan hakları yok edilirse, bütçeden dışlanırsa, devletten kovulup devletsiz bırakılır, kültürel ve fiziki varlığı yok edilmeye çalışılırsa o zaman self determinasyon hakkı geçerlidir. Bu amaçla dıştan yardım alma hakları da doğar.¹²¹

10 Kasım 1975 tarihli ve 3282 (XXX) sayılı kararıyla Genel Kurul, halkların self determinasyon hakkının evrensel gerçekliğini ulusal egemenliği ve toprak bütünlüğü, insan haklarının bir zorunluluğu olarak sömürge ülkelerinin ve halklarının bağımsızlığa hız vermenin önemini tasvip ederek, tekrar silahlı mücadele dâhil tüm

¹²⁰ Karaosmanoğlu, a.g.e., ss. 69-70

¹²¹ Sabahattin İSMAİL, **100 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Dilhan Yayınları, 1992, s. 155

mevcut yollarla sömürge ve yabancı egemenliğinden kurtulmak ve toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı için halkların mücadelesinin meşruluğunu tasvip etti.¹²²

1976 İnsan Hakları Komisyonu'nun XXXII. Oturumu'nda da insan haklarının bir zarureti olarak self determinasyonun uluslararası hukukun temel bir kuralı olduğu söylenmiştir.¹²³

Genelde kavramın uluslararası hukuk açısından ne tür bir anlamı olduğu tartışmaları hala sürmektedir. Konuyla ilgilenen bir grup yazarın yaptığı muhafazakâr yoruma göre, klasik uluslararası hukukta bir ulusa tanınan böyle bir hak yoktur ve uygulanabilirlikten uzaktır. Bu görüşü savunanlara göre, BM Andlaşması içinde yer alan self determinasyon kavramı ilke düzeyinde ele alınmış olduğundan bir haktan söz edilemez. Genel bir anlama sahip olan bu kavramda zikredilen ulus ya da halk da açıkça anlaşılabilir şekilde tanımlanmamıştır.

Bu grup ayrıca kavramın “kendi kendini yönetemeyen bölgeler” yani sömürgelere uygulanmasından rahatsız oluyorlar ve yaptıkları Wilsonvari açıklamalarla buna açıklık getiriyorlardı. Onlara göre Wilson'un bu ilkeyi kullanmada söz konusu ettiği topluluk I. Dünya Savaşı mağluplarının topraklarının bulunduğu Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'da dil, din, kültür vb. bir benzerlik taşıyan etnik gruplar ve azınlıklar idi. Batı ülkeleri Wilsonvari yorumun faydacı yönünü temel alarak günün koşullarına uygun çalışmışlardır.¹²⁴

1.2.2. Avrupa Birliği ve Kendi Kaderini Tayin İlkesi

1.2.2.1. AB'nin Kendi Kaderini Tayin İç Politikasında Ana İlke: Subsidiarite

Subsidiarite ilkesi ilk olarak Papa Pius XI'in Quadragesimo Anno adlı 1931 yılı Papalık tamiminde, sosyal düzenin yeniden inşasının sağlanması için, Roma

¹²² Nejatigil, a.g.e., s. 80

¹²³ Nejatigil, a.g.e., s. 81

¹²⁴ Sönmezöglü, a.g.e., ss. 574- 575

Katolik Kilisesi'nin bir hukuk prensibi ve sosyal doktrini olarak geliştirildi.¹²⁵ Asıl kökeni Katolik kilisesi olan; Chantal Millon- Delsol gibi yazarlara nazaran, derin kökleri Grekler'e kadar uzanan bu kavram, Johannes Althusius'un onyedinci asırda onu federal devlet sistemlerinin önemli bir kavramı hâline getirmesinden sonra, Montesquieu, Locke, Tocqueville, Lincoln ve Proudhon üzerine de büyük ölçüde tesir ederek günümüze kadar ulaşmış olup¹²⁶, bilhassa Avrupa Birliği sürecinde, daha fazla bir önem kazanmış durumdadır.¹²⁷

Dini terminolojiye göre bu ilke yönetim ile özel teşebbüs arasındaki ilişkiye de işaret etmektedir. Buna göre toplum birey için var olur, birey toplum için değil. Devletin, bireyler veya daha küçük birimler tarafından yapılabilecek şeyleri sahiplenmemesi gerektiği şeklinde anlaşılabilir.¹²⁸ Bu ilke küçük birimlerin öne çıkarılmasını ve bunların baskı altına alınmasının önlenmesini amaçlar.

Hizmette yerellik ilkesi, çeşitli nedenlerden dolayı Avrupa Birliği'nin gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Bir yandan Birliğin merkeziyetçi eğilimlerinden, diğer yandan da ulusal devletlerin egemenlik haklarını korumak istemelerinden kaynaklanan sorunlardan korkulmaktadır. Birlik çerçevesinde, yerellik ilkesinden beklenen temel amaç, birlik ile üye devletler arasında yetki ve görev paylaşımını belirlemektir. Bu bağlamda, mümkün olduğu ölçüde karar mekanizmalarını vatandaşa yakınlaştırmak; üye devletlerin ulusal kimliklerini güvence altına almak ve haklarını korumak, yurttaşlara Avrupa'nın bütünleşme sürecinin benimsenmesini sağlamaktır. Bir yönetim basamağı bir görevi, 'yeterli derecede' yerine getiremiyorsa ya da başka bir yönetim basamağı aynı görevi daha iyi yerine getirebilecekse, o yönetim basamağı tarafından üstlenilecektir. Avrupa Birliği'nin kurucu unsuru olan Maastricht Antlaşması'nda (1992), yerellik ilkesine

¹²⁵ Şahin, a.g.e., s. 76

¹²⁶ Bkz. Paolo G. CAROZZA, "Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law", **American Journal of International Law**, Vol.: 97, Jan. 2003, No: 1., s.40-41

¹²⁷ Damien J. NEVEN., "Regulatory Reform in the European Community", **The American Economic Review**, Vol. 82, No. 2., May 1992., s.98-103

¹²⁸ Ludger KUHNHARD, "Federalism and Subsidiarity", **Telos**, no. 91, spring 1992, s. 77-78

vurgu yapılmıştır. Subsidirite ilkesi ulus-altı birimlerin yetkilerinin korunmasının temelini oluşturmakta, yerel özerkliğin de garantisi sayılmaktadır.¹²⁹

Avrupa Topluluğu içerisinde subsidiarite ilkesi ilk kez 1975 yılı Avrupa Komisyonu Ekonomik Birlik Raporu'nda kullanılmıştır. Raporun ana konusu üye devletlerin eylemi ile Topluluk eylemlerinin birbiri ile çelişmemesiydi.¹³⁰ Resmen kullanılmasından önce de Topluluk çalışmalarında konu olmuştur. Dönemin Konsey Başkanı Pierre Mendés France, 1953- 1954'te yaptığı çalışmalarda prensibi, "ortak içeriğe sahip konularda ortak mücadele edecek, ancak yaşamsal ve temel iç sorunlarda (devletlerin) kendi hukuksal erki bulunacak gönüllü işbirliği ilkesi" olarak açıklamıştır.¹³¹ Sonrasında 1984 yılında Avrupa Birliği Antlaşması'nın üye ülkelerce beğenilmediği için yasalaşamayan tasarı metninde terim kullanıldı. 1987 yılındaki TAS ise, ilkeyi çevrenin korunması ile ilgili olarak kabul etti.¹³²

Alman eyaletleri AT'nin kendilerine alman anayasasınca tanınan yasama haklarına gereksiz müdahalelerde bulunduğu yönündeki şikâyetlerini dikkate alan dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Jaques Delors, subsidiarite ilkesini gelecekteki AT yönetiminde değerlendirilmesi gereken ilkeler arasında öne geçirdi.¹³³

1992 tarihli Maastrich Antlaşması ile ilke merkezi bir anayasal ilke haline getirildi. Bu ilkeye göre üye ülkelerin topluluğun hedeflerinin yerine getirilmesinde eksik kaldıkları yerlerde Birliğin harekete geçmesi anlamına gelmektedir.¹³⁴ İkame etme kavramına büyük ölçüde şekil veren yaklaşım tek başına yapmaya imkân olmayanı beraberce yapmanın kaçınılmazlığı biçimindedir.¹³⁵ AB hukukuna göre ilke, meşru bir amaca ulaşabilmek için gerekli eylemin, prensip olarak sorunu etkili bir şekilde çözebilme kapasitesine sahip en alt idari birim tarafından ele alınması

¹²⁹ Bilal ERYILMAZ, **Kamu Yönetimi**, Erkam Matbaası, İstanbul, 2003, s. 80

¹³⁰ W. Gary VAUSE, "The Subsidiarite Principle in European Law: American Federalism Compared", **Case Western Reserve Journal of International Law**, vol. 27, no. 1, 1995, s. 61- 68

¹³¹ Beril DEDEOĞLU, "Avrupa Birliği Örgütlenme Modeli ve Subsidiarite Prensibi", Turgut TARHANLI (edt), **Değişen Dünyada İnsan, Hukuk ve Devlet: Edip F. Çelik'e Armağan**, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 101

¹³² Şahin, a.g.e., s. 76

¹³³ Common Market Law Reports (CMLR), 1990, s. 182

¹³⁴ Valery Giscard D'ESTAING, "The Europe of Two Wills", **New Perspectives Quarterly**, vol. 10, no. 1, 1992, s. 33-36

¹³⁵ Dedeoğlu, a.g.m., s. 102

demektir.¹³⁶ İlke birlikle üye ülkeler arasındaki ilişkide geçerli olduğu gibi üye ülke ile o ülkenin kendi idari kademeleri ile olan ilişkilerinde de geçerlidir.¹³⁷

Avrupa Birliği Antlaşması'nın subsidiarite ilkesini içeren 5. Maddesi ile, AB'nin ortak dış ve güvenlik politikası ile adalet ve içişleri alanındaki özel yetkilerinin kullanımını bu ilkeye tabi kılmıştır. AB anayasası ile anayasal bir statü kazanan subsidiarite içerici ve dışlayıcı iki önermeye dayanır. Topluluk yetkilerini genişleten içerici önerme, Topluluğun yöneldiği hedefleri Topluluk düzeyinde daha etkili bir biçimde gerçekleştirebileceği konularda inisiyatif alması gerektiği yönündedir. Topluluk yetkilerini kısıtlayıcı dışlayıcı önerme ise, tek tek üye devletlerin girişimleri ile bu hedeflere ulaşılabilindiği durumlarda Topluluğun inisiyatif almaması gerektiğini belirtir.¹³⁸

İktisadi Politika Araştırma Merkezi (Center for Economic Policy Research) ilkeyi "AB'nin, devletlerin kendi başlarına yapamayacağı şeyleri yapması gerektiği" şeklinde tanımlar.¹³⁹

Bu ilkenin uygulanması ile AB'nin federal bir yapıya bürüneceği; Avrupa'nın bölgelerinin kuvvetlendirilmesi ile eski prenslikler ve şehir devletleri anlayışına doğru bir kayma gerçekleşeceğini ileri sürenler vardır.¹⁴⁰

Bu ilkenin uluslar arası düzeyde kullanılmasının gerekli olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Bunlar yeterlilikleri olmak kaydıyla alt bölgesel örgütlenmelerin Soğuk Savaş sonrası çıkan sorunları çözmekte kullanılabileceklerini ileri sürmektedirler.¹⁴¹ Çok geniş bir gündeme sahip olan BM gibi kurumların, dünyanın bir yerinde olan yerel bir sorunla uğraşması çok zaman almaktadır. Bu tip yerel sorunlar bölgesindeki kuruluşların öncelikli gündemlerinde yer alırken, aynı sorun global bir kurumun öncelik sıralamasının çok altlarında olabilmektedir.

¹³⁶ Vause, a.g.m., s. 61-82

¹³⁷ Şahin, a.g.e.; s. 77

¹³⁸ Klaus- Dieter BORCHARDT, **Topluluk Hukukunun ABC'si**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1995, s. 10

¹³⁹ **The Economist**, 27 October 1993, s. 58

¹⁴⁰ Şahin, a.g.e., s. 78-79

¹⁴¹ Andy W., KNIGHT, "Towards a Subsidiarity Model for Peacemaking and Preventive Diplomacy", **Third World Quarterly**, vol. 17, s. No. 1, 1996, s. 31-53

Bermann, ilkenin korumak ve geliştirmek istediği “yerelliğin” temel değerlerinin, self- determinasyon ve sorumluluk, siyasi özgürlük, esneklik, yerel kimliklerin ve farklılıkların korunması ve devletlerin iç bölümlenmelerine saygı olduğu görüşündedir.¹⁴² Ona göre halkların self determinasyon hakkı bu ilke ile korunur; çünkü böylelikle kurallar ve eylemler, bireylerin daha çok katılımında bulunduğu ve etkili bir şekilde temsil edildiği yönetim düzeylerince yerine getirilir. Bu sistemde yerel yönetimlerin sorumluluğu da oldukça ileridir. Yerel topluluklar bir işlemden memnun olmayınca bu durumu sorumlulara doğrudan iletebilirler.¹⁴³

Subsidiarite ilkesinin bir önemli rolü de yerel kimliklerin korunmasıdır. Kendi kaderini tayin ve siyasi temsil yoluyla, yerel topluluklar, benzersiz ve farklı değerlerini ve kültürlerini daha iyi bir şekilde koruyabilirler. Buna ek olarak yerel kimliklerin korunması ile siyasi mozaikteki renklilik daha da teşvik edilir.¹⁴⁴

Subsidiarite ilkesi bürokratik merkeziyetçiliğin karşısındadır. Bu yüzden bürokratik merkeziyetçiliğin tehdidi altındadır. Çünkü iktidar merkeziyetçidir, yani ona sahip olanlar onu güçlendirmek isterler.¹⁴⁵ Bu ilkeden yola çıkarak bölgelere verilecek yetkilerin sınırlarının ne olacağı da tartışmalıdır. Örneğin AB içinde Katalanlar, Katalonya’da yaşayan ve İspanyolca konuşanların eğitim haklarını ellerinden alabilecek midir?¹⁴⁶

Subsidiarite ilkesine AB üyesi ülkeler farklı anlamlar yüklemektedirler. Galler, İskoçya, Bask, Katalonya, Güney Trol gibi bölgelerin ilkeyi daha farklı anladıkları bilinmektedir. Üye ülkeler bu ilkeyi kendi egemenliklerinin bir kısmını Brüksel’e kaptırmamak için kullanırken, üye ülke altı bölgeler bu ilkeyi, aradan içerisinde buldukları üye devleti çıkarmak için kullanmaktadırlar. Yani

¹⁴² George A. BERMAN, “Taking Subsidiarity Seriously”, **Colombia Law Review**, vol. 94, 1992, s. 340-344

¹⁴³ Şahin, a.g.e., s. 80

¹⁴⁴ Bermann, a.g.m., s. 341.

¹⁴⁵ Rob MASON, Shirly RANDEL, “Democracy, Subsidiarity and Community-based Adult Education”, **Convergence**, vol. 28, no. 1, 1995, s. 25- 38

¹⁴⁶ Thomas O. HUEGLIN, “Federalism as Balance: Reply to Piccone and Ulmen”, **Telos**, no. 32, Winter 1995, s. 159- 162.

kendilerinin ya Brüksel'den ya da buldukları bölgeden idare edilmeleri gerektiğini öne sürmektedirler.¹⁴⁷

1.2.2.2. Badinter Tahkim Komitesi

AB'nin dış self determinasyon politikasının anlaşılmasında Badinter Tahkim Komitesi'nin "Görüşler"i oldukça önemlidir. Badinter Görüşleri SSCB'nin dağılmaya başlaması ve eski Yugoslavya'nın çatırdama emareleri gösterdiği bir zamanda AB'nin bu gelişmelere karşı nasıl bir tutum alması gerektiğinin belirlenmesine dair bir görüş hazırlanması isteğinden sonra ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

Yugoslav ordusunun 27 Haziran 1991'de Slovenya'ya saldırısı ile başlayan savaşta başarısız olmasının ardından temmuz ortalarında Hırvatistan'a da saldırması olayları tırmandırmıştı. 27 Ağustos 1991'de olağanüstü toplanan Avrupa Dışişleri Bakanları Konseyi aynı zamanda eski Yugoslavya barış konferansı olarak da toplanmıştı. Bu toplantıda bir tahkim konseyi oluşturulması kararı alındı. Komite, Fransız Anayasa Konseyi Başkanı Robert Badinter başkanlığında toplandığı için Badinter Komitesi adını aldı. Komitede Alman, İtalyan ve İspanyol Anayasa Mahkemesi Başkanları ve Belçika Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanı yer almaktaydı.¹⁴⁹

16 Aralık 1991'de Brüksel'de toplanan Topluluk Dışişleri Bakanları "Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'nde Yeni Devletlerin Tanınması Konusunda Rehber Beyanname" adlı bir bildirimde bulunurlar. Komite'ye bu beyannamedeki şartları eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin taşıyıp taşımadığı konusundaki görüşleri soruldu. Bunun üzerine komite verdiği kararlar, Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin ortaya koyduğu bu şartları, Topluluktan ve üye devletlerden tanınma talebinde bulunan Hırvatistan, Makedonya ve Slovenya'nın karşılayıp karşılamadığını belirledi. Bu şartlarda AT'nin bir devleti tanıyabilmesi için gerekli olan koşullar

¹⁴⁷ Şahin, a.g.e., s. 82

¹⁴⁸ Şahin, a.g.e., s. 83

¹⁴⁹ Alain PELLET, "The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self Determinations of Peoples", *European Journal of International Law*, vol. 3, no. 1, 1992a, s. 178-181

sıralanmaktaydı. Komite, Makedonya ve Slovenya Cumhuriyetleri'nin şartları yerine getirdiğine karar verdi. Hırvatistan, azınlık hakları konusundaki sorunlar nedeniyle ihtiraz kayıtlarına maruz kaldı. Bosna- Hersek ise bağımsızlık referandumu yapılmadığı gerekçesiyle reddedildi.¹⁵⁰

Komite'nin 2. ve 3. sayılı Görüşleri Yugoslavya olaylarının ötesinde önemi haizdi. Sırpların temelde ilgilendikleri Hırvatistan ve Bosna- Hersek'te yaşayan Sırpların kendi kaderlerini tayin hakkı idi. İkinci olarak bu Görüşler federal cumhuriyetler arasındaki sınırların belirlenmesi konusunu işlemekteydi.¹⁵¹

Bu Görüşlerde halkların kendi kaderini tayini konusunda bazı gelişmeler bulunmaktadır. Açıkça söylenmeksizin halkların haklarıyla azınlık hakları arasında bir bağlantı bu kararlarda göze çarpmaktadır.¹⁵² Buna göre halk kavramı artık homojen değildir ve herhangi bir devletin tüm nüfusunu içermemesi gerekir. Bir devlet içerisinde çeşitli etnik, dinsel ve dilsel topluluklar bulunabilir. 2 Sayılı Görüş'e göre bu topluluklar kendi kimliklerinin tanınması ve uluslararası hukukça tanınmış tüm haklardan yararlanma hakkına sahiptirler. Komite ayrıca, 1966 Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri'nin 1. Maddelerinde bulunan self determinasyon hakkının, insan haklarını güvence altına almaya hizmet ettiğini belirtmiştir.

Görüşlerde öne çıkan önemli bir nokta da “vatandaşlık” ve “milliyet” konularının ayrılması olmuştur. Buna göre Bosna- Hersek ve Hırvatistan'da yaşayan Sırplar, istedikleri milliyete yani Sırp milliyetine dâhil olabilirler. Böylelikle Maastricht Antlaşmasında olduğu gibi “vatandaşlık” ve “milliyet” arasında bir ayırım yapılmış oluyordu. Ancak bir kişinin veya topluluğun milliyetini farklı seçmesi onların ülke topraklarının sınırlarını değiştirmelerine hak sağlamıyordu. Komite *uti possidetis juris* ilkesini benimsedi. Buna göre cumhuriyetlerin sınırları,

¹⁵⁰ Şahin, a.g.e., s. 84

¹⁵¹ Alain PELLET, “Appendix: Opinions No 1, 2 and 3 of the Arbitration Committee of International Conference on Yugoslavia”, **European Journal of International Law**, vol. 3, no. 1, 1992b, s. 182, 186

¹⁵² Pellet, 1992a, s. 178- 181.

parçalanmadan önce belli olan federal sınırlar olacaktı. Bu durumun ancak tarafların özgür iradesi ile anlaşılabilir olarak değiştirilebilmesine imkân tanınmıştı.¹⁵³

1.2.3. Diğer Örgütler

Afrika Birliği Örgütü Antlaşması'nın ve Örgüt'ün uygulamasının, self-determinasyon'un hak ve yüküm doğuran bir hukuk kuralı olarak belirginleşmesine önemli katkısı olmuştur. Afrika Birliği Örgütü ve birçok Afrikalı lider için kendi kaderini tayin Avrupalı sömürgeciliğinden kurtuluş anlamına gelmektedir. Örgütün çerçevesi içinde self-determinasyon, Örgüt'ün en önde gelen amacı olarak belirlemiştir. Örgüt üyelerinin anlayışına göre, halkların kendi kaderlerini kendilerinin saptayabilmeleri, her yerde ve her zaman geçerli, istisna tanımayan bir haktır ve kuvvet kullanmanın yasaklanması, barışçı yollarla çözüm ve içişlerine karışmama ilkelerine oranla önceliğe sahiptir.¹⁵⁴ 27.06.1981 tarihinde Nairobi'de kabul edilen ve 21.10.1986 tarihinde yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı'nın özellikle 20. ve 21. Maddeleri siyasi ve ekonomik kendi kaderini tayin hakkını içermektedir.¹⁵⁵ Bu maddelerde hem tek tek Afrika ülkelerinin hem de kurumsal kişiliği ile birliğin bu hakkı savunmak için sorumluluklarını yerine getireceği belirtilmiştir.

Afrika Birliği Örgütü coğrafi değişiklikleri ve düzenlemeleri kendi prensipleri ile bağdaşmaz görmekte ve statükoyu ve Afrika hükümetlerinin yönetimlerini koruma ve Afrika sınırlarının yeniden çizilmesini reddetme eğilimindedir.¹⁵⁶

Halkların kendi kaderini tayin hakkı AGİK sürecinde, bu sürecin ilk belgesi olan 1975 Helsinki Nihai Senedi'nden itibaren yer alır. Helsinki Nihai Senedi,

¹⁵³ Şahin, a.g.e., s. 85

¹⁵⁴ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 71-72

¹⁵⁵ Şart'ın metni için bkz. Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri**, cilt 3, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 229-253.

¹⁵⁶ Alexis HERACLIDES, **The Self-Determination of Minorities in International Politics**, Frank Cass, London, 1991, s. 54-55.

katılımcı devletler arasındaki ilişkilere dair “İlkeler Bildirgesi” başlığı altında, VIII. İlke 2. paragrafında; “Halkların hak eşitliği ve self-determinasyon ilkesinden dolayı, tüm halkların her zaman tam bir özgürlük içinde, dıştan bir siyasi müdahale olmaksızın, ne zaman ve nasıl isterlerse, iç ve dış siyasi statülerini belirleme ve siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini diledikleri gibi sürdürme hakkı”nı tanımaktadır. İlkenin 1. paragrafında ise; katılımcı devletlerin, halkların hak eşitliği ve self-determinasyon hakkına, “BM Andlaşması’nın amaç ve ilkeleriyle, devletlerin ülke bütünlüğüne ilişkin olanlar dahil, ilgili uluslararası hukuk kurallarına uygun” davranarak, saygı gösterecekleri ifade edilmiştir.¹⁵⁷ Belgenin en göze çarpan özelliği, kendi kaderini tayin hakkını bütün halklara tanıyan olmasıdır. Bu yaklaşımdan anlaşılacağı gibi belge, kendi kaderini tayin hakkını yalnızca sömürgelere tanınan bir hak olmanın ötesinde bağımsız devletler içindeki topluluklara da genişletmiştir.¹⁵⁸

Ülke bütünlüğünün korunması kaydıyla, halkların self-determinasyon hakkına 1989 Viyana Belgesi, 1990 “Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı”, 1991 Moskova Belgesi de yer vermektedir.¹⁵⁹

AGİK belgelerindeki ve uygulamasındaki self-determinasyon hakkını anlamak için onu oluşturan soğuk savaş yıllarını ve on temel ilkeyi oluşturan diğer ilkeleri de (özellikle devletlerin toprak bütünlüğü, devletlerin içişlerine karışmama, sınırların değişmezliği ve egemen devletlerin eşitliği gibi) anlamamız gerekmektedir. Bu konulara çalışmanın ileriki kısımlarında değinilmektedir.

¹⁵⁷ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 74

¹⁵⁸ Alexandra XANTHAKI, “The Right To Self-Determination: Meaning And Scope”, içinde Nazila GHANEA and Alexandra XANTHAKI (eds); **Minorities, Peoples and Self-Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005, s. 18

¹⁵⁹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 75

1.3.Günümüzde Kendi Kaderini Tayin Kavramı Ve Sorunlar

1.3.1.Kendi Kaderini Tayin Kavramının Anlamı

Sosyal bilimler alanında okumalar yapan birinin en sık göreceği cümlelerden biri herhangi bir kavramın üzerinde ortak bir anlaşmaya varılan tanımını bulmanın güçlüğü olacaktır. Ulusların kendi kaderini tayini kavramı da bu duruma bir istisna teşkil etmemektedir. Anthony D. Smith kavramı “ayırıcı bir kimlik ve özgür iradeye sahip olduğu düşünülen birey ya da toplulukların özerklik ve bağımsızlığını savunan radikal bir öğretisi” olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁰ Suzuki’ye göre kavram, bir grubun arzulanabilir olduğu düşünülen yeni model yaratmak için, var olan toplumsal düzeni reddetme taleplerinin sembolik bir ifade şeklidir.¹⁶¹

Bazı Batılı düşünürler kavramı hukuki içerikten yoksun, kötü tanımlanmış, siyasi ve ahlaki bir kavram olarak görmüşlerdir.¹⁶² Halkların kendi kaderini tayin’in hiçbir zaman evrensel olarak uygulanmamış, pratik bir uygulamadan çok ideolojik bir silah olduğunu ileri sürenler olmuştur.¹⁶³ Clyde Eagleton, 1952 yılında self determinasyonun tanımlanmasının güçlüğüne dikkat çekerken, bu kavramın çok basit bir kavram olmadığını ve her zaman tam tanımlanmaya karşı koyacağını belirtmiştir.¹⁶⁴

BM Şartı’nda kavramın tanımında iki anlama yer vermektedir. İlk olarak bir devletin, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sistemini özgür olarak seçme hakkı, ikinci olarak da bir halkın devlet oluşturma ya da varolan bir devletle kuracağı

¹⁶⁰ Anthony D. SMITH, “Kendi Yazgısını Belirleme (self- determination)”, Vernon Bogdanor, **Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi**, cilt 1, (çev. Bülent Peker ve diğerleri), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 419.

¹⁶¹ Eisuke SUZUKI, “Self- Determination and World Order: Community Responce to Territorial Seperation”, **Virginia Journal of International Law**, vol. 16, no. 4, 1976, s. 790.

¹⁶² Brownlie, 1990, s. 595

¹⁶³ A. Robert FRIEDLANDER, “Self- Determination: A Legal- Political Inquiry”, içinde Yonah ALEXANDER, A. Robert FRIEDLANDER (edt); **Self- Determination: National, Regional and Global Dimensions**, Westview Press, Oxford, 1980, s. 321.

¹⁶⁴ Otto KIMMINICH, “A Federal Right of Self- Determination”, Christian Tomuschat (edt), **Modern Law of Self- Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993, s. 88

birliğin biçimini özgürce belirleme hakkıdır. Şartta her iki anlamın da dayandırılacağı maddelere yer verilmiştir.¹⁶⁵

Kendi kaderini tayin kavramı “halklar” ya da “uluslar”a ait, onlara ilişkin olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Bu kavramların muğlaklığı da kendi kaderini tayin ilkesinin tanımlanmasını zorlaştırır.

Kavramın çeşitli antlaşmalar, bildirgeler, devlet adamlarının açıklamaları, bilimsel literatür ve BM Şartı gibi uluslararası hukukun kaynağını oluşturan belgelerde artık bir hak olduğunu ileri süren radikal yorumcularla¹⁶⁷, böyle bir hakkın olmadığını, belirsiz bir şekilde olsa da uygulanmaktan uzak moral bir slogan olduğunu ileri süren muhafazakar yorumlar bulunmaktadır.¹⁶⁸

İlkenin tanımı kadar içeriği de tartışma konusudur. Bir kısım siyasi örgütler¹⁶⁹ kendi kaderini tayin ilkesini insan haklarının bir boyutu olarak görüp bu hakkın ayrılmayı da içerdiğini savunurken; diğerleri¹⁷⁰ bu tartışmayı reddeder ve ayrılma dışında farklı seçenekler olduğunu ileri sürerler.¹⁷¹

Renner gibi hukukçular self- determinasyona iç politika (kamu hukuku) ve dış politika (uluslararası hukuk) alanında verilen anlamların ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁷² Renner’e göre kendi kaderini tayin hakkı kamu hukukunda ulusal rüşti ifade eder ve ulusal bilince varmanın ilk gereğidir; dış politikada ise kavram birlikte karar alma hakkıdır.¹⁷³

Halkların kendi kaderini tayini kavramını doğal bir ilke veya kutsal bir hak olarak ele almak gerçekçi değildir. Bu kavramı amaçlarına ulaşmak için kullanan birbirlerine taban tabana zıt birçok toplumsal kesim gösterilebilir. Devletleşmek

¹⁶⁵ Madde 1, paragraf 2; madde 55, paragraf 1

¹⁶⁶ Faruk SÖNMEZOĞLU, “Kendi Kaderini Tayin ve Birleşmiş Milletler”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Prof.Dr.Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan 2**, 1982, s. 134

¹⁶⁷ Sönmezoğlu, a.g.m., s. 135

¹⁶⁸ Sönmezoğlu, a.g.m., s. 144-145

¹⁶⁹ Türkiye’de PKK, Kuzey İrlanda’da Sinn Fein, İspanya’da Herri Batasuna gibi

¹⁷⁰ Bask bölgesinde PNV, Kuzey İrlanda’da SDLP gibi

¹⁷¹ Emin GÜRSES, **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 56

¹⁷² A. Füsün ARSAVA, “Self Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Seha L. Meray’a Armağan cilt 1**, Ankara, 1981, s. 56

¹⁷³ Aynı yer

isteyen milliyetçiler, devletin birliğini pekiştirip ulusal azınlıkları yok etmek isteyen şovenler, bir bölgeye “böl ve yönet” politikasıyla egemen olmak isteyen emperyalistler, ülkelerini yabancı işgalinden kurtarmak isteyen devrimciler, halkların kültür ve yazgılarına saygı duyulmasını isteyen hümanistler gibi bir çok kesim bu kavrama başvurabilmektedir. Ancak ilkenin kaygan ve belirsiz yapısının doğal sonucu olarak, aynı kesimler bir başka durumda bu ilkeye farklı gerekçelerle şiddetle karşı çıkabilirler.¹⁷⁴

1.3.2.“Ulus”, “Halk” ve “Kendi” (Self) Kavramları

Halkların kendi kaderlerini tayini konusu tartışılırken “kendi” (self) ve halk kavramlarının belirsizliği de diğer bir problemi oluşturmaktadır. Robert Lansing, Wilson’u bu konuda tenkit etmiş ve başkanın self determinasyonun hangi birimlere uygulanacağı konusunda çok fazla berraklaşmış bir düşüncesi olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre bu belirlenmeden yapılacak hareketler yeni uyuşmazlıklara yol açacaktır.¹⁷⁵ Wilson’a yönelikler de olmuştur:¹⁷⁶

“Cumhurbaşkanı Wilson hem gülünç, hem de mantıklı bir doktrin sunmuştur. Görünüşe bakılırsa bu makul bir doktrindir, ama işin gülünç tarafı ise şudur ki, halkların kim olduğuna birileri karar vermediği sürece hangi halkların bu hakka sahip olduğu belirsizliğini sürdürecektir”

Charles R. Beitz’e göre de “self” kavramının hükümeti mi yoksa nüfusun belirli bir grubunu mu kast ettiği ve bunun bağımsız bir hükümetin varlığını gerektirip gerektirmediği açık değildir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Topal, a.g.e., s. 304

¹⁷⁵ Pomerance, a.g.e, s. 1

¹⁷⁶ Joshua CASTELLINO, “Order and Justice: Minorities and the Right to Secession”, **International Journal on Minority and Group Rights**, vol. 6, Kluwer Law International, 1998-1999, s. 392

¹⁷⁷ Charles L. BEITZ, **Political Theory and International Relations**, Princeton University Press, Princeton, 1979, s. 95

Temsili yönetim teorisine göre “halk” bir devletin etnik, dini, kültürel ve ırki olarak farklılıkları bağlamında vatandaşlarıdır. Bu durumda self-determinasyon hakkı sadece belirli bir devlet içerisindeki tüm nüfusun egemenliği anlamındadır. Self-determinasyon prensibinin bu versiyonu liberal demokratik anlayışı desteklemektedir. Devletin görevi egemenliği temin etmesidir ki bu da temsili yönetimde gerçekleşir.¹⁷⁸

BM Antlaşmasına dayanırsak, “kendi” kaderini tayininin uygulanacağı “kendi”nin “halklar” olduğunu görmekteyiz.¹⁷⁹ Bu tanıma verdiğimiz takdirde, “halkların” ne olduğunu tanımlamak gerekmektedir. Bu kavram değişik içeriklerde kullanılabilir. Örneğin “kendi devletinde teşkilatlanmış bir toplulukla ilişkili veya sömürge devletinin halkı ile ilgili veya kendi devleti olmayan ve herhangi bir devletin parçası olmayan bir toplulukla ilgili olabilir. Ayrıca bu kavram değişik azınlıklara da uygulanabilir.¹⁸⁰ Halkın kendi siyasi geleceğine karar vermesi önemli bir durumdur ancak kimin tayin ettiği sorunu her zaman vardır.¹⁸¹ “Halk nedir?”, “Kimler ortak bir yaşam paylaşır?”, “Yabancılar, bir halkın haklarını tek bir topluluk ya da devlet içinde paylaşma konusunda, gerçekten anlaşıp anlaşmadıklarını nasıl bilebilirler?” gibi sorulara cevap bulmak kolay değildir. Tanımlarda görülen çeşitlilik objektif bir tanıma ulaşmanın zorluğunu göstermektedir.

Devlet uygulamalarına ve BM tarafından seslendirilen fikirlere bakarsak “self” kelimesinin herhangi bir etnik veya dini grubu değil bir ülkeye ait bir grubu işaret ettiği izlenimi alınmaktadır. Bu konuda BM uygulamalarının çok tutarlı olmadığını ve etnik konuların özellikle zor durumlarda ortadan kalktığını ileri sürenler vardır.¹⁸² Rosalyn Higgins’e göre self determinasyon genellikle kabul edilmiş siyasi bir üniteye yaşayan çoğunluğun gücü kullanma hakkını gösterir. Diğer

¹⁷⁸ Toğrul ALİYEYEV, **Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslar arası Örgütler**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 86.

¹⁷⁹ Heather A. WILSON, **International Law and the Use of Force by National Liberation Movements**, Clarendon Press, Oxford, 1988, s. 79-80

¹⁸⁰ Michalska; a.g.e, s. 73

¹⁸¹ Joseph S. NYE ve David A. WELCH, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak: Kurama ve Tarihe Giriş**, (çev. Renan AKMAN), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 287

¹⁸² Pomerance; a.g.e, s. 19

bir ifade ile, ilk önce içinde siyasi değişikliklere müsaade edilecek belirli sınırlarla başlama gereği vardır.¹⁸³

Bu uluslararası topluluğun kesinlikle sömürge olmayan devletlerin birliğinden yana olduğu anlamına gelmektedir. Sömürge devletlerinde bile self determinasyon hakkı sadece ülkesel “self”lere uygulanmakta ve ikinci bir kere bu hakkın kullanılması neredeyse imkânsız olmaktadır. Yani sömürge devletlerinden bir kez bağımsızlık alındıktan sonra, bu sömürge topluluğu için “halk” kavramı sömürge döneminde o bölgede yaşıyan etnik, dilsel veya dini grupların çok az ya da bazen hiçbir şekilde özgür iradeleri olmaksızın kararlaştırılmış bir sınır içerisinde kısıtlanmaktadır.

1.3.3.Kendi Kaderini Tayin’in Hak Veya İlke Olma Durumu

Kendi kaderini tayinin bir hak mı, yoksa ilke mi olduğu hususu, uluslar arası hukukun üzerinde uzlaşma sağlanamamış konularından biridir. Bu konudaki akademik tartışmalar 20. yüzyılın ortalarından¹⁸⁴ günümüze dek devam etmekle birlikte, halen bir uzlaşmaya varılabilmiş değildir.¹⁸⁵ Kendi kaderini tayinin ilk kez bir uluslararası hukuk belgesinde yer bulması BM Andlaşması ile olmuştur. Ancak bu düzenlemede İngilizce metinden farklı olarak, Fransızca metinde bir “hak” olarak nitelendirilmesi tartışmaları şiddetlendirmiştir.¹⁸⁶

Kendi kaderini tayin Aaland Adaları davasında bir ilke olarak mütalaa edilmiş ve sonrasında BM Andlaşması’na girene kadar da siyasi bir *ilke* olarak değerlendirilmiştir. BM Andlaşması m. 1/2 ve m. 55’te yer alarak siyasi boyuttan

¹⁸³ Rosalyn HIGGINS, **The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations**, Oxford University Press, London, 1963, s. 104

¹⁸⁴ Ali TUNCAI, **A Post-Cold War Experience In Self-Determination And Secessionism (The Yugoslav Case)**, Master of Arts, Bilkent University Institute of Economics And Social Sciences, Ankara, 1993, s. 16

¹⁸⁵ Hannum’a göre özel durumlarda her zaman ihtilafli olmaya devam edecektir.

¹⁸⁶ Dahası her iki dildeki metnin de hukuki geçerliliğinin eşit değerde olması sorunu büyötmektedir. Özlem YÜCEL, “Milletlerarası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Bölgesel Otonomi” içinde **Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri**, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1999, s. 22.

hukuki boyuta dönüşmekle beraber yine de *ilke* olarak kalmaya devam etmiştir. Bu maddelerde, uluslar arasında dostane ilişkiler kurulmasının ve geliştirilmesinin aracı olan bir ilke olarak değerlendirilmiştir. Zaten birçok akademisyen BM kapsamına alınmış olmasının, kavramı yasal bir hakka dönüştürmediği düşüncesindedir.¹⁸⁷

Eski Doğu Bloku, Asya ve Afrika ülkeleri kendi kaderini tayinin bir hakka dönüşmesi için çok çaba sarf etmişlerdir.¹⁸⁸ Nitekim bu uğraşlar sonucudur ki kavram 14.12.1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı BM Genel Kurul Kararıyla kabul edilen *Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri*'de bu manada yer bulabilmiştir. Kendi kaderini tayinin gelişiminde ve "ilke"den "hak"ka dönüşümünde Bildiri bir dönüm noktasıdır. Zira Bildiride kendi kaderini tayinden bir *hak* olarak bahsedilmiştir.¹⁸⁹ Böylece kavramın hukuki ağırlığı artmıştır. İkiz Sözleşmelerin¹⁹⁰ ortak 1. maddesinde de *ilke* olarak değil, tüm halklar için bir *hak* olarak bahsedilir. Keza Dostça İlişkiler Bildirisi de kavramı hak olarak görmüştür. Bunlardan başka aynı manada birçok Genel Kurul kararı da mevcuttur.

¹⁸⁷ Tuncay, a.g.e., s. 16

¹⁸⁸ Seha L. MERAY, **Devletler Hukukuna Giriş**, 1. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 141.

¹⁸⁹ Şahin; a.g.e., s. 33

¹⁹⁰ İkiz Sözleşmeler şunlardır: BM Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme (KİSHUS) ve BM Ekonomik, sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme (ESKUS). Her iki sözleşmede 16 Aralık 1966'da imzalanmıştır. Bu sözleşmelere Türkiye'de taraftır. Türkiye Sözleşmeleri 15 Ağustos 2000'de imzalamış, 4 Haziran 2003'te TBMM'de onaylamış, KİSHUS'u 21 Temmuz 2003'te (Resmi Gazete, S. 25175, s. 51-73); ESKUS'u ise 11 Ağustos 2003'te (Resmi Gazete, S. 25196, s. 122-134) Resmi Gazete'de yayınlamak üzere yürürlüğe koymuştur. Ancak Türkiye Sözleşmeleri kabul ederken her Sözleşmeye üç beyan birer de çekince koymuştur. Her iki Sözleşmeye konan üç beyan ortaktır. *Birinci beyan*, Sözleşmelerin ortak birinci maddesinde yer alan kendi kaderini tayinle ilgilidir. Buna göre, "Sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerimizin BM Andlaşması'nın toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğe ilişkin BM Andlaşması m. 1 ve m. 2'ye göre yerine getirileceği" belirtilmiştir. *İkinci beyan*, "Sözleşme hükümlerinin yalnızca Türkiye'nin diplomatik ilişkisi bulunan taraf devletler tarafından geçerli olacağını" belirtmektedir. *Üçüncü beyan*, "Sözleşmelerin ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ve yasal iç idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla geçerli olacağını" ifade etmektedir. Türkkaya ATAÖV, "İkiz Sözleşmeler Tartışması", Röportaj, **New Perspectives Quarterly**, Cilt 5, Sayı 2 (2003), s. 18-19. Sözleşmelerin ortak birinci maddesiyle ilgili olarak 7 ülke beyanda bulunmuştur. www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/ca/2003/06/default.htm, 19.10.2004. KİSHUS'a konan *çekince*, Sözleşme'nin azınlık haklarıyla ilgili 27. maddesindedir. Çekincede bu maddenin T.C. Anayasasının ve Lozan Anlaşması ve eklerinin ilgili hükümlerine göre uygulanacağı belirtilmiştir. ESKUS'a konan *çekince* ise Sözleşme'nin 13. maddesindedir. Bu maddenin T.C. Anayasasının ilgili hükümleri çerçevesinde ancak Anayasal sınırlar içerisinde yerine getirileceği öngörülmüştür. Ataöv, s. 18-19. ESKUS ve KİSHUS metni için ayrıca bkz. <http://rega.basbakanlik.gov.tr/>, 10.6.2005.

Uluslararası Adalet Divanı (UAD) da paralel görüştür. Mahkeme *Namibya* Kararında (21.6.1971) BM tarafından önemsenecek ve geliştirilecek bir rehber ilkededen daha öte bir hak olduğu kararına varmış, *B. Sahra* Kararında (16.10.1975) da aynı görüşünü tekrarladıktan sonra, Sömürge Bildirisi'nde kendi kaderini tayinin bir hak olarak belirtildiği sonucuna ulaşmıştır. Fakat buna rağmen bazı uluslararası hukukçular kendi kaderini tayinin uluslararası hukukta hukuki bir hak olarak görülemeyebileceğini düşünmektedir. UAD'nin bu iki Danışma Kararı'nın bağlayıcı olmaması ve Genel Kurul kararlarının BM Andlaşması 10- 14. maddeleri gereği, uluslararası hukukun oluşumunda rollerinin çok az olması bu düşüncelerini desteklemektedir.¹⁹¹

Dönüşüm sadece kendi kaderini tayinde yaşanmamış, Batılı- Doğulu tüm ülkelerin, kavramla ilgili görüşlerinde de zamanla değişimler yaşanmıştır. Özellikle Afrika devletleri ilk başlarda kendi kaderini tayinin bir hak olduğunu hararetle savunurken sonraları tam tersi bir duyarlılığa bürünmüşlerdir. Zira gelişmeler “her kabilenin bir devleti olması hakkı” anlayışına doğru gitmiştir.¹⁹² Nijerya'da “Biafra”, Kongo'da “Katanga” olayları buna örnektir. Soğuk Savaş sonrası dünyada, hücumla açık olmalarıyla ki, çoğunluğu eski sömürge olan 3. Dünya ve eski Doğu Bloğu ülkeleri bu konuya ilgilerini kaybetmiştir. Batılı devletler ise önceleri bir hak olmasına karşı çıktıkları kendi kaderini tayini, günümüzde neredeyse bütün sömürgelerini kaybettikten sonra, hak olarak destekler durumdadır. Örneğin AGİT bu konuyla, özellikle sömürgeден kurtulma dönemlerinde kendi kaderini tayin tartışmalarının odağında yer alan Afrika Birliği Örgütü'nden (ABÖ) daha fazla ilgilenir durumdadır.

Sonuç itibarıyla, kendi kaderini tayinin günümüzde hem ilke hem de hak olduğunu söylemek, kavramın en iyi ifade şekli olur. BM kararlarının da gösterdiği gibi, en azından sömürge halkları için bir hak olduğu, neredeyse hiç itirazsız kabul edilmektedir. Nitekim sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasıyla ilgili, yukarıda da bir kısmı belirtilmiş olan pek çok kararda, kendi kaderini tayinden bir hak olarak bahsedilmiştir. Bunun yanında uygulamalara bakıldığında, daha çok içsel anlamda,

¹⁹¹ Şahin, a.ge., s. 34

¹⁹² Yücel, a.g.e., s. 22

belirgin derecede farklı topluluklar için de kendi kaderini tayin bir haktır. Bu topluluklara karşı ağır bireysel ve topluluk haklarının ihlali halinde dışsal boyutu da bir hak olarak doğar. Bugün uluslararası hukuk, kendi kaderini tayinin halklar için bir hak olduğunu açık bir şekilde kabul etmektedir. Fakat günümüzde kendi kaderini tayin, uluslararası politikada ayırıcı ve ayrılıkçı bir hal almakta, bu da devlet bütünlüğü ilkesine ters düşmektedir. Dolayısıyla kendi kaderini tayinin, etnik bir grubun yerleşik bir devletten ayrılması için kullanılması uluslararası toplumca tasvip görmemektedir. Bu nedenle bir ilke olarak kabulü yaygınlık kazanmaktadır. Kendi kaderini tayin, uluslararası arenaya ilk çıktığı tarihten 1945 BM Andlaşması'na kadar siyasi *ilke*; 1945'ten 1960 Bildirisine kadar hukuki *ilke* olarak var olmuştur. Bu tarihten Soğuk Savaş sonuna kadar da bir siyasi ve hukuki *hak* niteliği kazanan kendi kaderini tayinin günümüzde kısaca, tüm dünya halkları için; içsel anlamda bir *hak*, dışsal anlamda ise bir *ilke* olduğu söylenebilir. Ayrıca uygulamada devletler için, yani bunun yükümlüleri için bir *ilke*, halklar için, yani kullanıcıları içinse bir *hak* olarak görüldüğü söylenebilir.

1.3.4. Azınlıklar ve Kendi Kaderini Tayin Kavramı

Azınlık kavramı ancak 16. yüzyılda Reformasyon döneminde “dinsel azınlık” kavramı ile birlikte doğmuştur. “Azınlıkların korunması” kavramı ise Avrupa'daki din savaşları ve ardından yapılan uzlaşma ile gündeme gelmiştir. Bu hususta yapılan ilk yasal düzenleme 25 Eylül 1555 tarihli Augsburg Barışları'dır. Bu düzenleme gereğince Almanya'da Katolikliğin yanında Lutherciliğin de varlığı kabul edilmiştir¹⁹³. Azınlıkların uluslararası arenada korunmasının bir antlaşma ile sağlanması ise 17. yüzyılda Fransa ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu arasında yapılan, dini ve etnik azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler içeren 1648

¹⁹³ Levent ÜRER, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 36.

Vestfalya Antlaşması ile gerçekleştirilmiştir¹⁹⁴. Savaş sonunda bir ülkeden diğerine geçen insanları ve toprakları üzerinde yaşayanları koruyanlara ilişkin düzenlemelerin ilk örneği ise 3 Mayıs 1660 tarihli Oliva Anlaşmasıdır. Anlaşma Polonya, İsveç ve Litvanya arasında teati edilmiştir ve bir bölgenin devri esnasında devredilen bölgede yaşayan halkın inanç özgürlüğünü sağlamaya ilişkin garantiler içermektedir. Polonya, Livonya topraklarını İsveç'e terk etmiştir ve anlaşma bu bölgede yaşayan Katoliklere din özgürlüğü tanınmasını garanti altına almıştır¹⁹⁵.

Ulusal azınlığın ulusal grup olarak tanımlanması ve dini özgürlüklerin yanında medeni ve siyasi özgürlükleri de tanınması açısından 1815 Viyana Kongresi Sonuç Anlaşması da önemli bir diğer belgedir¹⁹⁶. Bu tarihlerden I. Dünya Savaşı'na kadar yapılan düzenlemelerin temel özelliği hep başka bir dine mensup olanların korunması hususuna odaklanmış olmalarıdır¹⁹⁷. 19. yüzyıl öncesine bakıldığında azınlık hakkı gibi bir kavramla karşılaşmamaktadır çünkü bu dönemde azınlıklar sadece himaye edilmektedir. Hatta azınlıklar sadece karşı devleti denetlemek için bir araç olarak algılanmaktadır. Ancak 19. yüzyılın yükselen kavramı milliyetçilik beraberinde ulus-devlet kavramını getirmiştir. Ulus-devlet kalıcı bir barışın anahtarı olarak görülmüştür. Bu dönemin hakim sloganı ise "Kim hangi fiziki mekanda sayıca çoğunluksa orada ona kendi devletini oluşturma hakkının verilmesi" olmuştur. Sayıca üstün olmanın kendi devletini kurmak için avantaj oluşturacağı varsayımından hareketle bu yüzyıl yoğun göçlerin, zorunlu iskânların ve hatta katliamların yaşandığı bir yüzyıl olmuştur¹⁹⁸.

Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi gibi ilk insan hakları belgelerinde vurgu ayırt edici biçimde bireysel haklar üzerineydi. 19. yüzyılda odak ulus- devlet idealine ve halkların haklarına doğru kaydı. Birinci Dünya savaşı sonrasında halkların kendi kaderini tayini gözde ilke oldu ve yıkılan imparatorluklardan birçok yeni ulus- devletin çıkmasına yol açtı. Bu

¹⁹⁴ Ayşe Füsün ARSAVA, "Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yayın No: 579, Ankara, 1993, ss. 1-3.

¹⁹⁵ Ürer, a.g.e., ss. 36-37.

¹⁹⁶ A.e., s. 55.

¹⁹⁷ ArsaVA, a.g.e., s. 9.

¹⁹⁸ Ürer, a.g.e., s. 25.

sonuca ulaşılamayan yerlerde Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında bir dizi azınlık hakları antlaşması¹⁹⁹ imzalandı.²⁰⁰ Arendt'e göre kendilerini temsil edecek bir hükümetten mahrum olan azınlıklar, tüm hükümetlerin imzaladıkları, ancak yasa olarak tanımadıkları Azınlıklar antlaşmasına göre yaşamak ya da mutlak bir yasa yokluğu içine sıkışıp kalmak durumundaydılar.²⁰¹ Milletler Cemiyeti'nin azınlıkların korunmasındaki sicilinin de pek başarılı olduğu söylenemezdi. Nazilerin işgallerine gerekçe olarak ulusal azınlıkların varlığını ileri sürmeleri azınlık hakları konusunu gözden düşürmüştür. Bu kötü şöhreti yüzünden azınlık hakları konusu BM Şartı'nda yer almamıştır.²⁰² 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde azınlık haklarının hiçbirine gönderme yapılmamıştı ve kendi kaderini tayin hala tanınıyorsa bile sömürge topraklarıyla sınırlı olarak düşünülüyordu.²⁰³

Halkların kendi kaderini tayin kavramının heyecanlı savunucularının çoğu aynı heyecanı azınlık hakları düşüncesi için göstermemişlerdir. Gerçekte kendi kaderini tayin fikrinin şampiyonluğunu yapanların çoğu, azınlık hakkı sorunu hiç ortaya çıkmasaydı daha mutlu olacaktı ancak zımni olarak kendi kaderini tayin ilkesinin diğerleri gibi azınlıklara da uygulanma potansiyelini kendileri yükseltmişlerdir.²⁰⁴

¹⁹⁹ Savaş sonrasında imzalanan azınlıkların korunmasına ilişkin özel bölüm ya da hüküm içeren barış antlaşmalarına örnek olarak şunlar verilebilir; 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Antlaşması (md. 86, 93), Avusturya ile imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli Saint-Germain Antlaşması (md. 62-69), Macaristan ile yapılan 4 Haziran 1920 tarihli Trianon Antlaşması (md. 54-60) ve Bulgaristan ile yapılan 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Antlaşması (md. 49-57). Türkiye ile Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması da (md. 37-45) bkz. Mehmet Semih GEMALMAZ, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 5. Baskı, 2005, s. 280.

²⁰⁰ Patrick THORNBERRY, **International Law and the Rights of Minorities**, Clarendon Paperbacks, Oxford, 1991.

²⁰¹ Hannah ARENDT, "Azınlıkların Ulusu ve Devletsiz Haklar", içinde Jean Leca (haz), **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (çev. Siren İdemen), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 127

²⁰² James MAYALL, "Sovereignty and Self Determination in the New Europe", in Hugh Miall (ed), **Minority Rights in Europe: The Scope for a Transnational Regime**, Royal Institute of International Affairs, London, 1994, s. 9

²⁰³ Tom HADDEN, "Uluslararası Hukukta Azınlıkların ve Halkların Hakları", içinde Kirsten E. Schulze, Martin Stokes ve Colm CAMPBELL (der), **Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar**, (çev. Ahmet Fethi), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 29.

²⁰⁴ Vernon VAN DYKE; "Self- Determination and Minority Rights", **Laboratory for Political Research**, vol. 13, nu. 3, september 1969, s. 223.

Uzun zaman boyunca kendi kaderini tayin sömürge halkları tarafından kullanılmış ve bunlar emellerine ulaşmışlardır. Günümüzde bu terim bölgesel özerklikten ayrılığa kadar uzanan siyasi isteklerde bulunan birçok azınlık grubu tarafından sahiplenilmekte ve ileri sürülmektedir.²⁰⁵ Öğretinin büyük bir bölümünde ise; bu hakkın her azınlık için değil, sadece kolonilerde ve işgal altındaki topraklarda yaşayan yerel halklar için tanınan bir hak olduğu görüşü ağır basmaktadır.²⁰⁶

“Kolonyal Ülkeler ve Halklarının Bağımsızlıklarının Güvence Altına Alınmasına Dair Bildirge” de açıkça görüldüğü gibi ilk olarak “kendi kaderini tayin” sömürge statüsündeki siyasi birimlere tanınmıştır ve ikinci olarak da bildirge bu hakkı “halklara” tanıdığını beyan ettikten sonra ulusal birliği ve toprak bütünlüğünü kısmen ya da tamamen bozmaya yönelik her türlü girişimin BM Şartı’na aykırı olduğunu teyit etmiştir.²⁰⁷ Azınlıkların self determinasyon hakkını kullanabilmesi, bu hakkın açıkça halklara tanınması ve halk kavramında da genel kabul görmüş bir tanıma ulaşılamamış olması²⁰⁸ nedeniyle oldukça tartışmalıdır. Bununla birlikte yaygın görüş, self determinasyon hakkının azınlık hakları arasında yer almadığı yönündedir.

Halkların kendi kaderlerinin belirlemesi hakkı, eğer bir bağımsız devlet kuruluşu ile sonuçlanmamışsa, içinde azınlık taşıyan devletlerdeki egemenliği ciddi ölçüde gerginliklere sürüklemiştir.²⁰⁹ Birçok ayrılıkçı hareket yasal haklılık adına ileri sürdüğü taleplerini self-determinasyon ilkesine dayandırmıştır.²¹⁰ Afrika ülkeleri kendilerini Avrupalı sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmak için self determinasyon hakkını ileri sürmüşler ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ise bu ülkelerden birtakım farklı etnik gruplar ayrılmak istemişlerdir. Böylece, Afrika

²⁰⁵ Christian TOMUSCHAT, **Modern Law of Self- Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993, s.4.

²⁰⁶ UZ, a.g.m, s. 66

²⁰⁷ Van Dyke, a.g.m., s. 234.

²⁰⁸ Bk. Etienne Richard MBAYA, “Relations Between Individual and Collective Human Rights: The Problem of Rights of Peoples”, **Law and State**, vol. 46, 1992, s. 12; Ayşe Füsün Arsava, “Azınlık Hakları ve Bu Çerçeve Ortaya Çıkan Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi: Gündüz Ökçün’e Armağan**, c. 47, S. 1- 2, 1992, s. 58.

²⁰⁹ Karl DOEHRING, **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)**, Çev. Ahmet MUMCU, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002

²¹⁰ Lee C. BUCHEIT, **Secession: The Legitimacy of Self-Determination**, Yale University Pres, New Haven and London, 1978, ss. 16-20.

milliyetçiliğinin bağımsızlık için kullandığı bu ilke kendine karşı dönme eğilimi göstermiştir.²¹¹ Bağımsızlığını yeni kazanan Afrika ülkeleri “kendi kaderini tayin”in sömürgelere tanındığını ve sömürge bağımsız olduktan sonra artık geçerliliği olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Senegal Dışişleri Bakanı Doudou Thiam, hiçbir tarihi, etnik veya coğrafi faktörün bir Afrika ülkesinin diğer bir Afrika ülkesinin egemenliği veya toprağı üzerinde hak iddia etmesini haklı kılamayacağını ve koloni döneminde çizilen devlet sınırlarının geçerli kabul edilmesi gerektiğini; bir kabilenin üyelerini birleştirmek için bile olsa ayrılıkçı herhangi bir hareketin emperyalizm demek olacağını ileri sürmüştür.²¹² Afrika milliyetçiliğı ideolojisi bu nazik duruma, sınırlardaki bir değişikliğin meşru sayılabilmesi için bunun bölünmek için değil birleşmek için yapılması gerektiğini ortaya atarak ve yeni bir kendi kaderini tayin anlayışı getirerek çözüm bulma yoluna gitmiştir. Buna göre kendi kaderini tayin ilkesi ancak yabancı işgalinin geçerli olduğu yerlerde söz konusu olabilmektedir.²¹³ 1963 Addis Ababa toplantısında Kenya delegesinin sözleriyle ifade edilecek olursa “Self- determinasyon bir kısım vatandaşların karşı çıkmasıyla toprak bölünmesi söz konusu olduğu durumda geçerliliğini yitirir”.²¹⁴ Sömürgeci olmayan bir devlette, hiçbir etnik grubun, kendilerinin milli niteliğe sahip olduklarını, dolayısıyla kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduklarını ileri sürerek bağımsız bir devlet kurmayı isteyemeyeceği görüşünü ileri sürenler²¹⁵ elbette sadece Afrika’da bulunmamaktadır. Bir devlet ülkesinde yerleşmiş bulunan farklı özelliklere sahip toplulukların yalnızca bu farklılık ögesine dayanarak devlet ülkesini parçalamalarına izin verilemez.²¹⁶ Bir başka deyişle, bir devlet ülkesinin tümünde geçerli genel kurallara bağlı, herhangi bir ayrımcılığa tutulmayan ülke parçalarında yaşayan azınlıklar gibi kimi toplulukların bir takım değişik özelliklere sahip olması, bugünkü

²¹¹ Baskın ORAN, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliğı: Kara Afrika Modeli**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 249.

²¹² Doudou THIAM, **The Foreign Policy of African States**, Phoneix House, London, 1965, s. 44, 76-77’den aktaran Van Dyke, a.g.m., s. 235

²¹³ Oran, a.g.e., s. 250

²¹⁴ Joseph S. NYE, **Pan-Africanism and East African Integration**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1966, s. 40.

²¹⁵ Kemal GÖZLER, **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2007, s. 63

²¹⁶ Erol KURUBAŞ, “Kuzey Irak’ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self- Determinasyon Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 59, no. 3, s. 156.

uluslararası hukuk açısından bunların self-determinasyon ilkesi çerçevesinde değerlendirilebilecekleri anlamına gelmemektedir²¹⁷

Uluslararası belgelerde de azınlık haklarıyla self determinasyon hakkı ayrı maddelerde düzenlenmiştir. İnsan Hakları Komitesi, Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesine ilişkin Genel Yorum'da, Sözleşme'nin self determinasyon hakkını düzenleyen 1. Maddesiyle, etnik, dini, ya da dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarını düzenleyen 27. Maddesi arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir.²¹⁸ Halklara tanınmış olan self determinasyon hakkının, Sözleşme'nin ayrı bir Bölümü'nde (Bölüm 1) yer aldığı ve 27. Maddeyi de içeren III. Bölümün düzenlediği bireysel haklardan farklı olarak Sözleşmeye ek Seçimlik Protokol kapsamı içinde olmadığı belirtilmektedir.²¹⁹ Bu yaklaşım, kendi kaderini tayinin “topluluklara” tanınan kolektif bir hak olduğunu ortaya koymaktadır.

1 Şubat 1998 tarihinde yürürlüğe giren Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'de azınlık hakları kolektif haklar olarak değil bireysel haklar kategorisinde değerlendirilmiştir. Demokratik bir toplumda çoğulculuğun korunması önemli olmakla birlikte ülke bütünlüğüne zarar gelmemesi de gözetildiğinden azınlık haklarından kolektif haklar olgusu ile değil kişisel haklar olgusundan hareket edilmiştir. Sözleşmede yer alan ülke bütünlüğünü koruma vurgusu, ayrılma hakkı anlamında kendi kaderini tayin ilkesinin azınlık hakları içinde yer almadığının göstergesidir.²²⁰

Helsinki Nihai Senedi'nde de halkların self determinasyon hakkı VIII. İlke'de düzenlenirken, ulusal azınlıklara mensup kişilerin hakları, insan haklarını konu alan VII. İlke içinde yer alır. Helsinki Nihai Senedi'nin VII. İlke, 4. Paragrafı, ülkelerde ulusal azınlıklar bulunan katılımcı devletlerin, bu azınlıkların mensubu olan kişilere, yasa önünde eşitlik hakkını tanımaları yanında; bunların insan haklarından ve temel

²¹⁷ Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 143.

²¹⁸ Naz ÇAVUŞOĞLU, **Azınlık Hakları: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda**, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s. 78

²¹⁹ General Comment no. 23 (50) on Article 27, par. 3.1, 15, **Human Right Law Journal** (1994) s. 234–235.

²²⁰ Tolga BİLENER, “AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri”, içinde Beril DEDEOĞLU (der); **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 176.

özgürlüklerden efektif olarak bütünüyle faydalanma olanağı sağlamalarını ve bu surette, bu alandaki yasal haklarını korumalarını öngörmektedir.²²¹ Senedin “Halkların haklarının eşitliği ve kendi kaderini tayin hakkı” başlıklı VIII. İlkesine göre ise, katılımcı devletlerin, halkların eşitliği ve kendi kaderlerini tayin haklarına, her zaman “BM Şartı’nın amaçları ve ilkelerine ve Devletlerin ülkesel bütünlüklerine ilişkin kurallar da dahil olmak üzere, devletler hukukunun ilgili kuralları uyarınca” saygı gösterecekleri hususu belirtilmiştir.²²² Aynı maddenin 2. Paragrafında ise, halkların haklarının eşitliği ve kendi kaderini tayin ilkesi uyarınca, bütün halklar, dışarıdan bir müdahale olmaksızın, istedikleri zaman ve şekilde, iç ve dış siyasi statülerini serbestçe belirleme ve siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini diledikleri gibi sürdürme hakkına her zaman sahip oldukları ifade edilmektedir.²²³

Paris Şartı’nda da halkların kendi kaderini hakkı, devletlerarası dostça ilişkiler çerçevesinde ele alınırken, ulusal azınlıkların hakları insan haklarıyla ilişkilendirilmiştir.²²⁴ AGİK sürecinde azınlık haklarına ilişkin en kapsamlı belge olan Kopenhag Belgesi’nde ise kendi kaderini tayin hakkından söz edilmemiştir.²²⁵ Bu belgede azınlık hakları en iyi şekilde çoğulcu demokratik siyasi sistem içinde gerçekleştirilebilecek olan insan haklarının bir parçası olarak ele alınmaktadır.²²⁶

Bu iki kategori hak arasındaki niteliksel fark kültürel, ekonomik ve siyasi alana ilişkin bütün hakları ifade eden kendi kaderini tayin hakkının özünde siyasi statüyü belirleme hakkı olması; azınlık haklarının ise “kimlik hakkı” çerçevesinde şekillenmesidir.²²⁷ Ancak self determinasyonun dışsal boyutu yanı sıra içsel boyutu ile de anlam kazanması, azınlıklarla iç self determinasyon hakkı arasındaki bir bağlantının kurulmasına yol açmıştır. Bu çerçevede iç self- determinasyon hakkının;

²²¹ Thomas D. MUSGRAVE, **Self- Determination and National Minorities**, Oxford University Press, 2000, s. 139

²²² Kristin HENRARD, “Devising an Adequate System of Minority Protection: Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self- Determination”, **International Studies in Human Rights**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden- Boston, 2000, s. 283, dipnot 16.

²²³ Mehmet Merdan HEKİMOĞLU, **Azınlık Hakları ve Türkiye: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından**, Detay Yayıncılık, Ankara 2007, s. 87

²²⁴ Şartın Türkçe metni için bkz. <http://www.belgenet.com/arsiv/parissarti.html> (çevirim içi, 16. 05. 2008)

²²⁵ Çavuşoğlu, a.g.e., s.

²²⁶ Aslan GÜNDÜZ, **Security and Human Rights in Europe: The CSCE Process**, İstanbul, 1994, s. 129

²²⁷ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 79.

belirli bir bölgede yoğunlaşmış, toplu olarak yaşayan azınlıklar için, farklı kimliklerinin korunması ve eşit siyasi katılım hakkı ötesinde, kendileri ile ilgili konularda karar verici olmalarını sağlayacak siyasi özerkliği gerektirdiği ileri sürülmektedir.²²⁸ Kendi kaderini tayin vatandaşların birey olarak haklarının korunduğu, azınlık haklarının sağlandığı ülkelerdeki azınlık grupları için ayrılma gerekçesi olamaz görüşünü ileri sürenler bulunmaktadır.²²⁹ Ayrılma hakkı nedeniyle müstakil grupların var olan devletlerden çekilmelerinin dünya barışına olan ürkütücü etkilerinden korkulması nedeniyle self determinasyon hakkının politik bir dinamit olduğu ifade edilmiştir.²³⁰ Dinamit yüklü bir kavram olarak görülen self determinasyon hakkının genişleyen anlamı, bu hakkı istikrarı tehdit edici bir formül olmaktan çıkarak, ülke bütünlüğünü korumaya yönelik çatışma çözücü ya da sivil birlikte yaşarlılığı sağlayıcı bir kavrama dönüştürmektedir.²³¹ Bu konu çalışmanın içinde yer alan bir alt başlıkta daha kapsamlı ele alındığı için burada daha fazla detaylarına girilmeyecektir.

Kendi kaderini tayin ile ilgili en önemli sorun bu hakkın, tüm halklara uygulanmak için kabul edilmiş olmasıdır. Azınlıkların ise bu hukuktan yararlanıp yararlanamayacağı bu gün de çözülmemiş bir sorun olarak kalmaktadır. Eğer azınlıklar, halk olarak kabul edilirse bu kendi kaderini tayin kavramına yeni bir anlam getirecekti. Ama bu konuyla ilgili herhangi bir uluslararası sözleşme veya özel bir raportör bulunmadığı sürece de bu soru mevcudiyetini koruyacaktır.²³²

²²⁸ Stefan OETER, "The Right of Self- Determination in Transition", **Law and State**, vol. 49, 1994, s. 165.

²²⁹ Hurst HANNUM, "The Specter of Secession: Responding to Claims for Ethnic Self Determination", **Foreign Affairs**, vol. 77, no. 2, March- April 1998, s. 16.

²³⁰ Jorri C. DURUMSA, **Fragmentation and the International Relations of Micro States: Self-Determination and Statehood**, Cambridge University Press, 1996, s. 31

²³¹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 80

²³² Dominic McGOLDRICK, **The Human Rights Committee Practice and Procedures of Law Making at the UN**, Oxford, 1991, s. 9.

1.4.Uluslararası Hukuk ve Kendi Kaderini Tayin

Kendi kaderini tayin ilkesi diğer uluslararası hukuk ilkeleriyle bağlantısız olarak düşünülemez. Uluslararası ilişkilerde güç kullanma yasağı, diğer devletlerin iç işlerine karışmama, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi, devletlerin egemen eşitlikleri, devletlerin yükümlülüklerini iyi niyet çerçevesinde yerine getirmesi ve diğer devletlerle işbirliği yapmak gibi 2625 sayılı Devletlerarasında Dostça İlişkiler Bildirisi'nde yer alan ilkeler kendi kaderini tayin ilkesi üzerinde kısıtlamalar oluşturmaktadır.²³³ Değişik değer ve çıkarların ifadeleri olan farklı ilke ve normlar birbirlerinden izole edilerek değerlendirilirse karşıt sonuçlar çıkarılabilir. Bu konuda yapılacak çalışmalarda bu ilke ve normları mevcut olaylara uyarlanmalı ve önemli başka legal faktörlerle muhtemel sonuçları da hesaba katılmalıdır.²³⁴

1.4.1. Ülkesel Bütünlük ve Kendi Kaderini Tayin

2625 sayılı Devletlerarası Dostça ilişkiler Bildirisi kendi kaderini tayin'in egemen ve bağımsız devletlerin ülkesel bütünlük ve siyasi bağımsızlığını kısmen ya da tamamen bozacak ya da parçalayacak herhangi bir eyleme izin verecek şekilde yorumlanamaz demektir. İlke üzerindeki sınırlama istikrarlı bir sosyal ve hukuk sistemi oluşturmak için genişletilmiş bir istektir. Ancak ülkesel bütünlük sınırlaması her olayda ileri sürülememektedir. Bildiri çerçevesinde ülkesel bütünlük koruması sadece temsili bir hükümete sahip olan devletlere verilmektedir. Bir ülke içinde insan haklarının sistematik olarak ihlal edildiği durumlarda bu ilkenin arkasına

²³³ Robert McCORQUODALE, "Self- Determination: A Human Rights Approach", **International and Comparative Law Quarterly**, vol. 43, September 1994, s. 879

²³⁴ Rein MULLERSON, **International Law, Rights and Politics: Development in Eastern Europe and CIS**, LSE/ Routledge, London and New York, 1994

sıgınılamayacağı ileri sürülmektedir. Ülkesel bütünlük ilkesi tiranlara, diktatörlere veya totaliter yönetimlere kalkan olmamalıdır.²³⁵

Özellikle etnik çatışmaların yaşandığı durumlarda kanlı çatışmaların önlenmesi için bölünmenin göz önünde bulundurulması gerektiğini ileri süren görüşler de vardır. Bu görüşe göre heterojen bir devlette gruplar için birlikte yaşamak imkânsız hale gelmişse onlar için birden fazla homojen devlette ayrı ayrı yaşamak (bu durum nüfus transferini gerektiriyor olsa da) daha iyi olacaktır ve özellikle grupların bölgesel olarak yoğunlaştığı yerlerde birlikte yaşamaya karşı olanları ayırmak seçeneği dikkate alınabilir.²³⁶ Bölünme taraftarlarının argümanı genelde çatışan tarafları birbirinden ayrı tutmanın gerilimi ve düşmanlık seviyesini azaltacağı düşüncesidir.²³⁷

Bir ulusa siyasal bağımsızlığının verilip verilmeyeceği evrensel olarak uygulanabilir nesnel kurallara göre değil, ortaya çıktığı zaman bağımsız olarak incelenecek olan her olayın gerçeklerine göre saptanacak bir husus olmaktadır.²³⁸ Ölçüt böylesine siyasal bir ölçüt olunca, örneğin bir Polonya ve Bohemya bağımsız olabilecek nitelikte sayılmakta, fakat sömürgelerin beyaz olmayan halkları için bu nitelik yadsınabilmektedir.²³⁹

Kendi kaderini tayin, halklara tanınmış bir haktır ve çeşitli uluslararası belgelerde tanınmış haklardan biri olmasına karşın uluslararası hukuk, devletlerin toprak bütünlüğüne daha çok vurgu yapmaktadır. Ancak, bu açıklamadan uluslararası hukukun kendi kaderini tayin ilkesini tamamen dışarıda bıraktığı sonucuna varılmamalıdır; ulusal grupların kendi kaderini tayin hakkını sınırlı da olsa tanımaktadır.²⁴⁰ Ülkesel bütünlük ilkesi uluslararası güvenliğin ve istikrarın

²³⁵ Lung- Chu CHEN, "Self- Determination as a Human Right", içinde W. Michael REISMAN and Burns H. WESTON, **Toward World Order and Human Dignity**, The Free Press, New York, 1976, s. 242-243

²³⁶ Donald L. HOROWITZ, **Ethnic Groups in Conflict**, University of California Press, Berkeley, 1985, s. 588-9

²³⁷ Stanley WATERMAN, "Partition and Modern Nationalism", Collin H. Williams ve Eleonore Kofman (eds); **Community Conflict, Partition and Nationalism**, Routledge, 1989, s. 117

²³⁸ Oran; a.g.e., 1997, s. 250.

²³⁹ Raymond L. BUELL, **International Relations**, American Political Science Series, 1930, s. 47'den aktaran Oran, a.g.e., s. 250.

²⁴⁰ Hüseyin KALAYCI, "Kendi Kaderini Tayin Hakkının Tarihçesi", **Stratejik Analiz**, Nisan 2007, s.75.

sağlanması ve korunmasında önemli görüldüğünden kendi kaderini tayin ilkesinin ayrılığı teşvik eder şekilde yorumlanmamasına özen gösterilmektedir.

Her şeye rağmen devlet uygulamaları self- determinasyon hakkı üzerindeki ülkesel bütünlük sınırlamasının bazı durumlarda göz ardı edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılıp bağımsız olması, Singapur ve Belize'nin Malezya'dan ayrılmalarının tanınması, Irak'ın kuzeyinde Kürtler için güvenli bölge oluşturulması insan hakları büyük ölçüde ve sistematik olarak ihlal edildiğinde bir devletin ülkesel bütünlüğüne verilen önemin azaldığı görülmektedir.²⁴¹

Kendi kaderini tayin ile ilgili alınan kararların tamamında bu hakkın ülkesel bütünlüğü bozmaması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Ancak, sömürgeler dışında var olan bir devlet içinde yaşayan etnik grupların bu haklarını kullanarak ayrılmaları eylemi meydana gelmesinde takınılacak tavır konusunda net bir uygulama olmamıştır. Biafra'nın Nijerya'dan ayrılması konusunda bunu hukuksuz olarak addedilirken bundan yaklaşık 40 yıl sonra Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir.

1.4.2. Ayrılma Hakkı ve Kendi Kaderini Tayin

Hegemonik bağı dönüştürmeyip, ortadan kaldıran²⁴² “ayrılma”, olumsuz çağrışımı olan bir terimdir ve birçok zaman ihanet, hainlik, ve bölücülükle eş anlamlı olarak kullanılır. Hemen hemen tüm devletler “ayrılma hakkı”nın varlığını inkâr eder ve en iyi ihtimalle sadece barışçıl, demokratik ayrılma girişimlerini bastırmak için güç kullanmamayı kabul eder. Dünyada yaklaşık 5000 etnik topluluğun bulunduğu varsayımı, bunların hepsinin kendi ulus-devletini kurmaya çalışması durumunda dünyanın büyük bir kaosa ve istikrarsızlığa sürükleneceği korkularını da beraberinde

²⁴¹ McCORQUODALE, a.g.m., s.880

²⁴² Jörg Guido HÜLSMANN, “Secession and the Production of Defense”, Hand-Hermann Hoppe (der.), **The Myth of National Defense: Essays on the Theory and History of Security Production**, Ludwig Von Mises Institute, Alabama, 2003, s.378.

getirmektedir. Bir hesaplama göre, 1993 itibariyle örgütlenerek kendi topluluk çıkarlarını ve kimliklerini muhafaza etmek amacıyla aktif siyasi tavır almış bulunan 233 ulusal grup ve etnik azınlık bulunmaktadır.²⁴³ Ayrılıkçı hareketlerin büyük bir bölümünün kültürel farklılık argümanlarının dilsel farklılığa dayanması, farklı dillerin etnik köken gibi bir ayrılık habercisi ve tehdidi şeklinde algılanmasına yol açar. Ayrı bir dili konuşuyor olmak ayrı bir devlete sahip olma hakkına çoğu zaman meşruiyet kazandırır. Ernest Gellner'in hesaplamasıyla dünyada 8000 ayrı dil vardır.²⁴⁴ Dünyadaki dillerin %96'sını dünya nüfusunun %4'ü konuşur ve dünya dillerinin sadece % 1,5'tan azı mevcut ulus-devletlerce resmî dil olarak tanınır.²⁴⁵ Bir başka hesaplama göre ise, dünyada, devlet kurma ihtimali olabilecek 600 dilsel ve 5000 etnik topluluk vardır. Tüm bu "ürkütücü" rakamlar mevcut ulus-devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine "aşırı" vurgu yapmasına ve bir o kadar da ulusal kendi kaderini tayin ilkesine soğuk bakmasına neden olmaktadır. Archibugi, çok sayıda devletin olmasının diplomatik sistemin veya BM gibi devletlerarası kurumların işleminde bir sorun yaratmayacağını ancak, asıl sorunun ülkelerin içinde baş göstereceğini ileri sürer. Sınırlar yeniden çizilirken savaş, etnik temizlik, sürgün edilme ve hatta soykırım gibi tehlikelerin ortaya çıkabileceği söylenebilir. Bu nedenle sınırların tam olarak tek bir dilsel ya da etnik topluluğa -başka bir deyişle halka- karşılık gelecek şekilde çizilmesi düşünülebilir bir durum değildir.²⁴⁶ Benzer şekilde Micheal Lind de 1946' da BM'ye üye 52 ülke varken günümüzde bu sayının neredeyse iki katına çıkmasına rağmen sistemin varlığını sürdürdüğüne göre daha birkaç düzine yeni devletin de bu durumu bozmayacağını ileri sürmektedir.²⁴⁷

Ayrılıkçı hareketlerin artması ve çoğu ülke anayasasının ayrılma konusunda sessiz kalması ayrılmanın anayasallaşmasının sorunun çözümünü kolaylaştırıp kolaylaştırmayacağı tartışmasını yaratmıştır. Cass Sunstein'e göre, ayrılıkçı

²⁴³ Ali Şafak BALI, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: "Öteki" ile Barış İçinde Yaşamak**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001, s.196

²⁴⁴ Ernest GELLNER, **Nations and Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca NY, 1983, s. 47

²⁴⁵ Stephen MAY, "Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights", **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, C. 21, No. 5, 2000, s. 367-369

²⁴⁶ Daniele ARCHIBUGI, "A Critical Analysis of the Self-Determination of Peoples: A Cosmopolitan Perspective", **Constellations**, vol. 10, No. 4, 2003, s. 492-493.

²⁴⁷ Michael LIND, "In Defense of Liberal Nationalism", **Foreign Affairs**, vol. 73, no. 3, May- June 1994, s. 90- 91.

hareketlerle baş etmek için anayasal demokrasinin sağlayabileceği iç mekanizmalara güvenmek gerekir, bunlar “federalizm, *checks and balances* (denetim mekanizmaları), medeni haklar ve özgürlüklerin güçlendirilmesi ve temyiz”dir.²⁴⁸ Bu nedenle ayrılma hakkının ayrıca anayasallaştırılmasına gerek yoktur. Ayrılma hakkının kurumsallaştırılması siyasal istikrarsızlık ve kaosa neden olabilir. Tarafların, taleplerini kabul ettirebilmek için sürekli birbirini ayrılma ile tehdit etme ihtimalinin bulunması, günlük siyaseti yapılamaz hale getirebilir.²⁴⁹ Federal bir anayasada, ayrılma hakkının tanınması siyasal sistemin işleyişini önemli ölçüde bozabilir. Her an dağılma veya bazı birimlerini yitirme riskini içinde barındıran bir birliğin, ülke düzeyinde veya uluslararası alanda güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürmesi zordur.²⁵⁰

Anayasaları yorumlayacak ve uygulayacak olanın insanlar olması ve anayasayı yorumlamak için nihai yetkili olan devletin kendi Yüksek Mahkemesi'nin olması liberal demokrasilerde devletin eyleminin denetim mekanizmaları ile sınırlandırılması konusunda çok iyimser olmayı zorlaştırmaktadır. Hoppe ve Rothbard, alternatif bir denetim mekanizması önererek, devletin gücünü etkin bir şekilde sınırlandırmanın tek yolu olarak bireylerin anayasal demokratik devletten sınırsız bir ayrılma hakları olduğunu savunurlar.²⁵¹ Rawlsçu filozoflar Wayne Norman²⁵² ve Daniel Weinstock²⁵³ da ayrılma hakkının anayasallaştırılmasından yanadır.

Ayrılma hakkının anayasallaştırılması gerektiğini öne sürenlerin başlıca gerekçesi, ayrılmayı hukukun üstünlüğüne saygılı hale getirmesi ve böylece şiddet ve demokratik sürecin tahrip edilmesi ihtimalini düşürmesidir. Ancak, liberal

²⁴⁸ Cass SUNSTEIN, **Designing Democracy: What Constitutions Do**, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 112

²⁴⁹ Andrei KREPTUL, “The Constitutional Right of Secession in Political Theory and History”, **Journal of Libertarian Studies**, vol. 17, No. 4, Fall 2003, s. 50-51

²⁵⁰ Oktay UYGUN, **Federal Devlet. Temel İlkeler, Kurumlar ve Uygulama**, İtalik Yayınları, Ankara, 2002, s 285

²⁵¹ Kreptul; a.g.m., s. 60-61

²⁵² Wayne NORMAN, “Secession and (Constitutional) Democracy”, F. Requejo (der.), **Democracy and National Pluralism**, Routledge, London, 2001

²⁵³ Daniel WEINSTOCK, “Toward a Proceduralist Theory of Secession”, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence**, vol. 13, No. 2, July 2000, s. 261-262.

demokratların ayrılma hakkının yasallaştırılması önerisinden, ayrılmayı kolaylaştırmak istedikleri gibi bir sonuç çıkartılmamalıdır, aksine asıl amaç toprak bütünlüğünü korumak ve ayrılmayı zorlaştırmaktır.

Ayrılma konusunda anayasal düzenleme olmaması, çoğunlukla anayasanın devletin bütünlüğünü korumaya hizmet etmesine ve toprak bütünlüğü ilkesinin aşırı bir şekilde vurgulanmasına neden olur. Bu yüzden, uzak bir ihtimal olarak görünse bile, liberal demokratik anayasaların ayrılma hakkını barındırması azınlık milliyetçilerinin taleplerinin dikkate alınmasını ve şiddete başvurularak bastırılmasını engelleyebilir.

Ayrılma tartışmaları üzerine literatürde üç tip teori öne çıkar. İlk ikisi temel haklar (*primary rights*) teorileridir. *Ulusal kendi kaderini tayin teorileri* ulusların ayrılması ve kendi devletini kurmalarından yana iken, *tercih teorileri* ancak belirli koşullar altında her toprağa dayalı (*territorial*) gruba ayrılma izni verir. Uluslararası hukukun da etkisinde olduğu *iyileştirici hak teorileri (remedial-right)* ise ayrılmanın haklı bir nedene dayandırılması şartını koşar.²⁵⁴

1.4.2.1. İyileştirici Haklar Teorisi

Ulusal kendi kaderini tayinin en önemli ve en çok başvurulan liberal teorisi iyileştirici haklar teorisidir.²⁵⁵ Bir adı da “haklı neden” olan bu teoriye göre, bir ulusal topluluğun meşruiyeti bireylerin haklarına saygı gösterilmesine bağlıdır. Eğer bireysel haklara saygı gösteriliyorsa ulusal kendi kaderini tayin hakkı talep edilememekte ve ayrılma hakkı tanınmamaktadır. Ayrılma ya da ulusal kendi kaderini tayin hakkı yalnızca ciddi ve ısrarlı şekilde insan hakları ihlalleri olması ve başka hiçbir seçeneğin kalmaması halinde ortaya çıkmaktadır.²⁵⁶ İyileştirici haklar ya

²⁵⁴ Josep COSTA, “On Theories of Secession: Minorities, Majorities and the Multinational State”, **CRISPP**, Cilt. 6, No. 2, Summer 2003, s. 64

²⁵⁵ Wayne NORMAN; “The Ethics of Secession as the Regulation of Secessionist Politics”, Margaret MOORE (der.), **Self-Determination and Secession**, Oxford University Press, Oxford, 1998, ss. 41-43

²⁵⁶ Anthony H. BIRCH, “Another Liberal Theory of Secession”, **Political Studies**, no. 32, 1984.

da haklı neden (*just cause*) teorilerinde ayrılma konusunda öne çıkan iki neden bulunur: ilki eğer ayrılmakta olan grup sistematik bir ayrımcılığın, sömürünün veya insan haklarının geniş bir ihlalinin kurbanı ise, diğeriye belli bir bölgede yoğunlaşmış bir grup işgal edilmiş veya yasal olmayan yollardan bir devletle birleştirilmişse ayrılma hakkı doğar.²⁵⁷ İyileştirici haklar teorisinin öznesi uluslar değil bireylerdir, bu nedenle ulusal toplulukların hakları yerine bireysel haklarla ilgilidir. Aynı teorinin daha radikal bir versiyonuna göre ise eğer insan haklarına gösterilen saygıda ilerleme kaydedilecekse kendi kaderini tayin hakkı tanınır.²⁵⁸

İyileştirici haklar teorisinin en önde gelen kuramcılarında Allen Buchanan'a göre ayrılmanın biri temel (*primary*) hak teorileri ve diğeri iyileştirici hak teorileri olmak üzere iki ana teorisi vardır. Temel haklar teorisine göre, “bir grup adaletsizliğe maruz kalmasa bile mükemmel adil bir ülkeden ayrılma genel hakkına sahiptir”.²⁵⁹ İyileştirici haklar teorisine göre ise, eğer bir grup haksızlığa maruz kalmışsa veya soykırım tehlikesiyle karşı karşıyaysa ve grubun insan haklarının sistematik ihlali söz konusuysa son çare olarak ayrılma hakkı meşrudur ve bu kendini korumaya yönelik bir haktır.²⁶⁰

Buchanan son çalışmalarında bunlara yeni bir durum daha ekler. Bu yeni duruma göre, devletin azınlıklara sınırlı özyönetim veren anlaşmaları ihlalde ısrarcı davranması halinde, o ulusa tek yanlı ayrılma hakkı verilmesi öngörülür. Örneğin bir sözleşmedeki bir özel hüküm gibi bir devlet anayasasında kendi kaderini tayin için özel bir hak tanınmışsa ve o devlet bu hükmü sistematik olarak ihlal ediyorsa, bu ayrılma için bir gerekçe olabilir.²⁶¹

Buchanan'ın teorisinde ekonomik ayrımcılık da ayrılma için önemli bir gerekçe olarak görülürken, zamanla değiştiği düşüncesi nedeniyle kültürlerin

²⁵⁷ Josep COSTA, “On Theories of Secession: Minorities, Majorities and the Multinational State”, **CRISPP**, Cilt. 6, No. 2, Summer 2003, s. 66.

²⁵⁸ Michael FREEMAN, “The Right to National Self-Determination: Ethical Problems and Practical Solutions”, Desmond M. CLARKE ve Charles JONES (der.), **The Rights of Nations. Nations and Nationalism in a Changing World**, Cork University Press, Cork, 1999, s. 53

²⁵⁹ Allen BUCHANAN, “Theories of Secession”, **Philosophy and Public Affairs**, vol. 26, No. 1, 1997, s.

40

²⁶⁰ Buchanan, a.g.m., ss. 34-38

²⁶¹ Michel SEYMOUR, “Secession as a Remedial Right”, **Inquiry**, 2007, s. 4

korunmasına çok az değer atfedilir. Buchanan'a göre, liberaller kültürel açıdan çoğulcu devletlere değer vermelidir, çünkü kültürel kendi kaderini tayin adına ayrılma sonsuz bölünürliğe yol açabilecektir. Ayrıca kültürel ayrılma büyük ihtimalle ciddi insan hakları ihlallerine yol açacaktır.²⁶²

Buchanan'ın iyileştirici haklar teorisinin sadece tek yanlı ayrılma hakkıyla ilgilidir. Eğer bir devletin anayasasında ayrılma hakkı tanınmışsa veya devletin kuruluşu sırasında bir araya gelen bağımsız siyasal grupların ileride ayrılabilmesi için izin veren bir madde devleti kuran anlaşmalarda mevcutsa o zaman ayrılma hakkı bulunur.²⁶³

Buchanan'ın teorisi bir yandan fazla liberal iken, bir yandan da fazla devletçi, otoriter ve muhafazakârdır.²⁶⁴ Eğer haksız ve kötü muamele görmüyorlarsa hiçbir gruba ayrılma hakkı tanımayan Buchanan statükocu bir yaklaşım sergilemektedir. Buchanan'ın gerekçelerini reel-politiğin gerçekleri olduğunu söyleyen Nielsen, Buchanan'ın, birçok ayrılmanın şiddetle, geniş insan hakları ihlalleri ve kaynakların büyük bölümünün harap edilmesiyle sonuçlandığını hatırlatmasını ve verdiği örneklerle bizi ayrılmaya karşı gönülsüz ve tedbirli olmaya itmesini eleştirir.²⁶⁵ Buchanan'ın teorisi "liberalizm ile realizm arasında denge kurmaktadır ve spesifik olarak milliyetçi kaygılara karşı sempatik değildir".²⁶⁶ Buchanan'ın bireyci yaklaşımı, onun bireysel hak ve özgürlüklerin ihlali noktasına odaklanmasına ve kolektif kendi kaderini tayin hakkına ve kolektif haklara duyarsız kalmasına neden olur.

²⁶² Allen BUCHANAN; **Secession. The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec**, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1991, ss. 48-51

²⁶³ Buchanan, a.g.m., s. 36

²⁶⁴ Kai NIELSEN, "Liberal Nationalism, Liberal Democracies, and Secession", **The University of Toronto Law Journal**, c. 48, No. 2, Spring 1998, s. 270

²⁶⁵ Nielsen, a.g.m., s. 267

²⁶⁶ Michael, FREEMAN, "The Right to National Self-Determination: Ethical Problems and Practical Solutions", içinde Desmond M. Clarke ve Charles. Jones (der.), **The Rights of Nations. Nations and Nationalism in a Changing World**, Cork University Press, Cork 1999, s. 55

1.4.2.2. Tercih Teorisi

Bu teoriye göre ayrılmayı düşünen grubun farklı bir ulusal grup ya da adaletsizlik kurbanı olması gerekmemektedir. Ayrılacak toprakta oturanların çoğunluğunun ayrılmayı kabul etmesi yeterli kabul edilmektedir. Bu yönleri göz önünde bulundurulunca tercih teorileri, iyileştirici haklar teorisiyle karşılaştırıldığında ayrılma hakkı konusunda daha esnek bir yaklaşıma sahiptir. Tercih teorilerinin iyileştirici haklar teorisinden en önemli farkı insan hakları ihlallerini kendi kaderini tayin hakkı için ne gerekli ne de yeterli şart saymasıdır. Fakat bu esnek tutum ve özellikle de çoğunluğun kararının geçerli sayılması önerisi tercih teorilerinin “sınırsız siyasal parçalanmaya” yol açabileceği eleştirilerini beraberinde getirir.²⁶⁷

Tercih teorisinin en önemli ismi Harry Beran’dır. Temel Haklar (*Primary Rights*) kuramcısı olan Beran²⁶⁸ alternatif bir görüş önermiş ve demokratik devleti toprağa dayalı (*territorial*) bir birlik olarak tarif ederek bu gönüllü birliktelikten çıkmayı sadece göç hakkıyla değil ayrılma hakkıyla da serbest bırakmıştır²⁶⁹. İyileştirici haklar kuramcısı Buchanan gibi Beran da kendi kaderini tayin hakkını ulusal gruplarla sınırlandırmaz, fakat Buchanan’dan farklı olarak bu hakkı çok daha geniş tutar. Bir grubun ulus oluşturmadan da kendi kaderini tayin hakkı olduğuna inanan Beran, kendisini ayrı bir grup olarak gören, bir bölgede çoğunluğu oluşturan ve bağımsız siyasal bir varlık olarak yaşayabilecek her grubun kendi kaderini tayin hakkı olduğunu ileri sürer.²⁷⁰

Farklı bir liberal teori ortaya atan Harry Beran, ayrılmayı haklı çıkartacak nedenleri açıklamak için üç liberal ilkeye başvurur: özgürlük, halk egemenliği ve

²⁶⁷ Costa, a.g.m., s. 79

²⁶⁸ Harry BERAN, “A Democratic Theory of Political Self-Determination For a New World Order”, Percy Lehning (der.), **Theories of Secession**, Routledge, London, 1998; Harry BERAN, “A Liberal Theory of Secession”, **Political Studies**, vol. 32, 1984

²⁶⁹ Rainer BAUBÖCK, “Paradoxes of Self-Determination and the Right to Self-Government”, **IWE Working Paper**, Austrian Academy of Sciences, No. 42, Ocak 2004, s. 24.

²⁷⁰ Harry BERAN, “Border Disputes and the Right of National Self-Determination”, **History of European Ideas**, vol. 16, No. 4-5, 1993, s. 484

çoğunluk yönetiminin meşruiyeti.²⁷¹ Beran teorisini öncelikle liberalizmin en temel değerinin bireysel özerklik hakkı olduğu varsayımına dayandırır. Bireysel özerklik kişilere özgürce birlik oluşturma ve bu birlikten çıkma hakkını verir. Beran için, siyasal bir topluluğun meşruiyeti üyeliğin gönüllü olmasına bağlıdır ve yurttaşlar sadece kendi rızaları ile siyasi yükümlülük alırlar. Yani bünyesinde yaşadıkları devletten mutlu olmayanlar onaylarını geri çekebilir ve rıza gösterecekleri alternatif bir devlet kurabilirler.

Bireyci bir teori geliştiren Beran, ayrılıkçı gruplara kendi kaderlerini tayin etme hakkının verilmesini savunurken ayrılan grupların da aynı hakkı kendi bölgelerindeki diğer gruplara tanınmasını şart koşar. Beran, tekrarlanan ayrılmaya (*recursive secession*) izin vermekle kalmayıp bunu zorunlu sayar.²⁷² Beran'ın teorisinin belki devamlı bir parçalanmaya neden olacağı açıktır, ama aynı zamanda ilk baştaki ayrılma için engelleyici bir işlev görmesi mümkündür, çünkü ayrılıkçılar kendi ülkelerinin de bölünebileceğini, istikrarsız bir ülkeye sahip olacaklarını düşünürlerse ayrılmaktan vazgeçebilirler.²⁷³ Beran, ayrılmak isteyen grubun oy kullanılacak toprağı belirleyebilmesi için mükerrer halk oylaması önerir. Liberal demokratik bir ülkede tek taraflı ayrılmanın, ayrılmayı düşünen yurttaşların bölgesindeki referandumla olmasını savunan Beran, ülkenin geri kalan kısmının bu kararda söz hakkının olmadığını ileri sürer.

Beran, bireylerin ayrılma yönünde rıza göstermesine karşın bazı koşullarda yeni bir devletin kurulmasını onaylamaz. Eğer bir grup bağımsız olduktan sonra temel sorumlulukları üstlenecek kadar geniş değilse, ayrılması ahlaken ve pratik olarak mümkün olduğu halde kendi içindeki alt gruplara ayrılma hakkına izin vermeye hazır değilse, eğer grubun bulunduğu topraklar var olan ülkenin sınırlarında değilse ayrılma bir kuşatılmaya neden olacağından (enclave) veya grubun yer aldığı

²⁷¹ Viva Ona BARTKUS, **The Dynamics of Secession**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 16

²⁷² Beran, "A Liberal Theory of Secession", s. 29- 30

²⁷³ Daryl J. GLASER, "The Right to Secession: an Antisecessionist Defence", **Political Studies**, vol. 51, 2003, s. 373.

topraklar var olan ülke için ekonomik, kültürel veya askeri anlamda çok önemliyse ayrılmaya müsaade edilemeyeceğini belirtir.²⁷⁴

İnsanları kendi tercih ettikleri yönetime sahip olmaktan alıkoyacak meşru bir neden olmadığını savunan McGee, Beran'ın ayrılmayı yasaklayan bu koşullarını tartışıp eleştirdiği makalesinde öncelikle ülkenin küçüklüğü tezini eleştirir. McGee, Andora, Bahreyn, Dominik Cumhuriyeti, Liechtenstein, Malta, Monako, Tonga Krallığı gibi ülkelerin New York Şehrinin *Central Park*'ından daha küçük oldukları halde bir devlet olmalarına bir engel olmadığını belirtir.²⁷⁵ Beran küçük devletler endişesinde olan tek kişi değildir. Gellner da, *Nations and Nationalism* kitabında ulusal kendi kaderini tayin ilkesinin, “birçok potansiyel ulus olup siyasal birim için az sayıda yer olduğu için uygulanamaz olduğunu” söylerken küçük devletlerin oluşmasına dair endişesini dile getirmektedir.²⁷⁶ Andora, Liechtenstein ve Singapur gibi küçük devletlerin kendi kaderini tayini iyi yürüttüklerini hatırlatan Margaret Moore, “eğer siyasal birim çok küçük ve kaynak fakiriyse ve bu birimdeki halk fakirleşecekse, şurası açıktır ki, bu etkenin referandumda halkın kendisi tarafından dikkate alınması gerektir” demektedir.²⁷⁷

Beran'ın kuşatılma (*enclave*) argümanını da tartışmalıdır, zira bütün ada ulusları bir şekilde kuşatılmıştır; suyla çevrenme yerine karayla çevrenme, bir grubun devlet olma hakkını iptal etmeye temel oluşturmaz. Vatikan'ın durumu da bu tezle tezat oluşturur.²⁷⁸

²⁷⁴ Christopher H. WELLMAN, “A Defense of Secession and Political Self-Determination”, **Philosophy and Public Affairs**, vol. 24, No. 2, Spring 1995, s. 153.

²⁷⁵ Robert W. MCGEE, “Secession Reconsidered”, **Journal of Libertarian Studies**, vol. 11, No. 1, Fall 1994, s. 13

²⁷⁶ Ernest GELLNER, **Nations and Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca New York, 1983, s. 2.

²⁷⁷ Margaret MOORE, “On National Self-Determination”, **Political Studies**, vol. 45, 1997, s. 909- 910

²⁷⁸ McGee, a.g.m., s. 14

1.4.3. İç İşlerine Karışmama İlkesi

Devletlerin egemen eşitliği ilkesinin doğal sonuçlarından birisi devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkesidir. Bu ülkenin genel bir biçimde kabul edilmesi BM Genel Kurulu'nun 21.12.1965 tarihli ve 2131 (XX) sayılı kararı ile olmuştur. BM Genel Kurulu'nun 24.10.1970 tarih ve 2625 (XXV) sayılı Devletlerarasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler bildirisinde yinelenmiştir.²⁷⁹

BM şartı 2/7. Paragrafında somutlaşan bu ilkenin içeriğinin saptanmasında bir takım zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bu ilke kendi kaderini tayin ilkesinin uygulanması konusunda bir takım hukuksal sınırlamalar oluşturmaktadır. Devletler dış self- determinasyon hakkına sahip olan sömürge ve yabancı hâkimiyeti altındaki halkları bu hakkı tehlikede olduğunda, bunlara doğrudan yardım edebilmektedir.²⁸⁰ Bu durumda self- determinasyon hakkı olan bir halkın, hakkı tehlikede olduğunda iç işlerine karışmama ilkesi uygulanamaz hale gelmektedir.

Ayrıca gün geçtikçe gelişen uluslararası insan hakları olgusu egemenlik, iç işlerine karışmazlık gibi geleneksel yapıların ve anlayışların zayıflamasında rol oynamaktadır.²⁸¹ Vincent, 2. Dünya Savaşı'nın ardından şekillenmeye başlayan uluslararası normatif düzeyden yola çıkarak, devletlerin uluslararası meşruiyetlerinin belirlendiği temel insan hakları olduğunu ileri sürmektedir. Vincent, bir devletin var olması için egemen bir devlet olması ve böyle tanınmasının yeterli olmadığını; self- determinasyonun da ulus-devletin tek meşru dayanağı olmadığını ileri sürmektedir. Tüm bunların yanında devletlerin uluslararası meşruiyetinin temelini, egemen devletlerin kendi sınırları içinde bireylerin ve grupların temel haklarını ihlal etmeyen bir siyasi yapılanma içinde olmasında görür.²⁸²

²⁷⁹ Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s. 151

²⁸⁰ Cassase, a.g.e., s.176

²⁸¹ İhsan D. DAĞI, **İnsan Hakları Küresel Siyaset ve Türkiye**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s. 15.

²⁸² R. J. VINCENT, **Human Rights and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, s. 130

1.4.4. Kuvvet Kullanmama İlkesi

Uluslararası toplum uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılmasını uzun süre hukuka uygun kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşuna kadar ya da temkinli bir ifade ile yirminci yüzyıla gelene kadar savaş, devletler arasındaki sorunların çözülmesi için son derece doğal bir hak olarak görülmekteydi.²⁸³ Kuvvet kullanılmasının ilke olarak genel bir biçimde yasaklanmasını BM Şartı sağlamıştır.²⁸⁴ BM şartı 2/4. Fıkrası teşkilat üyeleri milletlerarası ilişkilerde gerek her hangi bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı gerekse, BM amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir surette tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar demektedir. İstisna olarak şartın 51. Maddesinde bireysel ve kolektif meşru müdafaa hakkının kullanımında ve VII. Bölüm çerçevesinde kolektif bir eylem çeşidi içinde kuvvet kullanılmasına izin verilmektedir. Böylece BM 2/4. Fıkrası ile güç kullanma ve tehdide karşı genel bir yasaklama getirilmektedir.

Self determinasyon'un gerçekleştirilmesi için kuvvet kullanılması halinde güç kullanımı yasağının ihlal edilip edilmediği tartışma konusu olmuştur. Günümüzde sömürge rejimi altındaki toplumların kendi kaderini tayin ilkesi uyarınca bağımsızlıklarını kazanma mücadelesi bir devletin içi güvenliği sorunu biçiminde değerlendirilmeyip uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımının yasaklanması ilkesi kapsamında değerlendirilmektedir.²⁸⁵ Birçok devlet, sömürgeci devletlere ve ırkçı rejimlere karşı mücadele eden insanlara yardım etmek için kuvvet kullanımını savundular.²⁸⁶ Bağımsızlıklarını kazanma hakkı tanınan sömürge altındaki toplulukların bunu sağlayabilmek için kuvvet kullanmaya başvurup vuramayacakları sorununa BM şartında açık bir cevap bulmak zordur. Ancak 1974 yılında "Saldırının Tanım Kararı" ile BM Genel Kurulu tarafından kabul gördüğü düşünülebilir.²⁸⁷ BM

²⁸³ Haldun YALÇINKAYA, **Savaş: Uluslar arası İlişkilerde Güç Kullanımı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.126

²⁸⁴ Pazarıcı; a.g.e., s. 507

²⁸⁵ Pazarıcı, a.g.e., s. 510

²⁸⁶ Enver BOZKURT, **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı: Körfez Krizi Örneği ve Irak'ın Durumu- ABD'ye 11 Eylül 2001 Terörist Saldırısı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 69.

²⁸⁷ Bozkurt; a.g.e., s. 70

içerisindeki Sosyalist blok ve üçüncü dünya ülkeleri dışsal self determinasyona yetkilendirilen halkların bu haklarını kullanmak için kuvvet kullanmaya da yetkilendirildikleri görüşünü benimsemişlerdi.²⁸⁸ Bunun meşru müdafaa'ya girdiği için BM şartı ile uyumlu olduğu ileri sürülmüştür. Bu devletlere göre sömürgecilik devamlı bir saldırı teşkil etmektedir.²⁸⁹ Dolayısıyla sömürgeci güce karşı silahlı güç kullanma BM şartını ihlal etmemektedir. Hindistan 1969 yılı ocak ayında Goa'yı ilhak etmiş ve bunun gecikmiş bir meşru müdafaa olduğunu ileri sürmüştür.²⁹⁰

Bir başka ileri sürülen tez de güç kullanma yasağının devletleri bağladığını; bu nedenle de halklarını temsil eden bağımsızlık hareketlerini etkilemeyeceğidir.²⁹¹ Ancak bu tezlere Batılı ülkelerden, bir silahlı saldırıyı bertaraf etmek için verilen meşru müdafaa hakkının halklara değil devletlere verildiği yolunda itirazlar olmuştur. 1514 sayılı sömürge ülke ve halklarına bağımsızlık verilmesine ilişkin BM genel kurul kararı self determinasyonu gerçekleştirmek için kuvvet kullanma izni vermemektedir. 2625 sayılı Dostça İlişkiler Bildirisi devletlere halkların self determinasyon hakkından mahrum bırakacak kuvvete dayalı eylemlerden kaçınma yükümlülüğü getirmekte ve halkları BM amaç ve ilkelerine uygun olarak yardım isteme ve almaya yetkilendirmektedir.²⁹²

ABD çeşitli müdahalelerinde self- determinasyonu kullanmıştır. ABD, 1986 yılında Nikaragua'dan müdahale edilmesi yolunda davet aldığı gerekçesi ile operasyon düzenlemiştir. ABD, Nikaragua'da yaşayanların diğer milletler gibi kendi kaderini tayine hakları olduğunu, bu sebeple yardım talebine kayıtsız kalamayacağını ileri sürmüştür.²⁹³ ABD'nin self- determinasyonu kullanarak kuvvete başvurduğu diğer bir olay 1989 Panama saldırısıdır. Bush yönetimi bu operasyonun hukuki dayanağı olarak meşru müdafaa ve Amerikan milletlerinin korunmasını gösteriyor ve bunun demokratik metotları yenileme operasyonu olduğunu ileri sürüyordu.²⁹⁴

²⁸⁸ Cassese, a.g.e., s. 151

²⁸⁹ Pomerance, a.g.e., s. 49

²⁹⁰ Crawford, a.g.e., s. 112

²⁹¹ Heater, a.g.e., s. 91

²⁹² Crawford, a.g.e., s. 110

²⁹³ Bozkurt; a.g.e., s. 71

²⁹⁴ Anthony Clark AREND ve Robert BECK, **International Law and the Use of Force**, 1993, s. 41-42

12. 08. 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek uluslararası çatışmalara ilişkin 1977 tarihli I. Protokolün 1/4 maddesi “geleceğini kendisinin belirlemesi hakkı çerçevesinde sömürgeci üstünlüğe, yabancı işgaline ve ırkçı rejimlere karşı mücadele eden halkların silahlı çatışmaları”nın uluslararası çatışma biçiminde değerlendirileceğini öngörmek suretiyle sömürge altındaki toplulukların mücadelelerinin kuvvet kullanmayı da içerebileceği üstü kapalı olarak tanınmış bulunmaktadır.²⁹⁵ Ancak birçok batılı ülke bu protokole taraf değildir. BM’de kabul edilen birçok kararda bu yönde bir silahlı mücadele durumu içerdiğinde NATO devletlerinin karşı oy kullanmaları veya en azından çekimser kalmaları bu konuda evrensel bir kabulün söz konusu olmadığını göstermektedir.²⁹⁶

1.5. Dış ve İç Kendi Kaderini Tayin Ayrımı

Kendi kaderini tayin kavramının temsili hükümet fikri ile ilişkilendirilmesi ve bu fikre atıf yapılması Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından ilk aşamada pek heyecanla karşılanmadı. Ancak Batılı ülkeler yeni yorumu savundular.²⁹⁷ Fakat 1970 yılındaki Dostane İlişkiler Beyannamelerine ABD ve Britanya’nın bu anlayışı eklettirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Devletlerin gönüllü olarak dağılmamaları, ilgili yerlerde yaşayan insanlar için birçok sorun oluşturmaktadır. İç- Kendi Kaderini Tayin üzerinde çok durulmasının sebebi dış Kendi Kaderini Tayinin yan etkilerini azaltmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Dış KKT ilkesinin aşırı şekilde kullanılmasının demokratikleşmeye karşı olumsuz akımlar oluşturacağı ve bağımsızlığı elde etmiş ülkelerdeki demokrasiyi tehlikeye düşüreceği ileri sürülmektedir. Etnik tabanda şekillenmiş ayrılıkçı devletler, daha az çoğulculuğa karşılık, daha homojen yapılar oluşturabilirler. Bu da onların demokrasinin temellerinden yoksun kalmalarına sebep olabilir.²⁹⁸ Kendi kaderini tayin’in nihai amacı kendi kaderini tayinin kendisi olmayıp duyarlı yönetim olduğuna göre birçok

²⁹⁵ Pazarıcı, a.g.e., s. 518

²⁹⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 518

²⁹⁷ Pomerance, **Self- Determination in Law and Practice**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1982

²⁹⁸ Amitai ETZIONI, “The Evils of Self- Determination”, **Foreign Policy**, no. 89 winter 1992-93, s. 21- 35

ülkenin ve etnik grubun belki de ilk gereksinim duyduğu karşılıklı hoşgörüdür.²⁹⁹ Etnik grupları ve diğer alt grupları baskı altına almaksızın ve asimile etmeksizin de, temsili ve demokratik olmaları koşulu ile devletler birliklerini, farklı gruplar arasında bir uzlaşma oluşturarak koruyabilirler.

Dış KKT yerine iç KKT ilkesinin kabulü dünya insanları için daha faydalı ve barışçıl gözükmektedir. Ancak konu üzerinde çok durulması da yerli halklar tarafından yanılıcı olarak da değerlendirilebilmektedir.³⁰⁰

İç KKT'nin sağlanamadığı durumlarda neler olabileceğini Antonio Cassase şöyle belirtiyor:³⁰¹

“Bir ırkı ya da dini grup, dış self determinasyonun bir şekli olan ayrılmaya (secession), iç self determinasyonun kesinlikle erişilemez olduğu durumlarda, teşebbüs edebilir. Aşırı veya sonu gelmez zulüm ve makul bir şekilde barışçıl muhalefet etme ümidinin bulunmaması, ayrılmayı meşru kılabilir. Bir ırki veya dini grup iç self determinasyonu başarmak için tüm çabaların başarısız olduğu veya başarısız olmaya mahkûm olduğu açık olduğunda, dış self determinasyonun en radikal şeklini böylelikle uygulamış olarak ayrılabilir.”

Yani Cassase iç KKT yerine getirilmezse ayrılık hakkının doğabileceğini ileri sürmektedir. Ancak özellikle Avrupa bağlamında konuya bakıldığında özellikle 1945- 1989 yılları arasında Doğu- Batı, Kuzey- Güney arasında ayrılıkçı bir self-determinasyon uygulamasına karşı çıkma konusunda zımni bir uzlaşma görülmekteydi. Bu uzlaşmaya göre baskı altındaki azınlıklar lehine, devletlerin iç işlerine karışılmaması konusundaki BM Anayasası'nın Madde 2(7)si gereğince, müdahale edilmemekteydi.³⁰²

²⁹⁹ Etzioni, a.g.e., s. 33.

³⁰⁰ Don WILKINSON, “The Meaning of Self-Determination”, **Quadrant**, vol 43, March 1999, pp. 23-26.

³⁰¹ Cassase, a.g.e., s. 120

³⁰² Mayall, a.g.e., s. 10

Birçok devlet adamı KKT konusunda ayrılıkçı ve irredentist taleplere karşı tasvip edici politikalar takip edilirse pandoranın kutusunun açılacağı görüşündedir. Bundan dolayı Batılı siyasetçiler SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasını isteksizce kabul etmek zorunda kalmışlardır.³⁰³

Sömürge durumunda KKT hakkı bulunmakta fakat bu hak aynı yerde Biafra ve Katanga örneklerinde olduğu gibi daimi olarak kullanılamamaktadır. Sömürge güçlerinden bir kez bağımsızlık elde edildikten sonra, KKT hakkının tekrar kullanılmasında sorunlar ortaya çıkmaktadır. Buna karşın bu kuralın istisnaları Bangladeş'in ayrılığında, Eritre'nin ayrılışına artış halindedir.³⁰⁴

KKT kararlarının BM'ce kabulü KKT prensibinin doğasında bulunan çok yüksek orandaki siyasi içeriği azaltmaz. Bu prensibi bir mit gibi niteleyenler vardır.³⁰⁵ KKT uygulamalarında bir standart oluşturulduğu söylenemez.

1990 yılından sonra meydana gelen olaylarla KKT uygulamasında yeni bir döneme girildiği yönündeki görüşleri abartılı bulanlar vardır. Bunlara göre SSCB'nin ve Çekoslovakya'nın dağılması karşılıklı uzlaşmayla olmuştur. Bu yüzden yeni ortaya çıkan devletler uluslararası topluma entegrasyonda sorun yaşamamışlardır. Bu devletlerin tanınması ile uluslararası toplumun, sömürge bağlamı dışında, kendi kaderini tayin ilkesinden kaynaklanan bir ayrılma hakkını kabul ettikleri anlamı çıkarılamaz.³⁰⁶

Geçtiğimiz 90'lı yıllar içinde KKT konusunda birçok BM kararı çıkmıştır. Bunlara ilaveten Namibya, Batı Sahra ve Doğu Timor davalarında Uluslararası Adalet Divanı KKT prensibini onaylamıştır. Doğu Timor davasında³⁰⁷ mahkeme

³⁰³ Mayall, a.g.e., s. 10

³⁰⁴ Şahin, a.g.e., s. 41

³⁰⁵ T. Richard de GEORGE, "The Might of the Right of Collective Self- Determination", içinde William TWINNING (edt), **Issues of Self Determination**, Aberdeen University Press, Aberdeen, 1991, s. 1-7

³⁰⁶ Christian, HILLGRUBER, "The Admissions of New States to the International Community", **European Journal of International Law**, vol. 9, no. 3, 1998, s. 501.

³⁰⁷ ICJ Reports, 1995, s. 102

“self- determinasyonun” gerçekte uluslararası hukukun gerekli prensiplerinden biri olduğunu beyan etmiştir.³⁰⁸

İç KKT'nin üzerinde durulmasıyla da KKT'nin insan haklarının bir parçası, dahası üçüncü kuşak grup haklardan olduğunun kabulü yaygınlaşmaktadır.³⁰⁹

Kendi Kaderini Tayin ilkesi hem dış hem de iç boyutu devletin egemenliği zedelemektedir. KKT ilkesinin dış boyutunun uygulanması devletin parçalanmasına yol açmasıyla egemenlik ilkesini ihlal ederek, KKT ilkesinin iç boyutu ise devletin belirli topraklarında özerk yönetimin kurulması devletin merkez otoritesinin sınırsız hakimiyetini sınırlandırmaktadır. Devletler kendi egemenliği bakımından daha vahim sonuçlara neden olan KKT ilkesinin dış boyutunu engellemek amacıyla KKT ilkesinin iç boyutuna razı olup merkez yönetimi ve özerk yönetimi arasında yetkilerin paylaşımına gitmişler. Böylece, etnik-ulusal self-determinasyon durumlarında devletler sınırsız egemenlikten vazgeçerek sınırlı egemenlik ilkesinin uygulanmasına geçmişlerdir.³¹⁰

1.6. KAVRAMIN UYGULANMASINDAN ÖRNEKLER

Halkların kendi kaderlerini belirlemesi ilkesine dayanan bir çok uluslararası sorun vardır. Bunların arasından örnekler seçmenin zorluğu ortadadır. Burada seçilen örnekler özellikle kavram üzerinde tartışmaların söz konusu olduğu diğer uluslararası kural ve ilkelerle ilişkilerine göre ele alınmıştır. Toprak Bütünlüğü, Sınırların Değişmezliği, bir halkın kendi kaderini tayini ilkesine dayanarak devletini kurduktan sonra, yeni ülke içerisindeki etnik grupların bu haktan yararlanıp

³⁰⁸ Malcom N. SHAW, “Peoples, Territorialism and Boundaries”, **The European Journal of International Law**, vol. 8, no. 3, 1997, s. 478- 507

³⁰⁹ Ching Leng LIM, “The Problem of the Definition of the “Self” in Self- Determination in Public International Law: Towards a Human Rights Test in Law From a Legal- Conceptual Perspective”, **Research Papers on Law**, University of Nottingham, no. 13, November 1993, s. 4

³¹⁰ Kamal S. SHEHADI, “Clash of Principles: Self-Determination, State Sovereignty, and Ethnic Conflict,” içinde Sohail H. HASHMI (Edt), **State Sovereignty, Change and Persistence in International Relations**, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1997, s. 134

yararlanamayacakları gibi tartışmaların olduğu örneklerde nasıl bir tutum izlendiği görülmek istenmiştir. Aaland örneğini incelemenin bu açıdan önem taşıdığı düşünülmüştür. Aaland ve Saar örnekleri Halkoylamaları açısından da önemlidir. Sar örneğinde halkoylaması dikkate alınmışken Aaland'da alınmamıştır. Bu durum hem Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık için yapmış oldukları referandum ile ilgili olarak hem de bölgenin gelecek statüsünü belirlemek için yapılması düşünülen referandum ile alakalı ele alınabilir. Aaland nüfusunun çok büyük kısmı İsveçli olsa da Ada Finlandiya egemenliğinde kalmaya devam etmiştir. Dağlık Karabağ'da da Ermeni nüfusun daha çok olduğu bilinmektedir. Aaland'da bu oran %95 civarındayken, Dağlık Karabağ'da daha dengelidir. %95 nüfusun ana ülkeden farklı olduğu bir durumda ayrılmasına izin verilmeyen bu örnek ülkenin bir bölgesinde yüksek yoğunlukta yer alan azınlığın, bu nüfus yüzünden ayrılabilme imkanının olamayabileceğini göstermektedir.

Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan toprak bütünlüğü ve sınırların değişmezliği ilkesine dayanırken, Ermeni tarafı halkların kendi kaderini tayini ilkesini ileri sürmektedir ve bunun engellenemez bir hak olduğunu vurgulamaktadır. Biafra ve Katanga örneklerinde uluslar arası ve bölgesel örgütlerin *uti possidetis* ve toprak bütünlüğü ilkelerine yönelik tercihlerini göstermesi açısından önemlidirler. Kendi kaderini tayin ilkesinin sınırsız olmadığını vurgulamaktadırlar.

Kosova ve Abhazya örnekleri kavramın son zamanlarda gündeme geldiği, Kafkasya bölgesinde önemli etkileri olduğu için ayrı bir önem taşımaktadır. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde zaman zaman gündeme Aaland modeli gelmektedir. AGİT'in Parlamenterler Asamblesi Dağlık Karabağ Özel Temsilcisi Goran Lenmarker'in bu yönde açıklamaları bulunmaktadır.³¹¹ Yine Azerbaycan içerisinde

³¹¹ Elxan ŞAHİN, "Dağlık Qarabağ Münaqişesinin Hallinde Azerbaycan üçün Merheleli Hal Modeli Uygundur", <http://www.gunaz.tv/aze/37/newsCat/1/newsID/40880>, 23.11.2010 (çevrimiçi, 10. 03. 2011).

akademisyen ve siyasetçilerin bunu zaman zaman gündeme getirdikleri görülmektedir.³¹²

Kosova'nın tek yanlı bağımsızlığının Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmı ve ABD tarafından tanınması, "Hiçbir sorun, hiçbir tarih eş değildir" veya "Kosova emsal olamaz" açıklamalarına rağmen salt uluslararası hukukta bir dönüşümün yaşandığı inancı nedeniyle değil aynı zamanda yayılması önlenemez umut dalgası nedeniyle de, kendi devletlerini kurmak isteyen halklar tarafından emsal kabul edilmişti.³¹³ Bu durum bir çok ayrılıkçı hareketi etkilediği gibi Dağlık Karabağ Ermenilerini de etkiledi. Hem Dağlık Karabağ yetkilileri hem de Ermenistan bu durumun kendi ellerini kuvvetlendirdiğini ifade etti.³¹⁴ Sözde Dağlık Karabağ Dışişleri Bakanı Georgy Petrosyan'ın Kosova örneğinin bir bakıma bir ayrılıkçı devletin daha bağlı olduğu devletin kararı olmadan tanınabileceğinin önünü açtığını belirten sözleri dikkat çekicidir.³¹⁵ Sözde Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı Bako Sahakyan, beklentisini "Kosova'nın bağımsızlığı, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığına katkıda bulunursa biz bundan mutlu oluruz", sözleri ile ifade etmiştir.³¹⁶

Ermenilerin Kosova- Karabağ arasında benzerlik olduğunu kabul ettirmek için tüm çabalarına rağmen uluslar arası toplumdan beklediği desteği görememektedir. Çeşitli ülkeler ve uluslararası kuruluşlar her iki durum arasında farklar olduğunu ve emsal teşkil etmeyeceğini belirtmektedir. NATO Parlamenterler Asamblesi Başkanı Jose Lello, Kosova'nın Dağlık Karabağ için emsal olamayacağını

³¹² Bir örnek için bkz. "Gülşen Paşayeva: Aaland Modelinin Ayrıntılı Şekilde Öğrenilmesi Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Yardımcı Olabilir", <http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20110202045109758.html> (çevrimiçi, 05. 03. 2011)

³¹³ Gözde KILIÇ YAŞIN, "11 Eylül'ün 10. Yılında Kıbrıs", http://www.21yyte.org/tr/yazdir6291-11_Eylul%E2%80%99un_10_Yilinda_Kibris.html, (çevrimiçi, 17.10.2011)

³¹⁴ Karine OHANYAN, "Karabakh Ponders Kosovo's Independence", The Moscow Times, 18. 02. 2008, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/karabakh-ponders-kosovos-independence/301973.html>, (çevrimiçi, 16.10.2011)

³¹⁵ Hasan Selim ÖZERTEM, "**Kosova'nın Bağımsızlığı ve Dağlık Karabağ Meselesi**", <http://www.usakgundem.com/yazar/940/kosova%E2%80%99nin-bagimsizligi-ve-daglik-karabag-meselesi.html>, 26 Mart 2008, (çevrimiçi, 15. 10. 2011)

³¹⁶ Bako SAHAKYAN, "If Kosovo's Independence Contributes to Karabakh's Independence, We Will Only Be Happy", 26.02. 2008, <http://www.panorama.am/en/politics/2008/02/26/lx/>, (çevrimiçi, 18.10.2011)

belirtmiştir.³¹⁷ Erivan Devlet Üniversitesi'ni ziyaret eden ABD'nin Ermenistan büyükelçisi Marie Yovanovich, her çatışmanın özgün olduğunu ve mahiyeti ile tek olduğunu belirterek: "Bu iki çatışma farklı. Ben her bir çatışmanın, tarihi özgünlükleri, ortaya çıkışları vb. itibarıyla her bir müzakerenin özgün olduğunu söylemek istiyorum. Müzakereler için, bu meselenin Kosova'ya çok benzer olduğu, Kosova modelini örnek almak gerektiği üzerine odaklanmaya gerek yok. Bu dikkatleri gerçek sorudan saptırıyor. Dağlık Karabağ ve Kosova sorunlarını kıyaslamaya gerek yok" diyerek ülkesinin görüşünü ifade etmiştir.³¹⁸ Benzer bir açıklamayı Ermenistan ziyareti sırasında Slovenya Cumhurbaşkanı Daniel Türk yapmış, toprak bütünlüğü ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkının kendi kendine hareket etmediğini, bunun için uygun durumun ve adımların olması gerektiğini söylemiştir.³¹⁹

AGİT Minsk Grubu Fransız eşbaşkanı Bernard Fassier Erivan'da 12 Mart'ta NATO Parlamenterler Asamblesi 'Rose-Roth' Semineri'nde, Dağlık Karabağ ile Kosova'nın kesinlikle karşılaştırılmayacağını belirtmiştir. Fassier'e göre ilk olarak Kosova çatışması aynı ülke içindeki çatışmadır; Dağlık Karabağ durumunda bu çatışma Dağlık Karabağ sakinlerinin Azerbaycan merkezi yönetimine karşı mücadele ettiği hem bir ülke içinde ve hem de Ermenistan ve Azerbaycan arasında iki müstakil ülke arasındaki bir çatışmadır. Fassier'e göre ikinci fark, Kosova'da yıllardır uluslararası güçler olmasına rağmen, Dağlık Karabağ durumunda ne Azerbaycan'da ne Ermenistan'da ne de Karabağ'da uluslararası güçler yoktur.³²⁰

Kosova kararının en önemli dayanaklarından biri yaşanan etnik temizlik ve insan hakları ihlalleridir. Ermenilerin Azerilere yönelik, savaş esnasında başlattığı etnik temizlik ve Azeri halkının sahip oldukları malları dâhi Ermeni işgali sebebiyle

³¹⁷ <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=36110>

³¹⁸ "Marie Yovanovic: Kosova ve Dağlık Karabağ Sorununu Karşılaştırmamak Gerek", 02.03.2011 <http://www.azg.am/TR/2011030209>, (çevrimiçi, 12.10.2011)

³¹⁹ "Slovenya Cumhurbaşkanı, Kosova'nın Dağlık Karabağ için örnek teşkil edemeyeceğini ifade etti", 12.10.2010, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20101012025100132.html>, (çevrimiçi, 15.10.2011)

³²⁰ "Bernard Fassier: Kosova ve Dağlık Karabağ'daki Durum Kıyaslanamaz", 12.03.2010, <http://news.am/tur/news/16462.html>, (çevrimiçi, 15.10.2011)

kullanamamaları Kosova ile benzerlik ve farklılık açısından bir çizgi oluşturmaktadır. Kosova örneğinde olduğu gibi insanlık suçları bağımsızlığını ilan eden topluma değil Azerilere karşı işlenmiştir. Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilere baktığımızda Sırbistan'ın Kosovalı Arnavutlara yönelik düşmanca girişimlerde bulunduğu, 1999 yılındaki NATO harekâtına kadar da binlerce Kosovalı Arnavut'un ölümünden sorumlu olduğu görülmektedir. Bu kırımın önlenmesine yönelik olarak inisiyatif de bir anlamda uluslararası toplum tarafından gelmiştir. Bunun ötesinde Kosova'nın kuzeyinde bağımsızlığın ilanına ve 1999 yılından beri geçen sürece rağmen hala Sırp çoğunluk bulunmaktadır ki bu da unutulmaması gereken faktörlerden birisidir.

Öte yandan Ermenistan'ın Karabağ Ermenilerinin politikalarına bakıldığında, Kafkaslardaki bu sorunda Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlıların mazlum kesimi temsil ettiği görülmektedir.

Savaş esnasında etnik temizliğe girişen Ermeniler binlerce Azeri'yi öldürmüş ve savaşın sonunda ise Azerbaycan'ın yaklaşık %20'sine yakın bir kesimini işgal etmiştir. Savaş sonrasında 1 milyonu aşkın insan evlerinden olmuş ve senelerce tren vagonlarda ilkel bir yaşam sürmek zorunda kalmıştır. Hukuki anlamda Azerilerin sahip olduğu mallar Ermeni işgali nedeniyle kullanılamamaktadır. Ancak Kosova'da böyle bir uygulama yoktur. Dahası işgal altındaki topraklar uluslararası toplumun değil Ermeni askerlerinin kontrolü altındadır. Bunlara ek olarak, Kosova örneğinde olduğu gibi insani suçlar bağımsızlığını ilan eden topluma değil Azerilere karşı işlenmiştir. Ayrıca, Kosova'nın sahip olduğu hukuki statü 1989'da çoğunluk tarafından daraltılmıştır, ancak savaş öncesi böyle bir uygulamaya başvurmamış olan Azerbaycan, Karabağ'da bundan sonraki süreç açısından genişletilmiş otonomi çözümüne sıcak bakmaktadır. Son olarak da BM ve diğer uluslararası kuruluşlar Azerbaycan'ın haklılığını savunan kararlar almıştır.

Öte yandan Ermenistan Kosova'yı bir emsal olarak göstermesine rağmen bu devletin bağımsızlığını tanımamıştır. Bunda Rusya ile bir gerginlik yaşamak istememesinin rolü vardır.

Abhazya'nın 15 yıldır devam eden fiili bağımsızlığının uluslararası toplum tarafından tanınmaması, kimi taraflarca endişe uyandıran Kosova örneği ile karşılaştırılmasına sebep olmuştur. 1921 yılında, Sovyetler Birliği kurulurken bağımsız bir devlet olan Abhazya Cumhuriyeti'nin Gürcü kökenli Sovyet politikacılar tarafından Gürcistan'a bağlanarak özerk bir cumhuriyet haline getirilmesinin akabinde bağımsızlık tartışmaları süregelmektedir. Kosova'da yaşanan gelişmeler doğrultusunda Abhazya perspektifinden ele alınan konular Abhazya'nın krallık, beylik ve Sovyet federal devletinde Gürcistan'la eşit seviyede bir özerk cumhuriyet evrelerinden geçmesi ve Kosovalı Arnavutların devlet sahibi olmamasının yanında Abhazya devletinin bin yıldan fazla varlığını devam ettirdiği üzerinde yoğunlaşmaktadır.³²¹

Başından beri Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkan Rusya, "iki taraflı bir uzlaşma olmaksızın" yani Sırbistan'ın muhalefetine rağmen Kosova'nın "tek taraflı bağımsızlık ilanı"nın kabul edilmesine karşı çıkışını, uluslararası hukukun temelini oluşturan "devletlerin toprak bütünlüğüne saygı" ilkesiyle gerekçelendiriyordu. Kosova'nın bağımsızlığı tanınmaya başlaması Rusya'yı tavır değişikliğine itti. Rusya Abhazya'yı ve Güney Osetya'yı tanıyarak küçük Kafkas halklarının egemenlikleri konusunu yeni bir seviyeye taşımış oldu.³²² Kosova'nın bağımsızlığına şiddetli biçimde karşı çıkan Rusya'nın kendi teziyle çelişerek Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıma kararı alması, Kosova'yı tanıyan Batılı ülkelere misilleme olarak algılandı.³²³

Ermeni tarafı Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarının Rusya tarafından tanınmasından memnunluk duymuştur. Ancak kendisi bu bağımsızlık kararlarını tanımamaktadır. Serj Sarkisyan, Ermenistan'ın Abhazya ve Güney Osetya konusunda ki pozisyonunu "Ermenistan için Abhazya, Güney Osetya ve Kosova çok

³²¹ Dr. Viyaçeslav A. ÇİRİKBA, "Abhaz Perspektifinden Kosova Sonrası Abhazya", <http://www.ajanskafkas.com/haber,19179,detay.htm>, (çevrimiçi, 13.10. 2010)

³²² Sufian ZHEMUKHOV, "Russia's Victory Could Turn Into Defeat If It Continues Its Neo-Colonial Policy", July 19, 2011, **Caucasus Security Insight**, IISS (The International Institute for Strategic Studies). <http://www.iiss.org/programmes/russia-and-eurasia/about/georgian-russian-dialogue/caucasus-security-insight/sufian-zhemukhov/the-sovereign-trend>, (çevrimiçi, 15.11.2011)

³²³ Yaşın, aynı yer

önemli değere sahiptirler. Çünkü bizler Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımadan Abhazya, Güney Osetya ve Kosova'nın bağımsızlıklarını tanıyamayız" sözleri ile ifade etmiştir.³²⁴

Kosova olayında Batı'dan beklediği desteği alamayan Ermeni tarafı Abhazya ve Osetya'nın Dağlık Karabağ'a emsal teşkil etmesi isteğine Rusya'dan destek bulmamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Laveov, Abhazya ve G. Osetya durumunda "Saakaşvili rejiminin son yıllarda sürekli bir şekilde tüm müzakere formatlarını ve sorunun haline ilişkin tüm mekanizmaları ortadan kaldırmaya çalıştığını" ifade etmiştir.³²⁵ Laveov, Karabağ sorununun haline ilişkin olarak benzeri herhangi bir şeyin vuku bulmadığını, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının düzenli şekilde diyalogu koruduklarını belirtmiştir.³²⁶

Gürcistan ile Abhazya Sovyetler Birliği'ne başlangıçta eşit statülü olarak girmişlerdir. Bu eşit statü daha sonra geri alınmıştır. Dağlık Karabağ için böyle bir durum söz konusu değildir. Dağlık Karabağ bir otonom bölge olarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde bulunmuştur. Rusya, bölgedeki tek taraflı bağımsızlık iddialarının bir kısmını tanıırken muhtemelen bu durumu da gözönünde bulundurmıştır.

1.6.1. Aaland Adaları Olayı ve Saar Halkoylaması

Baltık devletleri arasında siyasal denge olan adalar kendi kaderini tayinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Finlandiya'nın, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nden (RSFSC) 4 Aralık 1917'de bağımsız olmasıyla Aaland

³²⁴ <http://www.abhazyam.com/haber/1534/serj-sarkisyan-ile-soylesi.html>

³²⁵ "Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ Arasında Hiçbir Ortak Nokta Yok", 11.09.2008 <http://azg.am/TR/2008090501>, (çevrimiçi, 11.10.2011)

³²⁶ aynı yer

Adaları sorunu tekrar canlanmıştır. Aaland Adalarının İsveçli halkı³²⁷, kendilerinin de ayrılacakları umuduyla, bu ayrılmayı destekledi. Adalar halkı, İsveç'e aşırı bağlıydı ve adaların coğrafi yeri dolayısıyla İsveç ile yakın kültürel ve ekonomik ilişkileri vardı. İsveç de adaya büyük önem veriyordu. Fin kuvvetleri 16 Mayıs 1918'de adaları işgal etti. Adalardaki İsveç toplumunun politik amaçlar gütmesiyle başlayan sorun, İsveç'in adalılarının düşüncelerini benimsemesiyle de uluslararası bir niteliğe büründü.³²⁸ Uyuşmazlık, 19 Haziran 1920'de MC Misakı'nın 11. maddesine dayanılarak, MC'ye getirildi.³²⁹ Komisyon'a incelenmek üzere getirilen sorun temelde adalar halkının halkoylamasıyla Finlandiya egemenliğinde kalma yahut İsveç'e katılma konusunda karar verme yetkisi olup olmadığı noktasındaydı. MC Konseyi 12 Temmuz 1920'de, -Finlandiya'nın bu başvuruya, Misak'ın 15/8. maddesine göre, sorunun kendi milli yetkisinde olduğu için Konsey tarafından ele alınamayacağı itirazı üzerine- sorunu üç bilirkişiden oluşan Hukukçular Kurulu'na havale etti.³³⁰ Bu kurul raporunu 20 Eylül 1920'de verdi. Rapor, öncelikle uluslararası alanda kesin ve genel olarak tanınan statüye sahip bir devlet ile geçici statüye sahip bir devlet ayırımına dayanmaktadır. Rapora göre; Finlandiya kesin olarak kurulmamış, statüsü belli olmayan bir devletti.³³¹ Devlet niteliğine henüz ulaşamamıştı ve bu haliyle uluslararası toplumun bağımsız bir üyesi sayılmazdı.³³² Adaların İsveç toplumu ise, kesin olarak kurulmamış bir devlet içinde kendi kaderini

³²⁷ 1910 yılında adadaki Fin toplumunun nüfusu sadece % 4'tü. Arsava, ""Selfdetermination" ..., s. 63.

³²⁸ Arsava, ""Selfdetermination" ..., s. 61-64.

³²⁹ Uyuşmazlığın Konseye kim tarafından getirildiği net değildir. Cassese İsveç tarafından sunulduğunu belirtir. Cassese, a.g.m., s. 28. Arsava'ya göre İngiltere tarafından getirilmiştir. Arsava, ""Selfdetermination" ..., s. 64. Bir başka tespite göre Adalar halkınca getirilmiştir. Ancak bu mümkün değildir, çünkü Cemiyet'e getirilebilecek bir dava ancak devletler tarafından getirilebilir.

³³⁰ Cassese, a.g.m ., s. 27

³³¹ Arsava, ""Selfdetermination" ..., ss. 62-64.

³³² Cassese, a.g.e., s. 29

tain hakkı talep ediyordu. Hukukçular Kurulu, Finlandiya ve Aaland Adalarındaki bu uluslararası konumu rapora esas olarak almış, Finlandiya'nın milli yetki itirazını, içinde bulunduğu şartları göz önünde tutarak reddetmiştir. MC Konseyi, bu uyuşmazlığı inceleyebilir ve adil olan çözümü önerebilirdi. Nitekim rapora uygun olarak MC kendisini yetkili ilan etti. Cemiyet, olayı incelemek ve eylem planı önermek üzere iki raportör görevlendirdi. Raportörler raporlarında Aaland Adaları'nın Finlandiya'nın egemenliği altında kalmasını ancak Finlandiya'nın adalara verilen garantileri artırması gerektiğini önermiştir. Ayrıca azınlıkların korunması ve kendi kaderini tayin arasındaki bağı incelemiş ve bir azınlığın kendi devletinden ayrılarak başka bir devletle birleşmesinin sadece istisnai bir durum olabileceğini ve ilgili devletin azınlıklara etkin garantiler uygulamadığı durumlarda “son çare” olarak düşünülebileceğini ileri sürmüştür.³³³ Bundan dolayı komisyon adalılarının, Finlandiya tarafından zulüm, baskı ve şiddete maruz kalmadıklarından hareketle, ayrılma hakkının olmadığına hükmetti. İsveçli halka ayrılma hakkı verilmedi ve yerine azınlık hakları artırılarak Fin egemenliğinde yaşaması kabul edildi. Olayda, iki uzman kurul, ulusal grupların sadece ayrılma istek ve beyanlarının ayrılma için yeterli olmadığına; her devletin nüfusunun belli bir kısmının halkoylaması veya başka yöntemlerle belirttikleri ayrılma taleplerini egemenlik hakkına dayanarak reddedebileceğini ve bunun da uluslararası hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir.³³⁴ Kendi kaderini tayinin genel bir hak olmadığını teyit etmişlerdir. Öğretide genel kabule göre, bir devlete karşı ileri sürülen kendi kaderini tayin hakkı ve ortaya çıkardığı anlaşmazlıklar, uluslararası mahiyette olmayıp,

³³³Karaosmanoğlu, a.g.m, s. 149.

³³⁴Tuncay, a.g.e., s. 9

tamamen devletin yetkisindedir. Ancak geçiş durumundaki devletler için durum tersinedir.³³⁵

Kendi kaderini tayini Őekillendiren bir olgu da halkoylaması konusudur. Fransa, Paris Barış Konferansı hazırlıŐı sırasında kendi kaderini tayinle ilgili olarak 15.11.1918’de verdiği notada, halkoylaması hakkına işaret etmiştir: Toplumlar gizli ve serbest oylarıyla kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Kendi kaderini tayin, halkoylamasıyla devletler hukuku ve dış politika alanında somutlaŐtırılmıŐtı. Ancak bu dönemde halkoylaması nadiren uygulanmış sadece Yukarı Silezya, Sar Bölgesi ve Aaland Adaları (31 Aralık 1917 ve 1919’da) için yapılmıştır. Kömür madenleri bölgesi Sar’ın 15 yıllık MC yönetiminin sonunda, Versay Anlaşması gereği bir halkoylamasıyla kaderinin belirlenmesine karar verildi. Sar halkı 13 Ocak 1935’de Cemiyet yönetiminde kalma, Fransa’yla birleşme veya Almanya’ya geri dönme arasında seçim yaptı. Katılanların % 90 gibi büyük bir çoğunluğunun kararıyla Sar Almanya’ya geri dönmüŐtür.³³⁶ Bu örnekte halkın halkoylamasıyla belirlediği kendi kaderini tayinine riayet edilmiştir. Aaland’da ise halkoylaması dikkate alınmamıştır. Bu farklılıklara karşın kendi kaderini tayin söz konusu olduğunda halkoylaması artık aranan bir ölçüt haline gelmiştir.³³⁷ Sonuçta denilebilir ki hemen savaş sonrası dönemde kendi kaderini tayin ilkesi hem yeterince önemsenmemiŐtir hem de tersine ciddi bir Şekilde dikkate alınmıştır. Bu konuda iki karşıt görüş beyan edilebilir. nemsenmemiŐtir çünkü devlet egemenliği velke btnlyĐ, siyasi olarak ele alınan bu ilkeye yeğ tutulmuştur. Bu dönemde devletler kendi kaderini tayin

³³⁵ Arsava, ““Selfdetermination” ...”, s. 65

³³⁶ Edip F. elik, **Milletlerarası Hukuk**, Birinci Kitap, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987, s. 256

³³⁷ Nitekim 1992’de AT Bosna-Hersek’in bağımsızlığını halkoylaması yapılmadan tanımamıştır

hakkının yerine ve bu hakkı uygulama isteksizliğinin bir sonucu olarak³³⁸, azınlık haklarının korunmasına önem vermişlerdir. Diğer yandan ilkenin önemi de artmıştır. Bir kere siyasi bakımdan milliyetçi hareketlerin başat ilkesi haline gelmiştir; sayı ve yoğunluk olarak artan ulusal hareketler baskıdan kurtulma aracı olarak kendi kaderini tayini benimsemiştir. Hukuki bakımdan ise kendi kaderini tayin MC zamanında basit bir ilke değildi; devlet adamlarının demeçlerinde³³⁹, antlaşmalarda³⁴⁰, anayasalarda³⁴¹ yer alan, uluslararası uyuşmazlıkların değerlendirilmesinde önemli bir kıstastı. Yani MC zamanında, kendi kaderini tayin sadece siyasal bir ilke olmayıp, uluslararası geçerliliğe sahip belgelerde yer alması hasebiyle aynı zamanda bir hukuk ilkesiydi.³⁴²

1.6.2. Katanga Olayı

BM, genel itibarıyla ülkesel bütünlük- kendi kaderini tayin çatışmasında birincisine öncelik vermiştir. Ülkesel bütünlüğü bozacak kendi kaderini tayin uygulamalarına karşı bir tutum sergilemiş, dahası iç çatışmaların mevcut toprak bütünlüğünün muhafazası yönünde sonuçlanması için de çaba harcamıştır.³⁴³ Bu tavrını birçok uygulamasında ortaya koymuştur.

Bunun ilk örneği Katanga Olayı'dır. Kongo 30 Haziran 1960'da bağımsızlığını kazandı. On bir gün sonra, ülkenin güneydoğu eyaleti Katanga'da, egemenliklerini kuran ayrılıkçılar ve Katanga yetkilileri, Belçika'nın yardımıyla

³³⁸Cassese, *Self-Determination* ..., s. 26.

³³⁹ Alman Dışişleri Bakanı von Brockdorff-Rantzau 2.1.1919'da toplumların temel hakkı olduğunu belirtmiştir

³⁴⁰ Örneğin Rusya ile Estonya arasındaki anlaşma; Versay Anlaşması.

³⁴¹ Weimer Anayasasının 2. maddesi kendi kaderini tayin hakkını açıkça hukuk kaynağı olarak belirtmektedir.

³⁴² Arsava, ""Self-determination" ..., s. 61.

³⁴³ Karaosmanoğlu, *İç* ..., s. 78.

Katanga'nın Kongo'dan ayrıldığını ilan ettiler.³⁴⁴ 12-13 Temmuz 1960'da Kongo Devlet Başkanı Kasavubu ve Başbakan Patrice Lumumba, Kongo ulusal sınırlarını korumak için BM Genel Sekreteri'nden acil askeri yardım talebinde bulundular.³⁴⁵ BM Güvenlik Konseyi 22 Temmuz 1960'ta 145 (1960) sayılı kararıyla, bütün devletlerden, Kongo'nun siyasi bağımsızlığı ve ülkesel bütünlüğünü bozacak herhangi bir eylemde bulunmamalarını istedi ve bu karar Genel Sekreter'e amaca ulaşmak için her türlü tedbiri alma yetkisi verdi. Bir BM Gücü³⁴⁶ oluşturuldu ve Kongo'ya gönderildi.³⁴⁷ Afrikalı devletlerin baskılarıyla Güvenlik Konseyi 21 Şubat ve 24 Kasım 1961'ta iki karar³⁴⁸ daha kabul etti. Kasım 1961 Kararıyla Konsey Katanga'nın bağımsızlığını reddederek, Katanga'da "dış güçler ve yabancı paralı askerler aracılığıyla yürütülen ayrılıkçı ve silahlı hareketleri" kınadı.³⁴⁹ Ayrıca bu kararlar BM güçlerine Katanga'daki ayrılıkçı hareketi güç kullanarak bastırma yetkisi de veriyordu. Bu yetkiye istinaden BM birliklerinin kuvvet kullanarak 28 Aralık 1962'de başlattığı askeri eylem, 14 Ocak 1963'te "bağımsız" Katanga'nın ortadan kalkmasıyla³⁵⁰ ve Katanga ayrılıkçılarının Kongo'dan çıkmasıyla son bulmuştur.

BM, Katanga ayrılıkçılığına karşı çıkararak Kongo'nun toprak bütünlüğünün korunmasını amaç edinmiştir. Bir başka ifadeyle Katanga'nın ayrılma talebi BM'de destek bulmamıştır. Bunda kendi kaderini tayinin ancak tek taraflı bir sav olarak ileri sürülmesinin³⁵¹ etkisi büyüktür. Bu olay kendi kaderini tayinin ayrılıkçı hareketlere genişletilmesi karşısında BM'nin yaklaşımını, BM'nin kendi kaderini tayini nasıl yorumladığını göstermesi ve ilkenin anlamının yerleşmesi açısından önemlidir. BM tamamen ülkesel bütünlük ve *uti possidetist*ten yana tavır almıştır.

³⁴⁴ Alexis HERACLIDES, **The Self-Determination of Minorities in International Politics**, Franc Cass and Company Limited, London, 1991, s. 58.

³⁴⁵ Tuncay, s. 20.

³⁴⁶ Kongo için BM Harekatı (United Nations Operation in the Congo-ONUC), Güvenlik Konseyi'nin 14.7.1960 tarih ve 143 (1960) sayılı Kararı ile kurulmuş ve Haziran 1964'te görevi sona ermiştir

³⁴⁷ Tuncay, a.g.e., s. 20.

³⁴⁸ 21.2.1961, BM Güvenlik Konseyi, Karar 161 (1961) Madde 1; 24.11.1961, BM Güvenlik Konseyi, Karar 169 (XVI), 9:0.

³⁴⁹ Şahin, "İnsan ...", s. 1336

³⁵⁰ Karaosmanoğlu, *İç ...*, s. 78.

³⁵¹ Deniz AKÇAY, "Self- Determinasyon: Bir İlkenin Önlenemez Nötralizasyonu", **Murat Sarıca Armağanı**, Aybay Yayınları, İstanbul 1987, s. 35

1.6.3. Biafra Olayı

BM'nin ülkesel bütünlük/uti possidetis tutumunu yansıtan ikinci olay, Biafra'nın Nijerya'dan ayrılma girişimidir. Biafra'nın ayrılma çabası, ABÖ'nün de ülkesel bütünlüğünün yorumuna bir örnek oluşturur.

Milliyetçi fikirlerin oluşmasına elverişli bir ortamda bulunan İbolar bu durumları nedeniyledir ki, Nijerya milliyetçiliğinin öncüsü olmuşlardır. İlk başlarda Nijerya'yı tek bir üniter devlet biçiminde birleştirmeye çalışan İbo burjuvazisi bunu başaramayınca, ayrılma yoluna gitmiştir.³⁵² Mayıs 1967'de İboların yaşadığı Doğu Bölgesi askeri yöneticisi Biafra Cumhuriyeti'ni kurduklarını ve Nijerya'dan ayrıldıklarını ilan etti.³⁵³ Fransa ve Çin'in İboları; ABD ve SSCB'nin de Nijerya'yı desteklemesiyle sorun uluslararası boyut kazandı. Eylül 1967'de Kinşasa'da ABÖ, Devlet ve Hükümet Başkanları 4. Kurul Toplantısı'nda Biafra sorununu ele alındı. Toplantıda Nijerya görüşlerini Addis Ababa Anlaşması'nın iki ilkesine dayandırdı: "devletlerin içişlerine karışmama" ve "devletlerin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı". Üye devletlerin büyük çoğunluğunun Nijerya'nın görüşünü benimsemesi üzerine Konferans, olayın Nijerya'nın bir iç sorunu olduğuna karar verdi.³⁵⁴ Biafra hareketini ve herhangi bir üye devlette ayrılmayı kınadı ve ülkesel bütünlük ilkesine tam desteğini ilan etti. Bu olaya kendi kaderini tayin hakkının uymadığı/uygulanamaz olduğu sonucuna varıldı.³⁵⁵ Bunlara ek olarak Konferans toprak bütünlüğünün korunması amacıyla Nijerya'ya bir Danışma Heyeti gönderdi. ABÖ, Eylül 1968'de aldığı AHG/Karar 54 (V) ile Üye devletlere Nijerya'nın toprak bütünlüğünü ve barışı bozacak eylemlerden kaçınmaları, Biafralılara da Nijerya'nın birliğini ve barışı tekrar tesis etmeleri çağrısında bulundu. Eylül 1969'da ABÖ AHG/Karar 58 (V)'te Nijerya'nın birliğinin Afrika'nın en önemli çıkarlarından biri olduğunu belirtti. ABÖ, Biafra'nın ayrılmasının, Afrika devletleri için tehlikeli bir

³⁵²Oran, a.g.e., s. 154.

³⁵³Tuncay, s. 20.

³⁵⁴Karaosmanoğlu, *İç ...*, s. 82.

³⁵⁵Tuncay, a.g.e., s. 23.

örnek oluşturacağı endişesiyle diplomatik bir rol üstlenmiştir.³⁵⁶

Ancak bunda da başarılı olduğu tartışmalıdır, çünkü sorunun çözümünde yaptırım uygulamak gibi etkili bir manevrası olamamıştır. Her şeyden önce ABÖ, kendi içinde bile ortak hareket edememiştir. Örgüt üyesi olan Fildişi Sahili, Gabon, Tanzania ve Zambiya, Örgüt'ün açıkça ülkesel bütünlük ilkesini, dolayısıyla Nijerya'yı destekleyen kararlarına rağmen, kan dökülmesini önlemek gibi insani nedenlerle 1968'de Biafra'yı bağımsız devlet olarak tanımışlardır.

Katanga olayının aksine, BM bu olayda uzak durmuştur. ABÖ'nün arabuluculuk çabalarını desteklemiş, fakat ABÖ ile birlikte, İbo halkının arzusuna olan albeniye rağmen sürekli şekilde Nijerya'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur.³⁵⁷ Nitekim BM Genel Sekreteri U'Thant; BM'nin bir üye devletinin bir parçasının koparılacak bölünmesine, geçmişte, şu anda ve gelecekte olmak üzere her zaman karşı olduğu yönünde net bir tutumunun olduğunu belirtmiştir.³⁵⁸

Uluslararası toplum İbo'ları genelde desteklememiştir. Üç yıllık çatışmalar neticesinde, Ocak 1970'te Nijerya ordusuna yenilmeleriyle, Biafralıların ayrılık teşebbüsleri başarısız bir şekilde sona ermiş ve Nijerya'nın ülkesel bütünlüğü sağlanmıştır. İboların başarısızlığı, bir ulusal Nijerya pazarı oluşturamamaktan³⁵⁹ ve büyük oranda uluslararası toplumun çoğunluğunun ülkesel bütünlükten yana tavır almaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Olayın uluslararası hukuk bakımından önemi, ülkesel bütünlük, uti possidetis ilkelerinin uluslararası toplum tarafından bir kez daha savunulmasıdır. O zamanlar bir hak olarak algılansa da, ayrılık amaçlı kendi kaderini tayinin ülkesel bütünlüğü, hele hele bölgesel ve uluslararası istikrarı bozmasına izin verilmemiştir. Böyle durumlarda kendi kaderini tayin bir hak olarak değerlendirilmemiştir. Bu anlamda kavramın dışsal boyutu yok sayılmıştır.

³⁵⁶Tuncay,a.g.e., s. 23.

³⁵⁷Tuncay,a.g.e., s. 23.

³⁵⁸Şahin, "İnsan ...", s. 1337

³⁵⁹Oran, a.g.e., s. 287.

1.6.4. Kosova Olayı

Kosova sorununun temelinde, Yugoslavya içerisinde kültürel ve etnik olarak farklılık arzeden bir topluluğun ülkede hâkim sınıfı oluşturan Sırlar karşısında bağımsız bir ulus devlet olma isteği yatmaktadır.³⁶⁰ Buna karşın Sırların Yugoslavya dönemindeki tavrı kültürel farklılıkları silme ile sınırlı kalırken, Slobodan Miloseviç ile birlikte etnik farklılığın imhası politikası halini almıştır.

Kosovalı Arnavutlar uzun süredir Arnavutluk ile birleşme çabası içinde olmuşlardır. 2. Dünya Savaşı sırasında Buhan Konferansı'nda Arnavutlukla birleşme taleplerini dile getiren Kosovalı Arnavutlar, Yugoslavya'nın diğer halkları ile işgale karşı savaşmışlar ancak savaş sonrasında Sırlar tarafından tekrar işgal edilerek Sırbistan'a eklenmişlerdir. Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti içerisindeki gruplar Yugoslavya dışında kendi adları ile anılan bir devlete sahip olup olmamalarına göre "millet" ve "milliyet" olarak adlandırılan ayrı statüye sahip bulunmaktaydılar.³⁶¹ Sırlar, Hırvatlar, Makedonlar ve Slovenler anavatanları Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden biri ve Yugoslavya dışında bir devleti olamayan unsurlar olarak "millet" diye adlandırılmaktaydılar. Yugoslavya dışında bir anavatanları ya da kendi adları ile kurulmuş devletleri olanlar ise "milliyet" olarak adlandırılıyorlardı. Bu durum Kosovalı Arnavutların bağımsızlık istekleri için önemli bir yasal engeldi.³⁶² Milliyetlere federasyon içinde kurucu unsur olma ve kendi başlarına bir federal birim oluşturma hakkı tanınmamaktaydı.

Kosova sorunu Balkanların kırılma noktası haline gelen bir hal almıştır. Yoğun Arnavut nüfusları dolayısı ile Arnavutluk ve Makedonya olaya doğrudan ilgiliyken, tarihi, kültürel, siyasi vs. sebeplerden Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye dolaylı olarak konunun bir müdahili haline gelmişlerdir. Dünya kamuoyu sorunu

³⁶⁰ Ali BALCI, "Kosova: Arnavut Sorununun Kilit Bölgesi", içinde Kemal ÖNAT vd. (Edts); **Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları**, 1. Cilt, Geliştirilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 751.

³⁶¹ Hugh PAULTON, **The Balkans, Minorities and States in Conflict**, Minority Rights Publications, London, 1991, s 5

³⁶² Noel MALCOM, **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, ss. 386- 387.

genel olarak insan hakları bağlamında ele almıştır ancak küresel çıkarlar nedeniyle ABD, AB ve Rusya'nın konuya yaklaşımları önemli farklılıklar arz etmiştir.³⁶³

Kosova 90'lı yılların ikinci yarısı bir taraftan etnik ırkçılığa en çok uğranılan dönem olurken, diğer taraftan uluslararası bir gücün olaylara müdahale ederek bağımsızlığa giden sürecin başladığı dönem olmuştur. Bu müdahale Kosova'yı temel uluslararası politikaların yeniden tanımlandığı ve hegemonya mücadelesinin odağı olan bir bölge haline getirmiştir.³⁶⁴

1999 yılında yaşanan savaş sonrasında Kosova'nın kontrolü, BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1244 (1999) karar³⁶⁵ ile Sırbistan'ın elinden çıkmıştır. Müdahale sonrası Kosova'da kurulacak olan idari yönetimin yapısı, G-8 Bonn toplantısında, bir sivil BM idaresi şeklinde tasarlanmıştır.³⁶⁶ Bonn ilke kararı ve 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına göre UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo/ Birleşmiş Milletler Kosova Geçici İdare Misyonu) kurulmuştur.³⁶⁷ Bu idare Kosova'da bağımsız bir devlet için gerekli organların ve yapının kurulmasını adım adım sağlamıştır. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Badinter Komisyonunca bağımsızlık için yeterli görülmeyen ve gerekli şartları taşımadığı düşünülen Kosova'da, güvenlikten, seçim sistemine, posta hizmetlerinden yargı sistemine ve diğer kamu hizmetlerinin yürütmesini sağlayacak yapılara kadar Sırbistan merkezi idaresinden ayrı kurumlar tesis edilmiştir.

2005 yılında Kosova'nın geleceği konusu gündeme yoğun olarak gelmeye başlamıştır. BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından BM Özel Temsilcisi olarak Kosova'ya atanan Norveç'in NATO Daimi Temsilcisi Büyükelçi Kai Eide Kosova'da BM'in Sırp azınlık için öngördüğü sivil haklar ve demokrasi hedeflerine

³⁶³ Balcı, a.g.m., s. 752

³⁶⁴ Bacı, a.g.m., s. 767

³⁶⁵ 1244 sayılı karar için bkz:

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>, (23.08.2010, çevrimiçi)

³⁶⁶ http://useu.usmission.gov/Dossiers/US_EU_Summits/Jun2199_Bonn_Summit.asp (25.05.2010, çevrimiçi)

³⁶⁷ <http://www.unmikonline.org/intro.htm> (25.05.2010, çevrimiçi)

ne ölçüde ulaşıldığını tespit edecek bir ilerleme raporunu hazırlamıştır.³⁶⁸ Kasım 2005 tarihinde Finlandiya'nın eski Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kosova Özel Temsilcisi olarak atanmış; ardından, 2006 yılında Kosovalı Arnavutlar ile Sırbistan arasında, Kosova'nın geleceğini belirleyecek olan müzakereler başlamıştır. Sırbistan, yaşananları iç işlerine müdahale olarak görmesine rağmen Kosova'da kendi etkinliğinin azalıp UNMİK'in arttığını görünce Kosova için "özerklikten fazla, bağımsızlıktan az" bir statü önermiştir. Buna göre, Kosova'ya geniş öz idare yetkileri verilmesi öngörülmesine karşın, dışişleri, savunma konularında rol veya Sırbistan'ın merkezi idare kurumlarında temsil hakkı verilmemektedir.³⁶⁹ Buna ilaveten Sırbistan, bölgenin askerden arındırılmasını; gümrük, sınırlar, para ve maliye politikaları bakımından merkeze bağlı olmasını istemiştir.³⁷⁰

ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ile Almanya ve İtalya'nın oluşturduğu "Temas Grubu" konuyu BM dışı bir zeminde ele almış ve Kosova'nın nihayi geleceği konusunda üç temel ölçüt belirlemişlerdir. Bu kriterlere göre; "Nihai statü Kosova'nın bölünmesine, bir başka ülkeyle birleşmesine ve 1999 öncesi statüsüne (Sırbistan'ın egemenliği altına) geri dönmesine izin veremez." denilmektedir.³⁷¹

Kosova'nın bağımsızlığı için en önemli gelişme Ahtisaari Planı olmuştur. BM elçisi Martti Ahtisaari 26 Mart 2007 tarihinde sunduğu raporunda, Güvenlik Konseyi'ne uluslararası toplum denetimi altındaki bağımsızlığın Kosova için yaşatılabilir tek çözüm olduğunu söylemiştir. BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, ABD Dışişleri Bakanlığı, İngiltere, AB Başkanlığı ve NATO planı desteklemiştir.³⁷² Plan Kosova'nın kendi kaderini tayin/ayrılma hakkını tanımakta

³⁶⁸ **A Comprehensive Review of the Situation in Kosovo,**

<http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>, s., 24. (20. 04.2009, çevrimiçi)

³⁶⁹ <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2006/12/15/feature-02>, (24.04.2009, çevrimiçi)

³⁷⁰ Erhan TÜRBEDAR, "Büyük Finale Doğru Kosova", **Stratejik Analiz**, ASAM, Ankara, Ocak 2008, s.53

³⁷¹ Mirzet MUJEZINOVIC, "Kosova'nın Bölünmesi Sorununun Çözümü Olabilir mi?", <http://www.usakgundem.com/yazdir.asp?i=3&id=194> (20.04. 2009, çevrimiçi)

³⁷² "Ahtisaari: Kosova İçin Tek Yanıt Bağımsızlıktır";

<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2007/03/28/feature-02> (24.04.2009, çevrimiçi)

ve nihayetinde aşamalı Kosova'nın bağımsızlığa ulaşmasını önermekteydi.³⁷³ Kosova'nın bağımsızlığını öneren bu plan Sırp larca reddedilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde ise, Rusya Kosova ile ilgili bağımsızlıktan bahseden tüm kararları veto etmiştir. Bunun üzerine yeni bir "Temas Grubu" kurulmuştur. Bu grup Sırp ve Arnavut taraflarını 120 gün sürecek bir müzakere sürecine yönlereceklerdi. Müzakere sürecinin başlaması ile Rusya ve Sırbistan Ahtisaari planının devreden çıkması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak ABD ve AB, müzakerelerden sonuç alınmazsa planın yeniden geçerlilik kazanacağını ileri sürmüşlerdir.³⁷⁴ 120 günlük müzakerelerden sonuç çıkmamıştır. Kosova bağımsızlık ilan ederse konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na taşıyacağını belirten Rusya ve Sırbistan'a karşı, ABD ve AB gerekirse çözüme BM dışında AB ve NATO vasıtasıyla ulaşabileceklerini belirtmişlerdir.

17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kosova, olayı farklı bir boyuta taşımıştır. Bu bağımsızlığın bir dizi devletce tanınması özellikle Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. Sırbistan ve Rusya'nın kesin karşı çıkmasına rağmen başta ABD olmak üzere birçok ülke Kosova'nın bağımsızlığını tanıdı. Birçok AB ülkesi de tanıma kararı aldı ancak başta İspanya olmak üzere bazı AB ülkeleri muhalif tutum sergilermişlerdir.³⁷⁵

Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden yaklaşık 7 ay sonra Sırbistan BM Genel Kurulu'ndan konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na havale etmesini istemiş ve Mahkemeden de "ayrılma kararının yasal olup olmadığına" dair bir karar alması (bağlayıcılığı olmayan, tavsiye niteliğinde bir görüş belirtmesini) talep etmiştir. Bu talep BM Genel Kurulu tarafından uygun bulunmuş ve konu Uluslararası Adalet Divanı'na sevk edilmiştir.³⁷⁶ Taraflar 17 Nisan 2009'da savlarını UAD'na

³⁷³ **BM Genel Sekreterinin Özel Temsilcisinin Kosova'nın Gelecekteki Statüsüne Dair Raporu**, 26 Mart 2007 <http://www.unosek.org/docref/report-english.pdf>, (24.04.2009, çevrimiçi)

³⁷⁴ Erhan TÜRBEDAR, "Kosova Dügümü Çözölüyor Mu?", **Stratejik Analiz**, Eylül 2007, s.9.

³⁷⁵ Oisin TANSEY, "Kosovo: Independence and Tutelage", **Journal of Democracy**, vol. 20, no. 2, April 2009, s. 153.

³⁷⁶ "**Backing Request by Serbia, General Assembly Decides to Seek International Court of Justice Ruling on Legality of Kosovo's Independence**", A/RES/63/3 GA/10764, <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10764.doc.htm>, (25.04.2009, çevrimiçi)

sunmuşlardır.³⁷⁷ Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 22 Temmuz 2010'da Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuku ihlal etmediğine yönelik danışma görüşü niteliğindeki hukuki kanaatini açıklamıştır.³⁷⁸ Bu karar gerek taraflar gerekse dünya kamuoyu için yeni tartışmalara kapı aralamıştır.³⁷⁹

Kosova örneği bir çok bakımdan uluslararası ilişkiler ve hukuk alanında değişimin göstergesi olmuştur. NATO ilk olarak sorumluluk sahası dışında operasyon düzenlemiştir. Savunma amaçlı değil saldırı amaçlı bir müdahale olmuştur. Söz konusu harekât BM Güvenlik Konseyi'nin izni olmadan gerçekleştirilmiştir. İnsan hakları ihlalleri, etnik çatışmalar gibi istikrarsızlık getirici olayların yaşandığı bölgelere önleyici müdahale (preventive strike) yapabildiğini öngören “Yeni Stratejik Konsept” ile NATO kendi inisiyatifi ile hareket edebilmiştir.³⁸⁰

Kosova örneği ayrılıkçı akımların kendi durumlarını legalleştirmeleri yolunda bir örnek olarak görülmüştür. Bu hareketler tarafından kendileri için örnek teşkil edeceği beklentisi yaratmıştır. Ancak daha 1999 tarihli NATO müdahalesi ve burada uluslar arası bir yönetimin kurulması ile kendine özgü bir durum haline gelen Kosova, diğer durumlara göre farklılıklar taşımaktadır.

1.6.5. Abhazya Olayı

Abhazya yaklaşık 560 bin nüfuslu bir ülkedir. 8. yüzyılda Gürcü Kilisesi'ne bağlanan Abhazlar, Bizans ve Türk devletlerinin hâkimiyetine girdikten sonra, 15. yüzyılda bağımsızlığını kazanmış; ancak kısa süre sonra Osmanlı hâkimiyetine

³⁷⁷ “Kosova'nın Bağımsızlık Davası Uad'ye Sunuldu”,

<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2009/04/21/feature-02>, (25.04.2009, çevrimiçi)

³⁷⁸ “Adalet Divanı: Kosova'nın Bağımsızlığı Meşru”, Radikal Gazetesi,

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1009484&CategoryID=81>, (24.07.2010, çevrimiçi)

³⁷⁹ Muzaffer VATANSEVER, “Kosova'nın Bağımsızlığı Türkiye Perspektifinden Bir Analiz”,

<http://www.usakgundem.com/yorum/339/kosova%E2%80%99n%C4%B1n-ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-t%C3%BCrkiye-perspektifinden-bir-analiz.html>, (19.09.2010, çevrimiçi)

³⁸⁰ Fatma TAŞDEMİR, Pınar YÜRÜR, “Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 3, 1999, s. 149- 150.

girmiştir. 16. yüzyılda bölge halkının büyük bir kısmı Müslüman olmuş ve bölge 1575- 1800 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar bir bölge olmuştur.³⁸¹ 1810'da Rusya'nın hâkimiyetine giren bölge 50 yıl mücadele etmiş ancak 1864'de mücadele kaybedilmiştir. Bu tarihten sonra Müslüman Abhazlar, Osmanlı topraklarına sürülmüşlerdir. Sürgün sonrası bölgeye Ortodoks Gürcüler, Ruslar, Ermeniler, Rumlar ve Estonlar göç ettirilmiştir. Çatışma öncesinde Abhazya'da 220.000 Gürcü (%44), 93.000 (%17) Abhaz yaşamaktaydı. 2007 yılı itibarı ile Abhaz nüfusu 120.000 civarındadır.³⁸²

1918'de Dağlık Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Abhazya Gürcü ordusunca işgal edilmiştir. 1921 yılında ise Sovyet işgaline uğramıştır ve bu tarihte Abhazya SSC'yi kurulmuştur.³⁸³ 1922'de Abhazya ve Gürcistan iki ayrı devlet olarak "Anlaşmalı Sosyalist Federal Cumhuriyeti"ni oluşturmuşlardır.³⁸⁴ Buna göre Abhazya Sovyetler Birliği Cumhuriyeti olma hakkını kaybetmeden Gürcistan'a bağlı bir bölge haline gelmiştir.³⁸⁵ Stalin, 1931 tarihinde Abhazya'nın statüsünü özerk cumhuriyet haline getirerek Gürcistan'a bağlamıştır.³⁸⁶ Sovyetler Birliği dönemi boyunca zaman zaman gerginleşen Abhazya Gürcistan ilişkisi 1989'da Gamsakhurdia'nın iktidara gelişi ile daha da gerginleşmiştir.³⁸⁷

1988 yılında Abhazya yönetimi bölgelerinin Gürcistan SSC'den alınarak Rusya SSC'ne transfer edilmesini istemiştir.³⁸⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Abhazya, 23 Temmuz 1992'de fiilen bağımsızlığını ilan etmiştir. 14 Ağustos 1992'de Gürcistan ordusunun Sohum'a girmesi ile gerginlik savaşa

³⁸¹ Cüneyt YENİGÜN, Mehmet Ali BOLAT, "Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu Batı Sınırı", içinde Kemal İNAT vd. (Der.); **Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları**, 1. Cilt, Geliştirilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 462.

³⁸² Yenigün ve Bolat; a.g.m., s. 462- 463.

³⁸³ Viacheslav CHIRIKBA, "Devletlerarası Hukuk Açısından Abhazya Cumhuriyeti'nin Yasal Konumu ve Statüsü", içinde Sezai BABAKUŞ (Der); **Abhazya'nın Bağımsızlığı ve Kafkasya'nın Geleceği**, CSA Global Publishing, İstanbul 2010, s. 19

³⁸⁴ Yenigün ve Bolat, a.g.m., s. 463

³⁸⁵ David RAIC, **Statehood and the Law of Self-Determination**, Leiden, Boekhandel en Drukkerij, 2002, s. 379.

³⁸⁶ Edward MİHALKANIN, "The Abkhazians A National Minority on Their Own Homeland", in Tozun BAHCHELI vd. (eds), **De Facto States**, Routledge, New York, 2004, s. 144

³⁸⁷ Yenigün ve Bolat, a.g.m., s. 463.

³⁸⁸ Mihalkanin; a.g.m., s. 147.

dönüşmüştür. 27 Temmuz 1993 tarihinde Soçi’de taraflar arasında ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkesin antlaşmasının uygulanmasını denetlemek üzere 24 Ağustos 1993’te BM Güvenlik Konseyi’nin 858 (1993) sayılı kararı uyarınca “BM Gürcistan Askerî Gözlemci Misyonu (UNOMIG)” kurulmuştur.³⁸⁹ Ancak ateşkes uzun sürmemiş taraflarca bozulmuştur. Abhaz kuvvetleri başkent Sohum’da ve Abhazya’nın genelinde denetimi ele geçirmişlerdir.³⁹⁰ 30 Eylül 1993’de Gürcü kuvvetlerinin ve Gürcü nüfusun büyük kısmının Abhazya’yı terk etmesi ile savaş bitmiştir.

Savaştan sonra taraflar arasında BM, AGİT ve Rusya’nın gözetiminde diplomatik girişimler devam etmiştir. Haziran 1994’de UNOMIG ve BDT Barış gücü Abhazya’da konuşlanmıştır.³⁹¹ Mayıs 1998’de Gürcü kuvvetleri BDT Barış Gücü’nü yararak bölgeye müdahale etmiş ancak geri püskürtülmüştür. Diplomasi süreci 1998 itibari ile yeniden başlamıştır. 1998’de Atina’da, 1999’da İstanbul’da, 2001’de Yalta’da görüşmeler yapılmış ancak nihai sonuca ulaşılamamıştır. Süreç içerisinde Gürcistan otonom bir bölge teklifinden ileri gitmemiş, Abhazya ise konfederal bir yapıdan daha alt düzeyde teklifleri kabul etmeyeceğini bildirmiştir.³⁹²

7 Ağustos 2008 gecesi Gürcistan birliklerinin Güney Osetya’nın başkenti Şinvali’ye saldırısı üzerine Rus kuvvetleri sivilleri koruma gerekçesi ile Güney Osetya’ya girdi.³⁹³ Güney Osetya’da yaşananlar üzerine Abhazya’da Gürcistan sınırı boyunca oluşabilecek askeri hareketlilikten dolayı Rusya’dan yardım talebinde bulundu.³⁹⁴ Gürcistan birlikleri Güney Osetya’dan çıkarıldı ve Rus birlikleri sınırı

³⁸⁹ **UN Security Council Resolution 858 (1993)**, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/466/03/IMG/N9346603.pdf?OpenElement>, (13.10.2010, çevrimiçi).

³⁹⁰ Cüneyt YENİGÜN; Mehmet Ali BOLAT; “Gürcistan: Kaf Dağı’nın Ardındaki Çatışma”, içinde Kemal İNAT, B. DURAN ve M. ATAMAN (Der), **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 293.

³⁹¹ Paul B. HENZE, “Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık”, **Avrasya Etüdüleri**, yaz, 1995, C. 2, S. 2, s. 28.

³⁹² Raic, a.g.e., s. 382.

³⁹³ Olayın gerekçeleri ve sonuçları ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Charles KING, “The Five Day War: Managing Moscow After The Georgia Crisis”, **Foreign Affairs**, November- December, vol. 87, no. 6, 2008, ss. 1-11.

³⁹⁴ <http://www.cdi.org/russia/johnson/2008-156-4.cfm>, (31. 03. 2009, çevrimiçi)

korumak için Abhazya'ya destek verdiler. Gelişmeler sonucunda Rusya politik bir takım adımlar attı.

Rusya'nın Abhazya sorununda belirleyici bir aktör olma çabası en başından beri mevcuttu. 2006 yılında Putin, ABD ve AB ülkeleri Kosova'nın bağımsızlığını tanırsa kendisinin de Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıyacağı yönünde uyarısını yapmıştı.³⁹⁵ Kosova'nın ABD ve AB tarafından tanınmasına ve Gürcistan'ın Güney Osetya'ya müdahalesine Rusya'nın cevabı Güney Osetya'yı ve Abhazya'yı tanımak oldu. 26 Ağustos 2008 tarihinde Rusya Federasyonu Abhazya ve Güney Osetya'yı resmen tanıdı.³⁹⁶ Bu durum dünya kamuoyunda tepkilere neden olmuştur.³⁹⁷ Batı bloku ülkeleri Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuşlardır. BM Güvenlik Konseyi, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü bozulmadan Abhazya'nın otonomisinin federal devlet çözümü içinde artırılmasından yana tavır almıştır.³⁹⁸ Ancak Abhazya'yı Rusya'nın dışında tanıyan başka devletlerde olmuştur. 5 Eylül 2008 tarihinde Nikaragua da Abhazya'yı tanımıştır.³⁹⁹ Venezuela⁴⁰⁰ ve Pasifik'de yer alan bir ada devleti olan Nauru⁴⁰¹ da Abhazya'yı tanımıştır.

Kosova kararı Abhazya'da da bağımsızlıklarının uluslararası camiada tanınacağı beklentisini arttırmıştır. Abhazya Devlet Başkanı Bagapsh bu durumu; "Kosova konusu karara bağlandıysa ve Abhazya için aynı şey sözkonusu değilse, bu tamamen çifte standartlara dayalı bir politikadır." sözleri ile ifade etmiştir.⁴⁰²

³⁹⁵ <http://www.rferl.org/content/Article/1077075.html>

³⁹⁶ **"Russia Recognizes Abkhazia, South Ossetia"**,
http://www.rferl.org/content/Russia_Recognizes_Abkhazia_South_Ossetia/1193932.html ,
(30.05.2009, çevirimiçi)

³⁹⁷ Sabah Gazetesi;
<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/18/haber,9521C871239544BDB78F9790BEC1F907.html>

³⁹⁸ Raic, a.g.e., s.385-386

³⁹⁹ CHIRIKBA, a.g.m., s. 18.

⁴⁰⁰ **"Venezuela Recognizes S.Ossetia, Abkhazia"**,
<http://en.rian.ru/world/20090910/156084433.html>, (12.06.2010)

⁴⁰¹ **"Pacific Island Of Nauru Recognizes Georgian Rebel Region"**,
http://www.rferl.org/content/Pacific_Island_Recognizes_Georgian_Rebel_Region/1904414.html,
(12.06. 2010)

⁴⁰² Marino BUSDACHIN, "Uluslararası Sistemde Abhazya'nın Yeri ve Konumu", içinde Sezai BABAKUŞ (Edt); **Abhazya'nın Bağımsızlığı ve Kafkasya'nın Geleceği**, CSA Global Publishing, İstanbul 2010, s. 15

2. DAĞLIK KARABAĞ ve DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHÇESİ

2.1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafi Konumu

07. 07. 1923 yılında kurulan Dağlık Karabağ'ın toplam yüzölçümü 4.4 bin km²'dir. Dağlık Karabağ bölgesi Küçük Kafkas dağlarının güney doğusunda yer almaktadır. Bölgede genellikle Murovdağ (Küçük Kafkas dağlarının en yüksek yeri 3724 m ile Camışdağı'dır) sıra dağlarının güney yamaçları, merkez batısı ve güney kısmı Karabağ sıra dağlarının kuzey yamaçları (Kızılkale dağı 2843 m, Kırkkız dağı 2827 m, Büyük Kirş dağı 2725 m) güneydoğusu ve doğu kısmı ovalıklar - Karabağ ve Mil düzlükleri oluşturmaktadır.⁴⁰³

Harita 1 Dağlık Karabağ Haritası

Karabağ ve Dağlık Karabağ coğrafya bakımından iki ayrı terimi ifade etmektedir. Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan'ın Sevan Gölü (Gökçe Gölü) arasında bulunan, yaklaşık 18.000 km² büyüklüğündeki bölgedir. Bu bölgenin dağlık olup, stratejik değeri de bulunan 4300 km² büyüklüğündeki kısmına Ruslar, Dağlık Karabağ adını vermişlerdir. Günümüzde Ermenistan ile

⁴⁰³ İğrar ALİYEV, **Dağlık Qarabağ: Tarih, Faktlar, Hadiseler**, Elm, Bakü, 1989, s. 2; Tapdıq HESENOV, **Azerbaycan Arazisinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosyal-İktisadi Neticeleri**, Çaşıoğlu Matbaası, Bakü 2002, s.14

Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan bu bölgedir ve artık, kolaylık olmak üzere, sadece “Karabağ” olarak adlandırılmaktadır. Karabağ vilayeti doğuda Berde, Mirbeşir, Ağdam, Ağcabedi ve Fuzuli rayonları; güneyde Cebrail, Gubadlı, batıda Laçın, Kelbecer, kuzeyde İsmaili rayonları ile çevrilidir.⁴⁰⁴

Ermeniler bölgeye Artsakh demektedirler. Ermeni kaynaklarına göre Artsakh, Büyük Hayk’ın onbeş vilayetinden biridir.⁴⁰⁵ Küçük Kafkasya’nın doğusu ve Ermeni Dağlık Bölgesi’nin kuzeydoğusunda bulunmaktaydı. Ermenilere göre bölge günümüz Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’ni ve İcevan Bölgesi’ni kapsamaktaydı. Karabağ adı tarihi Ermenistan’ın kuzey doğusundaki iki antik bölgesine, Artsak ve Utik, verilmiştir. Bu bölgeler kuzey- doğuda Sevan Gölü, kuzeyde Kür ırmağı, güneyde Aras nehri ile sınırlanmıştır ve 5. yüzyıla kadar Büyük Ermeni Krallığının parçası olmuştur.⁴⁰⁶ Başkenti, yönetim merkezi olan Sodk veya Dzavdek, Aransahik Hanedanlığı döneminde ise Dütakan yerleşkesi olmuştur. Diğer önemli kale-şehirleri Dzar, Parisos ve Tigranakert olmuştur. Kapladığı alan 11.528 km² idi.

Karabağ bölgesi çok önemli bir coğrafi konumda yer aldığı için jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Karabağ’ı elinde tutan her hangi bir devlet, Trans-Kafkasya’nın da birçok arazisini kontrol altında tutabilir.⁴⁰⁷ Karabağ sıradağları ve ona yakın arazilerde kışın yağmursuz geçen soğuk iklim görülmektedir. Denizden 1600 metre yükseklikte bulunan bölgelerde yıllık ortalama sıcaklık 6-8 °C arasında değişmektedir. Bölgeye yılda 700 mm’ye kadar yağmur düşmektedir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Aygün ATTAR, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 7

⁴⁰⁵ Mark MALKASIAN, **Gha- ra- bagh!: The Emergence of the National Democratic Movement in Armenia**, Wayne State University Press, Detroit, Michigan 1996, s. 18

⁴⁰⁶ Patrick DONABEDIAN, “The History of Karabagh From Antiquity to the Twentieth Century”, içinde Levon CHORBAJIAN, Patrick DONABEDIAN ve Claude MUAFIAN (eds), **The Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno- Karabagh**, Zed Book Ltd., London 1994, s.51

⁴⁰⁷ **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü, III.Cilt, Bakü, 1979

⁴⁰⁸ Nesip NESİBLİ, **Azerbaycan Coğrafyası**, Bakü, 2000, s.56

2.2. Tarihçe

Dağlık Karabağ sorununda bölgenin tarihi ve tarafların tarih algısı oldukça önemlidir. Her iki taraf da bölgeyi kendi tarihi, kadim toprakları olarak görmektedir. İddialarda ve savunmalarda sürekli kadim tarihi toprak ifadesi yer almaktadır. Her iki tarafta bölgenin otokton halkının kendisi olduğunu ve diğerinin sonradan geldiğini ispat etmeye çalışmaktadır. Sürekli tarihe vurgu yapılması zaman içinde soruna duygusal boyut kazandırmıştır. Karabağ toprakları Ermeniler için neredeyse kutsallaşmış ve İsrail'in "vaad edilmiş topraklar" algısına benzer bir hal almıştır.⁴⁰⁹ "Dağlık Karabağ bölgesinin ilk yerleşikleri kimdi?" sorusu Sovyet yönetiminin ilk dönemlerinde sınırların ve idari statülerin meşruiyeti üzerindeki çekişmelerde önem kazanmıştır.⁴¹⁰ Ermenilere göre Karabağ ve çevresi antik ve ortaçağda bölgede kurulmuş olan Ermeni krallıkları Artsakh ve Utik'in illeriydi.⁴¹¹ Bölgenin stratejik önemi yabancı işgallerine sebep olmuştur.⁴¹² Selçukluların bölgeyi hâkimiyeti altına aldığı 11. yy.dan sonra 1918'e kadar Kafkasya'da bir daha bağımsız bir Ermeni devleti olmadı.⁴¹³ Daha sonra Ermeniler Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarının hâkimiyeti altında kaldı. Ermenilere göre bu yönetimlere rağmen Karabağ, 19. yy.da bölgenin Rus hâkimiyetine geçmesine kadar önemli ölçüde özerkliğini korudu.⁴¹⁴ Bölgedeki Ermeni melikleri 17. ve 18. yüzyıllarda bölgeyi Batılı güçlerin yardımıyla Osmanlı yönetiminden çıkarmak için faaliyet göstermişlerdir.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Donald Earl MILLER ve Lorna Touryan MILLER, **Armenia: Portraits of Survival and Hope**, University of California Press, London 2003, s. 94

⁴¹⁰ Suzanne GOLDENBERG, **Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder**, Zed Books, London 1994, ss. 159- 160.

⁴¹¹ Christopher J. WALKER (edt), **Armenia and Karabagh: The Struggle for Unity**, Minority Rights Publications, London 1991, s. 73-80.

⁴¹² Richard G. HOVANNISIAN, **Armenia on the Road of Independence: 1918**, University of California Press, California 1967, s. 2

⁴¹³ A.g.m., s. 186

⁴¹⁴ Ronald G. SUNY, **Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1993, s. 193- 194.

⁴¹⁵ Walker, a.g.e., s. 79- 80; Richard G. HOVANNISIAN, **The Republic of Armenia, The First Year- 1918- 1919**, University of California Press, California 1974, s. 81.

Karabağ'a Arap hâkimiyeti döneminde Arran denilmekteydi. Türklerin bölgeye hâkim olmasından sonra Karabağ olarak isimlendirilmiştir. Araplardan önce bölgeye yerleşen Türkler, Alp Aslan zamanında burayı kışlak olarak kullanmıştır. İlhanlılar ise bölgeyi kışlak olarak kullanmıştır. Bu devirde Moğollarla beraber bölgeye Şamanist Türklerin geldiği bilinmektedir. Timurular devrinde de Türk yerleşimi devam etmiştir. Timur, 1396'da Kıpçak seferi sonrasında Karabağ'ı, Derbent'ten Bağdat'a kadar olan bölgeyle birlikte oğlu Miranşah'a verdi. Karabağ, Akkoyunlular devrinde kışlak olarak kullanıldı. Safevilerin ilk dönemlerinde burada Türk unsurunun kuvvetlendiği görülür. Şah Tasmahap I, Kaçarlardan Şahverdi Sultanı Karabağ'a Beylerbeyi tayin etti. Karabağ III. Murat zamanında Osmanlı yönetimi altına girdi. Safevilerin çöküşünden sonra Kafkasya'ya giren Rus ordusuna karşı Osmanlı harekete geçti. Fransa'nın araya girmesiyle 1724'te anlaşma yapıldı. Şirvan'a bağımsızlık verildi; Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile birlikte Karabağ Osmanlılara bırakıldı. Fakat 1735'te Rusya ve İran arasında yapılan Gence Antlaşması'yla bu yerler İran'a bırakıldı. Karabağ'ı eline geçiren Nadir Şah, bölgeyi elinde tutan ve kendisine direnen Cevanşir aşiretini Horasan'a sürdü. Bir süre sonra Karabağ'a dönen Cevanir Aşireti, Penah Ali Han başkanlığında bağımsız bir hanlık kurdu. Günümüzde Şuşa olarak adlandırılan yeri oluşturdu ve buraya Penahabad adı verildi.⁴¹⁶

2.2.1. Hanlıklar Dönemi Ve Rus İşgali

9 Mayıs 1747 yılında Nadir şahin ölümünden hemen sonra Penahali Bey Karabağ Hanlığı'nı kurmuştur. Penahali Han 1748 yılında Boyat Kalesini yaptırmış ve Karabağ'ı yönetmeye başlamıştır. Penahali Han, genellikle Karabağ yönetiminin sağlanmasında Cevanşir ve diğer Türk soylarından destek alabilmiştir. Zamanla Karabağ Hanlığı'nın gelişmesi Azerbaycan'ın diğer hanlıklarını endişelendirmiştir. Şeki Hanı Çelebi Han, Karabağ Hanlığı'nı ortadan kaldırmak için Boyat kalesini

⁴¹⁶ "Karabağ (Yukarı)" maddesi, **Meydan Larousse Ansiklopedisi**, C. 6, s. 917.

kuşattıysa da başarılı olamamıştır. İran'da sık sık değişen yönetimler, Azerbaycan'ı kendi idaresine katmak çabaları ve Azerbaycan hanlıklarının Karabağ'a saldırıları Penahali Han'ı yeni ve daha güvenli bir kale yaptıрмаğa zorlamıştı. Bu durum karşısında Penahali Han, 1750'li yıllarda Şuşa şehri yakınlarında yeni bir kale inşa ettirmişti. Kale önceleri Penahabat ismiyle anılsa da daha sonra Şuşa adıyla tanınmaya başlamıştır.⁴¹⁷

İbrahimhalil Han döneminde ise, Karabağ Hanlığı'nın sınırları daha da genişlemiştir. İbrahimhalil Han, yönettiği hanlığı tanımayan Karabağ'daki Ermeni meliklerini cezalandırmıştır. Bu durum karşısında Haçın ve Verenda emirleri İbrahimhalil Hanla müttefik olmuşlardı. 1795 yılının yazında İran Şahı Ağa Mehmet Şah Kaçar, Transkafkasya'ya saldırmaya başladı. Kardeşi Alikulu Han, İrevan Hanlığı, kendisi ise Karabağ Hanlığı üzerine yürümüştü ve Şuşa kalesini kuşatma altına almıştı. Şuşa kalesi kuşatma altında bulunduğu sıralarda İbrahimhalil Han, Şuşa kalesi içerisinde, kalenin savunması için halk birliklerinden oluşan ordu yerleştirmiştir. Şuşa kalesi 33 gün kuşatma altında kalmış olsa da Kaçar kuşatmasına yenik düşmemiştir. Bu durum karşısında Şah Kaçar kuşatmaya son vererek Gürcistan üzerine yürümüştür. Böylece Şah Kaçar Tiflis'i işgal etmiştir.⁴¹⁸ Daha sonra Karabağ Hanlığı ile Rusya İmparatorluğu arasında yapılan Kürekçay antlaşmasından sonra 24 Ekim 1813 yılında Gülistan köyünde İran'la Rusya arasında Gülistan barış antlaşması imzalanmıştır.⁴¹⁹ Böylece birinci Rus-İran savaşının son bulması ve Gülistan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Azerbaycan topraklarının Rusya'ya verilmesinin ilk aşaması tamamlanmıştır.

Gülistan Antlaşması'ndan 13 yıl sonra Rusya ile İran arasında yeniden savaş çıktı. Fethali Şah ordusunu bu durum karşısında Gülistan Antlaşması ile belirlenen sınırlar üzerine gönderince Gülistan yeniden gündeme gelmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁷Ferudun ŞUŞİNSKİ, "Şuşa" Bakü, 1968, s.70

⁴¹⁸Ziya BÜNYADOV, **Azerbaycan Tarihi**, Azerneşr, Bakü 1994 s. 531

⁴¹⁹Mir Mövsüm NEVVAB, **1905-1906 Yıllarında Ermeni-Müslüman Davası**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü 1993, s.145

⁴²⁰Nazim AXUNDOV, **Karabağ Salnamesi**, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1989, s.7

Çar I. Nikolay, Paskiviç kumandanlığındaki ordularını Tebriz'in yakınlarına varacak kadar güneye çekerek, savaşı zaferle bitirmişti. Bu durum karşısında Fethali Şah barış isteğinde bulundu ve savaş Türkmençay antlaşmasıyla sona erdi. Şubat 1828'de Türkmençay antlaşması resmen imzalanmıştı.⁴²¹ Ermenilerin bu arazilere göç ettirilmesi sonucunda Azerbaycan'ın özellikle de Karabağ nüfusunun etnik yapısı önemli ölçüde değişikliklere uğramıştır. Zira 1832- 1833 yılları verilerine göre Karabağ nüfusunun % 65'ni Azeri Türkleri, % 35'ni ise Ermeniler oluşturmasına karşın daha sonra bu oranlar 1886 yılında % 42 ve % 58, 1897 yılında ise % 46 ve % 53 arasında değişmiştir.⁴²² Daha sonra 1822 yılında Rusya tarafından Karabağ Hanlığı iptal edilmiş ve 1840 yılına kadar resmen Karabağ Eyaleti olarak kalmıştır. 1840 yılında Karabağ toprakları Rusya tarafından kazalara bölünmüş ve Kaspi Vilayetine bağlanmıştır.

1905 yılına gelinceye kadar bölgede çeşitli isyanlar yaşansa da kayda değer çatışmalar yaşanmadı. Bu zaman zarfında Ruslar, Osmanlı ve İran topraklarından getirdikleri Ermeniler'i Karabağ'a yerleştirdiler. Bu duruma karşı gelen ve itiraz eden yerli Türk- Müslüman halkı sindirerek Ermeniler'in sorunsuz şekilde yerleştirilmesini sağlamaya çalıştılar. 1905 yılına gelindiğinde Ermeniler Bakü'de ve diğer Azerbaycan illerinde özellikle de Karabağ ve Gökçe'de yerli halka karşı saldırılara başladılar. Olayların başlamasının nedeni ise bir Azerbaycan Türk'ünün Taşnaklar tarafından öldürülmesi olmuştur.⁴²³ 1905 yılında başlayan ve "Ermeni – Türk" savaşı olarak adlandırılan bu savaş bir buçuk yıl sürdü. 1906 yılında da devam eden olaylar, Temmuz ayına gelindiğinde sakinleşti. Olayların bu şekilde cereyan etmesi Çarlık yetkililerinin pasif davranmalarına, hatta Taşnaklar'la anlaşmalı bir tutum içerisinde olmalarına da bağlanmaktadır.⁴²⁴ 1906 yılında da devam eden

⁴²¹ **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü, III.Cilt, Bakü, 1979

⁴²² Bünyadov, a.g.e., s.570

⁴²³ Tadeusz SWIETOCZOWSKI, **Russian Azerbaijan. 1905 - 1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985. s. 41.

⁴²⁴ Patrick DONABEDIAN; Claude MUTAFIAN, **Artshak: History of Karabakh**, Seving Press, 1990 s. 62.

olaylar, Temmuz ayına gelindiğinde sakinleşti. 1918 yılına kadar bu sakinlik devam etti.

2.2.2. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Yıllarındaki Gelişmeler (1918 – 1920).

1917– 1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı karşıya getirdi. 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus Duma'sı bırakılmış, Duma'nın Kafkasyalı olan üyeleri Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturmuşlardı. Bolşevikler “Milletlerin Hakları Bildirisi” ile Çarlık Rusya'sındaki halkların “kendi kaderlerini tayin etme hakkı” olduğunu duyurmuşlardı. Hatta Lenin bu tarihten önce Rus ordularının Kafkaslardan ve Doğu Anadolu'dan çekilmesi gerektiğini belirtmişti.⁴²⁵ Ama bu beyanlara rağmen kesin barışın yapılmasından önce “Ermeni meselesini” kendi menfaatleri doğrultusunda halletme yolunu tuttular. Brest – Litovsk Barış görüşmeleri devam ederken 11 Ocak 1918 Tarihinde “Türk Ermenistanı Dekreti”ni yayınladılar. Buna göre bölgeden çıkan Rus askerlerinin yerine Ermeni halk milisleri ve meclisleri kurulacaktı.⁴²⁶ Bunun için de Lenin'in yakın arkadaşı Stephan Şaumyan görevlendirilmiş ve “Kafkasya Fevkalade Komiserliği”ne atanmıştı. Şaumyan'dan Kafkasya'da Sovyet Rejimi'ni kurması ve Doğu Anadolu'da Rusya himayesinde bir Ermenistan yaratması istenmişti. Böylece, Bolşevik Hükümeti, Ermenilerin hamisi rolünü üstlenerek Çarlık döneminin politikalarını devam ettirmiştir. Aslında Türkiye ve Azerbaycan arasında bir Ermenistan Devleti yaratılması Rusya'nın çıkarları açısından çok önemliydi. Bu durumda hem arada bir tampon bölge oluşturacak, hem de Anadolu ve Kafkaslar'a baskı uygulayabileceklerdi.

Rus imparatorluğunun yıkılması ve komünist devrimi ile bölgede Ermeniler ve Azerbaycanlılar da bölgede bağımsız devletlerini kurmuşlardır.⁴²⁷ Bu tarihten bu

⁴²⁵ Mim Kemal ÖKE, **Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1986. s. 155

⁴²⁶ Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1970. s. 336

⁴²⁷ Mark SAROYAN, “The ‘Karabagh Syndrome’ and Azerbaijani Politics”, **Problems of Communism**, Sept.- Oct. 1990, s. 14- 16.

yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında modern dönemde Karabağ mücadelesi başlamıştır. Her iki devlet de Karabağ üzerinde hak iddia etmiştir.⁴²⁸

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Ararat Cumhuriyeti kurulurken taraflar arasında arazi sorunları halledilmeye çalışılmıştır. Ermeniler, Erivan'ın kendilerine bırakılması şartıyla Dağlık Karabağ üzerinde iddialarından vazgeçeceklerini bildirmişlerdir. Ancak Ermeniler, Dağlık Karabağ'a yönelik iddialarını başlangıçta Azerbaycan'a karşı resmen ifade etmemişlerse de dışarıda yürüttükleri çalışmalarda başka bir çok arazi ile birlikte buraya yönelik iddialarını da sürdürmüşlerdir.⁴²⁹ Azerbaycan ve Ermeni Milli Şuraları arasında varılan uzlaşmaya rağmen, Karabağ'ın dağlık kısmında yaşayan Ermeniler 22 Temmuz 1918'de bağımsızlıklarını ilan ettiler.⁴³⁰ Karabağ içerisinde ise Adranik'in birlikleri Müslüman ahali üzerinde yarattığı baskı ve uyguladığı terörle bu kararın uygulanmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Ermenistan bu durumu Adranik'in kendilerine bağlı olmadığını bildirerek geçiştirmekteydi.

Rus ordusunun çekilmesinden sonra Kafkas Komiserliği bağımsız bir Ermeni kolordusu kurulmasını kararlaştırdı. Ordu komutanlığına da Ermeni General Nazarbekyan atandı. Ermeni kolordusu 1918 yılına girildiğinde 16.000 kişilik 3 tümen, 1000 kişilik bir süvari tugayı ve 4000 kişilik milisten oluşuyordu.⁴³¹ Bu durumu iyi değerlendiren Ermeniler, Taşnaklar'ın önderliğinde silahlanmış, Doğu Anadolu ile birlikte Azerbaycan'a ait topraklara da saldırmaya başlamışlardı. Bu durum Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve yeteri kadar askeri mühimmat ve teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için endişe vericiydi.⁴³² 1918 martında

⁴²⁸ Richard G. HOVANNISIAN, **The Republic Of Armenia, From Versailles To London, 1919- 1920**, University of California Press, California 1982, s. 168-240

⁴²⁹ **Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika, Vneşnee Politika (Dokumenti i Materialı: 1918-1920 gg)**, (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Dış Politika- Dökümanlar ve Materyaller: 1918-1920 Yılları), Bakü, 1998, s. 48.'den nakleden Firdovsiyye AHMEDOVA; "Qarabağ'da Siyasi Vaziyet ve General- Qubernatorluğun Yaradılması", **Qarabağ: Dünen, Bu Gün ve Sabah VIII**, Bakü 2009, s. 64

⁴³⁰ B. NECEFOV, **Azerbaycan Demokratik Respublikası**, Bakü, 1992, s. 39.

⁴³¹ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 118, Seri: III, Sayı: A31, 2. Baskı, Ankara, 1991, s.14

⁴³² Araz ASLANLI, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı**, İlbahar 2001, C:7, S:1, s. 396.

böyle bir ortamda Taşnaklar Bakü’de ve diğer illerde büyük saldırılar yaptılar. Bu olaylar sırasında Rus Bolşevikler, Taşnaklar’ı desteklediler.⁴³³

Bolşevikler, Bakü’de hâkimiyeti ele geçirme gayelerini, Ermeni Taşnakları’nın silahlı güçlerinin yardımıyla gerçekleştirdi. 31 Mart’ta, Bakü’de Azerbaycanlılar’a yönelik saldırılar başladı. Stephan Şaumyan’ın ifadesine göre, sivil Azerbaycanlıların katliamına, Bakü Sovyeti Birliği’nin 6.000 askeri ve Taşnaksütyun Partisi’nin yaklaşık 4.000 silahlı militanı katılmıştır. Üç gün süren olaylar sırasında, Ermeni silahlıları Bolşevikler’in yardımıyla Azerbaycan Türkleri’nin yaşadıkları mahallelere ani baskınlar düzenlediler. 1918–1920 yılları arasında, Kafkasya’da gerçekleşen iki katliam sırasında, yaklaşık 200.000 Azerbaycan Türk’ü, Ermeniler tarafından öldürüldü. Taşnaklar’ın, Azerbaycan Türkleri’ne yönelik yaptıkları saldırılar, sadece Bakü ile sınırlı kalmadı. Kısa bir süre zarfında Şamahı, Zengezur, Karabağ, Nahçıvan ve Kars’ta da Azerbaycan Türk’ü katledildi.⁴³⁴

Amerikan arşiv belgelerinin tetkikinden bu yıllarda (Mart 1918) İrevan Guberniyası’nda yaşayan 180.000 Türk – Müslüman nüfusun 2/3’nün yani yaklaşık 120.000’nin öldürüldüğü veya göç ettirildiği anlaşılmaktadır. Ermeni birlikleri, Karabağ ve Zengezur’da yaptıkları katliamlar dışında, Mart olaylarında Bakü’de en az 12.000, Şamahı’da 40.000, Guba’da 2.000, Lenkaran’da 4.000 Müslüman Türk’ü öldürdüler.⁴³⁵ Nitekim son günlerde Guba yakınlarında yapılan arkeolojik kazıntılarda 1918 yılına ait toplu Türk mezarları bulundu.

General Andranik’in komutasındaki Ermeniler Nahçıvan’da Osmanlı ordusuna yenildikten sonra Zengezur’a saldırdı. Daha sonra Taşnak orduları Karabağ’a geçtiler. Osmanlı’dan yardım isteyen Azerbaycan’a destek Bakü’nün işgalden kurtulmasından sonra mümkün oldu.⁴³⁶ Karabağ bölgesinden sorumlu birliklerin komutanı Cemil Cahid Bey Karabağ Ermenilerine silahları bırakmaları ve

⁴³³ Swietochowski, a.g.e., s. 154 vd.

⁴³⁴ Naciye SARAÇ, “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır”, **Global Yorum İnternet Dergisi**, <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1321>

⁴³⁵ Tofiq HESENOV, “XX Asırda Karabağ’da Yerli Türk – Müslüman Ahaliye Karşı Ermenilerin Tecavüzü”, **Tezisler “Qarabağ Dünen Bugün ve Sabah”**, Şuşa Yayınevi, Bakü, 2002, s. 175.

⁴³⁶ Kemale SOFİYEVA, “1918-ci ilde Osmanlı Ordusunun Qarabağda Apardığı Ameliyatlar”, **Tezisler “Qarabağ Dünen Bugün ve Sabah”**, Şuşa Yayınevi, Bakü, 2002, s. 100- 102.

Azerbaycan hükümetine tabi olmaları için ultimatom verdi. Eylül ayı sonunda Ermeniler Azerbaycan hükümetini tanımayacaklarını bildirdiler. Cemil Cahid Bey, Ermeniler teslim olmazlarsa Şuşa'ya askeri hareket başlatılacağını duyurdu. 3 Ekim tarihinde Ermeniler yeniden kurultay toplayarak Azerbaycan hükümetini tanımak ancak silah bırakmayı kabul etmeme kararı aldılar. Türk askeri birlikleri bölgeden çıkıp müttefik kuvvetleri bölgeye girene kadar sakinlik sürmüş; sonrasında Andranik'in baskıları yeniden başlamıştır. Karabağ'da Andranik'in birliklerinin yarattığı olaylar sonucu Azerbaycan Parlamentosu 20 Aralık 1918'de acil toplantıya çağrıldı. Oturumda Fethali Han Hoyski, hükümetlerinin aldığı önlemler ve Müttefik Devletler Komutanlığı'nın meseleye yaklaşımını değerlendirmiş. Sorunun barışçıl yönlerle çözülmesini istediklerini bildirmiş; ancak gerektiği takdirde askeri yollara başvurmaktan kaçınmayacaklarını açıklamıştır. Sosyalist kanatta savaşa karşı olduklarını ancak bölgede barışın tesisi için müdahaleye karşı olmayacaklarını bildirmişlerdir.⁴³⁷ Oturumlarda bölgeye giden İngiliz Heyeti'nin faaliyetlerinin sonuçsuz kaldığı, Azerbaycan'ın kendi kuvvetlerinin mutlaka duruma hakim olması yönünde görüş birliğine varıldı. 13 Ocak 1919 tarihinde Parlamento, Azerbaycan hükümetinin, kendi toprakları üzerinde milliyet farkı gözetmeden vatandaşlarının hayatlarını ve mülkiyetlerini mesuliyetsiz şahısların kendibaşinalığından korumak; kanun ve düzeni yeniden kurmak üzere önlemler alması gerektiği kararı aldı. Bu karara göre Cavanşir, Şuşa, Cebrayıl ve Zengezur rayonlarında “geçici general-gubernatörlük” kurulması kararlaştırıldı.⁴³⁸ Ermenistan bu karara itiraz etti. Bu itirazı içişlerine müdahale olarak değerlendiren Azerbaycan yönetimi, Ermenistan'a cevabi notasında bölgenin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğunu bildirmiştir. 29 Ocak 1919 tarihinde Hüsrev Paşa Sultanov Karabağ Qubernatörü olarak atandı.⁴³⁹ 12 Şubat 1919'da Şuşa'ya gelen Hüsrev Paşa Sultanov görevine başlamıştır. Ermenistan Müttefik Devletler Komutanlığı'na gubernatörlün kaldırılması için tesir etmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Gubernatörlüğün çalışmaları sonucunda 15

⁴³⁷ **Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)**, Parlament (Stenografik Hesabatlar), C. 1, 1998, s. 104.

⁴³⁸ Necefov, a.g.m., s. 68

⁴³⁹ **Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika: 1918-1920 gg- Zakonodatelniya Aktı (Subornik Dokumantov)**, Bakü 1998, s. 269- 270. (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti: 1918-1920 yılları- Mevzuat (Derleme Dökumanlar))

Ağustos 1919 tarihinde Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan hükümeti arasında anlaşmaya varıldı ve Ermeniler Azerbaycan egemenliğini tanıdıklarını bildirdiler. Azerbaycan hükümeti Ermenilere kültürel muhtariyet önerdi.⁴⁴⁰ 29 Eylül 1919'da Azerbaycan Hükümeti, Karabağ Gubernatörlüğü'nün emrine bölgedeki Ermeni öğretmenlere dağıtılması için 1 milyon ruble verdi.⁴⁴¹

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devrilmesi ile Karabağ Gubernatörlüğü de sona ermiştir.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Antlaşması'na esasen Türk Askeri Birlikleri Azerbaycan'ı terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Ülke genelinde olduğu gibi Zangezür'da da Türk askerlerinin Azerbaycan'dan çekilmesini fırsat bilen Taşnaklar saldırıya geçmiş, kısa bir süre zarfında 110 köy tahrip edilmiş, 70 köyün nüfusunun tamamı katledilmiş, kaçarak kurtulmaya çalışanlardan bilgi alınamamıştır.⁴⁴²

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Karabağ bölgesi de Azerbaycan sınırları içinde kalmaya devam etti. 12 Ocak 1920'de Paris'te toplanan Barış Konferansı sırasında Azerbaycan'ın bağımsızlığı resmen tanınırken Karabağ'ın da onun sınırları içinde bir vilayet olduğu, onun bir parçası olduğu uluslararası alanda kabul görmüş oluyordu.⁴⁴³

Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgeye gelen İngilizler 1920 yılında Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul ve ilan etmişlerdir.⁴⁴⁴ Osmanlı'nın çekilmesinin ardından bölgeyi işgal eden İngilizler, 28.01.1919 tarihli bir tebliğ ile Karabağ'ı Azerbaycan arazisine dâhil etmiştir.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Necefov, a.g.m., s. 71

⁴⁴¹ **Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika: 1918-1920 gg- Zakonodatelniya Aktı (Subornik Dokumantov)**, Bakü 1998, s. 365- 366. (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti: 1918-1920 yılları- Mevzuat (Derleme Dökümanlar))

⁴⁴² Aygün ATTAR, "Zengezur Nasıl Ermenilerin Oldu?", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ağustos 2003, s. 1

⁴⁴³ Araz ASLANLI, "Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri", **Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri**. 9 Ocak 2005 – İstanbul / Türkiye, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005. s. 187.

⁴⁴⁴ Christopher J. WALKER, **Armenia and Karabagh: The Struggle for Unity**, Minority Rights Group, London 1991, s. 96-103.

⁴⁴⁵ Server TANILLI, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976. s. 591.

22 Mayıs 1919'da Bolşevik Ermeni liderlerinden A. İ. Mikoyan, RK(b)P MK'ne V.İ. Lenin'e gönderdiği telgrafta "Taşnaklar – Ermeni hükümetinin ajanları, Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmeye çalışıyorlar, lakin bu Karabağ ahalisi için Bakü'den - başka bir deyimle yaşamları için zaruri olan hayat kaynağından, mahrum olmak ve hiçbir zaman, hiçbir şey ile bağlı olmadıkları Erivan'a bağlanmak demektir"⁴⁴⁶ diyerek, Sovyet yönetimini uyarıyordu. Nitekim bu uyarıyı dikkate alan Çiçerin Kafkas Devrim Komitesi başkanı Orconikidze'ye gönderdiği telgrafta, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin politikasını şöyle özetlemekteydi: " ... tartışmalı bölgelerin Azeri değil, Rus birlikleri tarafından işgal edilmesi üzerinde ısrar ediniz. Bu bölgelerin nereye bağlanacağı hususu, uygun siyasi ortam teşekkül edinceye kadar ertelenecektir"⁴⁴⁷ denilmekteydi. 15 Ağustos 1919'da toplanan Karabağ Ermenileri VII. Kurultayında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yönetimi tarafından atanan geçici genel vali Sultanov'la anlaşma yapılmış ve bu anlaşma ile bir ortak konsey kurularak Karabağ'ın yönetimi önemli ölçüde bu konseye bırakılmıştı.⁴⁴⁸ Ağustos ayından itibaren Karabağ Komünistleri, Karabağ'ın Azerbaycan'ın sınırları içerisinde kalmasına yönelik karar aldılar.

2.2.3. Sovyet Azerbaycan'ı Yıllarındaki Gelişmeler: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin Ortaya Çıkarılması

27 Nisan 1920 yılında Rus orduları Bakü'yü işgal ettiler. 28 Nisan itibarıyla bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne son verdiler. Azerbaycan'da Sovyet rejimi kuruldu ve yeni bir dönem başladı. 1920 yılının mayıs ayında Karabağ'da da Sovyet yönetimi kuruldu. 19 Haziran 1920 tarihinde Orconikidze'nin, Lenin'e ve Çiçerin'e gönderdiği telgrafta "Karabağ ve Zengezur'da Sovyet Hakimiyeti ilan edildi. Her iki bölge de kendilerini Azerbaycan SSC'nin bir parçası olarak görmekteler" ifadesi yer almaktaydı.

⁴⁴⁶ Vefaeddin İBAYEV, **Ermenistan– Azerbaycan Dağlık Karabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde**, Elm Neşriyatı, Bakı, 2001, s. 21.

⁴⁴⁷ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, a.g.e., s. 26

⁴⁴⁸ Araz Aslanlı, "**Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**", s. 396

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, 1920’de iki ülke arasında çatışmalara yol açmış, bu durum karşısında Bolşevikler bölgeye girmiş, bölgenin haritasını yeniden çizerek Nahçıvan, Dağlık Karabağ ve Zengezur bölgelerini Ermeni yönetimine bırakmaya çalışmışlardır.⁴⁴⁹ Azerbaycan yönetimi, 1 Aralık 1920 tarihinde Moskova’nın baskısıyla Nahçıvan ve Zengezur’un Sovyet Ermenistan’ına bağlanmasını kabul ettikleri ve Yukarı Karabağ’a da kendi kaderini tayin etme hakkı verdiklerini açıklamıştır.⁴⁵⁰ Ulusal bağımsızlık mücadelesi vermekte olan Türkiye, bu duruma kayıtsız kalmamış, bölge dengelerini Ermeniler lehine değiştirecek olan yeni düzenlemeye karşı diplomatik mücadele vermiştir.⁴⁵¹ 1921’de bölgesel çıkarları gereği Türkiye ile uzlaşma yollarını arayan Bolşevik Rusya yönetimi Nahçıvan ve Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan’a devretmiştir. Böylece Nahçıvan aracılığı ile Türkiye, Azerbaycan ile ortak sınıra sahip olmuştur.⁴⁵² Karabağ, 7 Haziran 1923 tarihinden başlayarak, Azerbaycan sınırları içinde bir özerk il olarak tanımlanmıştır.⁴⁵³

Orconikidze ve Kirov, 26.06.1921 tarihinde Nerimanov’a çektikleri telgrafta “Tüm anlaşmazlıkların kesin çözüme kavuşturulması ve gerçekten dostça ilişkilerin tesis edilebilmesi için Dağlık Karabağ probleminin çözümünde ‘Tek bir Ermeni köyünün Azerbaycan’a, aynı şekilde tek bir Azerbaycan köyünün de Ermenistan’a verilmemesi’ prensibi doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir.”⁴⁵⁴ demekteydiler. 4 Temmuz 1921 tarihinde ise RK(b)P MK Kafkas Bürosu’nun toplantısında Rusya Komünist Partisi’nin Merkez Komitesi Üyesi Stalin ile diğer Kafkasya Sovyet Bürosu üyeleri “Karabağ Meselesi”ni tartışmışlardır. Bu tartışma sonucunda ortaya bir kaç öneri atılmış ve bu konuda oylama yapılmıştır. Toplantıda 4 öneri oylanmıştır:

⁴⁴⁹ Hakan KANTARCI, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.75

⁴⁵⁰ Mehman AĞAYEV, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 260.

⁴⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Mehman AĞAYEV, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008; ve Betül ASLAN, **Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920- 1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

⁴⁵² Shireen T. HUNTER, “Azerbaijan Searching For New Neighbors”, in Ian BLEMMER ve Ray TARAS (eds); **New States New Politics Building The Post Soviet Nations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 444

⁴⁵³ Şükrü Sina GÜREL, “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, s. 183

⁴⁵⁴ GALOYAN and HÜDAVERDİYAN; **Nagorny Karabakh**, s. 31.

1. Karabağ Azerbaycan arazileri içerisinde kalsın.

Yapılan öneriyi N. Nerimanov, Nazaratyan (Ermeni), Maharadze kabul ettiler. Karşı gelenler ise Kirov, Orconikidze, Myasnikov, Figatner oldu.

2. Karabağ'ın dağlık bölgesi Ermenilere verilsin.

Bu öneriyi kabul edenler: Orconikidze, Myasnikov Figatner ve Kirov olmuştur.

3. Karabağ'da yerleşen Azeriler ve Ermenilerin katılımı ile halk oylaması yapılsın.

Lehte oy kullananlar: N. Nerimanov ve Maharadze

4. Soruna ilişkin halkoylaması Ermeniler arasında yapılsın.

Bu öneriyi katılanlar: Nazaratyan, Orconikidze, Myasnikov ve Figatner olmuştur.

Nihayetinde toplantıdan şu karar çıkmıştır: Dağlık Karabağ Ermenistan'a bağlansın ve halkoylaması Ermeniler içerisinde yapılsın. Özellikle de belirtelim ki, Stalin yapılan bu oylamaların hiçbirisine katılmamıştır.⁴⁵⁵

Neriman Nerimanov toplantıda alınan kararlara itirazını bildirmiş ve bu sorunun yeniden Merkez Komite'de görüşülmesini ısrarla talep etmiştir. 5 Temmuz'da Merkez Komite'nin Kafkasya Bürosu "Karabağ Sorununu" yeniden görüştü. Önceki toplantıda verilen kararlar gözden geçirildi. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içerisinde kalmasına yönelik yeni bir karar alındı.⁴⁵⁶ Kararda, "Ermeniler ve Müslümanlar arasında milli barışın gerekliliği, yukarı ve aşağı Karabağ'ın Azerbaycan'la olan iktisadi bağlantısı da dikkate alınarak, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan hudutları içinde kalmasına ve ona geniş ölçüde muhtariyet verilmesine karar verilmiştir"⁴⁵⁷ Bu karar gereğince Dağlık Karabağ, daha önce olduğu gibi yine Azerbaycan sınırları içerisinde ve ona bağlı muhtar bir bölge olarak kalacaktır. Bu kararın alınmasında Gürcülerden Orconikidze ve

⁴⁵⁵ Mensur ELİSOY, "Bolşevikler ve Karabağ", **Azadlıq Yolu Gazetesi**, Bakü, 11 Nisan 1999.

⁴⁵⁶ Mahmud İSMAYİL, **Azerbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü, 1993. s. 86

⁴⁵⁷ Galoyan, Hüdaverdiyan, a.g.e., 31.

Maharadze, Ruslardan Kirov, Azeri Türklerinden Nerimanov ve Hüseyinov, Yahudilerden Fikatner, Ermenilerden ise Nazeretyan ve Myasnikyan doğrudan doğruya iştirak etmişlerdir. Bu karar Dağlık Karabağ'a dahili muhtariyet verilmesi şartı ile onun Azerbaycan'a tarihi ve kanuni bağlılığını bir daha tasdik etmiş oldu. Bu toplantıda alınan karara uygun olarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne (AK(b)P MK) Dağlık Karabağ'ın muhtariyet koşullarını ve sınırlarını belirleyerek onaylanmak üzere Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin (RK(b)P MK) Kafkas Bürosuna teslim etmesi yönünde talimat verildi.⁴⁵⁸

4 Temmuz'da yapılan toplantıdaki önerilerin ilk ikisine dikkat etmek gerekir. Bu önerilerden açıkça Karabağ'ın Azerbaycan'a ait bir yer olduğu görülmektedir. Bu durum, Ermeniler'in iddia ettiği, Karabağ'ın Ermeniler'den 5 Temmuz 1923 yılında alınarak Azerbaycan'a verildiği iddiasını da çürütmektedir. Eğer Karabağ Ermenilerin iddia ettikleri gibi Ermenistan'a ait bir yer olsaydı o zaman "Karabağ, Azerbaycan arazileri içerisinde kalsın" ya da "Karabağ'ın dağlık bölgesi Ermeniler'e verilsin" şeklinde bir öneri getirilemezdi.

1923 yılının Haziran ayının 27 – 28'inde Merkez Komünist Partisi Azerbaycan Komünist Partisi'ne talimat vermiş ve bir aylık süre içinde Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesini talep etmişti. Bu amaçla da Azerbaycan'da yönetim değişikliği gerçekleştirilmişti. Kirov, Bakü'ye Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı olarak atandı. Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Neriman Nerimanov'un Dağlık Karabağ'a özerklik verme talebine sıcak bakmaması yönetim değişikliğine neden olmuştur. Sovyet Rusya'sı böylece tartışmalı sorunları kendi yöntemiyle ve kendi çıkarları doğrultusunda çözme yolunu seçmiştir. Dağlık Karabağ'a SSCB döneminde özerk statü verilmesi tamamen Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlı yöneticilerin iradesi dışında gelişmiştir.

Aynı yıllarda Azerbaycan Merkezi Komitesi Dağlık Karabağ'ın muhtar vilayet olmasını karara bağlamıştır. Verilen karara uygun olarak Azerbaycan Hükümeti, 7 Temmuz 1923'te merkez Şuşa şehri olmak üzere, Dağlık Karabağ'ın

⁴⁵⁸ D. Guliyev, **S Pozişii İnternaşionalizma /Konflikt v Nagornom Karabakhe. Sbornik Statey**, Baku, 1990. s. 26 – 27'den aktaran İsmayılov, a.g.e., s. 34

muhtar vilayet olması kararını verdi. Böylece, Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin kurulduğu resmen ilan edildi. Daha sonra muhtar vilayetin başkenti Şuşa'dan Hankendi'ne alınmıştır. Bundan sonra ise Hankendi'nin ismi Stepanakert olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan SSC'nin Merkezi Komitesi 1923'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin statüsünü SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin talimatı doğrultusunda belirlemiştir.⁴⁵⁹

Karabağ sorununun çözümüne ilişkin olarak, S. M. Kirov 1924 yılının mayıs ayında geçirilen Azerbaycan KP'nin VI. Kurultayı'nda Merkezi Komite'nin görmüş olduğu işler hakkında sunduğu faaliyet raporunda “Biz bu sorunu nihayet çözdük. Hiç kuşku yok ki doğru bir iş yaptık. Bu sorunun çözümü için tekrar geri dönmeye gerek kalmadığı kuşkusuzdur” demektedir.⁴⁶⁰

Ancak olaylar böyle gelişmemiş sorun Sovyet dönemi boyunca zaman zaman Ermenilerce gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Ancak genel olarak Sovyet döneminde Azeri- Ermeni ilişkilerinin görece sakin geçtiği söylenebilir.⁴⁶¹ Ayrıca hem Moskova'nın hem de Dağlık Karabağ Özerk yönetiminin çabaları ile Dağlık Karabağ'da önemli nüfus değişimleri yaşanmıştır. Karabağ vilayeti, yakın tarihe kadar, çoğunlukla Türk nüfusunun yaşadığı bir bölgedir. 1810 yılında Karabağ vilayetinde 12.000 aile yaşamakta ve bunun 9500'ünü Türk, 2500'ünü Ermeni aileleri oluşturmaktaydı. Rusların sistemli bir şekilde bölgeye Ermenileri yerleştirmesi sonucunda, 1897'de bölgede yaşayan Ermeni ailesi sayısı 19.000'e çıkarılmıştır. 1917 yılında ise, bölgenin nüfusu 575.000'e ulaşmış ve bu nüfusun 317.000'ini Türkler, 243.000'ini Ermeniler oluşturmuştur.⁴⁶²

Dağlık Karabağ'da, 1919 yılında, İngiliz verilerine göre, Azeri - Ermeni nüfus oranı üçe iki Azerilerin lehineydi.⁴⁶³ Ermeni nüfusun Dağlık Karabağ'da bugünkü gibi çoğunluk durumuna gelmesi, Sovyetler Birliği yönetimi altında

⁴⁵⁹ Mahmud İsmayıl, a.g.e., s. 87.

⁴⁶⁰ M. İsmayilov, E. Tokarjevskiy, a.g.e., s. 27

⁴⁶¹ Phil GAMAGHELYAN, “Rethinking the Nagorno- Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship”, **International Negotiations**, No. 15, 2010, s. 35

⁴⁶² Ramazan ÖZEY, “Dünya Siyasi Coğrafyasında Ermenistan-Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, **Sahn-ı Seman Dergisi**, Şubat-Mart-Nisan 2001, Sayı 3, sayfa 37-41

⁴⁶³ Swietochowski, a.g.e., ss. 142-143

olmuştur. Ermeniler de 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150. yıldönümünü kutlamışlardır.⁴⁶⁴ Bu vesile ile diktikleri anıtı, çatışmalar başladıktan sonra ortadan kaldırmışlardır.

2.2.4. Sorunun Tekrar gündeme Gelmesi Ve Çatışmaya Dönüşmesi

Ermenilerin SSCB'de 1980'li yıllardaki nispi liberalleşme ortamından yararlanarak Dağlık Karabağ'ın kendilerine verilmesini istemeleri siyasi bir anlaşmazlığın çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁶⁵ Ermeniler, 1987 yılı sonları 1988 yılı başlarında Moskova'da eski Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin Ermenistan'la birleştirilmesini isteyen mitingler düzenlediler ve Rus yetkililerden yumuşak bir tavır gördüler.⁴⁶⁶ Moskova gösterilerini Erivan'da yapılan daha büyük çapta gösteriler takip etti.⁴⁶⁷ Ermenistan Bilimler Akademisi 1987 yılının ağustos ayında Gorbaçov'a binlerce kişinin imzalarını taşıyan ve Karabağ ile Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesini talep eden bir çağrıda bulundu.⁴⁶⁸ 20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti Sovyet'i, Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a bağlanma yönünde bir karar aldı.⁴⁶⁹ Bu isteğin Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB Yüksek Sovyetleri'ne bildirmesi ve Azerbaycan'ın bunu reddetmesinin ardından gösteriler ve şiddet olayları artarak devam etti. Azerilerin yoğun olduğu ağdam ve Ermenilerin yoğun olduğu Askeran gibi Dağlık Karabağ'ın köy ve kasabalarında ölümlerle sonuçlanan olaylar meydana geldi.⁴⁷⁰ Bu olayların etkisi ile Bakü yakınlarındaki sanayi şehri Sumgayt'ta Ermenilere yönelik saldırılar yaşandı, olaylar daha sonra Bakü ve tüm

⁴⁶⁴ Şükrü Sina GÜREL; "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", s.182

⁴⁶⁵ Claire MOURADIAN, "The Mountainous Karabakh Question: Inter- Ethnic Conflict or Decolonization Crisis", *Armenian Review*, vol. 43, no. 2-3, 1990, s. 15

⁴⁶⁶ Araz ASLANLI, İlham HESENOV, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 42

⁴⁶⁷ Caroline COX, John EIBNER, *Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh*, Institute for Religious Minorities in Islamic World, Zurich 1993, s. 35

⁴⁶⁸ Stefanos YERASIMOS, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, (çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 441- 442.

⁴⁶⁹ Gerard J. LIBARIDIAN (edt), *The Karabakh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabakh, 1918-1988*, The Zorian Institute, Cambridge 1988. s. 90.

⁴⁷⁰ Stuard J. KAUFMAN, *Modern Hatreds: The Sybolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, New York 2001, s. 63.

bölgeye yayıldı.⁴⁷¹ Dağlık Karabağ'ın başkenti Stepanakert'ten Azeriler büyük oranda tahliye edildi. 1988 Kasımında Azeriler Ermenistan'dan Ermeniler de Azerbaycan'dan sınırdışı edilmişlerdi.⁴⁷² Azerbaycan tarafı Sumgayt olaylarının Edik Grigoryan adlı bir Ermeni'nin önderliğinde planlanıp, uygulandığını ve Dağlık Karabağ olaylarında Azerbaycan'dan taviz koparmak amacı taşıdığını ileri sürmektedir.⁴⁷³ Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın birleşmesi ile ilgili talepler gündeme geldiği zaman gerek Karabağ'da gerek Ermenistan'da, konunun Moskova tarafından Ermenilerin istekleri doğrultusunda çözüleceği beklentisi bulunmaktaydı.⁴⁷⁴ Sovyetler Birliği'nde daha önce bir çok kez idari sınırlarda düzenlenmelerin yapılmış olması, glasnost ve perestroika politikalarının getirdiği hava gibi etkenler Ermeni halkının sınır değişikliği konusundaki yaygın taleplerinin Moskova tarafından olumlu karşılanacağı beklentisini yaratmıştı.⁴⁷⁵ Ayrıca Gorbaçov'un çevresinde iktisatçı Abel Aganbegyan ve eski Bolşevik Militan Anastas Mikoyan'ın oğlu Sergey Mikoyan gibi Ermenilerin bulunması; 1987'de Haydar Aliyev'in politbürodan uzaklaştırılması gibi etkenlerde Ermenilerin umutlarını arttırıyordu.⁴⁷⁶ Sorun, 23 Mart 1988'de SSCB Yüksek Sovyet'inin Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma isteğini reddetmesi, buna karşın, Ermenistan Yüksek Sovyeti'nin 15 Haziran 1988'de Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönünde karar almasıyla devam etti.⁴⁷⁷ 12 Temmuz 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yerel Meclisi, Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı.⁴⁷⁸ Bunun üzerine ertesi

⁴⁷¹ V. NADEIN-RAEVSKI, "The Azerbaijani-Armenian Conflict: Possible Paths Towards Resolution", içinde Kumar RUPENSINGHE, Peter G. KING ve Olga VORKUNOVA (Eds.), **Ethnicity and Conflict in a Post-Communist World: The Soviet Union, Eastern Europe and China**, St. Martin's Press, New York, 1992, s. 120

⁴⁷² S. Neil MacFARLANE ve Larry MINEAR, **Humanitarian Action and Politics: The Case of Nagorno Karabakh**, Occasional Paper 25, The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies, 1997, s. 14

⁴⁷³ Əsgər İbrahim ABDULLAYEV, **Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Hərbi Təcavüzü və Heydər Əliyevin Sülh Strategiyası**, Elm, Bakü 1999, s. 26- 31.

⁴⁷⁴ Gerard J. LIBARIDIAN, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 48.

⁴⁷⁵ Aynı eser, s. 49.

⁴⁷⁶ Yerasimos, a.g.e., s. 442.

⁴⁷⁷ Aynı yer, ss. 440-449; Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 401; Demir, a.g.e, s. 162, 163; ve Cornell, a.g.m., s. 54, 55.

⁴⁷⁸ Aslanlı ve Hesenov, a.g.e., s. 44.

gün toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı, Yerel Meclis'in kararını geçersiz ilan etti.⁴⁷⁹ Gelişmelerin Moskova'yı endişelendirmesi üzerine 18 Temmuz 1988'de toplanan SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı, SSCB Anayasası'nın 78. Maddesi'ndeki "herhangi bir Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırları onun rızası olmadan değiştirilemez" ilkesine dayanarak Azerbaycan ve Ermenistan'ın anayasaca belirlenen toprak bütünlüklerinin değiştirilmesinin mümkün olmadığı kararını almıştır.⁴⁸⁰

Moskova Karabağ'da meydana gelen olaylara karşı yavaş ve kararsız bir tutum izlemekteydi. 12 Ocak 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti, Karabağ için "özel idari statü"sü belirledi. Buna göre Dağlık Karabağ, Azerbaycan toprağı olarak kalmaya devam edecek ama doğrudan Moskova tarafından yönetilecekti.⁴⁸¹ Arkady Volskiy başkanlığındaki 6 kişiden oluşan komite Dağlık Karabağ'ın yönetiminin ve yerel yönetim organlarının kontrolünü ele aldı.⁴⁸² Bu önlemi Ermeni ve Azeri komünist yönetimleri ülkedeki kendi yönetimlerini pekiştirmek için bir kerelik fırsat olarak değerlendirip onayladılar.⁴⁸³ Ancak bölgedeki Azeri ve Ermeni halkı karara tepkiliydi. Dağlık Karabağ Ermeni halkı, kararı bölgedeki Ermeni yönetimini ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket olarak görürken, bölgedeki Azeriler de kararın Azerbaycan'ın bölgedeki egemenliğini fiili ve hukuki olarak ortadan kaldıracığını düşünüyordu.⁴⁸⁴ Komite, kısa süren döneminde bölgede halkı şiddete yönelttiği iddia edilen popüler liderleri tutuklamaya çalıştı. Daha önce yasaklanan Krunk Komitesi'nin ve ona alternatif olarak Ermenilerce oluşturulan İşletme Direktörleri Konseyi'nin yasaklanması için adımlar attı.⁴⁸⁵ Komite gücünü arttırmak için İçişleri Bakanlığına bağlı özel birlikleri (MVD) bölgeye konuşlandırdı. Bu birlikler

⁴⁷⁹ Araz ASLANLI, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel Sayısı, c. 7, S. 1, ilkbahar 2001, s. 400.

⁴⁸⁰ Aynı yer

⁴⁸¹ Andrei SAKHAROV, **Moscow and Beyond: 1986 to 1989**, Alfred A. Knopf, New York 1991, s. 54.

⁴⁸² Mouradian, aa.g.m., s. 24

⁴⁸³ Saroyan, a.g.m., s. 20- 21.

⁴⁸⁴ Suny, a.g.e, s. 207

⁴⁸⁵ Jan KOEHLER and Christoph ZURCHER, "The Art of Loosing State: Weak Empire to Weak Nation-State Around Nagorno Karabakh", içinde Jan KOEHLER and Christoph ZURCHER (Edts.), **Potentials of Disorder**, Manchester University Press, Manchester 2003, s. 169

umulanın aksine şiddetin artmasına sebep oldu. Bölgedeki paramiliter gruplara önemli bir silah kaynağı haline geldiler. Çatışmanın daha sonraki evrelerinde de Rus ordusu ve bu özel birlikler çatışmayı durdurmaya çalışmak yerine duruma göre tarafların birinin yanında yer almışlardır.⁴⁸⁶ Dağlık Karabağı idare etmek için Moskova tarafından tayin edilen “özel komite” göreve başladıktan sonra Stepanakert (Hankenti)’den 12000 Azeri kovulmuş, üç ay içerisinde 27 ev yakılmış, 227 evden yaşayanlar sokağına atılmıştır. Komite işe başladıktan sonra ölümlerle sonuçlanan olaylarda artış görülmüştür. Komitenin göreve başlamasının hemen ardından Askeran rayonunda 6 Azeri, 1 de Ermeni öldürülmüştür.⁴⁸⁷ 28 Kasım 1989 tarihinde özel yönetim kaldırıldı ve kontrol yeniden Azerbaycan’a geçti.⁴⁸⁸

1989’un ilk yarısı, Ermeni Ulusal Hareketi (EUH) ve Azerbaycan Halk Cephesi’nin (AHC) oluşturulmasına sahne olurken, 1 Aralık 1989’da Ermenistan Parlamentosu’nun Dağlık Karabağı’nı Ermenistan’la birleştirdiğini ilan etmesiyle taraflar arasında gerginlik tırmandı. 9 Ocak 1990’da Ermenistan’ın, Ermenistan Yüksek Sovyeti bütçe görüşmelerinde Dağlık Karabağı’ı da ekonomik plan kapsamına dahil ederek, fiilen Ermenistan’a bağlı bir bölge gibi gösterme çabasına girmesi, Azerbaycan’ın protestolarına sebep oldu.⁴⁸⁹

1990’a gelindiğinde Azeri ve Ermeniler arasındaki çatışmalar devam ediyordu. 13 Ocak’ta bir Ermeni’nin Bakü’de iki Azerbaycan Türk’üne saldırmasının ardından gerginlikler arttı ve AHC’nin sağ kanadının saldırısında 34 Ermeni öldürüldü. SSCB Yüksek Sovyeti ise Azerbaycan’da denetimini kaybetmek istemiyordu ve Sovyet birlikleri 20 Ocak’ta Bakü’ye girdi.⁴⁹⁰ Müdahalenin ardından sorun, 3 Eylül 1991’de Dağlık Karabağı Cumhuriyeti’nin ilan edilmesiyle sürdü. 26 Kasım’da Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağı’nı özerklik statüsüne son

⁴⁸⁶ Razmik PANOSSIAN, “The Irony of Nagorno-Karabakh: Formal Institutions versus Informal Politics”, *Regional and Federal Studies*, Special Issue, vol.11, no. 3 (Autumn), 2001, s. 145

⁴⁸⁷ Edebiyat ve İnceşenet, 22. 09. 1989

⁴⁸⁸ Walker, a.g.e., s. 129.

⁴⁸⁹ Hayati AKTAŞ, *Dağlık Karabağı Sorunu*, Türk Dünyası Platformu Yayınları, İstanbul 2001, s. 63.

⁴⁹⁰ Fahrettin ÇILOĞLU (haz.), *Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar*, Sinatle Yayınları, İstanbul 1998, s. 147; Nazım CAFERSOY, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992– Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, ASAM, Ankara, 2001, s. 22–25.

verdi ve bölgenin doğrudan merkezi yönetime bağlandığını açıkladı.⁴⁹¹ “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”ndeki Ermeniler 8 Aralık’ta düzenlenen referandumla bağımsızlık kararı aldı.⁴⁹²

1992’nin başlarında sorun açık bir savaşa dönüşmüş, Dağlık Karabağ ve çevresindeki geniş bir alanın Ermeniler tarafından ele geçirilmesiyle Azerbaycan topraklarının %20’si işgal edilmişti. 1994’te Moskova’da imzalanan ateşkese ve sorunun çözümü için yapılan diplomatik girişimlere rağmen varlığını hâlâ sürdüren Dağlık Karabağ sorunu, 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan’ın gerek iç politikalarını gerekse de dış politikalarını etkilemektedir. Uluslararası arabuluculuk çabalarının etkisi Dağlık Karabağ gelişmelerinde yok denecek kadar azdı. BM ve AGİT çatışmalara görüşmelerle çözüm bulmaya çalışmışlarsa da önemli ilerleme görülmemiştir. Sorunun çözümsüz kalması Ermenilerin askeri yollarla ele geçirdikleri topraklar üzerindeki kontrollerini pekiştirmelerine izin vermiştir. Zamanın geçmesi mültecilerin geri dönmesini imkânsız kılacağı için, Azerbaycan tarafı statükonun meşrulaşmasından endişe duymaktadır. 1996 yılının sonbaharında Dağlık Karabağ yönetimini meşrulaştırma girişimi olarak başkanlık seçimine gitmiştir. Azerbaycan yönetimi seçimlere tepki göstermiş, mültecilerin evlerine dönmelerine izin verilene kadar, bölgedeki hiçbir seçimin meşru olamayacağını bildirmiştir.⁴⁹³ Seçimlerin tanınması, etnik temizlik yoluyla bölgedeki nüfus yapısının ve dengesinin zorla değiştirilmesini üstü kapalı olarak kabul etmek olacaktır.⁴⁹⁴

Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan’da politik bir birlik ve dayanışma sebebi olurken, Azerbaycan’da iktidar ve muhalefet arasında politik çekişmenin bir aracı haline gelmişti.⁴⁹⁵ Muttalibov yönetimi, Dağlık Karabağ’da Ermeni güçleri karşısında alınan yenilgiler üzerine AHC’nin artan baskıları sonrasında

⁴⁹¹ Ahmet SAPMAZ, **Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 68.

⁴⁹² Yerasimos, a.g.e., s. 452, 453

⁴⁹³ Taşdemir, a.g.m., s. 217

⁴⁹⁴ Svante E. CORNELL, “The Unruly Caucasus”, **Current History**, vol. 96, no. 612, November 1997, s. 343

⁴⁹⁵ Koehler ve Zürcher, a.g.m., s. 159

dayanamadı.⁴⁹⁶ İstifa eden Muttalibov'un yerine vekaleten Meclis Başkanı Yakub Mamedov geldi. Üç aylık görev süresinde Şuşa'nın ve Laçın koridorunun Ermenilerin eline geçmesi gibi stratejik kayıplar yaşandı.⁴⁹⁷ Azerbaycan'ın cephede aldığı yenilginin etkisiyle istifa eden Ayaz Muttalibov'un ardından 7 Haziran 1992'de bağımsızlık sonrası bu ülkede yapılan ilk devlet başkanlığı seçimlerini AHC lideri Ebülfez Elçibey kazandı.⁴⁹⁸ Elçibey'in, BDT anlaşmasını onaylamayı reddetmesi ve "beş yıl içinde Azerbaycan'ın birleşeceği"ni söylemesi⁴⁹⁹, RF'nin yanı sıra, ülkesinde Azeri nüfusa sahip İran'ı rahatsız etti. Elçibey döneminde RF ve İran karşıtı dış politika izleyen Azerbaycan, Batı'yla özellikle de Türkiye'yle ilişkilerin geliştirilmesine önem verdi. Elçibey'in dış politikasında ilk sıraya oturttuğu Türkiye'nin başlangıçta eski Sovyet coğrafyasına yönelik politikasındaki aşırı heyecan ve duygusallığa "21. yüzyıl Türk Yüzyılı" ve "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" söylemleri eşlik etti.⁵⁰⁰

Azerbaycan'ın Türkiye'yle ilişkileri her alanda gelişirken, Dağlık Karabağ sorunu iki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahip oldu. Öyle ki, Türkiye'nin bu ülkedeki "imajı" bu sorundaki tutumuna bağlı kaldı. Başlangıçta bu sorunda tarafsız kalmak ve arabulucu olmak isteyen Türkiye, 1992'de Hocalı katliamının⁵⁰¹ ardından gerek kamuoyunun gerekse de muhalefetin etkisiyle, özellikle de dönemin Cumhurbaşkanı Özal'ın "Ermenilerin birazcık korkutulmaları gerekir" şeklindeki sözleriyle tarafsızlığını sürdüremedi. Öte yandan, Azerbaycan hiçbir zaman

⁴⁹⁶ Thomas GOLTZ, *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn, Post-Soviet Republic*, M. E. Sharpe, New York and London 1998, s. 117- 130.

⁴⁹⁷ A. L. ALTSTADT, "Azerbaijan's Struggle Towards Democracy", içinde Karen DAWISHA and Bruce PARROTT (eds), *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus*, Cambridge University, Cambridge 1997, s. 126.

⁴⁹⁸ Kamer KASIM, "The Nagorno – Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, Haziran – Temmuz– Ağustos 2001, s. 175.

⁴⁹⁹ Dilip HIRO, "The Azerbaijan Question", *The Nation*, 14 Eylül 1992'den aktaran Cornell, "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh", s. 59

⁵⁰⁰ Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal 21. yüzyılın "Türk yüzyılı" olacağını belirtmiş, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel de "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası"ni The Economist'te çıkan bir yazıdan etkilenerek ilan etmişti. Gül TURAN ve İlder TURAN, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Faruk Sönmezoglu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, s. 406 ve Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 388.

⁵⁰¹ Hocalı olayları için bkz. Akif AŞIRLI; *Hocalı'da Türk Soykırımı*, (Türkiye Türkçe'sine aktaran Gökmen Kılıçoğlu); ASEF Yayınları, İstanbul 2005.

Türkiye’den bu soruna müdahalede bulunmasını resmi olarak talep etmediği gibi, Türkiye de böyle bir askeri müdahalede bulunmadı.⁵⁰²

Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan- Türkiye ilişkilerinde de etkili oldu. Türkiye, Azerbaycan’ın Ermenistan’a uyguladığı ekonomik ambargoya katıldığı gibi Ermenistan’la diplomatik ilişki kurmayarak Azerbaycan toprakları işgal altında kaldığı sürece bu ülkeyle ilişkilerini normalleştirmeyeceğini vurguladı.⁵⁰³ Öte yandan, Türkiye, Ermenistan’la yakınlaşma yolunu da açık tuttu. Örneğin, Türkiye bazı durumlarda Ermenistan’la olan sınırını açtı. EUH’nin önde gelenlerinden olan ve Ekim 1991’deki devlet başkanlığı seçimlerini kazanan Levon Ter Petrosyan döneminde, enerji sıkıntısı çeken Ermenistan’la 300 milyon kilovatsaatlik bir anlaşma imzalandı. Fakat bu anlaşma Türk kamuoyunda Azerbaycan’ın “arkadan bıçaklanması” olarak görüldüğü için uygulanmaya konulmadan iptal edildi.⁵⁰⁴

Dağlık Karabağ sorununun etkisiyle Azerbaycan ve Türkiye’yle sorunu olan Ermenistan, bölgede İran ve RF’yle yakınlaştı.⁵⁰⁵ Azerbaycan ve Gürcistan’ın aksine Ermenistan’ın RF’yle işbirliği bu ülkenin kendi isteğiyle gerek ikili düzeyde gerekse de BDT çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca RF’nin Ermenistan’da Erivan ve Gümrü şehirlerinde askeri üsleri ve sayıları 12.000 ile 15.000 arasında tahmin edilen askeri bulunmaktadır.⁵⁰⁶

Ermenistan’ın iç ve dış politikasında Ermeni diasporasının da önemli bir rolü vardır. Siyasal silahların envanteri çıkarılırken, diasporayı, Ermeni tarafının sahip olduğu, Azerbaycan tarafının yoksun olduğu değerli bir güç saymak gerektiği söylenebilir.⁵⁰⁷ Azerbaycan ve Gürcistan’ın aksine Ermenistan, başta Avrupa ülkeleri

⁵⁰² Cornell, “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, s. 60, 61.

⁵⁰³ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, s. 402.

⁵⁰⁴ Cornell, “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, s. 62.

⁵⁰⁵ Ayşegül SEVER, “Türkiye – Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği”, s. 241, 242.

⁵⁰⁶ Tellal, “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları”, s. 94; Nursin Ateşoğlu Güney, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, s. 350; ve Jim NICHOL, “Transcaucasus Newly Independent States: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, CRS Issue Brief, 20 Aralık 1996, <<http://www.fas.org/man/crs/95.024.htm>> (15.04. 2009).

⁵⁰⁷ Gerard J. LIBARIDIAN, **Ermenilerin Devletleşme Sınırı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 165.

ve ABD olmak üzere pek çok ülkede güçlü bir diasporaya sahiptir.⁵⁰⁸ Varlığını sözde Ermeni soykırımı iddiası sayesinde sürdüren Ermeni diasporası, soykırımın tanınması için lobi faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca, diasporanın üçüncü ülkelerin Dağlık Karabağ sorununa yönelik tutumlarında da etkili bir rolü vardır.

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın iç politikasını 1993'de de etkilemeyi sürdürdü ve cephede devam eden yenilgiler Elçibey yönetiminin de sonunu getirdi.⁵⁰⁹ Ermeni güçleri Kelbecer'i ele geçirirken bölgeyi savunması gereken Suret Hüseyinov, Gence'de boşalan Sovyet askeri üssündeki silahları ele geçirmeye çalışıyordu.⁵¹⁰ 8 Şubat 1993 tarihinde görevden alınan Hüseyinov, bunun üzerine kendine bağlı birliklerle Bakü'ye yürüdü. Elçibey gelişen olaylar üzerine Haydar Aliyev'i duruma müdahale etmesi için çağırarak zorunda kaldı.⁵¹¹ Elçibey'in darbeyle devrilmesinin ardından SSCB döneminin önemli isimlerinden olan, AHC ve Elçibey yönetimine muhalif Yeni Azerbaycan Partisi lideri Haydar Aliyev ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçildi.⁵¹² Aliyev döneminde Elçibey döneminin aksine Azerbaycan, bölge dengelerini göz önüne alan bir dış politika izledi. Aliyev, Azerbaycan'ın BDT üyeliğinin meclisten geçmesini sağladı, fakat ülkesinde Rus askeri üslerine izin vermedi.⁵¹³

Ermenistan iç politikasında da Dağlık Karabağ sorunu belirleyici rolünü sürdürdü. Sorunun çözümü için gerek BM gerekse de AGİT çerçevesinde diplomatik girişimler gerçekleştirildi. AGİT çerçevesinde 11 üyeli Minsk grubu oluşturuldu.⁵¹⁴ 2 Aralık 1996'da Lizbon'da gerçekleştirilen AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nde işgal

⁵⁰⁸ Herzig, **The New Caucasus...**, s. 97, 98; ve Tellal, a.g.m., s. 94 ve 98.

⁵⁰⁹ Ermenilerin cephedeki başarılarında hem RF'nin hem de Ermenistan'ın desteğinin etkisi olmuştur. Herzig, **The New Caucasus**, s. 66, 67.

⁵¹⁰ Goldenberg, a.g.e., s. 124- 125

⁵¹¹ Altstadt, a.g.m., s. 128

⁵¹² Neef, a.g.e., s. 97, 98. Aliyev, Azerbaycan'da KGB başkanlığı ve 1969 –1982 yılları arasında Komünist Parti Birinci Sekreterliği görevlerinde bulunmuş, ayrıca Moskova'da Politbüro üyeliği yapmıştır. Demir, a.g.e, s. 98, 99

⁵¹³ Tellal, "Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları", s. 91 ve İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer ÖZCAN ve Şule KUT (der.), **En Uzun On Yıl**, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 449, 450.

⁵¹⁴ 1992'de o dönemdeki adıyla AGK üyesi 11 devlet (Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, RF, İtalya, ABD, Fransa, Almanya, Türkiye, İsveç ve Çekoslovakya) Minsk'te bir araya gelerek sorunun çözümü için bir girişim başlattılar. Çiloğlu (haz.), **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, s. 155.

edilen Azerbaycan topraklarının boşaltılması ve Dağlık Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik sağlanmasını öngören planın Ermenistan tarafından da 26 Eylül 1997'de kabul edilmesi, Ter Petrosyan'ı istifaya götüren süreci başlattı. Ter Petrosyan döneminde yürütülen görüşmelerde Azerbaycan ile aşamalı bir çözüme dönük çerçeve çizilmiştir. Erivan yönetimi ve Stepanakert (bağımsızlığını ilan eden Dağlık Karabağ'ın başkenti) yönetimi farklı düşünüyordu. İç siyasetteki uygulamaları ve Minsk grubu kararlarını kabul ettiği için Ter Petrosyan eleştirilirken, Dağlık Karabağ Ermenilerinin lideri ve kamuoyunun baskısıyla Petrosyan'ın başbakan yaptığı Robert Koçaryan bu kararlara itirazını dile getiriyordu. Ayrıca Petrosyan, Taşnaksutyun Partisi'nin faaliyetlerini yasaklamıştı. Bu nedenle, Taşnak lobisi 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin demokratik olmadığı konusunda lobi faaliyetlerini yürütmüştü. Sonuçta, muhalefetin baskısıyla Ter Petrosyan Şubat 1998'de istifa etmek zorunda kaldı ve Robert Koçaryan Ermenistan'ın yeni cumhurbaşkanı seçildi.⁵¹⁵ Aslen Karabağlı olan Koçaryan döneminde Ermenistan'ın tavrı sertleşmiştir. Koçaryan, Erivan'ın tutumunun üç unsur üzerinde temelleneceğini belirtmiştir.⁵¹⁶ Buna göre, ilk olarak Dağlık Karabağ ve Azerbaycan arasındaki ilişkinin hiyerarşik bir düzeyden çıkarılıp yatay olarak yürütülmesinin gerekli olduğunu vurgulanmıştır. İkinci unsur ise Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında güvenli bir koridorun oluşturulması ve son olarak da Dağlık Karabağ'daki nüfusun güvenliğinin sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır.

1999'dan beri Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik ikili görüşmeler devam etmektedir. Robert Koçaryan ve Haydar Aliyev 1999'da İstanbul'daki AGİT Zirvesi öncesinde de biraraya gelmişlerdi. Öte yandan bu sorun Ermenistan'ın iç politikasına olan etkisini bir kez daha gösterdi. Nitekim Dağlık Karabağ sorununun çözümü için adımlar atılırken, 27 Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosuna Ermeni milliyetçileri tarafından baskın düzenlenmiş, Başbakan Vazgen Serkisyan ve Meclis Başkanı Karen Demirciyan'ın da aralarında

⁵¹⁵ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 401; Nesrin SARIAHMETOĞLU, "Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", Alaeddin YALÇINKAYA (der.), **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 23 – 28; Kasım, a.g.m., s. 178–180; ve Herzig, a.g.e, s. 68-70.

⁵¹⁶ Jim NICHOL, "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", **CRS Report for Congress**, No: RL 33453, 7 November 2007, s. 6.

bulunduğu milletvekilleri öldürülmüştür.⁵¹⁷ Ermenistan’da Koçaryan döneminde gerek ülkedeki iç siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisiyle, gerekse de “Karabağ meselesi zamanında çözülemediği” için muhalefetin sesi yükselmeye devam etmektedir.⁵¹⁸ Dış politikada ise, Koçaryan döneminde de Azerbaycan’la savaş halinde bulunan, Türkiye ile sorunları olan Ermenistan’ın, Batı’yla ilişkileri⁵¹⁹ gelişmekle birlikte, RF ve İran’la yakın ilişkileri de sürmektedir. Güvenlik kaygısı taşıyan Ermenistan ayrıca 90’lı yılların basından itibaren bölge dışından alternatifler de aramaya başlamış ve Yunanistan’la işbirliğini geliştirmiştir. Bu çerçevede, 12 Haziran 1999’da Ermenistan, İran ve Yunanistan bir askeri işbirliği antlaşması imzalamışlardır.⁵²⁰

Koçaryan’ın devlet başkanlığı döneminde çözüme yönelik girişimlerde bir kilitlenme olsa da bazı önemli adımlar atılmıştır. Taraflar arasında anlaşma sağlanırsa Ermeni güçlerinin Kelbecer ve Laçın dışında işgal ettikleri beş bölgeden çıkmaları, bölgede uluslar arası barış gücünün yerleşmesi, Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasında silahsızlandırılmış bir koridor sağlanması ve Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi için bir referandum yapılmasını içeren 2004 yılındaki Prag süreci olarak adlandırılan yaklaşım ilk adım olarak görülebilir.⁵²¹ İkinci adım Madrid Prensipleri’dir, ancak her iki açılım da kalıcı barışı getirememiştir.

2008 yılında Ermenistan’da gerçekleşen seçimler sonucunda Koçaryan’ın yerine yine bir Karabağ kökenli siyasetçi Serj Sarkisyan devlet başkanı olmuştur. Dağlık Karabağ’da savaşmış olan Sarkisyan⁵²², Koçaryan döneminde Savunma

⁵¹⁷ Emin GÜRSES, “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 261.

⁵¹⁸ Araz ASLANLI, “Azerbaycan Ermenistan Gerginliğine ‘Ateş’siz Çözüm Arayışı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl 1, Sayı 1, 05. 07. 2004, s.6.

⁵¹⁹ Ermenistan’ın özellikle ABD’yle ilişkileri, bölgedeki gruplaşma/kutuplaşmanın kesinleşmediğinin bir göstergesidir. Bu konuda bkz. Svante E. CORNELL, “Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia”, **Perceptions**, Cilt 4, sayı 2, 1999, s. 124; ve Tellal, “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları”, s. 107.

⁵²⁰ Demir, a.g.e, s. 113, 114

⁵²¹ Benjamin A. T. GRAHAM, “Nagorno Karabakh in Limbo”, **Middle East Quarterly**, vol. 16, no. 4, Spring 2009, s. 57.

⁵²² “Sarkisyan Warns Azerbaijan, Marks Karabakh Victory Anniversary”, 09. 05. 2011, <http://www.armtown.com/news/en/rfe/20110509/24095923/>, (çevrimiçi, 12.11.2011)

Bakanlığı görevini yürütmüştür.⁵²³ Serj Sarkisyan'ın statükonun korunduğu bir süreçte müzakere masasına oturmak istediği söylenebilir.⁵²⁴ Askeri müdahaleden uzak durulması yönünde bir söyleme sahip olan Sarkisyan diplomatik kanallara önem vermektedir. Ancak taraflar zaman zaman agresif tutumlar sergilemektedirler. Dağlık Karabağ'da yapılan askeri tatbikatlar bir gövde gösterisine dönüştürülmekte, askeri güç kullanılmaktan kaçınılmayacağı sinyalleri verilmektedir. Sarkisyan, Azerbaycan tarafından gelen diplomatik yollar sonuç vermezse askeri olarak sorunu çözebileceklerine yönelik açıklamalara sert yanıtlar vermekten kaçınmamaktadır.⁵²⁵ Sarkisyan'ın başkanlığını yürüttüğü Cumhuriyetçi Ermenistan Partisi'nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin görüşleri üç unsura dayanmaktadır: İlk olarak Karabağ Azerbaycan'a bağlanamaz ve Azerbaycan yönetimine tabi olamaz; ikinci olarak Karabağ ile Ermenistan arasında mutlaka ortak sınır olmalıdır; üçüncü olarak da Karabağ Ermenilerinin güvenliği için uluslar arası garanti sağlanmalıdır.⁵²⁶

Azerbaycan'da ise Haydar Aliyev'in ölümünün ardından Ekim 2003'te oğlu İlham Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın bölge dengelerini göz önüne alan dış politika izlemeye devam ettiği söylenebilir. İç politikaya gelince, bu yönetime karşı da muhalefet sesini yükseltmektedir. Nitekim, 6 Kasım 2005'te Azerbaycan'da yapılan genel (parlamento) seçimlere, Gürcistan'la başlayan Ukrayna ve Kırgızistan'la devam eden "renkli devrimler"den etkilenen Azeri muhalefeti birleşerek katıldı. Fakat gerek muhalefetin Azerbaycan'da halktan destek görmemesi, gerekse de uluslararası petrol şirketlerinin yatırımları için istikrarlı ülke arzusunun etkisiyle ülkede "devrim" gerçekleşmedi.⁵²⁷

⁵²³ M. Turgut DEMİRTEPE (Edt), **Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun**, USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 26.

⁵²⁴ Aynı yer.

⁵²⁵ "Sarkisyan Warns Azerbaijan About Use of Force In Karabakh", 16.11.2010, http://www.rferl.org/content/Sarkisian_Warns_Azerbaijan_About_Use_Of_Force_In_Karabakh/2221262.html, (çevrimiçi 12. 11. 2011)

⁵²⁶ **Karabakh: The Big Debate, The views of Armenian and Azerbaijani Political Parties on the Nagorno Karabakh Conflict Resolution Process**, LINKS, London 2010, s. 74

⁵²⁷ Hasan KANBOLAT, "Azerbaycan Genel Seçimleri `Devrim`mi `Evrime`mi Getirecek?", **Cumhuriyet Strateji**, Yıl 2, Sayı 71, 07. 11. 2005, s. 16, 17

Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalar sonucunda 25000- 30000 kadar insan ölmüş, 250 000- 300 000 arası Ermeni Azerbaycan'dan Ermenistan'a, 1 000 000 kadar Azerbaycanlı Ermenistan'dan, Dağlık Karabağ'dan ve işgal edilmiş diğer bölgelerden Azerbaycan'a göçmek zorunda kalmıştır.⁵²⁸ Bir ateşkes sağlanmış ancak nihai barış antlaşması imzalanamamıştır. İmzalanan ateşkes sonucunda Dağlık Karabağ'ın büyük bir kısmı ve Dağlık Karabağ etrafındaki yedi rayon Ermeni kontrolünde bulunmaktadır. Dağlık Karabağ Ermenileri sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti adı altında organize olmuşlardır. Dağlık Karabağ Ermenileri bu birimi Artsak Cumhuriyeti olarak adlandırmaktadırlar.

2.2.5. Dağlık Karabağ ve İşgal Edilmiş Bölgelerdeki Mevcut Durum

Hiçbir devlet tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ'ın durumunu "kuşatılmış mahsur bir kale"ye benzetenler olmuştur.⁵²⁹ Yurtdışına çıkmak isteyen Dağlık Karabağ Ermenileri, Ermenistan pasaportu almak durumundadır. Savunma ve ordu DKC'nin ve burada yaşayanların hayatında merkezi rol oynamaya devam etmektedir. Bir süredir devam eden siyasi istikrar (Mart 2000'de DKC Başkanı Arkady Ghukasyan'ın uğradığı bir suikast girişiminden bu yana) bu tanınmayan cumhuriyetin atmosferinde nitel değişikliklere yol açmıştır. Ekonomik dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmış, özellikle diaspora Ermenilerinin girişimleriyle özel yatırım girişi başlamıştır.⁵³⁰

Dağlık Karabağ'ın iç siyasi durumu Ermenistan'ın küçük bir ölçeği gibidir. Bu durum resmiyette ayrı gibi görünen politik kurum ve yapıların gerçekte birbirlerine bağlı ve bağımlı olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵³¹ Dağlık Karabağ'ın bütçesi büyük ölçüde Ermenistan'dan sağlanmaktadır. Silahlı kuvvetleri yakın ilişki içerisinde, hatta entegre durumdadır.⁵³²

⁵²⁸ Azerbaycan Respublikasının Qaçkınların ve Mecburi Köçkünlerin İşleriyle Bağlı Dövlət Komitesi, <http://www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/2.html>, (çevirim içi, 16.10.2011)

⁵²⁹ ABBASOV ve KHACHATRIAN, S. 63

⁵³⁰ Aynı yer

⁵³¹ Panossian, a.g.m., s.

⁵³² Koehler ve Zürcher, a.g.m., s. 165

Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin başkenti Stepanakert'tir. İlgili kanunun 1998 yılında kabulünden sonra Dağlık Karabağ'da yerel yönetim sistemi yürürlüğe girmiştir.⁵³³ DKC'nin idari sistemi yedi bölge ve başkent Stepanakert'ten oluşmaktadır. Sözde cumhuriyette 10 kasaba ve 322 köy bulunmaktadır. Başkent Stepanakert'in nüfusu 52310'dur.⁵³⁴ 1993 yılından buyana para birimi olarak Ermeni Dram'ı kullanılmaktadır. Nüfusu, 1 Ocak 2010 verilerine göre 141 400'dür.⁵³⁵ 2 Haziran 1992'de bayrak, 17 Kasım 1992'de ise Ulusal Amblem ve Ulusal Marş kabul edilmiştir.⁵³⁶

Dağlık Karabağ, başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Cumhurbaşkanı, 5 yıllık bir süre için seçilmektedir. Cumhurbaşkanı devleti uluslar arası alanda temsil eder ve dış politikanın genel çerçevesini belirler. Askeri güçlerin başkomutanıdır ve Milli Güvenlik Konseyi'ni belirleyip yönetir.⁵³⁷ Ağustos 1992'de Azerbaycan ile savaşı sürdürmek ve yönetimin genel etkinliğini sağlayabilmek için Yüksek konsey olağanüstü hal ilan etti. Bir Devlet Savunma Komitesi oluşturuldu. Yasama ve yürütme güçlerinin otoritesi, Devlet Savunma Komitesi yürütme organına dönüşünce, azaldı. 1994 yılındaki ateşkesten sonra yönetim demokratikleşme yönünde adımlar attı. Dağlık Karabağ Yüksek Konseyi Devlet Savunma Komitesi'ni lağvetti ve Başkanlık sistemini düzenledi.⁵³⁸

Aralık 1994 tarihinde Yüksek Konsey ilk Devlet Başkanını seçti. Devlet Başkanlığı için ilk seçim 24 Kasım 1996'da yapıldı. Dağlık Karabağ Devlet Başkanı'nın Ermenistan Başbakanlığı'na atanması sonrasında Merkez Seçim Komitesi, başkanlık seçiminin 1 Eylül 1997 tarihinde yeniden yapılmasını kararlaştırdı. 11 Ağustos 2002'de üçüncü kez devlet başkanlığı seçimleri yapıldı. 19 Temmuz 2007 tarihinde dördüncü başkanlık seçimi yapılmıştır.⁵³⁹

⁵³³ United Liberal National Part (MIAK), **Dağlık Karabağ: Gerçekler ve Kanıtlar**, tarih yok, Erivan, s. 14

⁵³⁴ Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı Resmi Web sayfası

<http://www.president.nkr.am/en/nkr/statePower/>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

⁵³⁵ <http://www.president.nkr.am/en/nkr/generalInformation/>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

⁵³⁶ <http://www.president.nkr.am/en/nkr/stateSymbols/>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

⁵³⁷ <http://www.president.nkr.am/en/nkr/stateSymbols/>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

⁵³⁸ H. AVETISYAN et al., **Republic of Nagorno-Karabakh Process of State Building at the Crossroad of Centuries**, Institute of Political Research, Yerevan 2009, s. 24

⁵³⁹ Aynı yer

Cumhuriyetin en yüksek kanun koyucu organı Milli Meclis'tir. Milli Meclis üyeleri de cumhurbaşkanı gibi 5 yıllık süre için seçilir. Meclis 33 üyeden oluşur, bunların 16'sı oy çokluğu ile 17'si ise parti listelerinden seçilir. Mecliste Artsakh Demokratik Partisi'nin oluşturduğu "Demokrasi", Özgür Anavatan Partisi'nin oluşturduğu "Anavatan", Taşnakların oluşturduğu "Taşnaksutyun" olmak üzere üç fraksiyon bulunmaktadır. Ayrıca bağımsız milletvekillerinin oluşturduğu "Artsakhhatun" (Artsakh evi) grubu bulunmaktadır.⁵⁴⁰ Dağlık Karabağ Yüksek Konseyi için ilk seçimler 28 Aralık 1991 yılında yapıldı. 81 seçim bölgesi ve 214 oy istasyonu bulunmaktaydı. Seçimler sonucunda 81 üye Yüksek Konseye seçildi. Konseyin ilk oturumu 6 Ocak 1992'de yapıldı. Oturumda Konsey Başkanı, Başkan Yardımcısı seçildi ve başkanlık sistemi oluşturuldu. Oturum ilk hükümeti de (Bakanlar Kurulu) belirledi.

Yeni seçimler 30 Nisan 1995 tarihinde yapıldı. Parlamenta 33 üye seçildi. 19 Mayıs 1996'da Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin ikinci toplantısında Konsey'in adı Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Milli Meclis'i olarak değiştirildi. 18 Haziran 2000 tarihinde Milli Meclis için seçimler yapıldı. Seçmenlerin %59.7'sinin katıldığı seçim sonucunda 33 üye seçildi. 19 Haziran 2005 tarihinde yeni seçimler yapıldı. Bu seçimlerde karma bir seçim sistemi benimsendi.⁵⁴¹

Devletin siyasi kuruluşları, yürütme ve yargı kurumlarının kuruluşlarıyla ilgili bir dizi kanun 1991 yılından itibaren Milli Meclis tarafından kabul edilmiştir. Hükümet, başbakan ve 12 bakandan meydana gelmektedir. Hükümet, başbakan ve 12 bakandan meydana gelmektedir. 2006 yılında, referandumla ülkenin anayasası kabul edilmiştir. Aralık 1991' den itibaren düzenli olarak başkanlık, meclis ve yerel seçimler yapılmıştır. ⁵⁴² Dağlık Karabağ'ın son başkanlık seçimi 2007 yılında yapılmış ve seçim sonucunda Bako Sahakyan ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

⁵⁴⁰ <http://www.president.nkr.am/en/nkr/statePower/>

⁵⁴¹ H. AVETISYAN et al., a.g.e., s. 23

⁵⁴² United Liberal National Part (MIAK), **Dağlık Karabağ: Gerçekler ve Kanıtlar**, s. 14

1995- 1998 yılları arasında başbakanlık görevini Leonard Petrosyan yürütmüştür. 1997 yılı Nisan- eylül ayları arasında DKC başkanlığını da yürütmüştür. Sonra Erivan'a gitmiş Ermenistan cumhuriyeti savunma Bakanlığı görevini yürütmüştür. 1998'de Ermenistan'ın başbakanı olmuştur. 27 Ekim 1999'da Meclis'te öldürülmüştür.⁵⁴³ 1998- 1999 arasında başbakanlık görevini Zhirayr Poghosyan yürütmüştür.⁵⁴⁴ 1 Temmuz 1999 tarihinde Cumhurbaşkanı A. Ghukasyan'ın kararı ile başbakanlık görevine Anoushavan Danielyan getirilmiştir. Danielyan 2007 yılına kadar bu görevi yürütmüştür.⁵⁴⁵ 14 Eylül 2007 tarihinde Araik Haroutyunyan Başbakanlık görevine getirilmiştir.⁵⁴⁶

Durum ve tutumları ne olursa olsun DKC'deki tüm siyasi güçler, bölgenin gelecekteki statüsünün savaşılarak elde ettikleri şimdiki de facto bağımsızlığın devamını sağlaması gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar.⁵⁴⁷

Ermeni güçleri DKMV toprakları dışında Azerbaycan'ın yedi rayonunu da işgal altında tutmaktadırlar. Ermenilerin bu bölgelere bakışı zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. İlk dönemlerde işgal edilen bölgeler "güvenlik bölgesi" olarak nitelenirken, zamanla buralar "özgürleştirilmiş topraklar" olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Buraların tarihi Ermeni toprakları olduğu iddia edilmeye başlanmıştır.⁵⁴⁸ Aynı zamanda Azerbaycan sınırlarında olan başka bir çok bölge üzerinde de hak iddia edilmekte ve bunlar resmi kurumların broşür ve internet sayfalarında yer almaktadır.⁵⁴⁹ Karabağ yönetimince hazırlanan haritalarda işgal altındaki topraklar Dağlık Karabağ ile bütün olarak gösterilmekte ve hazırlanan

⁵⁴³ **Dağlık Karabağ Hükümeti Resmi Sayfası,**

<http://www.karabakh.net/index.php?section=resources/index&type=2&subtype=6>, (çevrimiçi, 16.10.2011)

⁵⁴⁴ Aynı yer

⁵⁴⁵ <http://www.karabakh.net/index.php?section=resources/index&type=2&subtype=6>, (çevrimiçi, 16.10.2011)

⁵⁴⁶ <http://www.karabakh.net/index.php?section=resources/index&type=2&subtype=1>, (çevrimiçi, 16.10.2011)

⁵⁴⁷ Ali ABBASOV, Haroutiun KHACHATRIAN, a.g.e., s. 24

⁵⁴⁸ Demirtepe, a.g.e., s. 27

⁵⁴⁹ Bkz. Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Resmi Turizm Portalı, http://www.karabakh.travel/news.phtml?lang=en&m=en_s23, (çevrimiçi 11.10.2011)

turizm rehberlerinde Azerbaycan'ın Goranboy, Çaykend, Hocavend ve Ağdere rayonları Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak yer almaktadır.⁵⁵⁰

Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunu arttırmak için çalışmalar yapılmaktadır. Sözde Dağlık Karabağ Hükümeti'nin Sosyal Güvenlik Bakanı Lenston Gulyan, 2001 yılı faaliyet programını açıklarken Bakanlıkları tarafından bir programın hazırlandığını ve 2000 yılı içerisinde Dağlık Karabağ'a 194 ailenin getirilerek yerleştirildiğini ve 2001 yılı içerisinde ise bu faaliyeti hızlandıracaklarını bildirmiştir.⁵⁵¹ Dağlık Karabağ'a göç ettirilen ailelere bir defaya mahsus para yardımı ve 20 yıllık düşük faizli krediler verilmektedir.⁵⁵² Ermenistan'ın bağımsızlığının 20. yılı dolayısı ile başlatılan "Ermenistan- 3500" projesi ile de Batı'dan Ermenistan'a veya Dağlık Karabağ'a ailelerin yerleştirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.⁵⁵³ Azerbaycan, Ermenistan yönetiminin Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında yasadışı yerleşim politikasını sürdürerek uluslararası hukukun norm ve ilkelerini ihlal ettiğini öne sürmektedir.⁵⁵⁴

Azerbaycan, Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilmiş bölgelerde çeşitli terörist grupların barındığını iddia etmektedir.⁵⁵⁵ Türkiye ve Azerbaycan basınına yansıyan haberlerde PKK'nın Kuzey Irak'ta artan baskı nedeniyle kamplarının bir kısmını Dağlık Karabağ'a taşımak istediği bildirilmiştir.⁵⁵⁶ Kampların Fuzuli, Şuşa ve özellikle Laçin'e yerleştirilmesinin planlandığı iddia edilmektedir.⁵⁵⁷ 1999 yılında Azerbaycan Savunma Bakanı 200 PKK'nın Laçin'de eğitim gördüğünü ileri

⁵⁵⁰ Patrik JOHANSSON, "Putting Peace to the Vote: Displaced Persons and a Future Referendum on Nagorno-Karabakh", **Refuge Survey Quarterly**, vol. 28, no. 1, s. 134.

⁵⁵¹ Sinan OGAN, "Dağlık Karabağ'a Yerleşen PKK ve Türkiye'nin Sınır Ötesi Müdahale Hakkı", 18. 02. 2008, <http://www.turksam.org/tr/a1385.html>, (çevrimiçi 17.10.2011)

⁵⁵² Aynı yer

⁵⁵³ 3500 Armenia Project Urges Armenians to move to Their Motherlands", 21.10. 2011, <http://news.am/eng/news/74979.html>, (çevrimiçi, 24.11.2011)

⁵⁵⁴ Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Elman Abdullayev'in açıklaması için bkz. "Ermenilerin İşgal Edilen Azerbaycan Topraklarına Yerleşimi Uluslar arası Hukuka Aykırı", 04.11.2011, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20111104041727692.html>, (çevrimiçi, 24.11.2011)

⁵⁵⁵ Anar M. VALİYEV, "Foreign Terrorist Groups and Rise of Home- Grown Radicalism in Azerbaijan", **HUMSEC Journal**, no. 2, April 2008, s. 103- 106

⁵⁵⁶ Ercan YAVUZ, "PKK Looks into Relocating to Karabakh", **Today's Zaman**, 30 November 2007, <http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=128340> (çevrimiçi, 21.10.2011)

⁵⁵⁷ Anar VALİYEV, "Reviving A Forgotten Threat: The PKK in Nagorno Karabakh", **Terrorism Monitor**, vol. 5 no. 24, 20 December 2007, s. 1

sürmüştü.⁵⁵⁸ 2007 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Dağlık Karabağ Sorunu üzerine Azerbaycan Cumhurbaşkanı özel temsilcisi Araz Azimov, Bakü'nün Dağlık Karabağ'da bulunan PKK terör kamplarına yönelik anti- terör operasyonlarına hazır olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵⁹ Erivan yönetimi, Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da bulunduğu iddia edilen PKK varlığını yalanlamıştır. Dönemin Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan yaptığı açıklamada topraklarında PKK varlığında söz etmenin 'absürd' olduğunu söylemiştir. Kirakosyan, "Bir yetkili olarak söyleyebilirim ki bu gerçekten saçma bir söylenti. PKK varlığına dair açıklamalarının herhangi bir gerçeklik payı yoktur. Ermenistan'da kesinlikle PKK grupları ya da kampları yoktur. Ermenistan'da sadece Kürt Yezidi azınlığı vardır" demiştir.⁵⁶⁰ İran da ülkesinde faaliyet gösteren ayrılıkçı Kürt örgütü PJAK'ın Ermenistan'da eğitim gördüğünü iddia etmektedir.⁵⁶¹

Dağlık Karabağ'da PKK kampları olsun veya olmasın Ermeniler Kürt kartını daha önce de oynayırlardır. Dağlık Karabağ Ermenileri, 1992 yılında Laçın merkezli bir Kürt Cumhuriyeti kurulmasına yönelik çağrıda bulunmuşlardır. Bu öneri ile sadece Ermeni azınlığın değil, Kürt azınlığında da bağımsızlık mücadelesi verdiği izlenimi yaratmak istemişlerdir. Bölgeden diğer Azerbaycanlılarla birlikte Müslüman Kürtlerin de sürülmesi ve başka bir bağımsız birimin varlığının Karabağ'ın kadim Ermeni toprağı olduğu yönündeki Ermeni iddialarını zayıflatacağı gibi sebeplerden dolayı bu plan yürümemiştir.⁵⁶²

Azerbaycan bir çok uluslararası ortamda Ermenilerce işgal edilmiş toprakların uyuşturucu madde ve organ ticareti merkezi haline getirildiğini ileri sürmektedir.⁵⁶³

⁵⁵⁸ Aynı yer

⁵⁵⁹ "Araz Azimov: Azerbaydjan Gatov Provodit Operatsii v Nagornom Karabahe Protiv Kurdskih Boevikov", 11.12.2007, <http://www.regnum.ru/news/930342.html>, (çevrimiçi 14.11.2011)

⁵⁶⁰ "Ermenistan: PKK'yı Barındırmıyoruz", **Türkiye Gazetesi**, 22.01.2008, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/haberdetay.aspx?haberid=363432>, (çevrimiçi, 14.11.2011)

⁵⁶¹ "Kurdish Terrorist Group Receives Training in Armenia?", 18. 08. 2011, <http://www.tert.am/en/news/2011/08/18/pjak/?sw>, (çevrimiçi 13.11.2011)

⁵⁶² Ilgar MAJIDLI, "Nagorno Karabakh and Other Azarbaijani Occupied Territories Against a Background of Armenian- PKK Cooperation", **Eurasia Critic**, no. 24, October 2010, s. 13

⁵⁶³ Azerbaycan'ın UNESCO nezdindeki Daimi Temsilcisi Eleonora Hüseynova'nın bu yöndeki ifadeleri için bkz. "Azerbaycanın UNESCO-daki daimi nümayendəsi erməni nazirin cavabını verdi",

2.5. Barış İçin Yapılan Girişimler Ve Soruna Uluslararası Örgütlerin Yaklaşımları

Azerbaycan ve Ermenistan AGİK'e üye olduktan sonra Karabağ sorununun çözümünde diğer uluslararası kuruluşlar da AGİK'in aktif rol almasını ve sorunu çözüme kavuşturması için AGİK'e destek verilmesini kararlaştırmışlardı. Karabağ sorunu ile bizzat ilgilenmesi için de Minsk Grubu oluşturuldu. AGİT, Karabağ sorununun çözümünde en etkin rol alan kuruluş oldu. Çatışmanın taraflarının ve bunların görüşmelerdeki konumlarının belirlenmesi de AGİK çerçevesinde belirlenmiştir. ABD'nin AGİK'in Dağlık Karabağ arabuluculuk çalışmalarındaki temsilcisi ABD Dışişleri Bakanı James Baker'in formüle ettiği ve "Baker kuralları" diye anılan düzenlemeye göre Azerbaycan ve Ermenistan çatışmanın "ana tarafları", Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı ve Ermeni toplulukları ise "ilgili tarafları" statüsünü almışlardır.⁵⁶⁴ Bunun dışında Karabağ sorunun çözüme kavuşması ve kalıcı barışın sağlanması için diğer uluslararası kuruluşlar da girişimde bulunmakta, özellikle Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ihlallerden sonra konuya ilişkin açıklamalar yaparak uyarıda bulunmakta, bazen de kararlar almaktadırlar.

2.5.1. AGİT'in Yaklaşımı

Daha önce Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olarak kurulan bu örgüt, yapmış olduğu bazı başarılı çalışmaların ardından; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını aldı.

01.11.2011, <http://qaynar.info/?p=53895>, (çevrimiçi 14.11.2011), Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi Azerbaycan Heyetinin üyesi Rafael Hüseyinov'un AK Bakanlar Komitesi Başkanı'na konuyla ilgili yönelttiği soru için bkz. "**AŞ PA'da Azerbaycanın işgal olunmuş arazilerinde narkotiklerin becürilmesi ve dövrriyyəsi məsələsi qaldırılıb**", 03.10.2011, <http://www.gun.az/politics/16168>, (çevrimiçi, 14.11.2011)

⁵⁶⁴ John J. MARESCA, "Lost Opportunities in Negotiating the Conflict Over Nagorno Karabakh", *International Negotiation*, vol. 1, no. 4 1996, s. 471

Azerbaycan ve Ermenistan 30 Ocak 1992’de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na (AGİT) üye oldular. Üyelikten hemen sonra bölgeye AGİT temsilcileri gönderildi. Durum değerlendirmesi yapılmış ve 27-28 Şubat 1992’de Prag’da yapılan toplantıda Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğu kabul edilmiştir.⁵⁶⁵

AGİT’e üye ülke Dışişleri Bakanları’nın 23-24 Mart 1992’de Helsinki’de yapmış oldukları toplantıda Karabağ konusu müzakere edilmiş Minsk’te Barış Konferansı’nın toplanmasına karar verilmiş ancak barış gerçekleşmemiştir. 3 Ocak 1993 tarihinde ABD Başkanı George Bush ve RF Başkanı Boris Yeltsin yayınladıkları bildiri ile çatışmaların derhal durmasını ve AGİT aracılığı ile müzakerelerin yeniden başlamasını istedilerse de çatışmalar devam etti.⁵⁶⁶ 9-11 Eylül 1993’teki AGİT Minsk Grubu’nun Moskova’daki toplantısından her hangi bir sonuç çıkmamıştır. Söz konusu toplantıda Azerbaycan, Dağlık Karabağ Ermenileri’ni taraf olarak kabul etmeye zorlanmıştır.⁵⁶⁷ 1994 yılında baskılar sonuç vermiş ve Mayıs ayından itibaren ateşkes imzalanmıştır. Ocak 1994’ten itibaren Azerbaycan’ın askeri taarruzlarda başarısı ve Rusya’nın arabuluculuğu ile 5 Mayıs 1994’te çatışma tarafları ve ilgili taraflar arasında imzalanan ve 12 Mayıs’ta uygulamaya koyulan “Bişkek Ateşkes Protokolü” bölgeye nisbi bir barış ortamı getirmiştir. Fakat kalıcı barış sağlanamamıştır. 1995 yılında AGİT’in Minsk Grubu çerçevesinde yapılan görüşmelerde Ermeni tarafının uzlaşmaz tutumu sonucunda çözüm konusunda bir ilerleme elde edilememiştir. AGİT’in Minsk Grubu ve üye devletlerin sergiledikleri tutum sorunun çözümü yolunda hiçbir gelişme sağlamamış ve sorunun çözümü bir anlamda zamana bırakılmıştır. Minsk grubunun barış anlaşmasına kadar başarı sağlayamamasının ana sebebi, Ermenistan tarafından işgal sürdüğü sırada Minsk konferansı üye devletlerinin hem savaşı durdurmak, hem de işgal olunmuş toprakların Azerbaycan’a iade edilmesi yönündeki çalışmalarının başarısızlığına

⁵⁶⁵ Hatem CABBARLI, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya ilişkileri”, http://www.ermenisoru.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc, (28.05.2009),

⁵⁶⁶ Maresca, “a.g.m.”, s. 472

⁵⁶⁷ Cabbarlı; a.g.m.

uğramasıdır. Bu ikilem yalnız başarısızlık getirmedi, aynı zamanda 1993 yılı itibarı ile Rusya'nın arabuluculuk rolünü de güçlendirdi.⁵⁶⁸

Ekim 1996 yılı sonunda ise Moskova'da Minsk Grubu çerçevesinde görüşmelerin yeni aşaması gerçekleşmişti. Daha sonra ise görüşmeler Helsinki'de devam etmişti. Fakat tüm görüşmelere rağmen hiçbir mesafe kaydedilememişti. Bunun nedenini ise Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın sert tutum sergilemiş olmasıyla açıklamaya çalışmıştır.⁵⁶⁹ 02-03 Aralık 1996 tarihli AGİT Lizbon Zirvesi sonunda benimsenen Lizbon Belgesi'nin 20. maddesinde, "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı" konusu, "başkanlık açıklaması" olarak yayınlanmıştır. Bu bölüm, Ermenistan haricindeki 53 ülke tarafından kabul edilmiştir.⁵⁷⁰

1996 yılı Aralık ayına kadar Karabağ ile ilgili konular iki kategoride değerlendirilmekteydi⁵⁷¹: Birinci kategori "askeri- teknik" konular veya ambargonun kaldırılmasını da içerecek şekilde "savaşın sonuçlarının ortadan kaldırılması", işgal edilen toprakların iadesi sorunu, sürülmüş insanların ve sığınmacıların iadesi, ateşkesin sürdürülebilmesi için önlemler, esirlerin durumu gibi insani konuları içeriyordu. İkinci kategori ise Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsü ve bununla ilgili konuları içermekteydi. "Adım adım çözüm" olarak görülebilecek bu yaklaşımda ilk kategorideki nispeten kolay uzlaşılabilir konularda varılacak anlaşmayla kalıcı bir ateşkes sağlanacak, ikinci aşama sadece müzakereler yoluyla çözülecekti.

Minsk Grubu müzakerelerinde Karabağ delegasyonu bir çok kez Karabağın statüsü konusunun ele alınmasını talep etmiş ancak Ermenistan dışındaki ülkeler, Ermenistan tarafının önce Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımasını

⁵⁶⁸ Volker JACOBY, "The Role of the OSCE: An Assessment of International Mediation Efforts", içinde Laurance BROERS (edt), **The Limits of Leadership: Elites and Societies in the Nagorny Karabakh Peace Process**, Conciliation Resources, London 2005, s. 32

⁵⁶⁹ Adalet İBADOV, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler", s. 121

⁵⁷⁰ Atif DAĞDELEN, "Ermenistan Uluslararası Hukuk Kurallarını Hiç Sayıyor"

<http://www.diplomaticobserver.com/TR/belge/1-5849/ermenistan-uluslararasi-hukuk-kurallarini-hice-sayiyor.html>, (13.09.2011)

⁵⁷¹ Libardian, a.g.e., ss. 83- 84.

istemmişlerdir.⁵⁷² Ancak Minsk Grubu eşbaşkanlarınca taraflara önerilen taslaklarda statü konusu da yer almıştır.

1997 yılının Ocak ayından itibaren ise sorunun çözümünü hızlandırmak ve daha verimli çalışmak için Minsk Grubu'na 3'lü eşbaşkanlık getirildi. ABD, Fransa ve Rusya eşbaşkan oldular. Minsk grubu çalışmalarına yeni yapısıyla 1997 yılında da devam etmiştir. AGİT Minsk Grubu üç ayrı öneri ve teklif hazırlamıştır. 1997 yılının haziran ayındanda "paket çözüm" teklifi, ekim ayında "aşamalı çözüm" ve nihayet 1998 yılının kasım ayında "ortak devlet" projeleri hazırlanmıştır. Bu tekliflerden ilk ikisi Ermenistan tarafından, sonuncusu ise Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. Ermenistan, Bakü'nün yönetimi altında olmayan, uluslararası güvenlik altında bulunan ve Ermenistan'a ulaşım koridoruyla bağlı bir Karabağ talep ediyordu. Azerbaycan ise Karabağ dışında işgal olunmuş 7 bölgenin Ermeniler tarafından boşaltılmasını ve 1 milyona yakın mültecinin kendi topraklarına geri dönmesinin sağlanmasını istemektedir. Bu gerçekleşikten sonra Azerbaycan, Karabağ'a Bakü'nün yönetimi altında yüksek statüde özerklik verilmesini kabul edebileceğini ifade etmiştir. Her iki tarafın yukarıdaki talepleri arasında ortak yönleri bulmanın oldukça zor olacağı söylenebilir.⁵⁷³ Her 3 planda da kesin bir barış antlaşmasının imzalanması, Ermenistan birliklerinin Azerbaycan bünyesinde eski DKMV sınırları dışındaki Azerbaycan topraklarını tamamen terk etmesi, Azerbaycan mültecilerinin geri dönüşlerinin temin edilmesi ve Azerbaycan bünyesinde eski DKMV benzeri bir yapı kurulması öngörülmüştür. Planlar arasındaki farklılıklar sadece bu sürecin hangi aşamalarda gerçekleştirileceğine ve kurulacak yapının statüsünün ne şekilde düzenleneceğine ilişkin olmuştur.⁵⁷⁴

1997 yılında, AGİT Minsk Grubu'nun almış olduğu Ermeniler'in işgal etmiş oldukları toprakların sadece bir kısmından çekilmesini içeren kararı, dönemin Ermenistan Başkanı Levon Ter Petrosyan sıcak karşılamışsa da 1998 yılında Robert Koçaryan'ın devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte barış süreci de durmuştur.⁵⁷⁵

⁵⁷² Libardian, a.g.e., ss. 84- 85.

⁵⁷³ T. MİRZEBEYLİ, "Lissabon Summit", *Xalq Qazeti*, 25 Aralık 1997.

⁵⁷⁴ Araz ASLANLI, "**Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri**", s. 189.

⁵⁷⁵ Kamer KASIM, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması",

Ter Petrosyan, Karabağ konusunda görüşleri Ermenistan Parlamentosu tarafından desteklenmeyince, 3 Şubat 1998 tarihinde istifa etti. Başkanlık seçimlerini 30 Mart 1998 tarihinde yapılan ikinci tur sonucunda Başbakan Koçaryan kazandı. 1999'da AGİT Minsk Grubu kontrolünde Rusya'nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında ortak devlet kurulması önerisi 1996 Lizbon Kararları'nın hiçe sayılması anlamına geleceğinden Azerbaycan yönetimi tarafından reddedilmiştir. Yine, 1999'da Bill Clinton'un ABD Başkanlığı sırasında, Clinton yönetimi, Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk görevi yürütmeye çalışmış, ancak sonuç çıkmamıştır.⁵⁷⁶

Haydar Aliyev ve Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ Sorunu'nu baş başa görüşmüşler ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlayamamışlardı. Son dönemlerde Fransız Cumhurbaşkanı Chirac'ın Karabağ sorunuyla bizzat ilgilenmeye başlaması iyimser bir havanın doğmasına neden olmuş ve Aliyev ile Koçaryan 26 Ocak 2001'de Paris'te bir araya geldikten sonra, 4 ve 5 Mart tarihlerinde yine Paris'te buluşmaya karar vermeleri ümitleri artırmıştı. 2000 yılından günümüze kadar süre gelen tüm resmi görüşmelerde de hiç bir sonuç alınamamıştır.

Görüşmeleri tıkayan faktörler; mülteciler, toprakların statüsü, işgal edilen toprakların iadesi, Ermeni ablukası ve Karabağ'ın ambargoda tutulması ile Dağlık Karabağ için güvenlik garantisinden oluşmaktadır.

2001 yılı Nisan ayında, Florida Key West'te bu defa dönemin ABD Başkanı Bush'un arabuluculuğunda Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan bir araya gelmiş fakat AGİT Minsk Grubu'nun çalışmalarının devam etmesinin desteklenmesi konusundan başka bir uzlaşmaya gidilememiştir.⁵⁷⁷

http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbarsurdagkar.htm (30. 08. 2008)

⁵⁷⁶ Şenol KANTARCI, "Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart",

<http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216>

⁵⁷⁷ Kamer KASIM, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması",

http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbarsurdagkar.htm

2002 yılında Viyana’da toplanan AGİT Minsk Grubu’nun Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü için liderler ve Minsk grubu üyeleri dışında iki ülkenin içişleri bakan yardımcılarının başkanlığında oluşturulacak heyetler arası görüşmelerle devam edilmesi ve Minsk Grubu Eşbaşkanları ile 2-3 ayda bir liderlerin temsilcileri ile bir araya gelerek Karabağ meselesi üzerine görüşmeler yapılması önerileri kabul edilmişse de sonraki süreçte uygulama gerçekleştirilmemiştir.

Ekim 2002’de AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü’de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yoldan çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamuoyunda azaldığını, aracı rol üstlenen uluslararası kuruluşların sorun üzerinde pasif kaldıklarını ve sözde Karabağ Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Arkadi Gukasyan’a gönderilen tebrik mesajlarının Azerbaycan kamuoyunu çileden çıkardığını ifade etmiştir.⁵⁷⁸

2003’te Azerbaycan ve Ermenistan’daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmıştır. 2003 yılının Aralık ayının ilk haftasında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları Amerikalı Rudolf Perina, Fransız Henry Racoulen, Rus Yuri Merzlov’u kabul eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, BM’nin Ermenistan’ın işgali ile ilgili almış olduğu kararların uygulanmaması ve Ermenistan’dan uluslararası hukuk kurallarına uymasının istenmemesi halinde bir sonuç beklemenin anlamsız olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁹

2004 yılından itibaren Minsk Grubu, barış projelerinin kabul görmemesi üzerine mekik diplomasisi ile planlar hazırlamak yerine, tarafları bir araya getirip sorunun bütün yönlerini tartışmalarını sağlama yöntemini benimsemiştir. Bu yöntem “Prag Formatı” olarak kabul edilmiştir.⁵⁸⁰ 2004 yılında, Polonya’nın Varşova kentinde düzenlenen Avrupa Ekonomik zirvesine katılan Güney Kafkas ülkelerinin liderleri 28 Nisan 2004’te ikili ve üçlü düzeyde görüşmeler gerçekleştirmiş, özellikle Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert

⁵⁷⁸ Şenol KANTARCI, “Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart”, <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216>

⁵⁷⁹ “Azeri Yetkililerden Savaş Sinyali”, <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=4010036&tarih=2004-08-02>

⁵⁸⁰ Demirtepe, a.g.e., s. 3.

Koçaryan arasındaki ikili görüşmeye AGİT Minsk Grubu ABD, Fransa ve Rusya Eşbaşkanları da katılmışlar ancak söz konusu bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir netice elde edilememiştir.

2004 Yılı Nisan ayının 16'sında, Haziran ayının 21'inde, Ağustos ayının 30'unda Prag'da, Aralık ayının 5'inde ise Sofya'da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile AGİT Eşbaşkanları arasında görüşmeler oldu.⁵⁸¹ Fakat bu görüşmelerde olumlu bir sonuç alınamadı.

2005 yılı Ocak ayının 11'inde Prag'da, Haziran ayının 17'sinde Paris'te ve Haziran ayının 21'inde Brüksel'de yine Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile AGİT eşbaşkanları arasında görüşmeler gerçekleştirildi.

15 Mayıs 2005 tarihinde ise Varşova'da, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı ve AGİT Eşbaşkanları, Rusya ve ABD Dışişleri Bakanları Karabağ sorununun çözümünün barış yoluyla gerçekleştirilmesi için bir araya geldiler. Fakat yine bir sonuç alınamadı.⁵⁸²

2006 yılında da yine dışişleri bakanlarının AGİT'in gözetiminde görüşmeleri gerçekleşti. AGİT Eşbaşkanları 18– 19 Ocak'ta Londra'da, 18 Mayıs'ta Strazburg'da, 13 Haziran'da Paris'te, 13 Eylül'de yine Londra'da, 5– 6 Ekim'de Moskova'da, 24– 25 Ekim'de tekrar Paris'te ve 14 Kasım'da Brüksel'de Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları'nı soruna çözüm bulmak için bir araya getirdi.⁵⁸³ Gerçekleştirilen bu kadar görüşmeden sonra herhangi bir çözüm bulunamamıştır. Dışişleri Bakanları ile AGİT eş başkanları 2007 yılında da 14 Mart'ta Cenevre'de, 18 Nisan'da ise Belgrat'ta tekrar bir araya geldiler. Yine de bir sonuca varılamadı.

29 Kasım 2007'de İspanya'nın Başkenti Madrid'de yapılan AGİT Dışişleri Bakanları toplantısından önce Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernar Kuşner ve ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Nicolas Burns

⁵⁸¹ Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Qarabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalacpects_az.html, (09.06.2009).

⁵⁸² Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalacpects_az.html

⁵⁸³ Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalacpects_az.html

tarafından Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'a Karabağ sorununun çözümüne ilişkin yeni bir paket sunuldu. Minsk Grubu tarafından "Çerçeve Belgesi" veya "Temel Prensipler Belgesi" olarak tanımlanan bu belgenin içeriği yetkililerin ağzından kamuoyuna duyuruldu ve tartışılmaya başlandı. Çerçeve Belgesi Nisan 2004'teki Prag Zirvesi'nin yazılı metnidir. Devlet yetkililerinin ve Minsk Grubu eşbaşkanlarının ifade ettiği kadarıyla metnin içeriği şöyledir⁵⁸⁴:

- Ermeni birlikleri Dağlık Karabağ dışında işgal ettikleri diğer yedi ilin beşinden çekilecek,
- Ermenistan daha sonra Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında koridor olan Laçın ve Kelbecer'den çıkacak,
- Bölgeye uluslararası barış birlikleri yerleştirilecek,
- Ermenistan Azerbaycan, Azerbaycan-Nahçıvan arasında iletişim hatları açılacak,
- Bölge mayınlardan temizlenecek,
- Kaçkınlar geri dönecek,
- Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenecek.

Belge ile ilk adım için tarafların her birine istediklerinin bir kısmının verilmesi amaçlanmıştır. Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarını geri alması, Ermenilerin ise güvenlik garantileri alması ve bağımsızlık referandumu düzenlenmesi olasılığı sağlanarak; uzun vadede çözüm bulmak için gereken karşılıklı güvenin yaratılacağı farz edilmiştir.

AGİT'in çabaları devam etmektedir. Fakat bugüne kadar sorunun çözümünde her hangi bir aşama kaydedilmemiştir. AGİT'in yıllardır sarf ettiği çabalar sonuçsuz kalmıştır. Minsk Grubu eşbaşkanlarının sözcüleri veya basın sekreteryası yoktur, bu

⁵⁸⁴ Cavit VELİYEV, "Karabağ'da Sonuçsuz Yeni Öneri ",
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2855>

durum yürütülen görüşmelerin kitle iletişim araçlarına yeterince yansımamasına sebep olmaktadır. Süreç ağır çekimde ve şeffaflıktan uzak ilerlemektedir. Bir uluslararası gözlemci durumu “bu düzgün bir barış süreci değil, yalnızca çatışmanın idare edilmesidir” sözleri ile özetlemektedir.⁵⁸⁵

Minsk Grubu çalışmalarının ve kararlarının bağlayıcı bir nitelikte olmaması, bir taraftan ihtilafli tarafların bir araya gelmesini kolaylaştırırken diğer taraftan çözüme yönelik baskı oluşturma potansiyelini ortadan kaldırmaktadır.⁵⁸⁶

2.5.2. Birleşmiş Milletler’in Yaklaşımı

18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, 29 Ekim'de dünya devletleri ve BM'ye başvurarak söz konusu uluslararası kuruluşa üye olma isteğinin gözden geçirilmesini talep etti. 14 Şubat 1992 yılında BM Güvenlik Konseyi Azerbaycan'ın başvurusunu inceledi ve onun üyeliğe kabul edilmesi için Genel Kurul'a bir tavsiyede bulundu. Böylece, 2 Mart 1992 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 46. Oturumu'nda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin teşkilata üye olmasına ilişkin karar kabul edildi. Böylece, Azerbaycan BM'nin 181. üyesi oldu.⁵⁸⁷ 6 Mayıs 1992 yılında Azerbaycan'ın BM temsilciliği faaliyete başladı. BM'nin Azerbaycan temsilciliği ise 1993 yılında açıldı.⁵⁸⁸

BM Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'ın işgal edilmiş toprakları konusu ile ilgili aldığı 4 önemli karar bulunmaktadır: 822 (30 Nisan 1993), 853 (29 Temmuz 1993), 874(14 Ekim 1993) ve 884 (12 Kasım) sayılı kararlar.

30 Nisan 1993 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği 822 sayılı kararda kalıcı bir ateşkes sağlanabilmesi için tüm çatışmaların ve düşmanca hareketlerin derhal durdurulması açıklanmıştır. Kısa bir süre önce Ermenistan silahlı güçleri tarafından işgal edilmiş Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın yakın zamanda işgal

⁵⁸⁵ Thomas de WAAL, **The Karabakh Trap: Dangers and Dilemmas of the Nagorny Karabakh Conflict**, Conciliation Resources, (tarih yok), s. 3

⁵⁸⁶ Demirtepe, a.g.e., s. 2

⁵⁸⁷ Azerbaycan- BM, <http://library.aliyev-heritage.org/tk/9646663.html>, (çevirim içi, 11.09. 2009)

⁵⁸⁸ Aynı yer

edilmiş diğer bölgelerinden tüm işgalci güçlerin çekilmesi istenmiştir.⁵⁸⁹ Konseyin aldığı kararda anlaşmazlığın çözümlenmesi için, AGİT'in Minsk Grubu barış süreci çerçevesinde ilgili tüm tarafların derhal görüşmelere başlamaları talep edilmiştir. Kararın giriş bölümünde bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi talep edilmekteydi.⁵⁹⁰ Ayrıca uluslararası sınırların dokunulmazlığından ve toprak kazanmak için kuvvete başvurulmasının kabul edilemeyeceğinden alınan kararda söz edilmiştir.⁵⁹¹

Ayrıca kararda işgal edilmiş Kelbecer ili ve son dönemde işgal edilmiş tüm güçlerin Azerbaycan toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi talep edilmekte ve bu durum uluslararası hukuk açısından Azerbaycan'ın lehine büyük üstünlük sağlamaktadır. Fakat alınan bu karar bazı belirsizlikleri de içermektedir. Öncelikle işgalci güçlerin tanımı konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Rusya'nın açık, Fransa ve ABD'nin dolaylı destekleri nedeniyle çıkacak kararda Ermenistan'ın işgalci devlet olarak açık bir şekilde gösterilmesi ihtimali zordur.⁵⁹² İşgalcilerin yöresel Ermeni güçleri olarak tanımlanması Ermenistan'ın bu olaylardan sorumlu olmadığı izlenimi yaratmıştır. İşgalci güçlerin kınanması ile birlikte, işgalci güçlerin alınan karara uymaması durumunda bu güçlere hangi yaptırım ve zorlayıcı önlemler tatbik edileceği belirtilmemiştir. Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu'nun barış çabaları Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arasındaki oyalama çabaları ile sonuçsuz kalmış ve ne Kelbecer ne de diğer bölgelerin işgaline son verilmemiştir.

Ermenistan ile yaşanan savaşta toprak kayıpları Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlığı artırmıştır. 1993 yılında Elçibey yönetimin devrilmesi ile sonuçlanan askeri darbe gerçekleşmiştir.⁵⁹³ 27 Haziran 1993 tarihinde gerçekleşen ateşkesten kısa bir süre sonra Ermeniler Dağlık Karabağ'ın doğusunda yerleşen ve tamamı Azeri nüfustan oluşan Ağdam ilini işgale başlamışlardır.

⁵⁸⁹ "United Nations Security Council Resolution 822", Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993. <http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/822.pdf>, 10.09.2009.

⁵⁹⁰ Aynı karar.

⁵⁹¹ Aynı karar

⁵⁹² Aslanlı ve Hesenov; a.g.e., s. 56.

⁵⁹³ Cemalettin TAŞKIRAN, "Karabağ Meselesi", **2023 Dergisi**, Sayı 12, 15 Nisan 2002, s 23.

BM Güvenlik Konseyi Türkiye ve Azerbaycan'ın çabaları ile ivedi olarak toplantıya çağırılmıştır. 29 Temmuz 1993 tarihinde toplanan Güvenlik Konseyi 853 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karar daha önce kabul edilen 822 sayılı kararla aynı öğeleri içermekle birlikte Ağdam ilinin derhal işgalci güçler tarafından boşaltılması, sivil halka ve sivil yerleşim yerlerine karşı silahlı saldırılar ve düşmanca hareketler kınanmıştır.⁵⁹⁴

Saldırmanın kınanması bu kararda olumlu olarak değerlendirilmekle birlikte Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler tamamen ayrı değerlendirilerek Ermenistan tamamen olayın sorumluluğunun dışında tutulmuştur. Karar bir öncekine göre olumlu ve olumsuz yenilikler içermektedir. Kararın en olumlu yanı Karabağ bölgesinin tamamen Azerbaycan egemenliğinde olduğunun vurgulanmış olmasıdır.⁵⁹⁵

Alınan bu kararlara rağmen Ermeni işgali durmamış ve Azerbaycan'ın tamamen Azeri nüfustan oluşan birçok ili işgal edilmiştir. 18 Ağustos 1993 tarihi ile 3 Eylül arasında Cebrail'i (18 Ağustos'ta), Fuzuli'yi (23 Ağustos'ta), Kubatlı'yı (31 Ağustos'ta) ve de Horadiz'i (3 Eylül'de) işgal etmişlerdir.⁵⁹⁶ Son işgal edilen bölgelerden göç etmek zorunda kalan yüz binlerce göçmen İran sınırındaki Aras nehrinin güney tarafında geçmek zorunda kalmışlardır. Büyük insani kayıp ve trajedi dünya kamuoyun ve uluslararası örgütlerin gözü önünde gerçekleşmiştir. İran ulusal güvenliğini gerekçe göstererek mülteci akımının önünü almağa çalışmış fakat tepkilerin artması ile bu kişilere Azerbaycan'a geçmesi için koordinasyon sağlamıştır.

Bu tarihte Azerbaycan siyasetinde köklü değişiklikler yaşanmış ve Elçibey iktidarı sona ermiş ve 10 yıl sürecek Haydar Aliyev iktidarı başlamıştır. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile Azerbaycan dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Öncelikle Elçibey yönetimi zamanı ısrarla uzak durulan BDT'ye üye

⁵⁹⁴ "Security Council, Resolution 853" (1993), Adopted by the Security Council at its 3259th meeting on 29 July 1993, <http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/853.pdf>, (çevirim içi 10.09.2009).

⁵⁹⁵ Aynı karar

⁵⁹⁶ Cemaleddin TAŞKIRAN, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, , Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 166.

olunmuştur. Ayrıca batı ile ilişkilerde de önemli gelişmeler yaşanmış ve sadece Türkiye ile değil tüm batı devletleri ile dengeli ekonomik ve siyasi ilişkilerin sağlanması amaçlanmıştır.

Haydar Aliyev iktidarının başlaması ile BM ile ilişkilere daha önceki dönemden çok daha fazla önem verilmiştir. Bu dönemde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de Karabağ Sorunu ile ilgili iki önemli karar kabul etmiştir.

14 Ekim 1993 tarihinde Karabağ anlaşmazlığı konusunda 874 sayılı karar kabul edilmiştir. Bu karar daha önceki kararlarla aynı özellikler taşımakla birlikte ateşkesin kalıcı olmasını önemle vurgulamıştır.⁵⁹⁷ Kararda ayrıca Minsk grubunun çalışmalarının daha etkin hale getirilmesi, işgalin sonlandırılması vurgulanmıştır.⁵⁹⁸ Fakat alınan kararlara rağmen BM'nin hiçbir yaptırım öngörmemesi Ermeni işgalcileri daha da cesaretlendirmiş ve Ermeni işgali Azerbaycan'ın diğer bölgelerine doğru ilerlemiştir. Ekim 1993 tarihinde Ermeniler, Azerilerin yaşadığı Zengilan ilini işgal etmiş ve 50000 Azeri daha Aras nehrinin güneyine yönelerek oradan da Azerbaycan'a geçmişlerdir.⁵⁹⁹

Her işgal dalgasından sonra ivedi olarak toplanan BM Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1993 tarihinde yeniden toplanarak 884 Sayılı Karar'ı kabul etmiştir. Bu karar da diğer kararlarla aynı özellikleri içermekte ve Karabağ anlaşmazlığının ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimin bölgedeki barış ve güvenliği tehlikeye atacağı belirtilmiştir.⁶⁰⁰ Ateşkes ihlalleri ile Zengilân bölgesi ile Horadiz şehirlerinin işgal edilmesi, sivillere saldırılması ve Azerbaycan topraklarının bombalanması kınanmıştır. Silahlı çatışmaların derhal durdurulması, işgal güçlerinin Zengilân bölgesinden, Horadiz şehriden ve Azerbaycan'ın son zamanlarda işgal edilmiş diğer bölgelerinden derhal çekilmesi, ilgili tüm tarafların ateşkesi etkin ve

⁵⁹⁷ "UN Security Council Resolution 874",

<http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/874.pdf>, 10.09.2009.

⁵⁹⁸ Aynı karar

⁵⁹⁹ Elçin AHMEDOV, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Uluslararası Örgütler*, Tuna Neşriyat, Bakü 1998, s. 64-65

⁶⁰⁰ "UN Security Council Resolution 884",

<http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/884.pdf>, 10.09.2009.

devamlı hale getirmeleri ve Minsk süreci çerçevesinde anlaşmazlığın müzakereler yoluyla çözümlenmesini araştırmaya devam etmeleri istenmiştir.⁶⁰¹

21 Aralık 1993 tarihinde karşı taarruza geçen Azerbaycan güçleri Ocak ayının başlarında Horadiz ve Ağdam ilinin bir kısmını geri almayı başardılar. Kelbecer bölgesinde de bazı ilerlemeler kaydettiler. Rusya'nın girişimleriyle 1 Mart 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalandıysa da çarpışmalar düşük düzeyde devam etti. Ermeni kuvvetleri ise 22 Martta saldırıya geçtiler ve Nisan ayı içinde söz konusu yerlerin tamamına yakınına geri aldılar. Bu son çatışmalar Azeri güçlerinin işgal altındaki toprakları kurtaramadığını buna karşın Ermeni güçlerinin de daha fazla ilerleyemediklerini gösterdi. İki taraf da imkânlarının sonuna gelmişti. Bu olgu devamlı bir ateşkesi mümkün kıldı ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 9 Mayıs 1994 tarihinde, daha önce Bağımsız Devletler Topluluğu Parlamenter Asamblesi Başkanı ile Ermenistan, Karabağ ve Kırgızistan Meclis Başkanları'nın imzalamış olduğu bir ateşkes protokolünü imzaladı.⁶⁰²

Güvenlik Konseyi kararlarını inceledikten sonra bu kararların içeriğinin bazı küçük ayrıntılar hariç ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Azerbaycan açısından bazı olumlu kararlar kabul edilmesi ile birlikte ve bazı olumsuz noktaların da olduğu görülmektedir. Özellikle de Ermenistan'ın işgalci gibi kabul edilmemesi bu kararların en olumsuz noktalarıdır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması açısından da olumlu görülebilir.

“Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Bölgelerindeki Durum” kararı ile ilgili BM bünyesindeki çalışmalar 2004 yılında yapılan BM Genel Kurulunun 59. Oturumunda gündeme gelmiştir. Yine 14 Mart 2008 tarihinde BM 62. Genel Kurul toplantısının gündeminde 20. madde olarak belirtilen "Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarında durum" konusu ele alınmıştır. Görüşmede Azerbaycan'ın BM'deki daimi temsilcisi Akşin Mehdiyev bir konuşma yaparak BM üyesi devletlerin temsilcilerine Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgal politikasını anlatmış, delegasyonlara

⁶⁰¹ Aynı karar

⁶⁰² Xalq Qazeti, 6 Mayıs 1994

Azerbaycan'ın konuyla ilgili sunmuş olduğu karar tasarısını destekleme çağrısında bulunmuştur.⁶⁰³ BM Genel Kurulu'nun 14 Mart 2008 tarihinde kabul ettiği karar bazı açılardan Azerbaycan için büyük önem taşımaktadır. Özellikle de Kosova'nın bağımsızlığının ardından Azerbaycan'ın devlet bütünlüğünün tanınması büyük önem taşımaktadır. Uzun bir süredir devam etmekte olan Karabağ sorunu ile alınan bu karar muhakkak ki sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır. Karar, Genel Kurul'da alınması dolayısı ile sadece tavsiye niteliğindedir ve bağlayıcı değildir.

İlk gündeme geldiği dönemde dikkat çeken en önemli husus, Minsk grubunun bu girişime karşı çıkması olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki soruna arabuluculuk etmekle görevli olan Minsk Grubu eş başkanlarının Azerbaycan toprak bütünlüğü ile ilgili girişime karşı çıkması ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Minsk Grubunun bu yaklaşımının gerekçesi ise "Azerbaycan'ın bu sorunu BM'de tartışmaya açması barış sürecine zarar verir" olmuştur.⁶⁰⁴

Kararın kabul süreci ve içeriğini incelersek; konu ile ilgili ilk oylama 2004 yılında yapılmıştır. Oylamaya 143 üye katılmıştır. Oylamada Azerbaycan lehine 43 aleyhine ise 1 (Ermenistan) devlet oy kullanmıştır. 99 devlet ise tarafsız oy kullanmıştır.

Son kabul edilen karar da eskisi ile benzer içerik ve özellikler taşımaktadır. Son toplantıda ise en dikkat çeken husus Minsk Grubu eşbaşkanları olan ülkelerin ve diğer bazı ülkelerin Azerbaycan aleyhine oy kullanmış olmasıdır. 2004 yılındaki Genel Kurul'da sadece işgalci konumunda olan Ermenistan aleyhte oy kullanırken bu defa 6 ülke daha Ermenistan'a katılmıştır. Ayrıca lehte oy veren ülkeler de azalmıştır. 2008 yılında sadece 39 ülke lehte oy kullanmış ve karar kabul edilmiştir.⁶⁰⁵

Alınan bu karar Azerbaycan'ın uluslararası hukuktaki konumunu güçlendirmiştir. Azerbaycan'ın lehine oy veren ülkelerin birçoğunun eski SSCB

⁶⁰³ Azerbaycan- BM, <http://library.aliyev-heritage.org/tk/9646663.html>, 11.09. 2009.

⁶⁰⁴ "General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity Of Azerbaijan, Demanding Withdrawal Of All Armenian Forces", Sixty-second General Assembly, Plenary 86th Meeting (AM), New York, GA/10693, 14 Mart 2008, <http://www.un.org/News/Press/docs//2008/ga10693.doc.htm>, 07.10.2009.

⁶⁰⁵ Aynı yer

coğrafyasından olan ülkeler ve İslam Konferansı Üyesi ülkeler olduğu görülmektedir. Türkiye'nin kararın kabulünde aktif çabası olmuştur. Kararın içeriğinin Azerbaycan açısından en önemli yanı, Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklardaki egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tanınması, Ermenistan silahlı birliklerinin hiçbir ön şart koşmadan ve derhal Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve göçmenlerin geri dönmesini talep ediyor olmasıdır.

Daha önceki oylamalarda sürekli tarafsız kalan Minsk Grubu eşbaşkanlığını yapan ülkelerinin, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün aleyhinde oy kullanması sorunun çözümünde bundan sonraki aşamada ne kadar başarılı olunacağını tartışmaya açmaktadır. Bu durum Azerbaycan'da Minsk Grubu'na olan güvene darbe vurmuştur. Azerbaycan'daki bu güvensizlik diplomatik görüşmelere Minsk Grubu'yla devam edilmemesi yönünde seslerin çoğalmasına neden olmuştur. Minsk Grubu ülkeleri daha sonra bir bildiri yayınlayarak, BM'deki taslakta sadece Azerbaycan tarafının görüşlerine yer verildiği için aleyhte oy kullandıklarını ifade etmişlerdir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıma ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımama yönündeki tutumlarında bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir.

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararların yanı sıra Genel Kurul da sorunun çözümü adına çeşitli kararlar almıştır. BM Genel Kurulu, Azerbaycan – Ermenistan savaşına yönelik 20 Aralık 1993 tarihinde “Azerbaycan'daki Mülteci ve Zorla Göç Ettirilmiş Kişilere Olağanüstü Uluslararası Yardım” adı altında karar kabul etmiştir. Bu karar tüm BM üyelerine tavsiye niteliğinde olmuştur.⁶⁰⁶ Ayrıca 7 Eylül 2006 yılında ve 14 Mart 2008 tarihlerinde “Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Bölgelerindeki Durum” başlıklı kararlar kabul edilmiştir.⁶⁰⁷ Bu kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması yinelenmiştir.

⁶⁰⁶ “UN General Assembly Resolution A/RES/48/114 on Emergency international assistance to refugees and displaced persons in Azerbaijan (20 December 1993), 85th plenary meeting 20 December 1993, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/149/18/PDF/N9414918.pdf?OpenElement>, 10.09.2009

⁶⁰⁷ The UN General Assembly adopted resolution on “**The situation in the occupied territories of Azerbaijan**”,

[http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/59/49%20\(VOL.%20III\)%20\(SUPP\)&Lang=E](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/59/49%20(VOL.%20III)%20(SUPP)&Lang=E)

İncelediğimiz hem Güvenlik Konseyi kararları hem de Genel Kurul kararlarında bazı önemli ortak özellikler bulunmaktadır. İşgal edilmiş topraklardan işgalcilerin çekilmesi ve bu topraklarda Azerbaycan egemenliğinin mutlaklığı kabul edilmektedir. Ayrıca göçmenlerin geri dönmesi için gerekli çalışmaların bir an önce başlaması gerektiği vurgulanmıştır.

2.5.3. NATO'nun Yaklaşımı

NATO Karabağ olaylarında çözüm için fazla bir girişimde bulunmamıştır. Bu örgüt de AGİT'in yürüttüğü barış görüşmelerini desteklediğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ermeni saldırılarını da kınamıştır.

22 Mayıs 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı: "Hiçbir koşul, bir ülkeye başkasının topraklarını ilhak etme hakkı tanımaz" şeklinde açıklama yaptığında NATO, Rusya'nın bu açıklamasına katıldığını belirtmiştir.

27 Mayıs'ta NATO Savunma Bakanları toplantısında örgüt ikinci kez Ermenistan'ın tecavüzlerini kınamıştır.

2008 yılında dolaylı da olsa NATO, Azerbaycan ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünün desteklendiği belirtmiştir. 2- 4 Nisan 2008 tarihleri arasında Bükreş'te yapılan NATO Zirvesi'nde sonuç bildirgesi incelendiğinde doğrudan doğruya Karabağ sorununa bir atıf bulunmamakla beraber bildirgenin 43. paragrafında yer alan ifadeler NATO'nun Karabağ sorununa dolaylı bakış açısını da özetlemektedir: "Güney Kafkasya ve Moldova Cumhuriyeti'ndeki bölgesel çatışmaların devam etmesinden endişeliyiz. Uluslarımız Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliğini desteklemektedir. Bu bölgesel çatışmaların barışçı çözümüne yönelik çabaları, bu ilkeleri göz önüne alarak desteklemeye devam edeceğiz." Bu ifadelerden hareketle, NATO'nun Karabağ sorununun barışçı yollarla çözümüne destek olacağı anlaşılabilir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ M. Serdar PALABIYIK, "NATO'nun Bükreş Zirvesi'nin Ardından Karabağ Sorunu", 08 Nisan 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3030>

2.5.4. Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı

1990'lı yılların sonlarından 2000'li yılların başına kadar AB'nin Güney Kafkasya ülkeleri (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ile ilişkileri incelendiğinde yapılabilecek en önemli saptama, Güney Kafkasya'nın, AB'nin öncelikli konusu haline gelemediğidir. Bu gerçeğe uygun olarak da, söz konusu dönemde, AB'nin bölgeye yönelik politikaları hiçbir zaman uzun vadeli bir plana, programa dayanmamış, günübirlik ve daha çok bölgede meydana gelen değişikliklere, dönem başkanlığının hangi üye ülkenin elinde olduğuna ve AB'nin karar-alma mekanizmalarında yer alan etkin kişilerin oynadıkları rollere göre belirlenmiştir.⁶⁰⁹ 2000'li yılların başından itibaren enerji güvenliği, birliğin genişleme süreci, birlik sınırları dışından gelebilecek tehlikelere karşı önlemler almak, daha etkili ve önemli bir dış politika aktörü olmak istemek gibi nedenlerden dolayı bölgeye yönelik ilgi artmıştır.

AB'nin bölgeye bakışında ve ilgisinde Azerbaycan- Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ problemi gibi sorunlar da belirleyici olmaktadır. Bölgede süren bu çatışma, özellikle Avrupa'da yaşayan Ermeni nüfusun da etkisi ile AB'nin bu ilgisinin sürmesine sebep olmaktadır.⁶¹⁰

Aralık 1995'de Brüksel'de Komisyon Güney Kafkasya ülkeleri ile ilgili olarak Birliğin yaklaşım ve stratejisini belirleyici kararlar almıştır. Komisyon bölge devletleri ile işbirliği ve ortaklık anlaşması ile sonuçlanacak bir strateji önermiştir. Bu stratejinin uygulanabilmesi için Komisyonun bazı kriterleri vardır. Bunlar⁶¹¹:

1. Devletlerin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün tüm taraflarca tanınması,

2. Çatışmaların çözümü

⁶⁰⁹ Esra HATİPOĞLU, "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası", içinde Rasim Özgür DÖNMEZ; Gökhan TELATAR (Edt.), **Küreselleşen Dünya'da Avrupa Birliği: Entegrasyon Kimlik ve Güvenlik**, Phoneix Yayınevi, Ankara 2008, s. 455

⁶¹⁰ Ali Faik DEMİR, "AB'nin Güney Kafkasya Politikaları", içinde Beril DEDEOĞLU(Der); **Avrupa Birliği: Düünden Bugüne**, Boyut Kitapları, İstanbul 2003, s. 363

⁶¹¹ Demir; a.g.e., s. 366

3. İnsan haklarına ve demokratik kurumlara önem verilmesi,
4. Kaçkınların yurtlarına dönmesi,
5. Ekonomik reformların yürürlüğe konması,
6. Tarafların arasında ikili ve bölgesel şekilde siyasal diyalogun sağlanması.

AB bölgeye yönelik yardım programları uygulamıştır. 1991 yılı itibariyle AB, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım (TACIS) programını devreye sokmuş ve eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerin piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçiş süreçlerini desteklemeyi amaçlamıştır. Bu program çerçevesinde de ilgili ülkelere özellikle teknik yardım, eğitim ve uzman desteği sağlanabilecek ulusal ya da bölgesel projeler desteklenmiştir.⁶¹²

7 Temmuz 2003 tarihinden geçerli olmak üzere de bölgede AB'nin amaçlarının (Güney Kafkasya ülkelerine siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirmelerine destek olmak, bölgedeki etnik çatışmaların önlenmesi ve çözümüne yardımcı olmak, yerlerinden edilmiş ve mülteci durumuna düşmüş kişilerin yerlerine geri dönüşlerini teşvik etmek, bölge- içi işbirliğini desteklemek ve bu bağlamda koordinasyonu sağlamak gibi) gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak üzere Finli Diplomat Heikki Talvitie Güney Kafkasya'ya AB Özel Temsilcisi olarak atanmıştır.⁶¹³ Başlı başına bu girişim bile AB'nin Güney Kafkasya'ya daha fazla önem vermeye başladığının ve bölgede daha etkin bir siyasi rol oynamak istediğinin ciddi bir göstergesi olmuştur.⁶¹⁴

Heikki Talvitie'nin Güney Kafkasya'ya ilk AB Özel Temsilcisi olarak atanmasıyla birlikte de AB, Dağlık Karabağ konusunda daha aktif hale gelmiştir. AB, öncelikle Azerbaycan ve Ermenistan Devlet başkanları arasında yürütülen diyalog ve dış işleri bakanları arasındaki düzenli toplantıları memnuniyetle karşıladığını ve bu müzakerelerin barış anlaşması ile sonuçlanmasını dilediğini sık

⁶¹² Hatipoğlu; a..g.e., s. 460

⁶¹³ "Council Joint Action 2003/872/CFSP" (2003)
<http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/L326-13.12.2003.pdf>

⁶¹⁴ Grevi GIOVANNI, "Pioneering Foreign Policy: The EU Special Representatives", **Chaillot Paper**, s. 106, <http://www.iss.europa.eu/fileadmin/fichiers/pdf/chaillot/chai106.pdf>

sık dile getirmektedir. Şubat 2006'da Heikki Talvitie'nin yerine İsveçli diplomat Peter Semneby'nin Özel Temsilci atanması sonrasında ise bölgesel çatışmaların çözümü konusu AB'nin öncelikleri arasına girmiş ve Özel Temsilci'nin yetki alanı bu konuyu da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 2006 yılı boyunca, AGİT Minsk Grubu içinde AB'nin herhangi bir resmi görevi bulunmasa da, Semneby çatışmanın çözümü çalışmalarına doğrudan katılma konusunda özel çaba sarf etmiştir. Dahası, Özel Temsilci, Dağlık Karabağ sorununa herhangi bir çözüm bulunamaması halinde, ileride AB'nin bölgeye "barış gücü" misyonu gönderebileceğini dile getirmiştir.⁶¹⁵

AB'nin Güney Kafkasya ülkeleri için hazırladığı Eylem Planları ise taraflar arasında ikili düzeyde mevcut olan işbirliğinin stratejik hedeflerini ortaya koyan siyasi belgelerdir ve beş yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Eylem Planları'nın uygulamaya konulması ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nda yer alan hususların hayata geçirilmesi ve ilgili ülkelerin Avrupa ile bütünleşme çabalarının teşvik edilmesi, desteklenmesi hedeflenmiştir.

AB/Azerbaycan Eylem Planı'nda AB'nin Azerbaycan'a yönelik belirlediği öncelikli hedefler sırasıyla Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözümüne katkı, uluslararası normlara uygun şekilde adil ve şeffaf seçim süreci dahil ülkede demokrasinin güçlendirilmesi, Azerbaycan'ın uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak ülkede temel özgürlüklerin, insan haklarının ve adalet sisteminin güçlendirilmesi, özellikle yolsuzluğa karşı mücadeleyi güçlendirerek ülkede iş ve yatırım şartlarının iyileştirilmesi, gümrüklerin işleyişinin iyileştirilmesi, dengeli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, ekonomik mevzuat ve idari uygulamaların yakınlaştırılması, Azerbaycan ile AB arasında ikili enerji işbirliğinin güçlendirilmesi, sınır yönetimi dahil Adalet, Özgürlük ve Güvenlik alanlarında işbirliğinin artırılması ve bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir.⁶¹⁶

⁶¹⁵ Hrair TAMRAZIAN, Kenan ALİYEV, "South Caucasus: EU Special Representative "Hopeful" on Karabakh" (2006)

http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/06/31d3ed69_b29c_4352_a885_5823d9661df0.htm

⁶¹⁶ "EU/Azerbaijan Action Plan" (2006)

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf

AB doğrudan çatışma ile ilgili bir takım çalışmalarda da bulunmuştur. AB Komisyon Başkan Yardımcısı, 20 Şubat 1992’de bölgeyi ziyaret etmiş ve bölgedeki çatışmanın yarattığı insani sorunlara değinen bir rapor hazırlamıştır.⁶¹⁷ 1992 yılında ilgi sürdürülmüş 10 Mart 1992’de AB ülkeleri ve Rusya bir ortak deklarasyon yayınlamıştır.⁶¹⁸ 8 Nisan 1993’te Avrupa Birliği bir beyanat yayınlayarak Ermenistan’dan “Azerbaycan topraklarından çekilmesi” ve çatışmaların durdurulması konusunda Dağlık Karabağ yönetimi nezdinde nüfuzunu kullanması yönünde talepte bulundular. Bu beyanatta AB’ye üye devletlerin çatışmanın şiddetlenmesinden duydukları rahatsızlık ve Kelbecer ile Füzuli bölgelerinde çatışmaların yoğunlaşmasından dolayı yaşadıkları üzüntüyü dile getirmişlerdi. Bu beyanatta Ermenistan’ın Azerbaycan’ın topraklarını işgal girişimlerine karşı açık bir tutum ortaya konulmamış ve Ermenistan taraf olarak gösterilmemiştir.⁶¹⁹

AB daha sonra da bu tür beyanatlara yayınladı. Fakat içerik olarak 8 Nisan 1993 tarihli beyanatından farklı bir şey belirtmedi. AB de diğer uluslararası örgütler gibi bu konu ile AGİT’in ilgilendiğini, bu sebepten bir girişimde bulunulmadığını ve AGİT’in sürecini ve girişimlerini desteklediğini belirtmektedir. AB, Balkanlarda yaşanan örneklerde gördüğümüz gibi bağımsızlık için referandum yapılmasına özel önem vermektedir. Dağlık Karabağ sorununa çözüm arayışlarında da zaman zaman referandum seçeneği gündeme gelmektedir. AB’nin olası bir barış anlaşması ile Dağlık Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi için yapılacak bir referandumun sonuçlarına göre durum değerlendirmesi yapacağı düşünülebilir. Ancak zaman zaman yapılan açıklamalarda bu tür bir referandumun ancak uzun zaman sonra olabileceği belirtilmekte öncelikli olarak tarafların ihtilafın çözülmesi için ilkelerin belirlenmesi üzerinde durmaları gerektiği ifade edilmektedir.⁶²⁰

⁶¹⁷ Agence Europe; 20. 02. 1992

⁶¹⁸ Demir; a.g.e., s. 374

⁶¹⁹ Vasif ABDULLAYEV, **Azerbaycan Yeni Diplomatiya Mekânında**, Bakü, 2001. s. 155

⁶²⁰ AB’nin Güney Kafkasya Özel Temsilcisi Peter Semneby’nin 27 Temmuz 2010 tarihli, bu yöndeki bir açıklaması için bkz. “**Semneby: Dağlık Karabağ Sorusuyla Referandum Yalnız Uzun Süreden Sonra Olabilir**”, <http://www.ermenihaber.am/karabag/semnebydaglik-karabag-sorusuyla-referendum-yalniz-uzun-sure-den-sonra-olabilir/> (çevirimiçi 15.05. 2011)

2.5.5. Avrupa Konseyi'nin Yaklaşımı

Avrupa Konseyi ilk başlarda Ermenilerin aktif çalışması sonucu Karabağ konusunda Azerbaycan aleyhine bir tutum içerisindeydi. Hatta Parlamenterler Meclisi'nin Üye Olmayan Avrupa Devletleri ile İlişkiler Komitesi 05 Şubat 1992 tarihinde Karabağ konusunda Azerbaycan'a karşı bir bildiri kabul etmişti.⁶²¹ Daha sonra Azerbaycan tarafından yapılan girişimler sonuç verdi.

12 Mart 1992 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, bir beyanat vererek Karabağ'daki çatışmalardan rahatsızlık duyulduğunu, durumun endişe verici olduğunu, sivil halka karşı yapılanların ve sınırların zorla değiştirilmesinin mümkün olmayacağını, çözümün uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini belirtti.

16 Nisan 1993'te Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi yeni bir beyanat vererek Ermeni birliklerinin işgal ettikleri Kelbecer Bölgesi'ni boşaltmalarını ve Komite'nin bu konuda BM Güvenlik Konseyi Başkanı tarafından yayınlanan bildiriye desteklediğini belirtti.

9 Kasım 1993'te Avrupa Konseyi, Karabağ konusunda bir karar kabul etti. Kararda:

“Avrupa Konseyi, Dağlık Karabağ bölgesinde sağlanan ateşkesin, 24 Ekim'den itibaren Ermeniler tarafından bozulmasını kınıyor, bu yakınlarda işgal edilmiş topraklardan işgal kuvvetlerinin çıkmasını istiyor ve Azerbaycan Devletinin toprak bütünlüğüne önem verdiğini bir kez daha belirtiyor;

Avrupa Konseyi bu çatışmalar sırasında zor durumda kalan 10 binlerle sivil halkın durumundan endişe duyduğunu, mültecilerin sayının artması sorunun uluslararası boyuta ulaşması tehlikesini artırmakta olduğunu ve bütün bölgenin güvenliği için

⁶²¹ Adil VELİYEV, **Azerbaycan – Avrupa Şurası: Demokratiya ve İnsan Hüquqları Sahesinde Emekdaşlık**, Elm, Bakü, 2006. s. 57

tehlike arz ettiğini belirtir ve bölge devletlerini insani yardım yapmaya çağırır;

Avrupa Konseyi, Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollarla çözülmesi için AGİK Minsk Grubu'nun girişimlerini destekliyor ve çatışmanın taraflarını bozulan ateşkes anlaşmasına tekrar uymaya çağırır” denilmekteydi.⁶²²

Daha sonralar Azerbaycan'da bulunan Avrupa Konseyi temsilcileri özellikle savaş sırasında topraklarını terk etmek zorunda kalan mültecilerin durumunun son derece kötü olduğunu ve savaşın Azerbaycan açısından çok ağır bir durum oluşturduğunu gözlemlemiştir. Bunun üzerine Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin Üye Olmayan Devletlerle İlgili Komitesi taraflarla doğrudan görüşmek istedi. Azerbaycan tarafı 24– 28 Ocak 1994'te Strazburg'da başkan David Aktinson'un önderliğinde gerçekleşecek olan görüşmeye katılmayacağını açıkladı. Çünkü görüşmelere Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri ile birlikte Dağlık Karabağ Ermenilerinin de temsilcileri davet edilmişti. Yapılan baskılar sonucu Azerbaycan tarafı görüşmelere katılmak zorunda kaldı.⁶²³

10 Kasım 1994'te Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 1047 Sayılı bir karar kabul etti. Kararda Mayıs ayından itibaren ateşkesin uyulmasının sevindirici olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kararda, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin taraflarca bir barış anlaşması sağlanacağını ümit ettiği vurgulanmıştır. Bu savaşta 20.000'i aşkın insanın öldüğü, 1 milyondan fazla kişinin mülteci durumuna düştüğü, bu mültecilerin tekrar kendi topraklarına dönebilmesi için gereken ortamın sağlanması gerektiği, sağlanan ateşkes ortamının devam ettirilmesi, ateşkes ortamını bozacak her türlü askeri hareketten kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir.⁶²⁴

22 Nisan 1997'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1119 Sayılı Karar'ı kabul etti.⁶²⁵ Bu Karar aslında Güney Kafkasya için alınan bir karardır.

⁶²² Hadi RECEBLİ ve Vefaeddin İBAYEV, **Avrupa Şurası**, Elm, Bakü, 1999. s. 58

⁶²³ Veliyev; a.g.e., s. 61-62.

⁶²⁴ PACE, **Texts adopted at the 1994 session – fourth part**. Document Ref. RES. 1047 (1994). <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta94/eres1047.htm> 09.11.2009

⁶²⁵ PACE, **Texts adopted at the 1997 session – second part**. Document Ref. RES. 1119 (1997).

Karar'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan yer almakta idi. 11 maddeden oluşan bu Karar'da tarafların Avrupa Konseyi'ne üyeliğe, aralarındaki sorunun tam olarak çözülmesinden sonra kabul edilebilecekleri belirtilmekteydi. 9. ve 10. Maddeler ise Dağlık Karabağ ile ilgili idi. Avrupa Konseyi'nin girişimiyle gerçekleştirilen görüşmeleri ve AGİT'in tekrar başlattığı girişimlerini desteklediklerini ve Dağlık Karabağ'ın statüsünün barışçıl yollarla belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Kararda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dikkat çekilmektedir.

9 Kasım 2000 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 14 Sayılı Karar'ı kabul etti. Kararda Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik için davet edilmesi ve diğer şartlar yer alıyordu.⁶²⁶

17 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan, Avrupa Konseyi'ne üye oldu. Resmi kabul töreni ise 25 Ocak'ta yapıldı.

Avrupa Konseyi, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu teşkilata 2001 yılında üye olmasından sonra Karabağ sorununa daha yakından ilgi göstermiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun 2005 yılı Ocak ayında kabul ettiği: "*Üye bir ülkenin, diğer bir üye ülke toprağını işgal etmesinin, Avrupa Konseyi ile ilgili taahhütlerine ciddi bir ihlal oluşturduğu*"⁶²⁷ şeklindeki kararı Karabağ konusunda her ne kadar yaptırım gücü olmasa da, Azerbaycan yönetiminin uluslararası alanda elini güçlendiren bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun 25 Ocak 2005 Tarih ve 1416 Sayılı Kararı "Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğine dair" bir belge niteliğindedir. Her ne kadar söz konusu karar, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü, bir uluslararası kuruluş tarafından bir kez daha teyit etmiş olsa da, bir anlamda Azerbaycan kamuoyunu teselli etmeyi amaçlayan bir karar görüntüsü

<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta97/eres1119.htm>

⁶²⁶<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=383443&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

⁶²⁷ Recommendation 1690 (2005).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1690.htm>

içerisindedir. Kararın yaptırım gücü olmadığı gibi çözüm için herhangi bir eylem planı da sunmamaktadır.⁶²⁸

Bu kararda, Karabağ'da silahlı çatışmaların başlamasında on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen Karabağ Sorunu'nun hala çözülmemiş olmasının esefle karşılandığı ifade olunmaktadır. Karar, yüz binlerce kişinin yerlerinden edildiğini ve sefil durumda yaşadığını belirttikten sonra Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni güçlerinin işgali altında bulunduğu ve ayrıca Karabağ Bölgesi'nin ayrılıkçı Ermeni güçler tarafından kontrol edildiğini ifade etmektedir. Kararda Karabağ'daki çarpışmaların bazı etnik unsurların bölgeden çıkarılmasına ve etnik temizliğe benzer şekilde tek etnik gruptan oluşan bölgeler yaratılmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Kararda bir devlet toprağından bir bölgenin ayrılarak bağımsızlık kazanmasının, ilgili bölge halkının demokratik desteğini temel alan yasal ve barışçı bir süreç içinde gerçekleşebileceği ifade edilmekte, bir silahlı çatışmayla etnik unsurların zorla göç ettirilmesi ve ilgili bölgenin fiilen diğer bir devlete ilhak edilmesi sonucunda bir bölgenin ayrılmasının ve bağımsızlık kazanmasının mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır.⁶²⁹

Karar, Avrupa Konseyi üyesi bir devlet tarafından yabancı bir toprak işgalinin o devletin üyesi olarak edindiği taahhütlerinin vahim bir ihlali oluşturacağını tekrarlamakta ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olurken anlaşmazlığı sadece barışçı yollarla çözmeyi ve komşularına karşı kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamayı taahhüt ettiklerini belirtmektedir.⁶³⁰

Kararda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına atıfta bulunulmakta ve özellikle 853 sayılı karara değinilerek tüm üye devletlerden anlaşmazlığın artmasına veya toprak işgalinin devamına neden olabilecek şekilde, taraflara silah ve mühimmat vermekten kaçınmaları istenmektedir. Karar, anlaşmazlık sonucunda yerlerinden edilmiş kişilerin güvenli bir şekilde evlerine dönme hakkı olduğunu belirtmekte ayrıca tüm üye devletlerin bu

⁶²⁸ Şenol KANTARCI, "Karabağ Sorunu Diplomasi ile Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216> , (30.05.2009).

⁶²⁹ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

⁶³⁰ Şenol KANTARCI, a.g.m .

kişilere insani yardım yapmasını istemekte, herhangi bir önkoşul öne sürmeden, bölgenin gelecekteki statüsü hakkında Karabağ'daki iki toplumun siyasi temsilcileriyle temas kurmasını Azerbaycan hükümetinden talep etmektedir. Görüldüğü üzere Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin 1416 sayılı kararı Karabağ sorunu hakkında Ermenistan'ın görüşlerine uygun değildir. Bu arada özellikle iki husus Ermenistan'ın aleyhinedir: Birincisi, karara göre, Karabağ'ın bağımsız bir devlet statüsünde olamayacağıdır. Zira bağımsız olabilmek için, gerekli olan ilgili bölge halkının demokratik desteğini temel alan yasal ve barışçı bir süreç Karabağ'da yaşanmamıştır. Aksine Karabağ Azerileri evlerinden kovulmuş ve bazıları katledilmiştir. Böylelikle kararda bağımsızlığı önleyen, “etnik unsurların bölge dışına çıkartılmasına götüren bir silahlı çatışma” meydana gelmiştir. İkinci olarak karar, Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni güçlerinin işgali altında bulunduğunu ifade etmekte aynı zamanda üye bir devletin yabancı bir toprağı işgalinin o devletin Avrupa Konseyi üyesi olarak edindiğı taahhütlerinin vahim bir ihlâli oluşturacağını belirtmektedir. Bu sözler, bir kınama olmasa da, Ermenistan'a yöneltilmiş ağır eleştirilerdir.⁶³¹

Bunun dışında yine Ermenistan'ı zor durumda bırakan başka bir gelişme de yine Avrupa Konseyi'nden gelmiştir. David Atkinson tarafından hazırlanan bu raporda Ermenistan ve DKMV işgalci devlet olarak tanımlanırken, “Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toplumu” ifadesine yer verilmiştir.⁶³² Bu raporun Ermenistan'ı açıkça işgalci olarak nitelendirmesi Ermeni kamuoyunda büyük tepki almıştır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin düzenlediğı bu rapor sonrasında alınan kararların bir bağlayıcılığı olmamasına rağmen Azerbaycan'ın konumunu güçlendirmek açısından önemli olmuştur.⁶³³ Bu karar, BM Güvenlik Konseyi ve diğer uluslararası kuruluşların almış olduğu kararlardan farklı olarak, ilk defa direkt olarak Ermenistan'ın işgalci olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur.

⁶³¹ Ömer E. LÜTEM, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

⁶³² David ATKINSON, “**The Conflict Over the Nagorno-Karabakh Region Dealt With By the OSCE Minsk Conference**”, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>, (çevrim içi, 12.10.2011)

⁶³³ Demet Ş. ACAR, Murat ÇEMREK, “Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 8, kış 2005, s. 132- 133

Bilindiği üzere, uluslararası kuruluşların soruna ilişkin daha önceki kararlarında, sorunun Azerbaycan ile Ermenistan arasında olduğu ve Azerbaycan topraklarının işgal edildiği muğlak cümlelerle ifade edilerek, Azerbaycan topraklarını işgal eden gücün asıl ismi telaffuz edilmemektedir.

Atkinson'un raporunu açıklamasından sonra raporla ilgili bölge ve uluslararası basında üzerinde ciddi tartışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili BBC'ye demeç veren Atkinson, ulusun kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesinin Karabağ sorununda uygulanamayacağını bildirerek görüşlerini “Eğer taraflar Çek Cumhuriyeti ve Slovakya örneğinde olduğu gibi, varolan sınırların değişmesi kararı alır ve eğer Azerbaycan Hükümeti Karabağ halkının bağımsızlık talebini kabul ederse, biz bunu kabul ederiz. Ancak Azerbaycan Hükümetinin Karabağ'ın bu talebini hiçbir zaman kabul etmeyeceği aşikardır. AKPA ve diğer uluslararası kuruluşlar Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını kabul edemezler. Bu sebeple, ulusun kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesi burada kullanılamaz” şeklinde ifade etmiştir.⁶³⁴

Atkinson'un raporu ve AKPA'nın kararı ile görüşlerini açıklayan Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Basın Sözcüsü Hamlet Gasparyan, “AK'nin girişimlerini pozitif değerlendirdiklerini, ancak raporun konuyu derinlemesine incelemediğini ve sorunun nedenleri üzerinde durulmadığını” bildirmiştir.⁶³⁵ Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Atkinson raporu için Avrupa Konseyi'nde bazı güçlerin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu'nun faaliyeti aleyhine çalıştığını ve kabul edilen belgenin barış görüşmelerine etki etme amacını taşıdığını savunmuş ve raporu 'hiçbir gerçek yaptırımı olmayan, hiçkimseye ve hiçbir şeye yaramayan bir kağıt parçası' olarak nitelendirmiştir.⁶³⁶

Söz konusu raporda özetle şöyle denilmektedir:⁶³⁷

⁶³⁴ “Azerbaijan: PACE Criticizes Armenian Occupation of Azerbaijani Territories”, 29 November 2011, <http://www.turkishweekly.net/print.asp?type=1&id=2918>, (Çevrim içi, 12. 10. 2011)

⁶³⁵ Hatem CABBARLI, “Atkinson’un Dağlık Karabağ Raporu ve Ermeniler”, 07. 02. 2005, <http://www.turksam.org/tr/a135.html>, (çevrim içi, 12.10.2011)

⁶³⁶ “AKPM kararına Ermenistan Tepki Gösterdi” 28.01.2005, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=3073>, (çevrim içi, 15.10.2011)

⁶³⁷ Atif DAĞDELEN, “Ermenistan Uluslararası Hukuk Kurallarını Hiç Sayıyor”, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2084, (30.09.2009).

1. Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümü halen Ermenistan işgali altındadır.

2. Askeri eylem ve yaygın etnik düşmanlıklar, farklı etniklerin kovulmasına ve sonuçta mono-etnik bölgeler oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum etnik temizlik kavramına benzemektedir.

3. Yerlerinden edilmiş kişilerin güven içinde evlerine dönmeye hakları vardır.

Dağlık Karabağ'da gerçekleştirilen "Cumhurbaşkanlığı" seçimi de Avrupa Konseyi tarafından şiddetle kınanmış ve bu tür davranışların barış girişimlerine ciddi şekilde zarar verdiği belirtilmiştir.

2.5.6. İslam Konferansı Örgütü'nün Yaklaşımı

İslam Konferansı Örgütü Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olarak Azerbaycan'ın topraklarını işgal ettiği gerçeğini kabul eden ilk uluslararası kuruluş olmuştur. Örgüt Karabağ sorununu sürekli gündemde tutmuş, tüm zirve toplantılarında bu soruna ilişkin olarak uluslararası hukuk normlarının uygulanmasını isteyen kararlar kabul etmiştir. Bu kararlarda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırıları ve işgal etmesi kınanmış, yaşanan çatışmalar ve işgaller sonucu yüzbinlerce Azerbaycanlı'nın kendi topraklarından sürülmesinin en ağır insan hakları ihlali olduğuna dikkat çekilmiştir. Ermenistan'ın bu tutum ve davranışlarının bölge barışı için tehlike arz ettiği belirtilmiş ve Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından acilen çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır.⁶³⁸

Tahran Zirvesi'nde İKÖ Karabağ'la ilgili bir karar kabul etti. Kararda Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı şiddetle kınanmıştır. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarında Azeri sivil halka karşı yapılan hareketler "insanlığa karşı suç" olarak görülmüştür. İşgal edilmiş Azerbaycan topraklarında arkeolojik, kültürel ve dini eserlerin yağmalanması ve tahrip edilmesi de kınanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, ve 884 sayılı kararlarının tam olarak uygulanması, Ermeni güçlerinin Azerbaycan'ın, Karabağ dâhil, işgal edilmiş

⁶³⁸ Hemid HEMİDOV, *Azerbaycan'ın Asya Ülkeleriyle Beynelxalq Münasibetleri*, Bakü, 2001. s. 32.

topraklarından çekilmesi ve Ermenistan'dan Azerbaycan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi istenmiştir.⁶³⁹

Kararda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'a karşı saldırı yapılmış olduğunu kabul etmesi ve aldığı kararlara riayet edilmesi için Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın VII. bölümünde gösterilen önlemlerin alınması istenmiştir. Kararda Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı yapılan saldırı kınanmıştır.⁶⁴⁰

14 – 16 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'da yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısında da bu konuda 10/31-P sayılı bir karar kabul edilmiştir. Bu kararda Tahran Zirvesinde değindiğimiz hususlara da yer verilmiş ve bunun dışında aşağıda belirtilenler de söylenmiştir.

Bu kararda tüm devletlerin Ermenistan'a silah ve askeri malzeme satmaktan sakınmaları ve Ermeni saldırısına ve Azerbaycan topraklarının işgaline son verebilmek üzere gerekli görünen etkili siyasi ve ekonomik önlemlere başvurmaları talep edilmektedir. Kararda yerlerinden edilen kişilerin ve mültecilerin güvenlik içinde evlerine dönebilmeleri istenmekte, Azerbaycan'da bu durumda bir milyondan fazla kişi bulunmasının yarattığı insani sorunların boyutlarından endişe duyulduğu belirtilerek tüm üye ülkelerin bu kişilere insani yardım yapmaları, ayrıca üye ülkelerin, İslâm Kalkınma Bankası'nın ve diğer İslâm kuruluşlarının Azerbaycan'a acil mali ve insani yardımda bulunmaları istenmektedir. İslam Konferansı Örgütü, Karabağ sorunu hakkında Azerbaycan'ın görüşlerini çekincesiz desteklemekte diğer yandan Ermenistan'ı şiddetle kınamakta ve bu ülkenin bazı hareketlerini “insanlığa karşı suç” olarak görmektedir.⁶⁴¹

Dağlık Karabağ'da, 10 Aralık 2006 tarihinde yapılan Anayasa Referandumu'nun ardından, 19 Temmuz 2007 günü "cumhurbaşkanlığı seçimi" düzenlenmesi tepiklere neden oldu. İKÖ Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu,

⁶³⁹ Vefaeddin İBAYEV, “İslam Konfransı Teşkilatının Ermenistan – Azerbaycan Münaqişesi ile Elaqeder Qebul Etdiyi Qetnameler Beynelxalq Hüquqa Esaslanan Senedlerdir”, **Qanun (Dergi) İctimai – Siyasi, Elmi – Kütleli Jurnal** (47), No:7, 1998, s. 32.

⁶⁴⁰ Vefaeddin İBAYEV, **İslam Konfransı Teşkilatı**, s.33.

⁶⁴¹ Ömer E. LÜTEM, “**Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile Sorunları: Karabağ Sorunu**”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm (11.10.2009)

Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ'da yapılan sözde devlet başkanlığı seçimini reddettiğini açıkladı. İhsanoğlu, yaptığı yazılı açıklamada, "sözde seçimin uluslararası hukukun bütün geçerli kurallarına ve genel ilkelerine karşı olduğunu" belirterek, bunun devam eden barış görüşmelerini olumsuz etkileyeceğini belirtti. İhsanoğlu, İKÖ'nün Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdığını vurgulayarak, Pakistan'da yapılan 34. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı'ndan sonra açıklanan İslamabad Deklarasyonu'nda belirtildiği gibi, İKÖ olarak Ermenistan Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı uyguladığı saldırgan tutuma bir an önce son vermesini ve Ermenistan işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından ön koşulsuz, tamamen ve derhal çekilmesinin istendiğini belirtti.⁶⁴²

İslam Konferansı Örgütü dışında hiçbir uluslararası örgüt Dağlık Karabağ sorusunda Ermenistan'ı taraf olarak göstermemektedir. Bu sorunun Ermenistan'ın iddia ettiği gibi, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Ermenileri arasında olduğu izlenimini vermekte, Ermenistan'ı taraf olarak göstermekten kaçınılmaktadır.

Karabağ Sorunu ile ilgili olarak uluslararası örgütlerin girişimlerini ve tutumlarını kısaca değerlendirecek olursak; Başta AGİT olmakla diğer uluslararası örgütlerin Karabağ Sorunu'nun çözüme kavuşması, çatışmaların devam ettiği 1988 – 1994 yıllarında ise ateşkes sağlanması için ciddi girişimleri olmuştur. Bu süre zarfında birbirinin ardınca "Azerbaycan topraklarına yapılan saldırıları, işgalleri, bir milyonu aşkın Azerbaycan Türk'ünün kendi topraklarından zorla çıkarılmasını kınayan, işgal güçlerinin derhal işgal edilen yerlerden çıkmasını, çatışmaların acilen durdurulmasını isteyen ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini belirtilen kararlar alınmış, beyanatlar yayınlanmıştır. Bu karar ve beyanatlarda bu savaşta Ermenistan'ın taraf olarak gösterilmesinden kaçınılmıştır. Azerbaycan için sınırların zorla değiştirilmesinin mümkün olmayacağı, Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde kalan ve Azerbaycan'a ait bir bölge olduğunun vurgulanması, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanındığı ve saygı gösterilmesi gerektiği yönündeki hususlar bu kararların olumlu yönleridir. Sadece İslam

⁶⁴² Tuna AKTURA, "Dağlık Karabağ'da Gayri Meşru Seçim", **Global Yorum**, <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1431>

Konferansı Örgütü, Karabağ sorununda Ermenistan'ı taraf olarak göstermekte ve işgalci olarak nitelendirmektedir.

3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN KENDİ KADERİNİ TAYİN KAVRAMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kafkasya, etnik bakımdan kozmopolit bir coğrafyadır. Bu nitelik din, dil, vb. unsurlarla da güçlenmektedir. Sık sık “çatışmalar bölgesi” olarak anılan Kafkasya istikrarsız bir bölgedir.⁶⁴³ Sovyetler Birliği döneminde bazı gruplara tanınmış otonomi gibi haklar, Birliğin çöküşünden sonra çatışma ve sorunların ana kaynağı olmuştur.⁶⁴⁴ Kafkasya’daki çatışmaların devlet yapılarından kaynaklanan nedenleri de vardır. Bağımsızlık sonrası devlet yapısını kontrol etmek isteyen güçler arasındaki rekabet, otoriter yapıların muhalefete karşı sert uygulamaları içeride gerginliğe neden olmuştur.⁶⁴⁵ Kafkasya’da çatışmaya dönüşme olasılığı yüksek olan ihtilaflar da dahil olmak üzere kırktan fazla etnik sorun ve toprak paylaşım anlaşmazlığı mevcuttur.⁶⁴⁶ Bunda Çarlık Rusyası’nın bölgeyi işgali ile başlayan, Sovyetler döneminde de özellikle Stalin ile devam eden göç ve sürgün politikalarının payı büyüktür. Kafkasya ve Orta Asya’da demografik yapı ile oynayan; bilinçli sürgün politikaları ile bağımsızlık eğilimlerinin önüne geçme ve bazı etnik grupları cezalandırma politikası izleyen Stalin, Güney Kafkasya’da SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan sorunların da tohumunu atmıştır.⁶⁴⁷ SSCB döneminden farklı olarak, bölge artık sadece Rus nüfuz alanında değildir. Ancak bölge Orta Avrupa gibi, Batı tarafından dolaylı olarak korunan bir alan da değildir.⁶⁴⁸

Bölgedeki sorunlara ilişkin olarak iki uluslararası hukuk ilkesinin çatıştığı görülmektedir: halkların kendi kaderini tayini ve toprak bütünlüğü ilkeleri. Ayrırlığı

⁶⁴³ Ghia NODIA, “The South Caucasus: A Region of Geostrategic Importance: Specify and Current Security Issues”, **The South Caucasus: Promoting Values Through Cooperation**, NATO Defence Collage Academic Research Branch, Seminar Report Series no: 2, Helsinki, 12- 15 May 2004, s. 18.

⁶⁴⁴ Hakan TAŞDEMİR, “Kafkasya’daki Güvenlik Sorunları”, Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (edt), **Uluslar arası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 212

⁶⁴⁵ Kamer KASIM, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya: Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve ABD’nin Kafkasya Politikaları**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 5-6

⁶⁴⁶ V. I. KOZLOV, “Nationalism, National Separatism and the Russian Question”, **Russian Politics and Law**, January- February 1995

⁶⁴⁷ Kasım, a.g.e., s. 6.

⁶⁴⁸ Roland GOETZ, “Political Spheres of Interest in the Southern Caucasus and in Central Asia”, **Aussenpolitik**, vol. 48, no. 3, 1997, s. 258

yönetimler, kendi kaderini tayin ilkesine dayanarak, bağımsızlık ve uluslararası tanınma istemektedirler. Merkezi hükümetler ise, toprak bütünlükleri temelinde, bu istekleri reddetmektedirler.⁶⁴⁹

Bölge üzerinde çalışan bazı araştırmacılar bölgedeki sorunun ayrılıkçı birimlerin yaşadıkları mevcut devletler içinde azınlık haklarından yararlanamamaları veya kültürel yapılarını koruyamamalarından değil bu halkların toprak otonomisi içerisinde garanti istemelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Bu durum Sovyet federalizminin bir sonucu olarak görülebilir. Otonom statüye sahip olan azınlıklar bu statülerini korumak hatta Sovyet döneminden daha fazla bağımsızlık elde etmeye çalışmaktadırlar.⁶⁵⁰ Otonomi statüsü azınlık isteklerini azaltmak yerine arttırmıştır. Bu sorunların en açık yaşandığı yerlerden biri de Dağlık Karabağ olmuştur. Dağlık Karabağ uyuşmazlığı, günümüzde Amerikalı diplomatların kariyerlerini geliştirme malzemesi olarak gördükleri, Rus diplomatların diplomatik mücadeleyi öğrendikleri, Avrupalı diplomatların da, büyük güçler karşısında varlıklarını ispat etmeye çalıştıkları çetrefilli bir uyuşmazlık olarak nitelendirilebilir.⁶⁵¹

3.1. Kavramsal Değerlendirme

Dağlık Karabağ sorununda Azeri ve Ermeni taraflarının yaklaşımları ve argümanları doğal olarak farklılık arz etmektedir. Ermeni tarafı “ayrılma” ve “başka bir ülke ile birleşme” seçeneklerini de içerecek biçimde kendi kaderini tayin ilkesini bir hak olarak ileri sürmektedir. Azeri tarafı ise soruna toprak bütünlüğünü koruma açısından yanaşmakta, ayrıca ülkesinin yabancı bir güç tarafından işgal edildiğini vurgulamaktadır. Azerbaycan’a göre sorun Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü içerisinde, ancak bir iç- self determinasyon yaklaşımı ile çözülebilir. Azerbaycan bu

⁶⁴⁹ Taşdemir, a.g.m., s. 215

⁶⁵⁰ Uwe HALBACH, *The Caucasus as a Region of Conflict*, **Aussenpolitik**, vol 48., no. 4, 1997, s. 364

⁶⁵¹ Ömer Göksel İŞYAR, **Sovyet- Rus Dış politikaları ve Dağlık Karabağ Sorunu: Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1

bağlamda Dağlık Karabağ'a olabilecek en geniş özerkliği tanıyabileceğini ileri sürmektedir.

Her iki taraf da sözkonusu bölgeyi kendi ülkelerinin “tarihi” parçası olarak görmektedir. Aynı zamanda taraflar kendilerini bu bölgenin asıl ahalisi saymaktadır. Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi Ermeniler bölgenin tarihi Ermeni yurdunun bir vilayeti olduğunu, diğer Ermeni bölgeleri bağımsızlığını kaybettikleri dönemler de bile Dağlık Karabağ'da bulunan Ermeni Meliklerinin bir ölçüde bağımsızlıklarını koruduklarını ileri sürmektedirler. Ermeniler, bölgede 1918'e kadar bağımsız bir Azerbaycan devleti olmadığını, bu yüzden Karabağ'ın hiçbir zaman Azerbaycan'ın parçası olmadığını iddia etmektedirler. Azerbaycan tarafı ise, bölgenin tarihi Alban toprakları olduğunu ve bunların Türk kökenli olduklarını ileri sürmektedir. Ayrıca Azeriler, bölgede hüküm süren Hanlıkların Türklere ait olduğunu ve Rus işgalini sağlayan antlaşmaların da bu hanlıklar tarafından imzalanmak zorunda kaldığını bildirmekte, yani bölgenin kendi kontrolleri altındayken Rusların işgaline uğradığını ileri sürmektedirler.

Bir diğer tartışma konusu ise Dağlık Karabağ Ermenilerinin halk olarak veya azınlık olarak ele alınmasıdır. Ermeniler, kendilerini Dağlık Karabağ nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve kendi kaderini tayin etme hakkını haiz bir halk olarak görmektedirler. Azerbaycan ise Dağlık Karabağ Ermenilerini Azerbaycan'da yaşayan bir etnik azınlık olarak görmektedir. Azerbaycan, Dağlık Karabağ Ermenilerinin durumunun azınlık hakları çerçevesinde tartışılabileceğini ve uygulamada azınlıklar için kendi kaderini tayin ilkesinin uygulanamayacağını ileri sürmektedir.

Bazı görüşlere göre Karabağ'ın KKT hakkı isteği ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma hakkı arasında süre giden mücadele Dağlık Karabağ'ın kazanmış olduğu *de facto* bağımsızlık üzerinden analiz edilebilir.⁶⁵² Bu tür görüşlere göre Dağlık Karabağ Ermenileri bir savaş neticesinde zafer kazanmışlardır. Bu zafer sonrasında oluşturdukları yapı bir devlet olabilme şartlarını sağlamaktadır. Bu görüş

⁶⁵² Suny, a.g.e., s. 206

sahiplerine göre Karabağ, Montevideo Konvensiyonu'nun düzenlediği devlet olmanın tüm geleneksel gereklerine sahiptir. Yaklaşık 1760 mil²'lik "tanımlanmış bir arazi"ye sahiptir⁶⁵³, sürekli bir nüfusu bulunmaktadır; savunma konularını yürüten, "vatandaş"larına pasaport düzenleyen, yabancı ülkelerle görüşmeler yürüten bir parlamentoya ve hükümete sahiptir.⁶⁵⁴ Son olarak Dağlık Karabağ uluslararası ilişkileri yürütebilmek kapasitesine sahiptir.⁶⁵⁵ Dağlık Karabağ, kendi anayasal sistemine ve uluslararası ilişkilerini yürütebilecek siyasi, teknik ve finansal yeterliliğe sahiptir.⁶⁵⁶ Dağlık Karabağ, sürekli bir şekilde AGİT'in arabuluculuk faaliyetlerinde Azerbaycan ile müzakere etme istek ve kabiliyeti olduğunu göstermiştir. Ancak Azerbaycan Dağlık Karabağ delegelerini ayrı bir devletin temsilcileri olarak tanımayı reddetmektedir.⁶⁵⁷ Ancak Dağlık Karabağ'ın egemen bir devlet olması uluslararası hukuk açısından tartışmalıdır. Yapıcı teoriye göre Dağlık Karabağ bir devlet değildir çünkü Ermenistan dahil olmak üzere hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Ancak açıklayıcı teoriye göre ise tanınmanın eksikliği Dağlık Karabağ'ın uluslararası hukuka göre bir devlet sayılmaması demek olmayabilir.⁶⁵⁸

Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsünün belirlenmesi için bir referandum yapılması gündeme gelmektedir. Azerbaycan ise Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi için yapılacak referandumdan rahatsızdır. Tüm zorunlu göçmenler Dağlık Karabağ'a dönebilse bile nüfus oranı Ermenilerin lehine olacağı düşünülerek

⁶⁵³ Tony HALPIN; Vartan OSKANIAN, "Karabakh Forever: Temperatures Are Rising- Can Cooler Heads Privail?", **Armenian International Magazine**, January 1992, s. 15.

⁶⁵⁴ Armen TAMZARIAN; "Nagorno- Karabagh's Right to Political Independence Under International Law: An Application of Self- Determination", **Southwestern University Law Review**, vol. 24, 1994, s. 202.

⁶⁵⁵ Aynı yer

⁶⁵⁶ Aynı yer

⁶⁵⁷ Peter BALALIAN ve Gourgen KHAJAGIAN, "From Shusi to Rome: A Chronicle", **Armenian International Magazine**, August- September 1992, s. 22.

⁶⁵⁸ Tamzarian, a.g.m., s. 203.

konuya endişe ile yaklaşmaktadır.⁶⁵⁹ Kosova'nın bağımsızlığı sonrası bu endişe daha da artmıştır.⁶⁶⁰

3.1.1. Hakkın Öznesi Açısından Değerlendirme

Ermeniler Dağlık Karabağ sorununun bir kendi kaderini tayin sorunu olduğunu ileri sürmektedirler. Azerbaycan tarafı ise kendi kaderini tayin ilkesinin sorunun bu aşamasının ana konusu olmadığını ileri sürmektedir. Azerbaycan'a göre öncelik Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerden çekilmesi sorunudur. Dağlık Karabağ Ermenileri'nin mi yoksa Azerbaycan Türkleri'nin mi bölgenin yerlisi oldukları; bölgedeki Ermeni nüfusunun her zaman çoğunlukta olup olmadığı, Ermenilerin azınlık mı yoksa halk olarak mı kabul edilmeleri gerektiği soruları meselenin en çok tartışılan başlıklarıdır.

Kendi kaderini tayin edecek olan “unsurun” kim olduğu, sadece Ermeniler'e mi bu sorunun sorulabileceği, bölgeden kovulan Türklerin ne derece söz hakkı olduğu yine konunun tartışılan yönleridir.

Ermeni görüşüne göre, Karabağ Ermenileri Azerbaycanlılardan objektif olarak ayırdılar. Bir Hint- Avrupa kökenli dil olan Ermenice'nin bir lehçesini konuşmaktadırlar, Azerbaycanlılar ise Türkçe'nin bir lehçesini konuşmaktadırlar. Ermeniler ağırlıklı olarak Hıristiyan, Azerbaycanlılar ise ağırlıklı olarak Şii Müslüman'dırlar. Ermeniler, Dağlık Karabağ Ermenilerinin Ermeni halkının antik kültürel ve tarihi deneyimini paylaştıklarını, Azerbaycan'ın ise şimdi bir ulusal kimlik geliştirdiklerini ve Türk halklarının tarihi ve kültürel deneyimlerini paylaştıklarını ileri sürmektedirler.⁶⁶¹

⁶⁵⁹ Elxan ŞAHİNOĞLU; “Dağlıq Qarabağ Münaqişesinin Hallinde Azerbaycan üçün Merheleli Hal Modeli Uyğundur”, <http://www.gunaz.tv/aze/37/newsCat/1/newsID/40880>, 23.11.2010 (çevrimiçi, 10. 03. 2011)

⁶⁶⁰ Elxan ŞAHİNOĞLU; “Qarabağ Münaqişesini Kim Həll Edəcək: Minsk Qrupu, Yoxsa Türkiyə-Rusiya Tandemi?”, <http://www.gunaz.tv/aze/37/newsCat/1/newsID/11999>, 22.10.2008, (çevrimiçi, 10. 03. 2011)

⁶⁶¹ Richard G. HOVANNISIAN, *The Republic of Armenia, The First Year- 1918- 1919*, University of California Press, s. 78- 79; Stephan H. ASTOURIAN, “In Search of Their Forefathers: National Identity and The Histography and Politics in Armenian and Azerbaijani Ethnogenesis, içinde Donald Victor

Yine Ermenilere göre Dağlık Karabağ aynı zamanda uzun bir ayrı bölgesel birim olma geleneğine sahiptir. Karabağ bölgesi tarihi Ermenistan'ın 15 vilayetinden biridir ve hem Safevi imparatorluğu hem Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti dönemlerinde ayrı bir “meliklik” olmuştur.⁶⁶² Dağlık Karabağ Rus imparatorluğuna katıldığı zaman Yelizavetpol bölgesine bağlandı. Burası sonradan Azerbaycanlıların işgal ettiği Ermeni platosunun doğusundaki ovalık alanlardır.⁶⁶³ Dağlık Karabağ Sovyet döneminde de ayrı bir bölgesel birim olma özelliğini “muhtar bölge” olarak korudu.⁶⁶⁴ Dağlık Karabağ muhtar vilayeti Cassese'nin çokuluslu devlet içerisinde ayrı etnik birim olma gereksinimini karşılar, çünkü o Sovyet otoritelerince etno-teritoryal yönetim birimi olarak organize edilmiştir.⁶⁶⁵

Azerbaycan'a göre sorunun taraflarının, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içerisinde kendini yönetme statüsünün müzakerelerine başlama aşamasına gelebilmesi için bir dizi önemli adım atması gerekmektedir. İlk olarak askeri işgal unsuru ortadan kalkmalıdır. Tutarlı sebepler olmadan işgal edilmiş toprakların boşaltılmasının geciktirilmesi, zaten zor olan süreci daha da güçleştirebilir. İkinci olarak bölgede çatışmadan önceki demografik durum yeniden kurulmalıdır. Azeriler'e göre Dağlık Karabağ'ın statüsünün yalnız ve yalnız Ermeni ve Azerbaycanlı kurumların birlikte yaşadığı şartlarda ve her iki toplumun birlikte iştiraki ile belirlenebileceği açıktır. Üçüncü olarak Dağlık Karabağ'ın yeni kendini idare statüsü işlenip hazırlanana kadar Azerbaycan'ın merkezi idare organları ile Ermeni toplumunun yerel hâkimiyet organları arasında karşılıklı ilişki kurulmalıdır. Dördüncü olarak bölge ekonomik yönden geliştirilmeli ve yeniden kurulmalıdır. Bu, hayatı normalleştirme süreci ve her iki toplumun da huzurlu şekilde birlikte yaşaması ve işbirliğinin tesis edilmesi için önemli bir adımdır. Buraya Azerbaycan ve Dağlık

SHWARTZ ve Razmik PANOSSIAN (Edt.), **Nationalism and History: The Politics of Nation Building in Post-Soviet Armenia, Azerbaijan and Georgia**, University of Toronto, Centre for Russian and East European Studies, Toronto 1994, s. 52- 67.

⁶⁶² Richard G. HOVANNISIAN, “Nationalist Ferment in Armenia”, **Freedom at Issue**, no. 105, November- December 1998, ss. 29- 30.

⁶⁶³ Richard G. HOVANNISIAN, **The Republic Of Armenia, From Versailles To London, 1919- 1920**, University of California Press, California 1982, s. 191- 195.

⁶⁶⁴ Gerard J. LIBARIDIAN, **The Karabagh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabagh: 1918- 1988**, The Zorian Institute, Cambridge 1988, s. 37

⁶⁶⁵ Saroyan, a.g.m., s. 14- 16.

Karabağ merkezi yönetimlerinin arasında iktisadi ilişkilerin kurulması ve açılması da dâhildir. Böyle olduğu takdirde Dağlık Karabağ bölgesinin Ermeni ahalisi Ermenistan'la, Azerbaycan da Nahçıvan ile ilişki kurma imkânı elde edecektir. Beşinci, iki idari yapı arasında insani alanlarda işbirliği, eğitim ve sağlık gibi özel programlar hayata geçirilmelidir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanacak olan barış anlaşmasının yerine getirilmesi, her iki tarafın üzerine düşenleri yapması uluslararası kuruluşlar ve büyük devletlerin garantörlüğünde olmalıdır. Barış sürecinin başarısı uluslararası toplumun özellikle AGİT'in Minsk Grubu'nun Eşbaşkanlarının faal yardımına bağlıdır.

Azerbaycan sorunun bu aşamasında muhatabının Ermenistan olduğunu, ülkesinin bir bölümünün Ermenistan tarafından işgal edildiğini kabul etmektedir. Dağlık Karabağ Ermenileri'nin Azerbaycan içerisinde azınlık statüsünde olduklarını ve her türlü azınlık haklarının garanti altında olduğunu ileri sürmektedir. Dağlık Karabağ'ın en geniş anlamda özerklik statüsünde olacağını belirtmekte ancak nihai yapının ancak işgal bitip, çatışmalar sona erince oluşturulabileceğini söylemektedir.

Ermenistan ise Azerbaycan'ın muhatap olarak Dağlık Karabağ Ermenilerini görmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Dağlık Karabağ Ermenileri de aynı düşüncüyü paylaşmaktadırlar. Kendilerinin görüşlerinin alınmadığı, temsilcilerinin içinde bulunmadığı bir çözüm arayışını kabul etmemektedirler. Statülerinin belirlenmesinden önce Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çekilme olmasını istememektedirler. Özellikle Laçin hattının açık ve kontrolleri altında bulunmasını istemektedirler.

Ermenistan yönetiminin Dağlık Karabağ Ermenilerinin muhatap alınmasını istemeleri ve ısrarla sorunun tarafının kendileri olmadıklarını belirtmelerinin Ermenistan içinde bile tam kabul görmediği söylenebilir. Azerbaycanlı bir askerin Dağlık Karabağ sınırında Ermeni askerlerince öldürülmesi ve akabinde naaşının Azerbaycan'a iade edilmemesi üzerine 27 Eylül 2010 tarihinde Ermeni Dini lideri Katolikos Garegin II, konunun hali için Başkan Serkisyan ile görüşmüştür. Bazı Ermen politikacılar ve analistler, Katalikos'un muhatabının yanlış olduğunu, Dağlık Karabağ'ın *de facto* başkanı Bakho Sahakyan'ı muhatap alması gerektiğini ileri

sürmüşlerdir.⁶⁶⁶ Siyaset bilimci Armen Badalin, Katolikos'un Sarkisyan'a başvurusunun, bu önemli dini aktörün Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere sadece iki tarafın olduğuna inandığını gösterdiğini söylemektedir.⁶⁶⁷

Tablo 1. Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısı

Etnik grubun adı	1989 verilerine göre		1999 verilerine göre		2009 verilerine göre	
	Sayısı (1000 Kişi)	nüfusa oranı	Sayısı (1000 Kişi)	nüfusa oranı	Sayısı (1000 Kişi)	nüfusa oranı
Azerbaycanlılar⁶⁶⁸	5805	82,7	7205,5	90,6	8172,8	91,6
Ruslar	392,3	5,6	141,7	1,8	119,3	1,3
Ermeniler	390,5	5,6	120,7	1,5	120,3	1,3
Lezgiler	171,4	2,4	178	2,2	180,3	2,0
Avarlar	44,1	0,6	50,9	0,6	49,8	0,6
Ukraynalılar	32,3	0,5	29	0,4	21,5	0,3
Yahudiler	30,8	0,4	8,9	0,1	9,1	0,1
Tatarlar	28,6	0,4	30	0,4	25,9	0,3
Talışlar	21,2	0,3	76,8	1	112,0	1,3
Türkler	17,7	0,2	43,4	0,5	38,0	0,4
Gürcüler	14,2	0,2	14,9	0,2	9,9	0,1
Zahorlar	13,3	0,2	15,9	0,2	12,3	0,1
Kürtler	12,2	0,2	13,1	0,2	6,1	0,1

⁶⁶⁶ "Armenia: Spiritual Leader Stokes a Church- State Controversy", 29. 09. 2010 <http://eurasianet.org/node/62043>, (05.03.2011, çevrimiçi)

⁶⁶⁷ "Armenia: Spiritual Leader Stokes a Church- State Controversy", 29. 09. 2010 <http://eurasianet.org/node/62043>, (05.03.2011, çevrimiçi)

⁶⁶⁸ Azerbaycan Türkleri

Tatlar	10,2	0,14	10,9	0,13	25,2	0,3
Udinler	6,1	0,1	4,1	0,05	3,8	0,04
Diğerleri	31,3	0,46	9,6	0,12	9,5	0,1

Kaynak: Demographic Indicators: Population by Ethnic Groups, The State Statistical Committee of Azerbaijan Republic, http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en/AP_/AP_1.shtml

Dağlık Karabağ Ermenileri kendilerini Azerbaycanlılardan ayrı olarak görmektedirler. Azerbaycan içerisinde bir azınlık değil, Dağlık Karabağ'ı oluşturan bir halk olduklarını ve bu durumun kendilerine ayrılma hakkı da dahil olmak üzere KKT hakkı tanıdığını ileri sürmektedirler. Ermeniler için Dağlık Karabağ özel bir durum ifade etmektedir. Ermenistan tarihi boyunca bazı kısa periyotlarda bağımsız bir yapı oluştursa da çoğunlukla Roma, Pers, Bizans, Arap, Moğol, Osmanlı, Rus Sovyetler Birliği gibi farklı devletlerin egemenliği altında kalmıştır. Bazı tarihçilere göre, Dağlık Karabağ, Ermenistan'ın geri kalan bölgelerinin aksine her zaman otonom veya bağımsız olmuştur ve diğer bölgelerdeki Ermeniler asimile olurken Dağlık Karabağ'da etnik kimliklerini korumuşlardır.⁶⁶⁹ Ermeni bakış açısına göre Dağlık Karabağ, vazgeçilmesi halinde Ermeni kimliğinin kaybedileceği bir “son kale”dir.⁶⁷⁰

Ermeniler, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı Ermenisizleştirme planları olduğunu, çeşitli demografik verilerin bu iddiayı desteklediğini ileri sürmektedirler. Azerbaycan yönetimi altında bulunan başka yerlerde olduğu gibi demografik manüplasyonlar ile Ermeni nüfusunun eritileceği endişesini taşımaktadırlar.⁶⁷¹ Ermenilere göre 1921'de Dağlık Karabağ nüfusunun %95'ini oluşturan Ermeniler, 1976 yılında %75'e düşmesi bunun bir göstergesidir.⁶⁷² Ermeni yazar Zori Balayan

⁶⁶⁹ Richard HOVANNISIAN, “Nationalist Ferment in Armenia”, **Freedom at Issue**, no. 105, November-December 1988, s. 29.

⁶⁷⁰ Philip GAMAGHELYAN, “Intractability of the Nagorno Karabagh Conflict: A Might Or Reality?”, **Peace and Conflict Monitor**, <http://www.monitor.upeace.org/documents/intractability.pdf>, s. 2

⁶⁷¹ Laliç PAPAŞIAN, “A people's will: Armenian irredentism over Nagorno-Karabakh” içinde Levon CHORBAŞIAN (Edt.), **The Making Of Nagorno-Karabagh: From Secession To Republic**, Palgrave, Hampshire 2001, s. 66

⁶⁷² Hovannisian, a.g.e., s. 33

ve V. Grigoryan, Dağlık Karabağ sorununun Müslüman nüfus artışı ile ve Pan-Türkist yayımla ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedirler. Balayan ve Grigoryan 6 Ekim 1989 tarihli Ermenice yayınlanan Avangard gazetesindeki makalelerinde, Pan-türkistlerin Türk ve Müslüman sayısını arttırarak gayelerine varmaya çalıştıklarını iddia etmekte; Lenin döneminde tüm Rusya'da 10 milyondan biraz fazla Türk'ün yaşadığını, 80'li yıllarda yapılan sayım sonucu ise bu rakamın 70 milyona ulaştığını ve bunun tehdit oluşturduğunu yazmaktaydılar.⁶⁷³ Bu nüfus değişiminin sadece merkezi yönetimin politikaları ile bağlantılı olmadığını, iki etnik grubun nitelik farklılığının da buna etki ettiğini ileri sürenler vardır. Bunlara göre Azeriler daha çok kırsal nüfusu, Ermeniler ise şehirli nüfusu oluşturuyordu, bu durum hem nüfus artışını hem de nüfusun mobilizasyonunun etkiliyordu.⁶⁷⁴ Buna ek olarak Ermenilerin daha iyi bir eğitim düzeyine ve Rusça hâkimiyetine sahip olması göç etme imkânlarını arttırıyordu.⁶⁷⁵

Azerbaycan tarihte her zaman etnik ve dini bakımdan kompleks bir ülke olmuştur. Ülkede büyük ekseriyeti oluşturan Azerbaycan Türkleri ile birlikte bu coğrafyada tarih boyunca Kafkas menşeli halklar, muhtelif devirlerde bölgeye yerleşen- yerleştirilen Ermeniler, Yahudiler, Ruslar ve diğer halklar da yaşamışlardır. Günümüzde de durum değişmemiştir (bkz. Tablo 1).

Azerbaycan tarafında Dağlık Karabağ Ermenileri'nin bir halk olarak değil Azerbaycan'ın bünyesinde bir azınlık olarak görülmesi gerektiğini ileri sürenler vardır.⁶⁷⁶ Ülkenin bir bölümünde bir azınlık grubunun yoğunlaşmış olması, onları azınlık olmaktan çıkarmaz. Bu görüşü ileri sürenlere göre kendi kaderini tayin hakkı yalnız halklara tanındığı için Azerbaycan içerisinde bir azınlık olan Ermenilerin bu hakkı yoktur.⁶⁷⁷ Yine bu görüş sahiplerine göre Dağlık Karabağ hem hukuki olarak

⁶⁷³ Aktaran **Azerbaycan Müellimi**, 13.12. 1989.

⁶⁷⁴ Niall M. FRASER ve diğerleri, "A Conflict Analysis of the Armenian- Azerbaijani Dispute", **The Journal of Conflict Resolution**, vol. 34, no 4, December 1990, s. 655.

⁶⁷⁵ Yamskov, a.g.m., s. 647.

⁶⁷⁶ Vefaddin İBAYEV, "Dağlık Karabağ Savaşının Siyasi ve Hukuki Boyutları", içinde Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev ve Vefadin İbayev (edts); **Karabağ Savaşı: Siyasi- Hukuki- Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008, s. 55.

⁶⁷⁷ Azerbaycan Respublikası Konstituyası Mehkemesinin Malumatı, 1999, No: 1.

hem de tarihi olarak Azerbaycan toprağıdır. Çarlık ve Sovyet dönemlerinde özel çabalarla buraya yerleştirilerek nüfusları arttırılan Ermenilerin toprak elde etmek için başlattıkları silahlı çatışma da bağımsızlık savaşı olarak değerlendirilemez. Burada azınlığın ayrılıkçılığı ve sonraki aşamada Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgali söz konusudur.

Azerbaycan Dağlık Karabağ Ermenilerince yapılan referandumu yasadışı saymaktadır. Azerbaycan Anayasası'nın 3. Maddesi'nin 1. Fıkrası gereği “Azerbaycan Halkı kendi hakları ve menfaatleri ile ilgili her konuyu referandum yoluyla oylayabilir”. Anayasanın 11. Maddesi'nin 3. Fıkrası'na göre, Dağlık Karabağ arazisinin sahibinin değiştirilmesi amacıyla sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin kararıyla referandum yapılabilir. Söz konusu referanduma Azerbaycan vatandaşlarının tamamının katılması gerekmektedir. 10 Aralık 1991 referandumuna bırakın tüm Azerbaycanlıları, Dağlık Karabağ'dan sürülen, kaçmak zorunda bırakılan Dağlık Karabağ vatandaşları bile oy kullanamamışlardır. Bu nedenle 10 Aralık 1991'de Dağlık Karabağ'da gerçekleştirilmiş referandum geçerli değildir, hukuki açıdan bir hüküm ifade etmemektedir.

3.1.2. Ülkesel Bütünlük Açısından Değerlendirme

Ermeni tarafının görüşüne göre Dağlık Karabağ sorununun barışçıl ve uzun dönemli çözümünde tek yol Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasıdır.⁶⁷⁸ Azerbaycan'a göre Dağlık Karabağ sorunu bir arazi sorunu değildir. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ederek arazi konusunu da zmştr. SSCB'nin dağılması Azerbaycan'ın arazisinin değiştirilmesine sebep teşkil etmez. 23 Ağustos 1978 tarihli “Devletlerin Hukuki Varisliği ile İlgili Viyana Sözleşmesi” hükümlerince devletlerin anlaşmalarla belirlenen sınırları değiştirilemez. Sınırların değiştirilmesi yalnız devletler arasında yeni anlaşmaların imzalanması ile gerçekleştirilebilir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ Rouben ZARGARIAN, “Principles for Conflict Resolution in Nagorno Karabakh”, **International Peacekeeping**, vol. 6, no. 3, Autumn 1999, s. 129.

⁶⁷⁹ İbayev; a.g.m., s. 55

Ermeniler ise 1994 yılında imzalanan ateşkesten buyana, kendilerinin zaferi kazandıklarını, geriye bir tek Azerbaycan ve dünya tarafından bu durumun tasdik edilmesinin kaldığını tekrar etmektedirler.⁶⁸⁰

Ermeniler Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan kurtarılmış Ermeni toprakları olarak görmektedirler. Dağlık Karabağ ve Ermenistan'da yetişen genç nesil Dağlık Karabağ'ın dışındaki işgal edilmiş 7 bölgenin de "kurtarılmış topraklar" olduğu ve Azerbaycan'a terk edilmemesi gerektiği işlenerek yetişmektedir.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın siyasi bağımsızlığının Azerbaycan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti'nin halefi olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü hakkını ihlal ettiğini savunmaktadır. Azerbaycan'a göre dağlık Karabağ değil, Azerbaycan'ın kendisi KKT hakkını ileri sürecektir olan "self" konumundadır. Devlet uygulamaları self- determinasyon iddialarında kimin "self" olarak belirleneceği konusunda teritoryal prensipleri etnik prensiplerden üstün tutmaktadır. Sovyet Azerbaycan'ının bir parçası olan Dağlık Karabağ, *uti possidetis* ilkesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de parçası olmalıdır. Ermenilere göre *uti possidetis* ilkesi yeni kurulan ülkelerin sınırlarının belirlenmesinde doktrinde genel kabul görmemiştir.⁶⁸¹ Uluslararası Adalet Divanı "Sınır Uyuşmazlığı" olayında *uti possidetis* ve KKT ilkeleri arasında bariz çelişki olduğunu bildirmiştir.⁶⁸² Ermenilere göre, teritoryal ilkeleri savunan bilim adamları bile bir etnik grubun self-determinasyon talep ettiği "daha zor olay"larda konunun kompleks ve çözülmemiş olduğunu belirtmektedirler. Karabağ'ın bu "daha zor olay"lardan biri olduğunu çünkü Karabağ'ın self- determinasyona adaylığa uygun şartları taşıdığını ileri sürmektedirler.⁶⁸³

Ermenilerin bir iddiası da Dağlık Karabağ'ın legal ve fiili olarak hiçbir zaman bağımsız bir Azerbaycan devletinin kontrolü altında olmadığıdır.⁶⁸⁴ Azerbaycan

⁶⁸⁰ Aslen Karabağlı olan Ermenistan Savunma Bakanı Seyran Ohanyan, 29 Haziran 2008 tarihli açıklamasında "Dağlık Karabağ meselesi artık güç yolu ile (Ermenilerin lehine) halledilmiştir, şimdi biz bu meseleyi diplomatik vasıtalarla mantıklı sonuca ulaştırmalıyız." demiştir.

⁶⁸¹ Tamzarian, a.g.m., s. 205

⁶⁸² **Case Concerning The Frontier Dispute (Barkino Faso v. Mali)**, 1986 I.C.J. 554, s. 567 (Dec. 22)

⁶⁸³ Tamzarian, a.g.m., s. 205

⁶⁸⁴ Aynı yer.

Karabağ üzerinde üç farklı vesile ile egemenlik kurduğunu ileri sürmektedir. İlk olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918- 1920) Dağlık Karabağ'ın kendi hâkimiyetinde olduğunu iddia etmiştir. Ermeniler ise aynı dönemde Ermenistan Cumhuriyeti'nin de bölge üzerinde hak iddia ettiğini ve bölge Sovyet hâkimiyetine geçene kadar ne bu iki ülkenin ne de uluslar arası toplumun konu üzerinde bir anlaşmaya varamadıklarını ileri sürmektedir.⁶⁸⁵ Ermeniler, ayrıca Karabağ Ermenilerinin 1918 yılının Ağustos ayında Birinci Dağlık Karabağ Ermenileri Kongresini oluşturarak, bölgeyi, askeri baskı ve katliam korkusu ile Azerbaycan yönetimini kabul edene kadar, de facto olarak yönetmiş olduklarını savunmaktadırlar.⁶⁸⁶ 22 Ağustos 1920'de Dağlık Karabağ Ermenileri, Azerbaycan hükümeti ile bir anlaşma imzalanarak bölgede Azerbaycan'ın kontrolünü kabul etmişlerdir.⁶⁸⁷ Ermenilere göre bu durum Azerbaycan açısından önemli bir kazanım değildir, onlara göre şimdiki Azerbaycan'ın 1918- 1920 arasındaki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamı olması mümkün değildir, çünkü bu cumhuriyetin kısa süreli bağımsızlığı genel olarak tanınmamıştır.⁶⁸⁸ Ermenilere göre bu anlaşma (accord) Karabağ Ermenileri'nin 7. Kongresi ile Azerbaycan arasında imzalanmıştır, Ermenistan delegeleri ile değil. Dağlık Karabağ o dönemde devlet olmadığı için sözkonusu metin uluslararası hukuka göre bir antlaşma (treaty) olamaz.⁶⁸⁹

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ üzerinde egemenlik iddia ettiği ikinci durum, Dağlık Karabağ'ın Sovyet Azerbaycan'ına katıldığı 1923 yılının Haziran ayında olmuştur.⁶⁹⁰ Ermenilere göre bu karar Dağlık Karabağ nüfusunun çoğunluğunun isteğine göre olmamıştır ve tartışmalıdır.⁶⁹¹

⁶⁸⁵ Christopher J. WALKER, **Armenia: The Survival of a Nation**, St. Martin's Press, London 1980, ss. 255- 330

⁶⁸⁶ Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 186- 87.

⁶⁸⁷ Hovannisian, *Armenia on the Road of Independence: 1918*, s. 83.

⁶⁸⁸ Tamzarian, a.g.m., s. 206.

⁶⁸⁹ Tamzarian, a.g.m., s. 207

⁶⁹⁰ Gerard J. LIBARIDIAN (edt), **The Karabakh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabakh, 1918-1988**, The Zorian Institute, Cambridge 1988, s. 138.

⁶⁹¹ Caroline COX, John EIBNER, **Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh**, Institute for Religious Minorities in Islamic World, Zurich 1993, s. 33

Azerbaycan'ın Karabağ üzerinde egemenlik iddia ettiği üçüncü durum ise 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi ile olmuştur.⁶⁹² Ermeniler Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde Dağlık Karabağ'ın zaten *de facto* olarak bağımsızlığını elde etmiş olduğunu ve iki gün içerisinde kendi bağımsızlığını deklare ettiğini ileri sürmektedir.⁶⁹³ Bir başka şekilde ifade edersek Ermenilere göre şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ üzerinde hiçbir zaman açık bir egemenlik kuramamıştır ve hep Karabağ Ermenileri ile bölgenin egemenliği üzerinde çatışan iddiaları olmuştur.⁶⁹⁴ Azerbaycan sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlık iddiasının geçerli olmadığını, hiçbir devletin de bu birimi tanımadığını ileri sürmektedir. Bu durumun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal eden yasa dışı bir durum olduğunu bildirmektedir.

Azerbaycan tarafına göre Ermenistan aksini iddia etse de egemen bir devlete karşı saldırıda bulunmuş ve topraklarını işgal etmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'a yapılan saldırılara iştirak ettiği yönünde bir takım deliller bulunmaktadır.⁶⁹⁵ 1994 yılının ocak ayında Azerbaycan silahlı kuvvetleri Ermenistan Cumhuriyeti'nin 555 numaralı (59016 numaralı askeri birlik) özel motorize alayının birliklerini çarpışmada mağlup ederek birçok Ermenistan askerini esir almışlardır. Yine bulunan belgelere göre aynı alayın başka birlikleri Kelbecer reyonunun işgaline de iştirak etmişlerdir. Ermenistan'ın Vardenis şehrinden Kelbecer'e saldırmışlardır. Yine Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Komutanları'nın imzasını taşıyan birçok emir, harita ve plan ele geçirilmiştir.

Azerbaycan, Ermenistan askeri birliklerinin ve Dağlık Karabağ Ermenileri'nin birçok savaş suçu işlediklerini ileri sürmektedir.⁶⁹⁶ Dünya kamuoyunun ve uluslararası örgütlerin Dağlık Karabağ Ermenilerini işgalci olarak belirlediklerini, alınan kararlarla bunun teyit edildiğini ileri sürmektedirler. Bu

⁶⁹² Tamzarian, a.g.m., s. 208,

⁶⁹³ Cox, a.g.e., s. 8

⁶⁹⁴ Tamzarian, a.g.m., s. 208

⁶⁹⁵ İbadiyev; a.g.e., s. 60

⁶⁹⁶ Reha YILMAZ, "Dağlık Karabağ Savaşı'nın İnsan Hakları Açısından Analizi" içinde Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev ve Vefadin İbayev (Der.); **Karabağ Savaşı: Siyasi- Hukuki- Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008.

kararlarda işgalci olarak doğrudan Ermenistan'ın gösterilmemesinin hatalı bir tutum olduğunu da iddia etmektedirler. Azerbaycan, sorunun halline yönelik görüşmelerde muhatap olarak Ermenistan'ı görmektedir. Azerbaycan'a göre mesele Azerbaycan topraklarının bir başka işgalci devlet tarafından işgali sorunudur. Bu işgalci devlet Ermenistan'dır. Bu sebeple barış görüşmelerinde taraf olması gereken ve muhatap kabul edecekleri birim Ermenistan'dır.

Azerbaycan tarafı sorunun barışçıl çözümünden yana olsa da toprak bütünlüğünden taviz vermek ve Ermenistan'ın kabul ettirmeye çalıştığı *Fait Accompli* esasına göre hallini kabul etmeyecektir. Azerbaycan “ne barış, ne savaş” durumunun hem kendi güven ve huzuru için hem de tüm Kafkasya'daki barış için başlı başına bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedir. Azerbaycan sorunun çözümü için her zaman. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Azerbaycan içerisinde eski DKMV çerçevesinde en yüksek statü ile özerk yapı oluşturulması; bu özerk yapının nüfusunun (halklarının) güvenliğinin garanti altına alınması⁶⁹⁷ ve zorla yerlerinden edilmiş Azerbaycanlıların topraklarına geri dönebilmeleri gibi belirli temel ilkelere vurgu yapmaktadır.

Daha önce ayrıntıları ile incelediğimiz üzere uluslararası kuruluşların bugüne kadar aldıkları kararlar da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan ve korunmasını isteyen içeriğe sahiptir.

3.1.3. Ayrılma Açısından Değerlendirme

Ayrılma, kendisini bir ülkeyi oluşturan nüfustan farklı gören bir grubun, var olan bir devletten kopmak ve yeni bir devlet kurmak ya da var olan başka bir devlete katılmak amaçlı girişimlerinin tamamını ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Ayrılma konusu kavramsal olarak incelenirken, bunun anayasallaştırılması üzerinde tartışmalar olduğunu görmüştük. Bu şekilde kurumsallaştırılmış bir ayrılma seçeneğinin ne gibi sonuçlar doğuracağı ciddi fikir ayrılıklarına sebep olmaktadır.

⁶⁹⁷ Aslanlı ve Hesenov; a.g.e., s. 75

Ayrılmayı anayasal olarak düzenleyen devletlerden biri SSCB olmuştur. SSCB ayrıca son döneminde Birlik'ten ayrılmanın kurallarını belirleyen düzenlemeler kabul etmiştir. Ayrıca Alma Ata Beyannamesi de bu konuya açıklık getirmektedir. Dağlık Karabağ sorununun önemli bir evresi SSCB döneminde geçmiştir. Ermeni tarafı birçok platformda Dağlık Karabağ'ın daha SSCB varlığını devam ettirdiği sırada ayrılma hukukundan yararlandığını ileri sürmektedir.⁶⁹⁸ Bu durumda mezkur dönemde mevcut olan yasal duruma göz atmak gerekmektedir.

SSCB anayasasının 71. maddesine göre Sovyetler Birliği 15 federe cumhuriyetten oluşmaktaydı ve bunlar da milli esasta kurulmuş toprak birlikleri kısmında hiyerarşinin en üst basamağında durmaktaydılar. Bundan sonra yine milli bakımdan teşkil edilmiş arazi birlikleri geliyordu: 1. muhtar cumhuriyetler, 2. muhtar vilayetler (oblastlar), 3. milli daireler (okruklar).

SSCB anayasasının 86. maddesi muhtar vilayet statüsünü tanımlamaktadır. Söz konusu madde, muhtar vilayetlerin müttefik cumhuriyetin toprak birliği içerisinde olduğunu vurgulamaktaydı. Anayasasının 87. maddesinin 3. bendinde ise Dağlık Karabağ, Azerbaycan SSC'nin toprakları içerisinde olan muhtar vilayet gibi gösterilmiştir.

Sonuç olarak Dağlık Karabağ'ın SSCB Anayasasına göre Azerbaycan'dan geçerli biçimde ayrılma seçeneği olmadığı görülmektedir. Dağlık Karabağ yönetiminin Ermenistan ile birleşmeye yönelik aldığı Temmuz 1998 ve Aralık 1989 kararları ve Eylül 1991 tarihli Azerbaycan'dan ayrılarak bağımsız bir SSCB cumhuriyeti olma yönündeki kararı SSCB Anayasasını ihlal etmekteydi ve hukuki geçerliliği yoktur. Ermenilerce tartışmada referans olarak gösterilen SSCB'den ayrılmayı düzenleyen kanunun 3. Maddesinin 1. Paragrafının 2. Cümlesi, SSCB Anayasasının 72, 78 ve 86. Maddelerine uygunluğu bakımından son derece problemlidir. Bu madde geçerli olsa bile Dağlık Karabağ yönetiminin hareketi ve özellikle 1991 referandumu Ayrılmayı Düzenleyen Kanunun gerektirdiklerini yerine getirmekte yetersizdir. Birçok gerekli koşulu sağlamamaktadır.

⁶⁹⁸ "Nagorno Karabakh :Legal Aspects, s. 20

Eğer konuya, ayrılmanın temel haklardan olduğunu savunan Buchanan'ın perspektiften yaklaşırsa, Ermeniler'in ayrılma hakkına sahip oldukları yalnızca etnik grup olmaları ve kendilerini ayrı görmeleri dolayısıyla olabilecektir. Ancak bu durumda bölgede yaşayan Azerbaycanlı grupların da ayrılma haklarının olduğunu kabul etmek zorunludur.

Tercih teorisi yaklaşımı benimsenecek olursa, tezin ilk bölümünde ele aldığımız üzere bir gruba yönelik ayrımcılık, özgürlüklerin engellenmesi, insan hakları ihlalleri, ekonomik gelişmişlik sorunları gibi durumlardan ötürü ayrılma meşru görülebilmektedir. Bu durumda Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrımcılığa maruz kalmaları bir yana Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göre kayırıldıkları bile söylenebilir. Bu duruma ilişkin veriler bir sonraki alt başlıkta yer almaktadır. Dağlık Karabağ'da Ermenilerin kendi dillerinde eğitim, basın- yayın konularında geniş serbestlikleri bulunmaktaydı. Kültürel varlıklarını sürdürme ve geliştirme haklarının yanı sıra geniş idari ve siyasi hakları da bulunmaktaydı. Dağlık Karabağ Meclisi'nin büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı ve Azerbaycan Milli Meclisi'nde de temsil edilmekteydiler.

Harry Beran görüşlerinde tekrarlanan ayrılmayı bir hak olarak görmesine rağmen, buna bazı durumlarda kısıtlar koymuştur. Bunlar gözönünde bulundurulduğunda Dağlık Karabağ Ermenileri'nin olası bir ayrılık sonrasında kendi içindeki alt gruplara ayrılma hakkı tanıyıp tanımayacağı bir tarafa, gerekli insani yaşama koşullarını ve haklarını vereceği bile tartışmalıdır. Dağlık Karabağ'da yaşayan Türk ve Müslüman nüfusa karşı yürütülen şiddet ve etnik temizlik hareketi ile homojen bir bölge yaratmaya çalışan Ermenilerin, kaçkınların anavatanlarına dönmelerine imkân yaratacağı şüphelidir.

Ayrıca Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan toprakları ile kuşatılmış (enclave) durumdadır. Dağlık Karabağ dışında kalan fiilen Ermeni işgali altındaki bölgeler bu durumu değiştirmeyecektir. Uluslararası toplumca da işgal olarak görülen bu durumun devamının hiçbir meşruiyeti yoktur. Beran'ın teorisine göre, Azerbaycan

topraklarında yer alan ve kuşatılmış (enclaved) topraklara bir örnek oluşturan Yukarı Karabağ'a, ayrılma hakkı verilmemelidir.⁶⁹⁹

Ayrılma açısından incelendiğinde bir bölgenin stratejik önemi de göz önünde bulundurulmaktadır. Bölgenin Azerbaycan için askeri stratejik önemi de tartışılmazdır. Azerbaycan tarafı bölgenin kendisi açısından hayati öneme sahip olduğunu, başka bir güç tarafından kontrol edildiği takdirde kendisi için sürekli savunma riski taşıyacağını belirtmektedir.⁷⁰⁰

Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan tarihi, kültürü ve sanatı açısından da çok önemli bir bölgedir. Modern Azerbaycan entelektüelleri bu bölgeyi “Azerbaycan sanatının beşiği” olarak adlandırmaktadır.⁷⁰¹ Molla Penah Vagıf, Hurşid Banu Natevan, Fethali Ahundzade, Hacıbeyli Üveys Bey gibi çok sayıda şair bilgin ve düşünür bu bölgeden yetişmiştir.⁷⁰² Ermenilerce tahrip edilmeleri ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olmasına rağmen birçok tarihi Azerbaycan anıtı ve eserleri bu bölgededir. Bu saydıklarımız Harry Beran'ın kısıtlarının Dağlık Karabağ'da tamamen var olduğunu göstermektedir.

3.1.4. İç ve Dış Self Determinasyon Açılarından Değerlendirme

Dağlık Karabağ'ın Ermenistan topraklarından ayrılması, Ermeniler tarafından yalnızca belirli bir toprak parçasının sınırlandırılması olarak görülmemektedir, aynı zamanda Ermeni azınlığın Azerbaycan yönetimi tarafından bastırılması, yabancılaştırılması ve sömürülmesi olarak da görülmektedir.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Hüseyin KALAYCI, **Kanada- Quebec Sorunu. Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayin, Milliyetçilik ve Federalizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 214

⁷⁰⁰ Richard G. HOVANNISIAN; **The Republic of Armenia, The First Year- 1918- 1919**, University of California Press, California 1974, s. 80.

⁷⁰¹ Audrey L. ALSTADT, **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Hoover Institution Press, Stanford 1992, ss. 207- 208.

⁷⁰² “Karabağ (Yukarı)” maddesi, **Meydan Larousse Ansiklopedisi**, C. 6, s. 917

⁷⁰³ Güner ÖZKAN, “Nagorno Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 1, no. 1, 2006, s. 134.

Ermenilere göre, Azerbaycan yönetimi altında Karabağ Ermenileri genel olarak Ermenistan'dan izole edilmişlerdir. Ulaşım ve iletişim güzergâhları Erivan ile değil Bakü ile kurulmuştur.⁷⁰⁴

Ermeniler idari, eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında, Azerbaycan Hükûmeti'nin Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin haklarını kısıtladığı yönünde beyanlarda bulunmuşlardır.⁷⁰⁵ Ermeniler sürekli olarak bu konuda Azerbaycan yönetimini protesto etmiş bulduklarını söylemektedirler. Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ'da Ermenice, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça ile birlikte kullanılabilen bir dildi. Ancak Ermenilere göre Ermenice eğitim yaygın ve ulaşılabilir değildi.⁷⁰⁶ Ayrıca Ermeni televizyon kanallarının yayınına kısıtlamalar bulunmaktaydı ve Ermeni tarihi okul müfredatlarından çıkarılmaktaydı.⁷⁰⁷

Ermeniler, Azerbaycan'ın bölgede gerilim yaratarak ve şiddet uygulayarak kendilerini asimile etmek veya Azerbaycan'dan kovmak istediğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁰⁸ Karabağ'ın bağımsızlığı için hareketin başlamasından sonra Ermenilere yönelik insan hakları ihlallerinin arttığını belirtmektedirler.⁷⁰⁹ Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketine verdiği karşılığın Osmanlı'nın 19. ve 20. yüzyıllardaki bağımsızlık taleplerine verdiği karşılığı andırdığını söylemektedirler.⁷¹⁰

Ermeniler, 1913'ten 1973'e kadar endüstriyel büyümenin Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB'de sırasıyla 40, 221 ve 113 kat arttığı halde DKMV'de sadece 14.8 arttığını ileri sürmektedirler. DKMV'de Ermenilerin yaşadığı bölgelerde gelişmemişlik trendinin 1980'lerin sonuna kadar sürdüğünü iddia etmektedirler. 1945- 1965 arasında DKMV'de sadece 2 fabrikanın yapıldığını belirtmektedirler.

⁷⁰⁴ Hovannisian; "Nationalist Ferment...", s. 33

⁷⁰⁵ Saroyan, a.g.m., ss. 14, 16-17.

⁷⁰⁶ Margarita TADEVOSYAN, "Nagorno Karabakh Conflict: War, Humanitarian Challenge and Peacekeeping", **Journal of Conflict Transformation**, Caucasus Editon, vol. 3, no. 1, June 2010, s. 2

⁷⁰⁷ A. N. YAMSKOV, "Ethnic Conflict in The Transcaucasus: The Case of Nagorno Karabakh", **Theory and Society**, Special Issue on Ethnic Conflict in the Soviet Union, vol 20, no. 5, October 1991, s. 643.

⁷⁰⁸ Christopher J. WALKER, **Armenai and Karabakh: The Struggle for Unity**, Minority Rights Group Reports, London, 1991, s. 113-122.

⁷⁰⁹ Cox, ss. 35, 37; 45- 50; 66-67

⁷¹⁰ Walker, a.g.e., s. 130

1986 yılı verilerine dayanarak kişi başına yatırımın Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde 473 ruble iken DKMV'de 181 ruble olduğunu söylemektedirler. Ayrıca Ermeni kültür mirasını ve kilisesini korumak için fonların ayrılmadığını ileri sürmektedirler.⁷¹¹

Azerbaycan tarafı Dağlık Karabağ'ın Ermeni ahalisine karşı ayrımcılık yapıldığı iddialarını kabul etmemektedir. Azerbaycanlı yetkililere göre DKMV kendini yönetmenin tüm ana elemanlarına sahipti. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC'nin içerisinde özerk bölge statüsü 1936 ve 1977 yılları SSCB Anayasaları'nda tespit edilmiştir. SSCB ve Azerbaycan SSC anayasalarına esasen, DKMV'nin hukuki statüsü DKMV Halk Temsilcileri Sovyeti tarafından Azerbaycan SSC'si Yüksek Sovyeti'ne takdim edilmiş ve 16 Haziran 1981 tarihinde kabul edilmiş "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti Hakkında" kanunla tanzim ediliyordu. DKMV idari muhtariyete ve ahalisinin özel ihtiyaçlarının yerine getirilmesini temin eden bir dizi yasal düzenlemelere sahipti. Eski SSCB'nin anayasasına uygun olarak, DKMV, SSCB Yüksek Sovyeti'nin Milletler Sovyeti'nde 5, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetinde 12 vekille temsil ediliyordu. DKMV'nin hâkimiyet organı olan Halk Temsilcileri Sovyeti geniş yetkilere sahipti. Bu kurum milli ve diğer hususiyetleri göz önünde bulundurarak bölgede yaşayan vatandaşlarıyla ilgili yerel sorunları halledebiliyordu. Ermenice bütün hükümet, idari kurumlar ve mahkemelerde ve eğitimde kullanılıyordu.⁷¹² Dağlık Karabağ'da Ermenice yerli televizyon ve radyo yayını, gazete ve dergilerin basımı yapılabiliyordu.

Ermeniler kariyer imkânları açısından da bir engellemeye uğramamışlardır. Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin çeşitli kilit pozisyonlarında 61 Ermeni görev almaktaydı. Azerbaycan SSC'i bakanlıklarında, Şehir Planlama

⁷¹¹ Bu ve benzeri iddialar için bkz. Hratch TCHILINGIRIAN, "Nagorno- Karabakh: Transition and Elite", **Central Asian Survey**, Vol. 18, no. 4, 1999, s. 443, 458- 459.; Ronald G. SUNY, **Loking Toward Ararat: Armenian Modern History**, Indiana University Press, Bloomington, 1993, s. 194.

⁷¹² Yoko HIROSE, "Visions for Mountainous Karabakh: From The Azerbaijanis and Armenians", içinde Tale HEYDAROV (edt), **The Armenia- Azerbaijan Conflict Over Karabakh: From History to Future Peace Prospects**, Visions of Azerbaijan, Bakü, 2007, s. 119

Konseyi'nde, Şehir Parti Komiteleri'nde, ulusal güvenlik kurumları ve İçişleri Bakanlığı'nda çok sayıda Ermeni çalışmaktaydı.⁷¹³

Kamu yatırımları açısından bakıldığında da Dağlık Karabağ'ın gelişimine önem verildiği görülmektedir. 1971 yılından 1985'e kadar DKMV'nin gelişimine 483 milyon ruble harcanmıştır. Bu önceki 15 yıldaki miktardan 2, 8 kat fazlaydı. 1981- 1985 yılları arasında önceki 20 yıl arzındakine oranla kişi başına düşen milli gelir tahminen 4 kat artmıştır. Önceki 15 yıl arzında Azerbaycan'da kişi başına düşen konut oranı 3,64 metrekare, DKMV'de ise bu rakam 4, 76 metrekareydi. DKMV'de sağlık hizmetleri, eğitim kurumları, kültür ve enformasyon hizmetleri veren kurumların oranı, kişi başına düşen kitap ve dergi sayısı gibi oranlar tüm diğer Azerbaycan idari bölgelerine göre daha yüksek miktardaydı. Bu verileri öne sürerek Azerbaycan tarafı Ermenilerin DKMV'nin bilinçli olarak geri bırakıldığı iddialarını çürütmeyi hedeflemektedirler.

Dağlık Karabağ Ermenileri'nin ekonomik olarak geri bırakıldıkları ve bölgenin zenginliklerini kullanamadıkları yönünde görüşler bulunmaktadır. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sanayileşmiş, çok yönlü tarım ve tarıma dayalı sanayi üretimine sahip, geniş sosyal yapıya sahip gelişmiş bölgelerinden (rayon) biridir. Zengin bir doğaya ve kaynaklara sahip olan bölge 20. yüzyılın başlarında oldukça geri kalmış bir durumdaydı. Bu dönemde bölgede ilkel şartlarda üretim yapan küçük ipek imalathanelerinden başka hemen hemen hiçbir müessesenin olmadığı söylenebilirdi.⁷¹⁴

Sovyet hâkimiyetinin ilk dönemlerinde şartlar ağırlaşmış, 1921 yılında 1913 yılına göre karşılaştırılma yapıldığında büyükbaş hayvan sayısı %24, küçükbaş hayvan sayısı %35, at sayısı %50 azalmıştır.⁷¹⁵ Şartlardaki bu kötüleşme yalnızca DKMV'de değil Azerbaycan'ın geneli için geçerliydi. DKMV içerisinde Türklerin yoğun yaşadığı yerlerde durum daha da kötüydü. Ermeni yöneticiler bu bölgelere

⁷¹³ Asker ABDULLAYEV, **Dağlık Qarabağ: Esassız İddialar, Hadiseler, Facieler**, Mütercim, Bakü 2001, s. 80.

⁷¹⁴ Reftar Celiloğlu İMANOV, **Azerbaycan'ın Arazi Bütünlüğüne Qesd- Qondarma Dağlık Qarabağ Muxtar Vilayeti**, Adıloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005, s. 90

⁷¹⁵ ARDA Dağlık Qarabağ Filialı, f. 23, s. 1, iş. 2, v. 51.

yeterli ilgiyi göstermemektedirler.⁷¹⁶ Ayrıca Taşnak militanlarınca yapılan baskınlar ve çıkarılan yangınlar şehir ve köylerde işlerin yürütülmesini oldukça engellemektedir. Yalnızca 1921 yılında Taşnaklar, Dağlık Karabağ'ın 14 köyünde yangın çıkarmış, sanayi tesislerini dağıtmışlardır.⁷¹⁷ Bu zor şartlar altında bile Bakü'den bölgeye 1922 yılı ocak ayında 528 pud⁷¹⁸, haziran ayında 600 pud erzak, yılsonunda ise 480 bin ruble tutarında erzak, giysi ve muhtelif eşyalar gönderilmiştir.⁷¹⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin özel ilgisi neticesinde 1922 yılında 28 bin desyatinden⁷²⁰ fazla toprak Dağlık Karabağ'da işlenmeye başladı. 1923 yılında DKMV'nin bütçesine ek olarak Azerbaycan tarafından ayrılan kaynaklarla çeşitli tesisi yol, bina, ark ve kanal inşa çalışmaları ve var olanları yenileme çalışmaları hızlandı. Elektrik, telgraf ve radyo istasyonu gibi hizmetler yine Azerbaycan bütçesinden Karabağ için ayrılmış ek kaynaklarla kurulmaya başlandı. 1930'lu yıllarda muhtar vilayette bu alanda sıkıntılar büyük ölçüde çözülmüştü.⁷²¹

Azerbaycan'ın gittikçe gelişen bu bölgesi diğer bölgelerden aktarılan kaynakların da yardımı ile kısa sürede önemli gelişme göstermiştir. Örneğin 1925 yılında DKMV'nin tarım üretimi devrim öncesi üretimden %92, 2; alkol üretimi 1913 yılı düzeyinden %96 daha çok olmuştur.⁷²² Artık malumdur ki, kısa sürede alınan bu merhaleler DKMV'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütçesinden aldığı ilaveler sayesinde mümkün olmuştur. Dağlık Karabağ'da 30'lu yıllarda üretimin artırılması için daha çok harcama yapılması kararlaştırılmıştır.⁷²³ Genel olarak bakarsak 1924'ten 1933'e kadar DKMV'de üretimin artırılması için ayrılan bütçe yıldan yıla önemli artış göstermiştir (bkz. Tablo 1).

⁷¹⁶ İmanov, s. 90.

⁷¹⁷ ARDA, f. 130, s. 1, iş. 171 ve 34.

⁷¹⁸ Metrik ölçü sisteminden önce kullanılmış, 16. 4 kg.'a eşit ağırlık ölçüsü, bkz. **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, Şerq- - Qerb Yayınları, Bakü- 2006, c. 3.

⁷¹⁹ ARDA, f. 61, s.1, iş 114, v. 34.

⁷²⁰ Desyatın: metrik sistemden önce kullanılan 1. 09 hektara eşit yer ölçüsü, bkz. **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, Şerq- - Qerb Yayınları, Bakü- 2006, c. 1.

⁷²¹ Reftar Celiloğlu İMANOV, **Sovet Dağlıq Qarabağı**, Bakü, 1983, s. 15.

⁷²² ARDA, f. 2, s. 1, iş. 135, v. 41.

⁷²³ İmanov, **Azerbaycan'ın Arazi Bütünlüğüne ...**, s. 101.

Tablo 2. Dağlık Karabağ'da Üretimin Arttırılması İçin Ayrılan Bütçe⁷²⁴

Yıllar	Yerli Bütçe	Devlet Bütçesi	Toplam	Önceki Yıla Oranı (%)
1924	158,5	254,7	413,2	113,2
1925	448,4	492,6	881	41,6
1926	743,8	503,8	1247,6	9,9
1927	816,4	554,2	1370,6	16,1
1928	1020,1	554,2	1370,6	13,5
1929	1157,8	649	1806,8	45,2
1930	1812,9	811,1	2624	72,3
1931	3684,6	839	4523,6	72,3
1932	5818,4	264,5	6082,9	34,4
1933	8495,2	348	8843,2	45,4

DKMV'de yıllık et, süt, tereyağı vs. tüketiminin Azerbaycan'ın Alibayramlı, Sumgayt ve Kirovabad gibi büyük şehirlerinkinden daha çok olduğu bilinmektedir. Bunlara ek olarak demiryolları, elektrik, gaz boru hatları gibi hizmetler DKMV'de oldukça iyi şartlardaydı. Medikal sektöründe her 10 bin kişi başına düşen tıbbi personel sayısı Azerbaycan genelinde 93.5 iken, Dağlık Karabağ'da bu sayı 122.7'dir. Kişi başına düşen hastane, yatak sayısı, doktor sayısı, kütüphane, çocuk bakım tesisleri, ve yaşam alanları gibi sosyo- ekonomik indeks verileri göz önünde bulundurulunca DKMV'nin Azerbaycan'ın genel durumundan çok daha iyi olduğu görülmektedir. İnşaat sektöründe, SSCB yöneticilerinin kendilerinin itiraf ettikleri gibi DKMV'i Azerbaycan'dan 1.4 oranında daha iyi durumdaydı.⁷²⁵ Sovyet

⁷²⁴ Reftar Celiloğlu İMANOV, **Azerbaycan'ın Arazi Bütünlüğüne Qesd- Qondarma Dağlık Qarabağ Muxtar Vilayeti**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005'den alınan verilerle oluşturulmuştur.

⁷²⁵ Asker ABDULLAYEV, **Dağlık Qarabağ: Esassız İddialar, Hadiseler, Facieler**, Mütercim, Bakü 2001, s. 78- 79. Audrey L. ALDSTADT, "O Patria Mia: National Conflict in Mountainous Karabagh" içinde W. R.

döneminde ve etnik çatışmalar başlamadan önce Dağlık Karabağ bölgesi, daha büyük ve nüfusu kalabalık olan Nahçıvan Muhtar Bölgesi'nden daha yüksek kişi başı milli gelire sahipti.⁷²⁶

Sosyalizmin kuruluş döneminde uygulanan zoraki kolektifleştirme, kolhozlaştırma tüm Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Azerbaycan'da ve DKMV'de de sıkıntılara yol açmıştır. Dağlık Karabağ'da uygulanan kolektifleştirme ve karşı devrimle mücadele çabaları SSCB içerisine yürütülen genel politikanın bir parçası olsa da, bir takım farklı yönleri de mevcuttu. Başlıca fark milli, etnik, zemine bağlıydı. Dağlık Karabağ'da köylerin sosyalist doğrultuda yeniden kurulması yerli Müslüman ahalinin sosyal tabanını zayıflatmak, gayri- Türklerin özellikle Ermenilerin sosyal imkânlarının güçlenmesine ve bu zeminde vilayette siyasi hâkimiyetin sağlanmasını sağlamaktan ibaretti. Kolektifleştirme sırasında “zengin”, “kulak” olarak nitelendirilerek Sibiryaya, Kazakistan' ve Orta Asya'ya sürülenlerin ekseriyetini Türkler teşkil etmişlerdir.⁷²⁷ Ayrıca Ermeni memurlar Sovyet yönetiminin desteği ile kaynakların esas kısmını özel olarak Ermeni köylerinin gelişimine yöneltiyorlardı. Dağlık Karabağ'ın genelinde elektrik, radyo ve iletişim hatları kurulmasına rağmen birçok Türk köyünde bunlar bulunmamakta, özellikle su sorunu bu köylerde önemli boyutlara varmaktaydı.

Verilen bilgilerle sistemde hiç sorun olmadığı iddia edilmemektedir, yalnızca yaşanan aksaklıkların etnik ayrımcılıktan kaynaklanmadığı vurgulanmaktadır. Sovyet dönemi boyunca Azerbaycan SSC'nin milli gelir artışı 15 SSCB cumhuriyeti içerisinde 15. sıradadır. Endüstriyel işçi verimliliği sıralamasında Azerbaycan ve Ermenistan, SSCB ortalamasının altında olarak 12. sıradaydılar.⁷²⁸ DKMV'nin ekonomik durumu aşağı yukarı ASSC'nin geri kalanıyla benzerdi. Zaten hem Azerbaycan hem Ermenistan, düşük verimlilik, çevrenin ihmali ve bunun gibi iyi yönetilemeyen Sovyet sisteminden kaynaklanan birçok ortak soruna sahiptiler. Bu

DUNCAN, G. P. HOLMAN (Der), **Ethnic Nationalism and Regional Conflict**, Westview Press, Boulder, 1994, s. 115- 116.

⁷²⁶ Aldstadt, a.g.m., s. 116- 117.

⁷²⁷ ARDA, f. 403, s. 1, iş. 3, v. 15

⁷²⁸ Ronald G. SUNY, “Transcaucasia: Cultural Cohesion and Ethnic Revival in a Multiethnic Society”, içinde Lubomyr HAJDA, Mark BEISSINGER (Der), **The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society**, Westview Press, Oxford, 1990, s. 229.

nedenle Azerbaycan'ın içinde bulunduğu kötü ekonomik şartlar Ermenistan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Dağlık Karabağ'da da yaşanıyordu.

1980'li yılların istatistikî verilerine göre DKMV'de 52 çağdaş müessese bulunmaktaydı ve bunlar yüzlerce çeşit mal üretmekteydi. Bunların önemli kısmı Azerbaycan'ın diğer bölgelerine ve dış ülkelere satılmaktaydı.⁷²⁹

Çeşitli Ermeni yazarlarının iddialarına göre Azerbaycan yönetimi DKMV'de üretim araçlarının arttırılması ve yenilenmesi konusunda bilinçli olarak engel olmaktaydı. Ancak görülmektedir ki geleneksel ipek üreticiliğinin yanı sıra birçok farklı alanda sanayi tesisleri kurulmuş, hem tarım hem de tarım dışı sanayi tesislerinden alınan ürün yıldan yıla gelişim göstermiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 3. Yıllara göre üretim artış miktarı⁷³⁰

Sıra no	Sanayi mahsülünün adı	1975	1980	1981	1982
1	Elektrik Lambası üretimi (bin adet)	585	775	766	767
2	İpek Parça Ürünleri (bin metre)	11656	15710	16635	16348
3	Ayakkabı (bin çift)	1869	4181	4377	4116
4	Konyak (bin dekalitre)	6.6	53.8	59	67
5	Üzüm şarabı (bin dekalitre)	786	1946	2006	7358
6	Tereyağı (ton)	723	885	918	938
7	Mobilya (bin ruble)	2500	3456	3854	4739

⁷²⁹ Nagorno Karabakhskaya Avtonomnaya Oblast Azerbaydjanskoy SSR za 60 Let, Bakü, 1983, s. 83.

⁷³⁰ Reftar Celiloğlu İMANOV, **Azerbaycan'ın Arazi Bütünlüğüne Qesd- Qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayeti**, Adıloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005'dan alınan verilerle oluşturulmuştur.

Dağlık Karabağ'ın fiilen işgal altına girmesinden önceki son on altı yılın verilerine göre sanayinin gelişimi genel olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer bölgelerini geçmiştir. Burada kişi başına 1.4 bin rubleden çok sanayi üretimi olmaktadır ki, bu cumhuriyetin Bakü hariç diğer iktisadi bölgelerinin (rayon) göstergelerinden yüksekti.⁷³¹

Bu ve benzeri veriler ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda Dağlık Karabağ Ermenileri'nin ayrımcılığa tabi tutulmadıklarını ortaya koymaktadır. Azerbaycan Ermeni işgalinin bitmesi sonrasında Dağlık Karabağ'a en geniş şekliyle özerklik tanıyacağını garantisini vermektedir. Azerbaycan'a göre Dağlık Karabağ Ermenileri, KKT'e hakkı olan bir halk değil, ancak Azerbaycan içerisindeki etnik gruplardan biridir. Soruna KKT açısından yaklaşılsa bile ancak bu bir iç kendi kaderini tayin anlayışı çerçevesinde olacaktır.

3.1.4.1. Dağlık Karabağ'ın İç Kendi Kaderini Tayini İçin Tartışılan Modeller

Dağlık Karabağ sorununun çözümünde tıkanma noktası buranın statüsünün belirlenmesi olmuştur. Ermeni tarafı bağımsızlık istemekteyken, Azerbaycan toprak bütünlüğü içerisinde genişletilmiş otonomi vermek istemektedir. Bu çelişen isteklerin yanı sıra statünün ne zaman belirleneceği de tartışma konusudur. Hala "aşamalı" veya "paket" çözüm tartışmaları devam etmektedir. Azerbaycan önce işgal edilmiş topraklar boşaltılsın ve kaçmak zorunda kalanlar yerlerine dönsünler, sonra statünün müzakeresi başlayabilir demektedir yani "aşamalı çözüm"ü istemektedir. Ermenistan ise bu söylenenler statü ile birlikte görüşülüp halledilsin diyerek "paket çözüm"den yana tutum sergilemektedir. Ermeni tarafı ayrılma hakkını içeren bir KKT hakkı isterken, Azerbaycan ancak bir iç KKT hakkının mümkün olabileceğini savunmaktadır. Azerbaycan Aaland ve Tataristan modellerine yakın dururken, Dağlık Karabağ eğer otonomi konuşulacaksa daha çok İsviçre ve Liechtenstein veya Andora örnekleri üzerinde durulmasını istiyor.⁷³²

⁷³¹ Z. Samedzade, *Dağlıq Qarabağ*, Bakü, 1995, s. 23

⁷³² Tim POTIER, *Conflict in Nagorno Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal*, Kluwer Law International, Hague 2001, s. 86

Azerbaycanlı resmi yetkililer Dağlık Karabağ'ın statüsü ile ilgili yaptıkları açıklamalarında özellikle Dağlık Karabağ'a dünyada mevcut olan en yüksek özerklik verilebilir vurgusunu yapmaktadırlar. Ayrıca birçok yabancı uzman, siyasetçi ve devlet adamı da çeşitli önerilerde bulunmaktadırlar. Bunlar dünyada bulunan çeşitli örneklerden yola çıkılarak yapılmaktadır. Ermeni tarafı bu modellerin özellikle içerisinde referandum uygulaması olanlarına, Azerbaycan tarafı ise idari, iktisadi ve kültürel serbestliklerin olduğu ancak ayrılma içermeyen modellere sıcak bakmaktadır. Her iki tarafta pozisyonuna uygun olmayan örnekleri “bir çatışma ötekine benzemiyor” gerekçesi ile kabul etmek istememektedir.

UAD'nın Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanının uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmediğine yönelik kararı sonrasında Ermenistan, bunun Dağlık Karabağ için de geçerli olabileceğini ileri sürmeye başlamıştır.⁷³³ Ancak buna rağmen Rusya ile ilişkiler gerginleşmesin diye Kosova'nın bağımsızlığını tanımamıştır.⁷³⁴ Batı ülkeleri Kosova'nın bağımsızlığını tanıyınca, Rusya da Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Böylece Batı Kosova için unikal çözüm yolu olarak sunduğu bağımsızlığı, Rusya “evrensel”, herkes için geçerli olacak bir yola çevirmeye çalışmıştır. Kosova kararını alanlar da, bu bağımsızlığı destekleyenler de bu kararın özel olduğunu başka ayrılıkçı durumlar için emsal olamayacağını tekrarlamışlardır. Azerbaycan, UAD'ye bildirdiği görüşte devletlerin uluslararası legal sistemin en önemli birimi olduğuna ve devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasının öneminin büyüklüğüne vurgu yapmıştır.⁷³⁵

Kosova ile ilgili kararda Kosova'nın durumunun özel olduğu vurgulanmıştır. Kosova'nın Arnavut ahalisi Sırbistan'ın etnik temizliğine maruz kalmış ve bu amil

⁷³³ Armen HAREYAN, “Kosovo is a Precedent for Nagorno Karabakh”, 03. 05. 2008, <http://www.huliq.com/52748/kosovo-precedent-nagornokarabakh>, (çevrim içi, 11.10.2011)

⁷³⁴ “Armenia Cites South Sudan As Model To Resolve Territorial Conflicts”, 11 July 2011, http://www.rferl.org/content/armenia_cites_south_sudan_model_to_resolve_territorial_conflicts/24262465.html, (çevrim içi, 14.10.2011)

⁷³⁵ **Written Statement of the Republic of Azerbaijan**, s. 14, 17. 04. 2009, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15668.pdf>

Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasını sağlamıştır. Kosova'dan farklı olarak Dağlık Karabağ'da etnik temizliğe maruz kalanlar Azerbaycanlılar olmuştur.⁷³⁶

Dünyada Dağlık Karabağ sorununun çözümüne uygun mevcut modeller üzerine Aaland Adaları örneği çokca verilmiştir. Aaland ve Finlandiya arasındaki güç paylaşımı ve bu bölüşümde yapılacak bir değişiklik için her iki tarafın da rızasının gerekli olması prensibi, ayrıca oturma hakkı, toprak satın almada kısıtlamalar ve Aaland'ın uluslararası anlaşmaları etkileme gücü Åland özerkliğinin dışarıdan gözlemcilerin dikkatini çeken bazı yönleridir.⁷³⁷ AGİT'in Parlamenterler Asamblesi'nin Dağlık Karabağ Özel Temsilcisi Göran Lennmarker, 5 Temmuz 2005 tarihinde sunduğu raporda, Aaland modelinin Karabağ için uygun olduğunu belirtmiştir.⁷³⁸ Ermeniler bu modelin Güney Kafkasya'ya uygun olmadığını savunmaktadırlar. AGİT Parlamenterler Asamblesi'nin Ermenistan Delegesi Artashes Geghamyan, Finliler ve İsveçliler aynı moral değerlere ve dine sahip olduklarını, ancak Azerbaycanlılar ile Ermeniler için aynı şeyin geçerli olmadığını söylemiştir.⁷³⁹ Yine bazı Karabağ Ermenileri Dağlık Karabağ Azerbaycan'da değil Finlandiya'da olsaydı modelin uygun olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁴⁰ Azerbaycan'ın demokratik bir ülke olmadığı için Finlandiya'nın sağladığı hakları sağlayamayacağı da Ermenilerce ileri sürülen savlardandır.⁷⁴¹ Ermenilerin itirazlarına rağmen bu model zaman zaman farklı ağızlardan gündeme gelmeye devam etmektedir.⁷⁴² Azerbaycan Finlandiya olmayabilir, ancak ne Dağlık Karabağ Aaland

⁷³⁶ Svante E. CORNELL, "The Situation in Nagorno Karabakh is in Many Ways Mirror Image of The Kosova Situation, Strongly Weakening The Case for Independence Made by The Seperatists", 27 July 2010, <http://en.apa.az/news.php?id=126858> (çevrim içi, 10.09. 2011)

⁷³⁷ **Åland: Özerk Bir Bölge**, <http://www.aland.ax/.composer/upload//lillaturkiska.pdf>

⁷³⁸ Göran LENNMARKER, **A Golden Opportunity: Some Ideas on Nagorno- Karabakh Conflict**, Report presented in Annual Session, Washington, July 2005, metin için bkz. <http://www.ca-c.org/dataeng/books/book-1/12.appendix-22.shtml>, (çevrim içi, 11.09.2011)

⁷³⁹ "Artashes Geghamyan Comments on Goran Lennmarker's Report on Karabakh Issue" <http://www.coe.am/digests.php?date=06-07-2005> (çevrim içi, 11.09.2011)

⁷⁴⁰ Taley ZİYADOV, "The Aland Islands Model For Nagorno Karabakh: Searching For Optimal Solutions To The Armenia-Azerbaijan Conflict", **Regnum News Agency**, 02.04. 2007, <http://www.regnum.ru/english/805841.html> (çevrimiçi, 10.09.2011)

⁷⁴¹ Model önerisine Ermenistan tarafının eleştirel bir bakışı için bkz. "Aland Islands Are Far Away From Karabakh", <http://www.panarmenian.net/eng/details/41799/>, (çevrim içi, 10. 09. 2011)

⁷⁴² Örneğin İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt 13 Haziran 2011'de bu yönde bir açıklama yapmıştır. Bkz. <http://www.news.az/articles/politics/38319>, (çevrim içi, 11.09.2011)

Adası'dır ne Ermenistan İsveç, burada önemli olan bu ülkedeki politik ve ekonomik durumdan ziyade modelin içerdiği güç paylaşımı yapısının doğası ve bunun kabul edilebilir bir çözüme katkısıdır. Aaland model, bazı uyarılma ve değişikliklerle, Azeri – Ermeni çatışması için uzun dönemli bir barış getirebilir. Bu model iki tarafın barış içerisinde birlikte var olmasını ve düşmanlıkların yeniden artması riskini sonlandırmayı sağlayabilir.⁷⁴³

Aaland sorununun gelişimine Birinci Bölüm'de değinilmiştir. Burada Aaland'ın mevcut statüsü ve Dağlık Karabağ'a uygulanabilirliği karşılaştırılacaktır. İsveç'le Finlandiya arasında imzalanmış mukaveleye esasen, Aaland halkı dilini, kültürünü, adetlerini koruma hakkını elde etmiş ve asimile olma tehlikesi ortadan kalkmıştır. İsveç adalarındaki İsveçlilerin güvenliği ve soydaşları ile engelsiz ilişki kurabilme hakları sağlanmıştır. 1922 tarihli Özerklik Yasası'na dayanarak yerel parlamento (Lagtinget) adaların iç işleri ve bütçe hakkında kanun kabul etmenin yanı sıra, hükümeti de tayin etmektedir. Finlandiya anayasasına uygun olarak, Finlandiya Parlamentosu yalnız Aaland adalarının yerel parlamentosunun izni ile özerklik kanunlarında değişiklik yapabilir. Özerklik Yasası 1951 ve 1993'te gözden geçirilmiştir.⁷⁴⁴ Lagtinget'in hukuki yetkileri eğitim, kültür ve antik anıtların korunması, sağlık ve medikal bakım, çevre, sanayinin desteklenmesi, iç ulaşım, yerel hükümet, polis gücü, posta iletişimleri, radyo ve televizyon alanlarındadır.⁷⁴⁵ Bu alanlarda Aaland bağımsız bir devlet gibi hareket eder. Aaland Meclisi'nin yasama gücünün olmadığı alanlarda, Finlandiya Devlet kanunları ülkenin diğer kesimleri ile aynı şekilde uygulanır. Bu kanunlar şunları içerir:⁷⁴⁶

- Dış işleri
- Medeni kanunun ve ceza kanununun birçok alanı
- Mahkeme sistemi
- Gümrükler

⁷⁴³ Ziyadov, a.g.m.

⁷⁴⁴ **Åland: Özerk Bir Bölge**, <http://www.aland.ax/composer/upload//lillaturkiska.pdf>

⁷⁴⁵ Aynı yer

⁷⁴⁶ Aynı yer

– Devlet vergileri

Aaland'ın Finlandiya Meclisi'nde bir temsilcisi bulunmaktadır. Finlandiya Devlet Başkanı'nın, Lagtinget'in koyduğu kanunları, yerel parlamentonun kendi yetkisini aştığı durumlarda veya kabul edilmiş yasa Finlandiya'nın iç ya da dış güvenliğine tehdit oluşturduğunda veto hakkı bulunmaktadır.⁷⁴⁷

Kanun yapmanın yanı sıra meclisin asıl görevi Aaland bütçesini dağıtmaktır. Gelir Aaland'ın kendi gelirleri ve Finlandiya hükümetinden elde edilen ve Aaland tarafından Finlandiya devletine ödenen vergilerin bir kısmının bir tür geri ödenmesinden oluşan götürü gelirden oluşur. Devlet Åland'da da vergi, harç ve gümrük vergisi toplar. Karşılığında Finlandiya hükümeti Åland Meclisi'ne belli bir meblağ ayırır. Bu toplam, hükümet kredileri hariç tüm hükümet gelirlerinin % 0.45' ini oluşturur.⁷⁴⁸

Aaland'da resmi dil İsveççedir. Kamusal olarak finanse edilen okullarda eğitim dili İsveççedir.⁷⁴⁹

Aaland, İskandinav ülkeleri ile işbirliği yapma yetkisine sahiptir.⁷⁵⁰ 1970 yılından bu yana Aaland Meclisi Nordik Konsey'e iki temsilci atamaktadır.⁷⁵¹

Aaland modelini Dağlık Karabağ'a uygulanırsa, yerel parlamento iç işleri ve bütçe ile ilgili kararlar kabul edebilir ve hükümeti oluşturabilir. Dağlık Karabağ Hükümeti'nin ve parlamentosunun yetki alanları Aaland'daki gibi:

- eğitim, kültür ve antik anıtların korunması
- sağlık ve medikal bakım, çevre
- sanayinin desteklenmesi
- iç ulaştırma
- yerel hükümet

⁷⁴⁷ Elxan ŞAHINOĞLU, **Dağlık Qarabağ: Statussuz Status**, Qanun Neşrlər Evi, Bakü 2010, s. 15

⁷⁴⁸ **Åland: Özerk Bir Bölge**, <http://www.aland.ax/.composer/upload//lillaturkiska.pdf>

⁷⁴⁹ Aynı yer

⁷⁵⁰ Şahinoğlu, a.g.e., s. 16

⁷⁵¹ **Åland: Özerk Bir Bölge**, <http://www.aland.ax/.composer/upload//lillaturkiska.pdf>

- polis gücü
- posta iletişimleri, radyo ve televizyon

alanlarını kapsayabilir. Yine bu modele uygun olarak Dağlık Karabağ bazı yetkileri Azerbaycan yönetimine havale edebilir:

- Dış işleri
- Medeni kanunun ve ceza kanununun birçok alanı
- Mahkeme sistemi
- Gümrükler
- Devlet vergileri

Ekonomik düzenlemeler ve yerel parlamentonun düzenlemelerini veto yetkisi de bu modele benzer şekilde düzenlenebilir. Aaland askerden arındırılmış bir bölgedir. Dağlık Karabağ sakinleri de Azerbaycan ordusunda askerlik hizmetinden muaf tutulabilir. Bölgede askeri birlik ve istihkâmlar kurulması yasaklanabilir.

Bu modele göre bölge Azerbaycan toprağı olarak tanınacak ancak özerk bir yönetime sahip olacaktır. Ermenistan ile vasitasız ilişkiler kurabilmesi ve işbirliği yapabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

Bu modelin Dağlık Karabağ'a uygulanabilmesi için bazı ek düzenlemeler gerekecektir. Dağlık Karabağ'da Ermenilerle birlikte Azeriler de yaşayacağı için parlamento ve hükümetin kurulmasında her iki toplumun işleyiş mekanizmasına katılım oranları, yerel polis içerisindeki dağılımları gibi konularda düzenlemeler gerekecektir. Ayrıca Ermenicenin yanı sıra Azerbaycan Türkçesinin de resmi dil olması gibi gereksinimler olacaktır.

Dağlık Karabağ sorununa çözüm olarak zaman zaman Tataristan modeli de gündeme gelmektedir. 1996 yılında Bakü'yü ziyaret eden Tataristan Başkanı Mintimer Şaymiyeva, Rusya ile ilk anlaşmayı imzalayarak Rusya'nın devlet bütünlüğünü bozmadan bir çok isteklerine ulaşabildiklerini, kan dökülmeden elde

ettikleri Tataristan modelinin diğer bölge ve cumhuriyetlerin devlet oluşturma süreçlerinde yararlı olabileceğini belirtmiştir.⁷⁵²

Rusya Federasyonu'nun merkezinde yer alan ve yaklaşık 4 milyon nüfusu olan Tataristan'da 70'ten çok etnik grup yaşamaktadır. Nüfusun çoğunluğunu Ruslar ve Tatarlar oluşturmaktadır. SSCB'nin dağılması sırasında harekete geçen Tataristan mevcut statüsünü arttırdı. Rusya Federasyonu içerisinde Muhtar cumhuriyet olan Tataristan, 30 Ağustos 1990 tarihinde devlet egemenliği hakkında bildiriyi kabul etti⁷⁵³ ve Tataristan Cumhuriyeti adını kullanmaya başladı. Aynı yıllarda Çeçenistan da egemenlik için mücadeleye başlamıştı. Ancak Tataristan Çeçenistan'dan farklı olarak Moskova ile çatışmaya girmeden bir sonuca varmak yolunu izledi. Rusya'da ki siyasi ve sosyal karışıklıklar Tataristan'ın sonuç almasını kolaylaştırdı. Vladimir Putin, iktidara geldikten sonra Tataristan'ın özerklik haklarını nispeten kısıtlamıştır. Örneğin Tataristan Devlet Başkanı artık genel halk oylaması ile seçilmemektedir. Yerel parlamentonun resmi tasdiki ile Rusya Devlet Başkanı atamaktadır. Ancak yerel idarenin yönetim yetkilerine büyük ölçüde dokunulmamıştır.

Tataristan'ın Egemenlik Antlaşması'nda Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsünün Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun birlikte rızası olmadan değiştirilemez yazmaktadır. Cumhuriyetin sınırları da onun rızası olmadan değiştirilemez.

Tataristan Cumhuriyeti kendi yetkileri çerçevesinde bağımsız dış ekonomik ilişkilerini yürütebilmektedir. Yabancı ülkelerde ticari temsilcilik açma hakkı vardır. Cumhuriyetin anayasasının değişikliği veya yenilenmesi Tataristan Cumhuriyeti Devlet Şurasınca veya referandum yolu ile gerçekleştirilebilir. Egemenlik Antlaşmasınının 4. Maddesine göre Federal kanun ve normlarla yerel kanunların çatışması durumunda yerel kanunlar geçerli olacaktır.

⁷⁵² "Tataristan Prezidenti Mintimer Şaymiyev Bakıda İki Terefli Elaqleri Müzakire Etdi", **Azerbaycan Qezeti**, 22 Kasım 1996.

⁷⁵³ Matthew DERRICK, "Revisiting 'Sovereign' Tatarstan", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 6, 2008, s. 78.

Devlet dili Tatarca ve Rusçadır. Devletin milli marşı, bayrağı ve devlet arması vardır.

1994 yılından bu yana Azerbaycan yönetiminin Tataristan modeline ilgisi vardır.⁷⁵⁴ 2008 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov St. Petersburg'da Ermeni meslektaşı ile görüşmesi sonrasında, Ermenistan'a dünyadaki istedikleri hangi özerklik modeli varsa görüşmeye açık olduğunu, isterlerse Tataristan veya bir başka modeli görüşebilecekleri mesajını verdiğini söylemiştir.⁷⁵⁵ Aslında bu açıklamada mesaj Rusya'ya verilmek istenmiştir. Rusya'ya kendisi için uygun gördüğü bir modeli başka yerler için de uygulanmasına destek istenmiştir. Ancak Rus yetkililer Tataristan'da silahlı çatışma ve çatışma kurbanlarının olmadığını, Dağlık Karabağ'da ise meydana gelen bu tür durumlar yüzünden bu modelin uygun olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁷⁵⁶

Bu model Dağlık Karabağ'a uygulandığında Dağlık Karabağ bağımsız ekonomi politikaları uygulayabilecek, başka devletlerle iktisadi ilişkiler kurabilecek, dış ülkelerde ticari temsilcilikler açabilecek, yerel kendini yönetme organlarının oluşturulmasında ve yasama alanlarında büyük ölçüde idari yetkilere sahip olacaktır.

Tataristan iktisadi olarak gelişmiş ve zengin kaynaklara sahip bir birimdir. Mevcut modelde geniş iktisadi yetkilere sahiptir. Dağlık Karabağ ekonomik anlamda bunların hiçbirine sahip değildir. Barışın sağlanması durumunda muhtemelen turizm geliri dışında artan büyük bir kaynağı olmayacaktır. Bu durumda böyle bir modelin uygulanabilmesi için Azerbaycan bütçesinden Dağlık Karabağ'a büyük miktarda kaynak ayrılmasına yönelik düzenlemeler gerekebilecektir.⁷⁵⁷

Ermeniler, Kosova'nın bağımsızlığının kendileri için emsal olabileceğini vurgulasalar da, bu konuda özellikle Batı'dan umdukları desteği alamadılar. Ermeni siyasetçileri ve uzmanları daha önce belirttiğimiz gibi referandum içeren örnekleri

⁷⁵⁴ Şahinoğlu, a.g.e., s. 21

⁷⁵⁵ "Azərbaycan XİN Başçısı: 'Ermenistanın Yeni Rəhbərliyinin Mövqeyində Bəzi Yeni Məqamlar Var'", 10.06. 2008, <http://www.az.apa.az/news.php?id=99130> (çevrim içi, 12.09.2011)

⁷⁵⁶ Şahinoğlu, aynı yer

⁷⁵⁷ Şahinoğlu, a.g.e., s. 22

kendi durumları için gündeme getirmektedirler. Bunlardan birisi de Porto Riko örneğidir.⁷⁵⁸

Porto Riko, Karaib Denizi'nde bulunan ve ABD'ne bağlı yaklaşık 4 milyon nüfusa sahip bir ülkedir. ABD'nin resmi bir eyaleti olmasa da bağımsız bir devlet de değildir. Porto Riko ABD ile serbest iştirakli devlet statüsündedir. Ada halkı ABD ordusunda görev alabilmektedir. ABD Başkanlık ve kongre seçimlerine iştirak etmemektedir ancak Kongreye ve Federal kanunlara bağlıdır. Ada halkı ABD vatandaşlığına sahiptir ancak bir çok vergiden muafır. Adanın kendi anayasası, yasama ve yürütme organları ile kendi adli sistemi vardır. Dışişleri ve savunma konularında ABD'ye bağlıdır.

Ada'da 1993 ve 1998 yıllarında iki kere referandum yapılmıştır. Her iki referandumda da ada sakinleri ABD içerisinde kalma seçeneğine üstünlük vermiştir. Ancak statü meselesi zaman zaman gündeme gelmektedir. Bill Clinton'un başkanlığı döneminde 2000 yılında Porto Riko'nun gelecek statüsünün belirlenmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. George W. Bush döneminde komisyonun göze çarpan bir faaliyeti olmamıştır; ancak Barack Obama'nın iktidara gelmesi ile komisyon yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Hazırlanan projede adada iki referandum hazırlanması gündeme gelmiştir. İlk referandumda ada sakinlerine mevcut statünün değişip-değişmemesi yönündeki istekleri sorulacak, ikinci referandumda ise halka "Porto Riko ABD'nin eyaleti haline gelmelidir", "ABD taraftarı olarak egemenlik kazanmalıdır", "şimdiki statü korunmalıdır" veya "bağımsız devlet olmalıdır" soruları yöneltilecektir.⁷⁵⁹ 30 Nisan 2004 tarihinde ABD Kongresi, Puerto Rico Demokrasi Yasası'nı kabul etmiştir. HR 2499 no'lu mevzuatla ABD Kongresi referandum yapılmasını kabul etmiştir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ Armen HAREYAN, "Azerbaijan Can Use US Puerto Rico Model For Karabakh Peace", 02.05.2010, <http://www.huliq.com/1/93100/azerbaijans-agreement-2-referendums-karabakh-may-solve>, (çevrim içi, 12.10.2011)

⁷⁵⁹ Şahinoğlu, a.g.e., s. 66

⁷⁶⁰ "Puerto Rico Statehood Bill HR 2499 Gets Congressional Approval", 30.04. 2010 <http://www.huliq.com/1/93060/puerto-rico-statehood-bill-hr-2499-gets-congressional-approval>, (çevrim içi, 12.10.2011)

İspanya, 1898 Paris Antlaşması ile Porto Riko, Küba, Filipinler ve Guam Adalarını bıraktı. ABD, 20. yüzyılın başlarında adaya yönetici tayin etmeye başladı. 1917 yılında ada sakinlerine ABD vatandaşlığı verildi. 1930'lu yıllardaki ağır ekonomik buhran burada da etkili olmuş ve bağımsızlık hareketleri başlamıştır. ABD, bağımsızlık taraftarı Porto Riko Milliyetçi Partisi'nin başkanı Pedro Kampos'u iki kere hapsetmiştir. Adada ilk defa demokratik seçim sonucu iktidara gelen yönetici Luis Munyos Marin önce bağımsızlıktan yana olsa da ekonomik güçlükleri görünce ABD ile serbest müşterek toprak statüsüne yönelmiştir. Bu dönemin gelecekteki bağımsızlık için bir ara dönem olduğunu düşünmüştür. Ayrılıkçı hareketler zaman zaman devam etmiş, 1950 yılında ayrılıkçılar Luis Munyos Marin'e karşı başarısız bir darbe girişiminde bulunmuşlardır. ABD Başkanı Truman 1952 yılında adada anayasanın kabulü için referandum yapılmasına izin vermiş ve aynı yıl ada şimdiki statüsünü kazanmıştır. ABD'ye bağlı olmak ada halkının ekonomik çıkarları için uygun görülmektedir. Savunma konusunu ABD'nin sağlaması da ada için insan kaynağı ve maliyet açısından kazanç getirmektedir.

Ermeniler Porto Riko gibi örnekleri sunarak aynı seçim olanağının kendilerine de sunulması gerektiğini ileri sürmektedirler. Azerbaycan tarafı bu Ada sakinlerine birkaç kez referandum hakkı verildiğini ancak, bu durum gerçekleşene kadar Ada'nın ABD ile uzun bir yol kat ettiğini, merkezin siyasi ve ekonomik imkânlarından yararlandığını belirtmektedir. Porto Riko'nun bir çeşit aşamalı çözüm planının süzgecinden geçtiğini, yani adanın uzun süre ara statüde kaldığını, sonra referanduma gidildiğini vurgulamaktadırlar.⁷⁶¹ Ermeni ayrılıkçıları ise geçiş dönemini yaşamadan, bu dönemin mümkün sonuçlarını getirilerini hesaplamadan hemen bir referandum tarihinin belirlenmesini talep etmektedirler. Minsk Grubu'nun hazırladığı plana göre de önce bir ara statü gündeme gelmektedir. Daha sonra ise belirlenecek bir tarihte referandum öngörülmektedir.

Ermenilerin örnek olarak gösterdikleri bir olay da Güney Sudan'dır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan, Güney Sudan'ın bağımsızlık ilanının diğer etnik ve arazi çatışmalarının çözümüne örnek olabileceğini ileri

⁷⁶¹ Şahinoğlu, a.g.e., ss. 70-71

sürmüştür. Güney Sudan'ın bağımsızlığını selamlayan Nalbantyan, referandumun sonucunun KKT hakkı için bir zafer olduğunu belirtmiştir.⁷⁶² Bu çözümde Ermenistan için ana nokta uluslararası kabul görmüş bir referandumun olması ve ayrılıkçı isteğin kabul görmesidir.⁷⁶³ Buna göre Dağlık Karabağ'ın gelecek statüsünün belirlenmesinde örnek olarak kullanılabilir. Azerbaycanlı yetkililer ise muhtemel bir referandumun ancak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi için olabileceğini belirtmektedirler.

Kıbrıs'ın mevcut durumu ile Dağlık Karabağ'ın durumunun karşılaştırılması zaman zaman yapılmıştır. Kıbrıs modelinin Dağlık Karabağ'a uygulanması demek, Dağlık Karabağ'ı de jure olarak kabul etmemek ancak varlığını de facto olarak kabul etmeyi içerir. Bu Dağlık Karabağ'ın, Azerbaycan'ın veya Ermenistan'ın bir parçası olmaması, resmi olarak bağımsız devlet olarak tanınmaması, uluslar arası topluluğun bir parçası olmaması, ama var olması ve bağımsız bir devletin fonksiyonlarını yerine getirmesi demektir.⁷⁶⁴

Ermeni tarafının görüşüne göre Kıbrıs bir uzlaşma modelidir. Bu model taraflara ulusal onurlarını koruyarak, mevcut durumu koruma imkânı verecektir. Bu durum tansiyonu düşürecek, gelecekte sorunun çözümü için daha geniş bir yaklaşıma teşvik edecektir. Diğer yandan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yardımcı olacaktır.⁷⁶⁵ Ancak bu söylemlere rağmen Ermenistan yönetimi Kıbrıs ile ilgili söylemlerinde Dağlık Karabağ ve Kıbrıs sorunlarında uluslararası hukukun farklı noktalarına dayanmalarına rağmen Kıbrıs'ın bölünmesine karşı olduklarını vurgulamaktadır.⁷⁶⁶

⁷⁶² "Armenia Cites South Sudan As Model To Resolve Territorial Conflicts", 11 July 2011, http://www.rferl.org/content/armenia_cites_south_sudan_model_to_resolve_territorial_conflicts/24262465.html, (çevrim içi, 14.10.2011)

⁷⁶³ Aynı yer

⁷⁶⁴ Ali ABBASOV, Haroutiun KHACHATRIAN, "The Karabakh Conflict Variants Of Settlement: Concepts And Reality, Noyan Tapan, Yerevan 2005, s. 43.

⁷⁶⁵ Aynı yer

⁷⁶⁶ "Serj Sarkisyan: Ermenistan Herzaman Kardeş Kıbrıslıları Destekledi ve Kıbrıs'ın Bölünmesini Kabul Etmeyecek", 17. 01. 2011, <http://news.am/tur/news/44854.html>, (çevrim içi, 11.10.2011)

Azerbaycan yönetiminin Kıbrıs'ın durumuna benzer farklı bir önerisi olmuştur. Dönemin Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Zulfuqarov, Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin iki etnik temele dayalı yönetim merkezine sahip dual bir Azeri-Ermeni birimi olmasını önermiştir. Öneriye göre Azerilerin merkezi Şuşa olacak, Ermenilerin merkezi ise Stepanakert olacaktır. Bu öneri arabuluculardan çok az destek görmüş, Ermeni tarafı ise ciddiye almamıştır.⁷⁶⁷

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik olarak Azerbaycan yönetiminin üst düzey temsilcilerinin verdikleri örneklerden biri de Güney Tirol'dür.⁷⁶⁸ Güney Tirol'de hem alman hem de İtalyan dillilerin hakları koruma altındadır. Güney Tirol'ün geniş yasama ve yürütme imkânları bulunmaktadır, tarım, turizm, sanayi, sosyal ve eğitim sahalarında yasalar yapıp uygulayabilmektedir. Toplanan verginin çok büyük bir oranı bölgeye kalmakta, aynı zamanda İtalya devlet bütçesinden bölgeye pay ayrılmaktadır.⁷⁶⁹ Statüyü belirleyen anlaşmaya göre güney Tirol'de kabul edilen her hangi bir yasa, İtalyan kanunları ile çatışırsa konu Anayasa Mahkemesinde halledilmektedir. Güney Tirol'de iki halk arasında çekişme olmaması için görevler büyük çoğunlukla rotasyon prensibi ile dağıtılmaktadır. Bir göreve Alman dilli bir yönetici getirilmişse bir sonraki dönem İtalyan dilli başka biri getirilmektedir. Mevcut statü ayrılıkçı istekleri tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ayrılık taraftarları iki halkın “birlikte” değil “yan yana” yaşadıklarını ileri sürmektedirler.⁷⁷⁰

Güney Tirol ile Dağlık Karabağ arasında benzerlikler bulunmaktadır.⁷⁷¹ Her iki bölgede genel olarak iki etnik gruptan oluşmaktadır. İkinci benzerlik ise, Güney

⁷⁶⁷ Potier, a.g.e., s. 86

⁷⁶⁸ Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in bu yöndeki bir açıklaması için bkz. “Aliyev: ‘Kazan Zirvesinden Umutluyum’”, 23. 06. 2011,

<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20110623072453401.html>, (çevrim içi, 14.10.2011);

Azerbaycan Milli Meclisi İnsan Hakları Komitesi Başkanı Rebiyyet Aslanov'un açıklaması için bkz.,

“Rebiyyet Aslanova: Azerbaycan Karabağ'ın Gelişmesi İçin Gereken Yarımları Belirledi”, 05.11.2011,

<http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20111105011849903.html>, (çevrim içi, 14.10.2011)

⁷⁶⁹ “The Tyrol Model”, 26.06.2011, <http://www.contact.az/docs/2011/Social/06266760en.htm>, (çevrim içi, 14.10.2011)

⁷⁷⁰ Şahinoğlu, a.g.e., s. 41

⁷⁷¹ Şahinoğlu, a.g.e., s. 42

Tirol'deki ayrılıkçılara ilk dönemlerinde Avusturya'dan destek gelmekteydi, Dağlık Karabağ'da ise ayrılıkçılar Ermenistan'ın desteğine dayanmaktadır. Üçüncü olarak Avusturya uluslar arası toplumdan Güney Tirol'ün çatışmalarda yenilen İtalya'dan ayrılmasını talep etmesi gibi, Ermenistan da savaştan galip çıktığını, bu yüzden dünyanın Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanınmasını talep etmektedir.

İki sorunun farklı noktaları da bulunmaktadır. Güney Tirol'de İtalya, Avusturya ve bölgede yaşayan iki halkın birlikte çabası ile çözüme ulaşmıştır. Dağlık Karabağ'da ise Azeriler bölgeden kovulduktan sonra Ermenilerin kendi çıkarlarına uygun bir çözüm aramaları söz konusudur.

Alman dilliler bölgeyi Güney Tirol olarak adlandırırken, İtalyan dilliler Bolsano demektirler. Benzer şekilde Dağlık Karabağ'da da başkentin adının Ermenilerce Stepanakert olarak adlandırılmaya devam etmesi, Azerbaycanlıların ise eski adı Hankenti olarak adlandırması mümkün olabilir. Bölgeye benzer idari ve ekonomik özerklik tanınabilir, bölgeden toplanan verginin büyük kısmı bölgesel yönetime bırakılırken, ayrıca Azerbaycan bütçesinden pay ayrılabilir.

3.2. Uluslararası Topluluğun Konuya Yaklaşımı

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik girişimlerde göze çarpan unsurlardan biri, sorunun çok aktörlü yapısıdır. Sorunu derinlemesine incelemek ve çözüme yönelik girişimleri değerlendirebilmek için bu çok taraflı yapının irdelenmesi gerekmektedir.⁷⁷² Azerbaycan ve Ermenistan'ın tutum ve politikalarına daha önce değinilmiştir. Aralarında ihtilaf olan iki ülke, Azerbaycan ve Ermenistan'ın sorunun çözümüne yönelik politikaları, gerek küresel gerek bölgesel güçlerin politikaları ve çabaları ile şekillenmektedir.

Güçlü küresel veya bölgesel güçler, çatışmalarda tarafları bir anlaşma zeminine yöneltmede önemli roller oynamaktadırlar. Bu güçler “havuç” veya “sopa göstererek tarafların tartışmalarda önceliklerini ve çıkarlarını gözden geçirmeleri için

⁷⁷² Demirtepe, Dağlık Karabağ Sorunu..., s. 1

özendirici olabilirler.⁷⁷³ Ancak bu tür çatışmalarda üçüncü tarafların çabalarının optimal başarıyı sağlaması her zaman mümkün olmamaktadır. Güçlü devletlerin bir çözüm istedikleri ve bunun için manivela kuvvetlerini kullandıkları durumlarda bile bir uzlaşmaya ulaşılması her zaman mümkün olamayabilmektedir.⁷⁷⁴ Hele varılan uzlaşının uygulanması daha da zor olabilmektedir. Farklı devletlerin farklı çıkarları soruna yaklaşımlarını da etkilemektedir. Bugüne kadarki süreçte arabuluculuk görevinde bulunan devletlerin, öncelikli olarak kendi ulusal çıkarlarına odaklandıkları görülmektedir. Bu durum arabuluculuk sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu noktada şartların aynı şekilde devam etmesi durumunda ancak “çıkarların görece ortaklaştığı” bir zeminin ortaya çıkması ile çözüme yönelik bir yol açılabilir.⁷⁷⁵

Tarafların bir ateşkesle sıcak çatışmaya son vermelerinden sonra uluslararası toplumun konuya olan ilgisi ve verdiği önem nispeten düşmüştür. Kamuoyu barış sürecini desteklese bile genel olarak sorunun bu haliyle çok tehlikeli olmadığı ve çözüm için daha büyük bir kaynak tahsisine ihtiyaç duyulmadığı yargısına sahiptir. Bunun bir sebebi sorunun kısmen durgun olmasıdır. Diğer bir sebebi ise büyük güçlerin her iki tarafla ilgili çıkarlarının bulunmasıdır. Bir yanda Ermeni lobisi ve diğer yanda enerji güvenliği gibi etkenler, büyük güçlerin taraflara baskı uygulamadan kaçınmalarına neden olmaktadır. ABD ve Rusya sorunun çözümünde başat rol oynayabilecek aktörlerdir. Avrupa Birliği kendi arabulucu rolünü Minsk Grubu çerçevesinde öncelikli olarak Fransa’ya devretmiş görünmektedir. Fransa, sorumluluğu AB’ye transfer ederse ve 27 ülke’nin konsensüsü ile karar almak durumunda kalırsa müzakere kabiliyetinin azalacağını ileri sürmektedir.⁷⁷⁶ Türkiye, her iki ülkeye de etki edebilecek durumdadır. Ancak Türkiye’nin Azerbaycan’a olan yakınlığı Ermenistan’ın bu ülkenin arabuluculuğuna güvenini azaltmaktadır. İran’ın

⁷⁷³ Eileen F. BABBITT, “Mediating Rights- Based Conflicts: Making Self Determination Negotiable”, **International Negotiations**, no. 11, 2006, s. 190.

⁷⁷⁴ Babbitt; a.g.m., s. 191.

⁷⁷⁵ Demirtepe, Dağlık Karabağ Sorunu..., s. 2

⁷⁷⁶ Thomas De WAAL, **The Karabakh Trap: Dangers and Dilemmas of the Nagorny Karabakh Conflict**, Conciliation Resources, London (tarih yok), s. 4.

Azerbaycan ve ABD ile olan sorunlu ilişkileri, Dağlık Karabağ probleminde bu devletin rolünü ikinci dereceli hale getirmektedir.

Dağlık Karabağ'da AGİT'in bünyesinde Minsk grubu 1991'den beridir bu anlaşmazlık için arabuluculuk görevini yürütmektedir. Bir ateşkes imzalamayı başarmış olsalar da kendi kaderini tayin ile alakalı çok küçük bir ilerleme gösterilmiştir. AGİT, Ermeni ve Azeri taraflarınca reddedilen birkaç öneri ortaya koymuştur. Minsk grubunun eşbaşkanlığını yürüten Rusya, Fransa ve ABD bölgesel ve küresel güçler olmalarına rağmen Azerbaycan ve Ermenistan'ı bir anlaşmaya yönlendirmek konusunda başarılı rol oynamamışlardır. International Crisis Group (ICG)'un 2005 Ekim tarihli Dağlık Karabağ raporuna göre eşbaşkanlık yapan ülkeler sürekli olarak çatışmanın çözümü için kararlı olduklarını vurgulamakta ancak çözüm için taraflara gereken baskıyı uygulamada isteksiz davranmaktadırlar. Rapora göre müzakerelerde ne olursa olsun ABD, Rusya ve AB'nin Azerbaycan ve Ermenistan ile aralarındaki multi-milyon dolarlık işbirliği ve yardım programları etkilenmemektedir.⁷⁷⁷

Buna ek olarak arabuluculuk sürecinin ilk başlarında eşbaşkanlar farklı farklı doğrultularda hareket etmekteydiler. Rusya, bölgedeki etkinliğini arttırmaya çalışmaktaydı, Minsk grubunun amaçlarından farklı olarak taraflara ayrı bir barış planı kabul ettirmeye çalışıyordu.⁷⁷⁸ Bu durum zaten mutabakat ve güvenilirlik eksikliği çeken arabulucuların etkinliğini azaltmaktaydı.

Bölgede çıkarları olan devletlerin soruna ilişkin yaklaşımlarına bakmak sorunun çözümü için aydınlatıcı olacaktır. Sorunlara yaklaşımda hukuki ve ahlaki bir takım prensiplerle, siyasi, ekonomik, jeopolitik çıkarların nasıl dengelendiğini veya yer değiştiğini görmeye çalışacağız.

⁷⁷⁷ International Crisis Group, **Nagorno- Karabakh: A Plan for Peace**, Europe Report no. 167, 11.11.2005, Brussels, s. 8.

⁷⁷⁸ A.g.e., s. 3

3.2.1. ABD'nin Çatışmaya Yönelik Tutumu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD açısından ilk aşamada en önemli konu petrol ve doğal gaz kaynaklarının güvenli şekilde uluslar arası pazarlara taşınması olmuştur. ABD için diğer bir önemli konu ise bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin İran etkisine girmesinin önlenmesidir.⁷⁷⁹

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletlerden biri ABD olmuştur. George Bush'un 25 Aralık 1991'de televizyonda yapmış olduğu konuşmasında ABD'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdığı resmen açıklanmıştır.⁷⁸⁰ ABD, yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletleri tanımış ancak bunlardan sadece Ukrayna, Ermenistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kuracağını; Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ile bu cumhuriyetlerin ABD'nin benimsediği güvenlik ve demokrasi ilkelerine uyması durumunda diplomatik ilişkiler kurabileceğini belirtmiştir.⁷⁸¹ Ancak daha sonra Washington yönetimi, ayrımcılığı öngören bu politikanın bölgede bir güç boşluğu oluşturacağından ve bunun da Aralık 1991'den itibaren Azerbaycan ile ikili ilişkileri geliştirmeye başlayan ve Şubat 1992'den itibaren Karabağ'da arabuluculuk girişimlerine başlayan İran tarafından doldurulacağından endişe etmiştir.⁷⁸² Bunun üzerine Şubat 1992'de önce ABD Dışişleri Bakanı Baker ardından da Büyükelçi Nicholas Sangou'ya Bakü'ye resmi ziyarette bulunmuşlardır. Görüşmeler neticesinde 17 Mart 1992'de Bakü'de Amerikan Büyükelçiliği açılmıştır.⁷⁸³ 18 Mart 1992'de Azerbaycan ve ABD arasında diplomatik ilişkiler resmen kurulmuş ve Richard Miles Azerbaycan'a ABD'nin ilk büyükelçisi olarak atanmıştır.⁷⁸⁴

⁷⁷⁹ Ariel COHEN, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity", **Heritage Foundation Background**, no. 1132, 24 July 1997, s. 3.

⁷⁸⁰ Musa QASIMOV, **Azerbaycan Beynelxalq Münasebetler Sisteminde** (1991- 1995), Gençlik, Bakü, 1996, s. 61

⁷⁸¹ Alec RASİZADE, "Azerbaijan After a Decade of Independence. Less Oil, More Graft and Poverty", **Caspian Asian Survey**, vol. 21, no 4, December 2002, s. 349

⁷⁸² Cafersoy, a.g.e., s. 137.

⁷⁸³ Elman NESİROV, **Azerbaycan- ABŞ Münasibetleri**, Qanun Neşriyatı, Bakü, 1998, s. 22

⁷⁸⁴ Mahir ABDULLAYEV, **Beynelxalq Münasibetler Tarixi**, Mütercim, Bakü 2000, s. 102.

Özellikle Rusya yanlısı politikalar izleyen Ayaz Muttalibov'dan sonra iktidara gelen Ebülfez Elçibey, ABD- Rusya ve ABD- İran ilişkilerindeki gerginliği de göz önünde bulundurarak, özellikle Karabağ sorununda ABD'nin etkili olacağını düşünmüş ve ABD yönlü bir dış politikaya yönelmiştir.⁷⁸⁵ Ancak hem Amerikan kamuoyunun Azerbaycan hakkında bilgisizliği hem de Ermeni lobisinin etkisi ABD'nin Azerbaycan'ın beklediği yönde bir politika izlemesine engel olmuştur. 1991- 1994 yılları arası ABD'nin Azerbaycan ve Dağlık Karabağ konusundaki yaklaşımı belirsizlik⁷⁸⁶ ve kısmen ilgisizlik ve etkisizlik dönemi⁷⁸⁷ olarak değerlendirilebilir.

1994 yılında imzalanan “Yüzyılın Sözleşmesi” yaklaşık 8 milyar dolarlık bir petrol antlaşmasıdır. Bu sözleşme ve sözleşmenin içeriğini oluşturan doğal zenginlikler Güney Kafkasya'nın ABD'nin gözündeki stratejik önemini arttırmıştır. ABD Enerji Bakanı Bill Richardson'un da belirttiği gibi ABD, bu bölgedeki petrol sayesinde Ortadoğu petrollerine olan bağımlılığından kurtulmayı amaçlamaktaydı.⁷⁸⁸ ABD bölgeyi kendi “yaşamsal çıkar alanı” ilan ettikten sonra, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecine aktif olarak katıldı. Eski ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un sözleriyle “200 milyar varillik petrolün üzerinde oturan” Güney Kafkasya ve Orta Asya'da, ABD istikrarsızlık istemiyordu. Dolayısıyla, Batılı şirketlerin, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da yaşamsal öneme sahip petrol ve gaz rezervlerine ulaşmasını tehdit eden bölgesel çatışmalara, Batı'nın çıkarları doğrultusunda çözüm bulunmalıydı. Ayrıca ABD, RF'nin Güney Kafkasya'da etkinliğinin sürmesini sağlayan bu çatışmaların çözümüyle, bölgedeki Rus etkinliğini

⁷⁸⁵ Robert FREEDMAN, “Russia and Azerbaijan: Are Relations Beginning to Improve?”, **Caspian Crossroads Magazine**,

⁷⁸⁶ Samir GULİYEV; “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan- ABD İlişkileri”, Azerbaycanlı Genç Bilimadamları I. Sempozyumu Bildirileri, (09 Ocak 2005, İstanbul), **Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını**, İstanbul, 2005, s. 130.

⁷⁸⁷ İşyar, a.g.e., ss. 540- 542

⁷⁸⁸ Amy Myers JAFFE ve Robert A. MANNING, “Hazarda büyük Oyun Mitozu: Enerjinin Gerçek Jeopolitiği”, (çev. Musa Ceylan), Yılmaz TEZKAN (der), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, Ülke Kitapları, İstanbul 2000, s. 128

sona erdirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, yine Talbott'un sözleriyle "ABD'nin birincil görevi", çatışmaları önleme politikaları izlemektir.⁷⁸⁹

Ermenistan'ın iç ve dış politikasını etkileyen diaspora başlangıçta, ABD'nin bu ülkeye ve Azerbaycan'a yönelik politikalarında da önemli rol oynamıştır. Örneğin, Azerbaycan Ermenistan'a abluka uygulamaya başlayınca, ABD'deki Ermeni lobisinin etkisiyle kişi başına en yüksek ABD insani yardımından yararlanan ülke Ermenistan oldu. Ayrıca Ermeni lobisi, Ekim 1992'de "Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a her türlü saldırı ve ablukayı durdurduğunu gösterecek adımlar atana kadar" Azerbaycan'a ABD'nin yardım yapmasını engelleyen Özgürlüğü Destekleme Yasası'nın 907. Bölümü'nün Kongre'den geçmesini sağladı. Yasa, yoğun ve nüfuzlu Ermeni nüfusunun bulunduğu Massachusetts Eyaleti'nden Senatör John Kerry tarafından hazırlanıp kongreye sunulmuştu.⁷⁹⁰ Öte yandan, ABD yönetimi hükümetdışı örgütler aracılığıyla Azerbaycan'a yardıma devam etti. Zaman içerisinde, Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları ABD'nin tutumunun değişmesinde etkili oldu. Bu bağlamda, 907. Bölüm'ün kaldırılması, dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 27 Temmuz- 7 Ağustos 1997'deki ABD ziyaretinde gündeme geldi. Azerbaycan petrol şirketi ile ABD'nin Chevron, Exxon, Mobil, Amoco petrol şirketleri arasında önemli sözleşmelerin imzalandığı ziyarette; Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarını ve jeo-stratejik önemini vurgulayan dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, ABD Kongresi'nin 907. Bölüm'e ilişkin görüşünün değiştiğini belirtti. 907. Bölüm'ün kaldırılması, bu ziyaretin ardından da birçok defa gündeme geldi. Temmuz 1999'da ABD Kongresi'nden geçen İpek Yolu Strateji Yasası'nda, ABD Başkanı söz konusu kısıtlamanın ABD'nin ulusal çıkarına uygun olmadığına karar verip bunu da Kongre'ye

⁷⁸⁹ Sariibrahimoğlu, a.g.e, s. 126- 128; Gürses, a.g.m., s. 261, 262 ve Ariel Cohen, "The New Great Game: Pipeline Politics in Eurasia", *Caspian Crossroads Magazine*, vol. 2, no. 1, spring- summer 1996.

⁷⁹⁰ Sohrab R. SOBHANI, "Denying Aid to Azerbaijan, Putting US Energy Sector at Peril", *Houston Chronicle*, 27 December 2003, s. 7

belgelerse, bu kısıtlamanın uygulanmayacağı belirtiliyordu. Bush dönemine gelindiğinde 2002’de 907. Bölüm’ün uygulaması askıya alındı.⁷⁹¹

11 Eylül öncesi Kafkasya’da güvenliği enerji kaynaklarının çıkarılması ve nakline indirgelediği söylenebilecek olan ABD, bu tarihten sonra genelde Türkistan, özelde de Kafkasya’nın istikrarsızlaşmasının uluslararası güvenliğe ve kendi güvenliğine olumsuz etkileri olacağını görerek, askeri anlamda da bölgede söz sahibi olma yönünde bir politika izlemeye başlamıştır.⁷⁹²

Dağlık Karabağ sorununun çözümünüyle Ermenistan’ın RF’den uzaklaşmasını amaçlayan ABD, bu bağlamda Türkiye’nin Ermenistan’a uyguladığı ablukaya itiraz etmekte ve Türkiye Ermenistan sınırının açılmasını istemektedir. Ayrıca ABD, bölgede İran ve Rus etkisinin engellenmesi için diğer bölgesel çatışmalar gibi Dağlık Karabağ sorununda da arabulucu işleve sahip olmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Minsk Grubu’nun RF ve Fransa’yla birlikte 1997’de Eşbaşkanı olan ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için çaba göstermektedir. Talbott’un Haziran 1997’deki Bakü ziyaretinde, işgal edilen topraklardan Ermenilerin çekilmesi çağrısında bulunmasının ardından, Haydar Aliyev’in Washington ziyaretinde Clinton, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için ABD’nin etkin rol oynayacağını belirtti. 1999’dan itibaren doğrudan görüşmelere başlayan Haydar Aliyev ve Robert Koçaryan’ın, Mart 2001’de Paris’te Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’la biraraya gelmelerinin ardından, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Haydar Aliyev ve Robert Koçaryan’ı Florida Eyaleti’nin Key West beldesine davet etti. Aliyev ve Koçaryan, Nisan 2001’de Key West’te Minsk Grubu Eşbaşkanlarıyla biraraya geldi, fakat soruna kalıcı bir çözüm bulunamadı. Key West Görüşmesi sonrasında ABD, bu konu için çok üst düzey görevlileri kullanmaktan kaçınmaktadır. Ancak bu görüşmeler de göstermiştir ki, uygun zaman geldiğinde ABD nihai

⁷⁹¹ Aydın, **New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus**, s. 65; Haydar Aliyev, **Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü**, (çev. Abdullah Çiftçi ve Ergun Kocabıyık), İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 32, 33, 97 ve 98; ve Silk Road Strategy Act of 1999

⁷⁹² Kamer KASIM, “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi”, içinde M. Turgut DEMİRTEPE (der); **Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2008, s. 121.

antlaşmanın sağlanması için güçlü diplomatik vasıtaları kullanmaya hazırdır.⁷⁹³ ABD, halen sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesini istemekte ve Minsk Grubu sürecine destek vermeyi sürdürmektedir.⁷⁹⁴

ABD, sorunun çözümünde sürekli olarak barışçıl yolların kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

3.2.2. Rusya Federasyonu'nun Çatışmaya Yönelik Tutumu

Rusya, Karabağ'daki silahlı Ermeni güçleri, gizlice ve resmi politikaya aykırı olarak desteklemiştir. Bu destek Rus ağır silahlarının, daha çok İran üzerinden bölgeye gönderilmesi şeklinde olmuştur. Rusya'nın etnik temelli çatışmaları kullanmak yoluyla bölgede etkinliğini yeniden inşa etme stratejisi, bölgedeki istikrarsızlığın en temel nedenidir.⁷⁹⁵

Rusya, Azerbaycan üzerindeki baskısını devam ettirebilmek için, Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olmayı kabul etmemiştir. Böylece Azerbaycan'daki kötü durumun devamının hem ülkenin ekonomik gelişiminin engellenmesi hem de Moskova'ya yakın çevrelerin iktidara gelmesine yardımcı olması Rusya tarafından beklenmiştir.⁷⁹⁶ Bu durum istikrarsız kuzey sınırında güçlü bir Azerbaycan istemeyen İran'ın çıkarlarına da uygun gözükmektedir.⁷⁹⁷

1993'te yakın çevre politikasıyla Güney Kafkasya'yı yaşamsal çıkar alanı ilan eden RF, uluslararası sistemdeki diğer tüm aktörlerin bölgedeki olası etkisini önlemeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın BDT

⁷⁹³ De Waal, a.g.e., s. 4

⁷⁹⁴ Yapıcı, **Orta Asya ve Kafkasya**, s. 179; Aydın, a.g.e., s. 65; Aliyev, ibid., s. 33; Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 262; ABD Dışişleri Bakanlığı, "Background Note: Azerbaijan", <<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2909.htm>> (05. 10. 2005.); ve "The United States and the Conflict Over Nagorno-Karabakh", < <http://merln.ndu.edu/archivepdf/EUR/State/103560.pdf> > (30. 04. 2009).

⁷⁹⁵ Emre İŞERİ, "Türkiye'nin Yeni Dış Politika Etkinliğinin Kafkasya'daki Sınırları: Ermenistan Boyutu", içinde Cüneyt YENİGÜN, Ertan EFEGİL (Edts); **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Kasım 2010, s. 251

⁷⁹⁶ Taşdemir, a.g.m., s. 218

⁷⁹⁷ Goetz, a.g.m., s. 260, 265

üyeliği Moskova için önemliydi. Öte yandan, bağımsızlıklarının ardından Güney Kafkasya devletlerinden sadece Ermenistan BDT'ye üye olmuş; Gürcistan BDT Anlaşması'nın dışında kalırken, söz konusu anlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştı. Gürcistan ve Azerbaycan'a yönelik özellikle Batılı devletlerin artan ilgisini göz önüne alan Moskova, bölgesel çatışmalardan yararlanarak söz konusu devletlerin BDT üyeliğini ve RF'ye yakınlaşmasını sağlamaya, böylece bölgede denetimi elinde tutmaya çalıştı.

Ermenistan'ın RF'yle ilişkileri gerek ikili düzeyde gerekse de BDT çerçevesinde hızla gelişti. 1997'de Ermenistan ve RF arasında imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı, 5000 Rus askerinin Ermeni topraklarında konuşlanmasını sağlayan anlaşma izledi. Bu çerçevede RF, Ermenistan'ın Erivan ve Gümrü şehirlerinde askeri üsler edindi. Ayrıca Ermenistan sınırları Rus askerleri tarafından korunmaya başlandı.⁷⁹⁸ Yakın çevre politikası çerçevesinde bölgede etkinliğini arttırmayı amaçlayan Moskova için, BDT'nin yanı sıra askeri üsler de önemli bir araçtı.

RF'nin Ermenistan'la işbirliğinin hızla gelişmesine karşın Azerbaycan'la ilişkileri sorunlu oldu. Ayaz Muttalibov döneminde RF'ye ağırlık veren bir dış politika izleyen Azerbaycan, bağımsızlık sonrasında yapılan ilk devlet başkanlığı seçimlerini Elçibey'in kazanmasıyla RF'den uzaklaşmaya başladı. RF karşıtı bir dış politika izleyen, bu çerçevede BDT Anlaşması'nın onaylanmasına karşı çıkan ve Azeri petrolünün uluslararası pazarlara taşınması konusunda RF'yi devre dışı bırakan Elçibey, dış politikada önceliği Batı'ya özellikle de Türkiye'ye veriyordu. Bu dönemde Azerbaycan'ın izlediği dış politikadan ve Batı'nın Azeri petrolüne gösterdiği ilgiden rahatsız olan RF, Azerbaycan'ın BDT'ye katılmasını sağlamak ve böylece bölgede denetimi elinde tutmak amacıyla, Ermenilere destek vererek Karabağ sorununu Azerbaycan'a karşı baskı aracı olarak kullandı. Böylece, 1991'den itibaren açık bir savaşa dönüşen çatışmada Ermenilerin askeri başarılarında rol

⁷⁹⁸ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 412; ve Nichol, "Transcaucasus Newly Independent States..."

oynayan RF, Elçibey'in bir darbeyle devrili⁷⁹⁹ Haydar Aliyev'in devlet başkanı seçilmesinin ardından Azerbaycan'ın Rus askeri üslerine karşı çıkmayı sürdürmekle birlikte, 1993'te BDT üyeliğini parlamentoda onaylamasıyla bu kez Ermenistan'a baskı yapmaya başladı. RF'nin aracılığıyla taraflar arasında 1994'te ateşkes imzalandı. Ayrıca, sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesindeki görüşülme sürecinde RF "ağırlıklı" bir rol üstlendi. Dolayısıyla, Dağlık Karabağ çatışmasında RF çoğu kez Ermenistan yanlısı politikalar izlemekle birlikte, koşullara göre taraflarla ilişkilerinde dengeyi sağlamaya çalışmış ve bu sorunu hem Azerbaycan'a hem de Ermenistan'a karşı baskı aracı olarak kullanarak bölgede denetimi elinde tutmayı amaçlamıştır.⁸⁰⁰

Nitekim, RF ateşkesin imzalanmasının ardından Ermenistan yanlısı politikasında değişikliğe gitti. Bunda, Çeçen savaşının başlamasının ardından Kafkasya'nın güneyindeki istikrarın Moskova için önemli hale gelmesinin de etkisi vardı. Ayrıca bu değişiklikte Yevgeni Primakov'un Dışişleri Bakanı olması ve RF'deki enerji lobisi rol oynadı. Haydar Aliyev döneminde, Lukoil'ın AIOC'ye %10'luk payla katılmasının ardından enerji çıkarları, RF Dışişleri Bakanlığı'nın Karabağ sorununda "Azerbaycan'a yakın bir çözüm" konusunda ikna olmasında etkili olmuştu. Nitekim RF, 2 Aralık 1996 AGİT Lizbon zirvesinde alınan Azerbaycan toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin kararı destekledi. Fakat Azerbaycan ana ihraç boru hattı konusundaki tercihinin açıkça Bakü- Tiflis- Ceyhan olduğunu belirtince, RF, AGİT Minsk Grubu çerçevesindeki çözüm sürecinde Azerbaycan ve Karabağ arasında bir çeşit ortak devlet kurulmasını önerdi. Azerbaycan ise bu öneriyi Lizbon kararlarına aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti.⁸⁰¹

1990'ların ikinci yarısı, ABD'nin Kafkaslar ve Hazar bölgesini kendi "yaşamsal çıkar alanı" ilan ettiği dönemdi. Dolayısıyla ABD, bölgedeki enerji

⁷⁹⁹ Rus gizli servislerinin ve Rus askerlerinin bu darbeye rol oynadıkları iddia edilmektedir. Bkz., Neef, Kafkasya, s. 97.

⁸⁰⁰ Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process", s. 175, 176 ve 180; Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 391, 393 ve 394; Donaldson ve Noguee, **The Foreign Policy of Russia, 1998**, s. 179, 180; Aydın, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus*, s. 32 ve 63; Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini..."; ve Herzig, *The New Caucasus*, s. 69.

⁸⁰¹ Aydın, a.g.e., s. 63, 64; Herzig, *The New Caucasus*, s. 107; ve Kasım, *ibid.*, s. 137 ve 178.

kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasını “engellenen” bölgesel çatışmalarla da yakından ilgilieniyordu. Bu çerçevede, 1997’de ABD, Fransa’yla birlikte AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanı olarak RF’ye eşlik etmeye başlayınca Moskova, sorunun çözüm sürecindeki “ağırlıklı” rolünü kaybetti. ABD’nin bölgeye özellikle de Azerbaycan enerji kaynaklarına artan ilgisine karşılık RF, Ermenistan’la yakınlaştı ve iki ülke arasında 29 Ağustos 1997’de Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalandı. Böylece RF, Batılı devletlere özeld de ABD’ye “bölgedeki etkinliğinin devam ettiği” mesajını verdi.⁸⁰² Öte yandan, Ekim 1997’de Azerbaycan’ın Gürcistan’la birlikte, ABD’yi “stratejik ortak” olarak nitelendiren GUAM’ı oluşturan bildiriye imza atması, bölgede BDT’nin, başka bir deyişle RF’nin etkinliği konusunda soru işaretlerine neden oldu.

Bununla birlikte BDT, 2000’de açıklanan yeni RF Dış Politika Konsepti belgesinde de vurgulandığı gibi dış politikadaki önceliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda, bölge ülkeleriyle gerek ikili düzeyde gerekse de BDT çerçevesinde çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesine, BDT içindeki bütünleşme hareketlerine önem verilmektedir. Nitekim 28 Nisan 2003’te gerçekleştirilen BDT zirvesinde Ortak Güvenlik Antlaşması RF, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın katılımıyla örgüte dönüştürüldü. Ayrıca, Nisan 2003’te RF, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın oluşturduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu zirvesinde Ermenistan’a gözlemci statüsü verilmesi kararlaştırıldı.⁸⁰³ Bununla birlikte, BDT içinde bütünleşmeyi sağlama ve bu örgütü etkinleştirme çabaları sınırlı kalmaya devam etmektedir. Güney Kafkasya devletlerinden sadece Ermenistan bu bütünleşme hareketlerinde yer almıştır.

Öte yandan, RF Azerbaycan’la ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, bu amaçla Putin’le birlikte Azerbaycan’la ikili ilişkilerde önemli adımlar atılmıştır. Putin, Rus yönetiminin önceki katı tutumunu yumuşatmış, Batılı ülkelerin Karabağ sorununu çözmekteki yetersizliklerinden de yararlanarak ikili ilişkileri geliştirme yönünde çaba

⁸⁰² Herzig, a.g.m., s. 69; Güney, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, s. 367; ve Cumhuriyet, 30. 08. 1997

⁸⁰³ Hatipoğlu, “11 Eylül Sonrası Rusya ve ABD’nin Orta Asya Politikası”, s. 289, 290; ve “Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi P.V.Stegniy’in ‘Orta Asya Ekseninde Rusya ve Türkiye’ Konferansında Yaptığı Konuşma Notları”, <http://www.turkey.mid.ru/text_tur.html> (14. 04. 2009)

göstermiştir.⁸⁰⁴ 9-11 Ocak 2001’de ilk kez bir RF Devlet Başkanının Azerbaycan ziyaretinde taraflar arasında Hazar’da İşbirliği Ortak Bildirisi ve Bakü Deklarasyonu’nun da aralarında bulunduğu çeşitli belgeler imzalandı.⁸⁰⁵ Bakü Deklarasyonu, gerek RF’nin Karabağ sorununda Ermenistan’ı destekleyen tutumu⁸⁰⁶ gerekse de RF’nin temel dış politika hedefi göz önüne alındığında önemlidir. Şöyle ki, iki ülke ilişkilerinin geniş çerçevesinin çizilmesinin ardından deklarasyonun bölgesel sorunlarla ilgili bölümünde, “iki devlet başkanı Kafkasya devletleri arasında barışın sağlanması için devletlerin toprak bütünlüğü, uluslararası sınırlarının dokunulmazlığını kesin biçimde savunduklarını belirtmekte; Dağlık Karabağ sorununun BM Güvenlik Konseyi kararları ve AGİT çerçevesinde çözülmesini desteklemekte; sorunların çözülmesinde Rusya’nın hem bireysel, hem de AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanı sıfatıyla faaliyet göstermesini temenni etmektedirler” denilmektedir. Ayrıca, deklarasyonda taraflar, “BDT’de çok taraflı işbirliği, serbest ticaret bölgelerinin kurulması ve ortak ekonomik bölgenin gelişmesine büyük önem verdiklerini; BM’nin uluslararası sorunlarda ve çok kutuplu dünyada barış ve güvenliğin sağlanmasındaki rolünün güçlendirilmesine yardım edeceklerini belirtmektedirler.”⁸⁰⁷ Haydar Aliyev’in 24- 26 Ocak 2002’de gerçekleştirdiği RF ziyaretinde ise taraflar arasında 2010 yılına Kadarki Dönem İçin Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın yanısıra ilk defa askeri konularda işbirliği yapılmıştır. “Gebele Radyo Lokasyon İstasyonu’nun Statüsü ve Ondan Yararlanmanın İlkeleri Anlaşması” ile istasyonun taşınmazları Azerbaycan’ın,

⁸⁰⁴ Eyüp ZENGİN, Rövsen İBRAHİMOV, “Putin’in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan Rusya İlişkileri” içinde Emine Gürsoy NASKALİ, Erdal ŞAHİN (der), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, SOTA Yayınları, Haarlem 2002, s. 201- 206.

⁸⁰⁵ Ziyarete taraflar arasında, Ulaştırma ve Telekomünikasyon Alanında İşbirliği, Vergi Hizmetlerinde İşbirliği, Basın Mensuplarının Karşılıklı Statülerinin Belirlenmesi, Olağanüstü Hal Durumunda İşbirliği, Güvenlik Servislerinin Karşılıklı İşbirliği, Zığ ve Hövsan Petrol Sahalarının Ortak İşletimi başlığı altında anlaşmalar da imzalandı. Bkz. Sinan OGAN ve Hasan KANBOLAT, “Kafkasya Terazisi’nde Yeni Dengeler: Putin’in Azerbaycan Ziyareti”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, Subat 2001, s. 36.

⁸⁰⁶ Tellal, Rusya Federasyonu, s. 11.

⁸⁰⁷ Musa GASIMOV, “Rusya’nın Azerbaycan Politikası”, **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Cilt 7, Sayı 4, Kıs 2001-2002, s. 259, 260

taşınabilir mülk RF'nin malı olarak kabul edilmiş ve RF 10 yıllığına yıllık 7 milyon dolara üssü kiralamıştır.⁸⁰⁸

Öte yandan, RF-Ermenistan ilişkileri Putin'le birlikte ikili düzeyde de gelişmeyi sürdürdü. RF devlet başkanı 14 Eylül 2001'de gerçekleştirdiği Erivan ziyaretiyle SSCB'nin dağılmasının ardından bu ülkeyi ziyaret eden ilk Rus lider oldu. Taraflar arasında 2010'a kadar geçerli olacak Uzun Dönem Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı ve Ermenistan'daki Rus askeri üslerinin güçlendirilmesi kararlaştırıldı.⁸⁰⁹

Önceleri Ermenistan'ın güçlü müttefiki durumunda olan Rusya, şimdi Azerbaycan ve Ermenistan ile daha dengeli ilişki kurmaktadır. Bu eğilim Gürcistan savaşından sonra daha da güçlenmiştir. Gürcistan'ı tecrit etmek Rusya'nın stratejik önceliklerinden biri haline gelmiştir.⁸¹⁰

Rusya Ermenistan ile askeri ittifakını devam ettirmektedir. Ancak Moskova Azerbaycan'ı da gerekli bir müttefik olarak görmektedir. 3 Temmuz 2008 tarihinde Bakü'ye yaptığı ziyaret ile Dmitri Medvedev, Azerbaycan ile ilişkileri geliştirmek niyetini ortaya koymuştur. Bu ziyarette taraflar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen ortaklık antlaşması imzalamışlardır.

12 Kasım 2008 tarihli Moskova Deklarasyonu, Ermenistan ve Azerbaycan Devlet Başkanları'nın 1994 tarihli ateşkesten sonra birlikte imzaladıkları ilk belge niteliğindedir. Belge tarafların meseleyi görüşmeler yolu ile çözme isteğini göstermektedir. Ancak metindeki ifadelerin belirsizliği yakın zamanda çözüm beklentilerine cevap vermemektedir.⁸¹¹

⁸⁰⁸ Araz ASLANLI, "Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev'in Moskova Ziyareti", **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 23, Mart 2002, s. 52

⁸⁰⁹ Nazmi GÜL ve Gökçen EKİCİ, "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var?: Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 19, Kasım 2001, s. 32, 35-37

⁸¹⁰ Thomas De WAAL, **The Karabakh Trap: Dangers and Dilemmas of the Nagorny Karabakh Conflict**, Conciliation Resources, London (tarih yok), s. 4

⁸¹¹ Metin için bkz. <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml> (çevrimiçi, 21.03.2010)

3.2.3. Türkiye'nin Çatışmaya Yönelik Tutumu

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte Kafkasya ve Türkistan'da yeni bağımsız olmuş cumhuriyetlerle iyi ilişkiler kurmak ve işbirliği geliştirmek istemiştir. Kökleri SSCB'nin dağılma dönemine giden ve küresel güçlerin dolaylı ve doğrudan müdahaleleri sebebiyle çözümsüzlük yumağı haline gelmiş olan Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ gibi “dondurulmuş çatışmalar” (frozen conflicts) Türk dış politikasının bölgede işbirliği ortam yaratma yönündeki girişimlerinin yeşermesindeki en temel engelleri oluşturmaktadır.⁸¹²

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan, Türkiye'nin etkisine oldukça açıldı. Özellikle Elçibey döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri en üst seviyede tutmak istediği bilinmektedir. Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmaları sırasında bir dizi sebepten dolayı uluslararası izolasyona maruz kaldı. Bu sırada İran, Rusya ve ABD Ermenistan yanlısı politikalar izlediler. Meselenin en başından beri açıkça Azerbaycan'ın yanında var olan ve şimdi de bu desteği devam eden tek ülke Türkiye'dir.

Ankara'nın Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile ilişkileri temelde Türk mal ve hizmetleri için bir pazar oluşturmak ve bunu geliştirmek ve enerji güvenliği gibi ekonomik hedeflere dayanıyordu.⁸¹³ Ekonomik ve siyasi çıkarların yanı sıra kültürel, dilsel ve etnik yakınlık da iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bağlardır. Türkiye, Azerbaycan'ı ve bağımsızlıklarını kazanmış diğer Türk Cumhuriyetleri'ni kendi doğal müttefikleri olarak görmüştür.

Türkiye Kafkasya ve Orta Asya'da çeşitli nedenlerle etken bir oyuncudur. İlk olarak Avrupa ve Asya kıtaları arasında bulunduğu jeopolitik konumu bunu gerekli kılmaktadır. Türkiye sadece önemli denizyolları ve geçitleri kontrol altında tutmamakta aynı zamanda ekonomik ve askeri ilişkileri etkileyecek potansiyeli elinde bulundurmaktadır. Türkiye uluslararası örgütlerde ve bölgesel örgütlerde aktif

⁸¹² İşeri, a.g.m., ss. 249-250.

⁸¹³ Jacob LANDAU, **Pan-Turkism: From Irredendism to Cooperation**, Hurst& Company, London, 1995, s. 218

görev almakta ve kendisini bölgesel ve küresel barışın ve güvenliğin korunmasında sorumluluk sahibi görmektedir. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya’da yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin milli yapılarını oluşturmalarında Türkiye’nin önemli rolü olmuştur.

Türkiye görece zayıflığı ve bir takım iç ve dış sorunları nedeniyle bölgede istediği kadar etkin olamamıştır. Türkiye’nin bölgedeki jeopolitik konumu, Kafkasya ve Orta Asya ile geliştirebileceği yakınlaşma ve ilişki potansiyeli bölgeyle ilgili güçlerde ve özellikle Rusya’da neo- Osmanlı ve Pan-Türkizm korkularının uyanmasına sebep olmuştur. Rusya Türklerin sıkı ilişkide olmalarını ve ortak sınırlara sahip olmalarını istememektedir.⁸¹⁴

Scott A. Jones, 1996’nın sonlarına doğru Rusya’nın “yakın çevre”sinde artık dominant bir rol oynamaya başladığını, Türkiye’nin ekonomik, politik ve diplomatik kaynaklarının bölgede önemli bir rol oynamasına imkân vermediğini söylüyordu. Türkiye’nin Azerbaycan’a yönelik politikası, doğrudan politik etki ve ekonomik çıkarlarını güvence alma noktasında başarısızlığa uğradı. Örneğin Türkiye yanlısı olarak görülen Elçibey döneminde Türkiye ülkede istikrarlı ve sürdürülebilir bir varlık gösteremedi.⁸¹⁵

Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra Batılı güçlerce Türkiye, Türk cumhuriyetleri için laik, demokratik ve serbest pazar ekonomisine sahip bir model olarak sunuldu.⁸¹⁶ Bu bağlamda Türkiye’nin bölge politikaları ABD’nin desteğini aldı. ABD bu şekilde Rusya ve İran’ın bölge üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlıyordu.⁸¹⁷

⁸¹⁴ Elkhan. E. NURIYEV, “Conflicts, Caspian Oil and NATO, içinde Gary K. Bertsch (edt); **Crossroads and Conflict: Security and foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, Routledge, 2000, s. 147.

⁸¹⁵ Scott. A. JONES, “Turkish Strategic Interests in the Transcaucasia, Nagorno- Karabakh: Test For Turkish Policy in the Caucasus”, içinde içinde Gary K. Bertsch (edt); **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, Routledge, 2000, s. 56.

⁸¹⁶ Türk modeli tartışmaları için bkz. İdris BAL; “Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü”, **Bilig**, no. 14, yaz 2000, ss.1-14

⁸¹⁷ R. Craig NATION, “The Turkic and Other Muslim Peoples of Central Asia, the Caucasus and Balkans, içinde Vojtech MASTNY, R. Craig NATION(Der), **Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Oxford, 1996, ss. 97- 112

İç ekonomik faktörler de Türkiye'nin bölge politikasında etkisini azalmaktaydı. Ülke içinde devam eden PKK ile mücadele ve bu mücadeleye ayrılan maddi kaynaklar ülkeyi zorlamaktaydı.⁸¹⁸ Bütçe açığı, dış borçlar, özelleştirme gelirlerinde hedeflerin tutturulamaması gibi etkenler de eklenince bölgede etkin bir rol oynamak için gereken ekonomik yeterlilik sağlanamıyordu.

Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin bir sebebi de güvenlik kaygılarıdır. Sovyetler sonrası bölgede ortaya çıkan stratejik vakum Türkiye'nin bölgeye yönelik çıkarlarını ve politikalarını hızla belirlemek durumunda bırakmıştır. Bölgede yaşanan güç boşluğu güvenliği riskli hale getirmekteydi. Rusya ve NATO arasında bir gerginleşme istemeyen Türkiye için bölgesel güvenlik önemliydi.⁸¹⁹ Yine yukarıda belirttiğimiz ekonomik ve politik kısıtlardan dolayı Türkiye bölgede oynamak istediği etkin rolün Rusya ve İran ile ilişkilerinde gerginliğe yol açmamasına dikkat etmek zorunda kalmıştır. Örneğin Azerbaycan- Ermenistan savaşında Azerbaycan'a doğrudan askeri destek verememiştir.⁸²⁰ Bu şekilde bir müdahalede bulunamadığı için Azerbaycan'da Türkiye'nin imajı ve popülaritesi zarar görmüştür.⁸²¹

Ankara'nın Kafkasya politikasının kapsamını değiştiren en önemli olayın Dağlık Karabağ sorunu olduğu söylenebilir. 1991'de Türkiye çatışan taraflar arasında arabulucu rolü oynamak isteği ile bir tarafsızlık politikası izledi. Buna göre Türk diplomatlar mekik diplomasisine başladılar. Daha sonra Başbakan Süleyman Demirel bu ihtiyatlı politikasını, Türkiye'nin askeri müdahalesi için legal bir sebep olmadığını ve Azerbaycan'ın Türkiye'den hiçbir zaman resmi olarak bu tür bir destek istemediğini söyleyerek savunacaktı.⁸²²

Türkiye'nin diplomatik girişimleri devam etmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi üyesi bir grup Türk parlamenter, örgüt başkanlığına

⁸¹⁸ Jones, a.g.m., s. 59.

⁸¹⁹ Zeyno BARAN, "The Caucasus: Ten Years After Independence", **The Washington Quarterly**, vol. 25, no. 1, winter 2002, s. 226

⁸²⁰ Nasrin SÜLEYMANLI, **An Analysis of the Nagorno Karabakh Problem**, Offset Publication Press, Mersin, 2009, s. 50.

⁸²¹ Landau, a.g.e., s. 215

⁸²² Jones, a.g.m., s. 61.

Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'ın işgalini sonlandırmak için ne gibi yaptırımlar uygulanacağını soran bir mektup sundular.⁸²³

İç politik tartışmalar Türkiye'nin ilk dönemde yürütmek istediği tarafsız politikayı tahrif etti. Özellikle çatışmanın daha ilk dönemlerinden itibaren Türkiye'nin askeri müdahalesini savunan MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş tarafından hükümete Azerbaycan toprakları işgal edilirken Türkiye bu duruma kayıtsız kalamaz yönünde eleştiriler geliyordu. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Türkiye'nin Azerbaycan'a destekte başarısızlığının, Türkiye'nin bölgesel prestijine zarar vereceğini ileri sürmekteydi. En önemli çıkış ise ana muhalefet partisi ANAP'ın Genel Başkanı Mesut Yılmaz'dan geldi. Yılmaz, Türk askeri birliklerinin Ermenistan sınırına konuşlanmasını istedi.⁸²⁴ Türkiye daha sonra Ermenistan'ın saldırgan tutumuna karşı kararlılığını göstermek için askeri birliklerini Ermenistan ve Nahçıvan sınırına kaydırmıştır. Ermenistan'ın işgal politikasının devam etmesi ve Hocalı katliamı gibi olaylar, Türkiye kamuoyunda Ermenistan karşıtlığını güçlendirdi. Bu durum Türkiye'nin başlardaki nötral tutumundan giderek uzaklaşmasına ve Azerbaycan'a doğru ağır basan bir politika izlemesine sebep olmuştur. Örneğin; Türkiye Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik ablukasına destek vermiştir. Türkiye Ermenistan ile tam diplomatik ilişki kurmamıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı Ermenistan'a hava sahasını kapattığını bildiren bir açıklama yayınladı. Demirel, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerine, Dağlık Karabağ'da yaşananlar karşısında daha etkin rol oynamaları çağrısında bulundu.⁸²⁵

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasına karşı hazırlıksızlığı ve bölgeyi aslında yeteri kadar tanımaması zaman zaman yanlışlar yapmasına neden oluyordu. Bunun belki de en ilginç örneği Turgut Özal'ın "Azeriler Şii'dirler, bizden çok İran'a yakındırlar" babındaki açıklamaları olmuştur. Bu ifade hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de şaşkınlık yaratmıştır. Azerbaycan'da Şii nüfusun çok olduğu doğrudur;

⁸²³ Akif MAHARRAMZADE, "Armenian- Azerbaijan Relations and the Nagorno Karabakh Conflict in the Foreign Policy of Turkey", **Journal of Turkish Weekly**, 14. 02. 2006, <http://turkishweekly.net/article/105/armenian-azerbaijan-relations-and-the-nagorno-karabakh-conflict-in-the-foreign-policy-of-turkey.html> (22.10.2009, çevrimiçi)

⁸²⁴ Jones, a.g.m., s. 61

⁸²⁵ Maharramzade, a.g.m.

ancak toplumda ve devlette laik anlayış daha ağır basmaktadır. Dinin etkisinin az olması Sosyalist dönemden kaynaklanan etkenlere bağlanabilir. Ayrıca Azerbaycan ile İran arasında Güney Azerbaycan meselesi yüzünden ciddi anlaşmazlıklar vardır. Bu tür bir ifadenin kullanılması ya saydığımız faktörlerin Özal tarafından yeterince bilinmediğini ya da Svante Cornell'in dediği gibi dini bağların etnik bağlardan daha kuvvetli algılandığını göstermekteydi.⁸²⁶

Ancak Özal'ın politikası zaman içinde değişmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1992 yılında Ermeni askeri birliklerinin Nahçıvan'a saldırma tehdidi ortaya çıktığında "Kars Antlaşması"na dayanarak Türk askeri birliklerinin sınıra yığınak yapmasında ısrar etmiştir. BDT Silahlı Kuvvetleri Komutanı Yevgeniy Shapohnikov'un Türkiye'nin müdahalesi 3. Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olur babındaki söylemleri bu girişimi kısıtlamıştır.⁸²⁷

Elçibey'den sonra iktidara Haydar Aliyev geçti. Azerbaycan'da yaşanan bu iktidar değişimi genel anlamda Moskova'nın bir zaferi olarak görüldü. Türkiye ve Batı yanlısı olarak görülen Elçibey'in yerine Komünist Parti'de üst düzey görevler almış birinin gelmesi Türkiye'de de endişe yarattı. Aliyev'in Azerbaycan'ın BDT'ye katılmasını kabul etmesi bu endişeleri arttırdı. Haydar Aliyev Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmek istemekteydi ana aynı zamanda İran ve Rusya gibi diğer ülkelerle de dengeli ilişkiler kurmaya çalışmaktaydı.⁸²⁸ Önceliği Türkiye'ye veren Elçibey'den farklı olarak Aliyev'in Türkiye kartını ihtiyacı olduğu durumlarda oynayacağı görüldü.⁸²⁹

Süleyman Demirel 1995 yılında Bakü'yü ziyaret etti. Bu ziyaret iki ülke ilişkileri açısından oldukça önemliydi. Ziyaret sonrası ilişkiler sıkılaştı. Türk yetkililer Minsk grubu altındaki çözüm sürecinde daha etkili çalışmalar yapma isteklerini vurguladılar.⁸³⁰

⁸²⁶ Cornell, a.g.e., s. 16.

⁸²⁷ Maharramzade; a.g.m.

⁸²⁸ Richard H. SOLOMON, **Nagorno Karabakh Searching for a Solution, Obstacles and Opportunities For a Settlement**, US Institute of Peace, Washington, 1998

⁸²⁹ Jones, a.g.m., s. 62 ve Amberin ZAMAN; "Azerbaijan Looks to Ankara", **The Middle East**, no. 213, July 1992, ss. 8-9.

⁸³⁰ Maharramzade; a.g.m.

Hükümet değişiklikleri ve karmaşık bölgesel çevre Türkiye'nin bölgede istediği aktif politikayı yürütmesini engellemiştir. Türkiye her durumda bölgedeki güçlerle ilişkilerini dengede sürdürmeye çalışmıştır. Bunun için Türkiye'nin ödediği bedel Azerbaycan'da bir hayal kırıklığı ve Sovyet sonrası ortaya çıkan Türk cumhuriyetlerinde nispeten prestij kaybı olmuştur.⁸³¹ Buna rağmen uzun dönemde Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile işbirliğini geliştirme eğilimindedir. Türkiye'nin bölgede Rusya'nın yerini almaktan çok bölgedeki ekonomik, kültürel, bilimsel vs. alanlardaki işbirliğini ve etkisini arttırmak istediği söylenebilir.⁸³²

Süha Bölükbaşı Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik dış politikasının önceliklerini:

- Azerbaycan'ın bağımsızlığını destekleme
- Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki egemenliğini destekleme
- Rusya'nın Transkafkasya'ya geri dönüşünü engelleme veya kısıtlama
- Azerbaycan'ın petrol üretiminde rol oynama ve pazarlanmasını Türkiye üzerinden gerçekleştirme
- Bakü yönetimi ile dostça ilişkileri koruma

olarak belirtmiştir.⁸³³ Ayrıca Türkiye Kafkasya cumhuriyetleri ile istikrarlı bir serbest pazar ekonomisi çerçevesinde iyi ilişkiler yürütmek istemektedir. Türkiye Ermenistan ile ilişkilerini de normalleştirmek arzusundadır. Kafkasya ve Türkistan'da ekonomik nüfuzunu arttırmak isteyen Türkiye TRACECA projesini de desteklemektedir.

Ermenistan bağımsızlığını ilan ettiğinde Türkiye bu durumu bir tehdit olarak algılamamıştır. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural Nisan 1991'de Erivan'ı ziyaret ederek Türkiye'nin iyi niyetini ifade etmiştir.⁸³⁴ Ter- Petrosyan ile

⁸³¹ Suleymanlı, a.g.e., s. 55

⁸³² Jones, a.g.m., s. 64

⁸³³ Süha BÖLÜKBAŞI, "Ankara's Baku- Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed?", **The Middle East Journal**, vol. 51, no. 1, winter 1997, s. 80

⁸³⁴ Sedat LAÇİNER, **Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, USAK Yayınları, Ankara 2005, s. 211.

gerçekleşen görüşmede ticari, ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik işbirliğine açık olunduğu belirtilmiştir.⁸³⁵

Ağustos 1992 tarihinde bir Türk heyeti ilişkileri geliştirmek için Erivan'a gitmiş, görüşmeler sonunda Ermenistan'a yapılacak buğday yardımının Türk topraklarından geçmesine izin verilmiştir.⁸³⁶ Karabağ'da savaş devam ettiği sırada böyle bir karar almanın Türkiye açısından zorluğu ortadadır.

Türkiye, Ermenistan'ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütüne kurucu üye olarak davet etmiştir. Türkiye'nin tüm iyi niyet çabalarına rağmen Ermenistan soykırım iddialarını anayasal belgelerine koymaktan, Türkiye ile yapılmış Kars Antlaşmasını tanımamaktan vazgeçmemiştir. Bu durumda Türkiye ile olan sınırı tanımadıkları açık olarak ortaya konmuş olmaktadır. Bunun üzerine Türkiye, sınırları tanınmadığı takdirde Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayacağını belirtmiştir. Ermenistan- Azerbaycan arasında gerçekleşen ateşkes de sorunları çözmeye yetmemiştir.

Türkiye'nin Ermenistan'dan beklentileri sınırların tanınması ve sınırların silah zoruyla değiştirilmemesini kabul etmesi, Azerbaycan'a yönelik işgalci tutumundan vazgeçmesi, soykırım iddialarından vazgeçmese bile en önemli gündem maddesi haline getirip, ilişkileri kitlememesidir.

Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olmasını ırktaşlığın ve etnik dayanışmanın etkisine bağlamak doğru değildir. Türkiye hiçbir akraba gruba sadece dayanışma adına destek vermemiştir. Karabağ ve diğer işgal edilmiş topraklarına ilişkin olarak Türkiye'yi rahatsız eden en önemli husus sınırların silah zoruyla değiştirilmiş olmasıdır. Türkiye bölgedeki muhtemel sınır değişikliklerinin anlaşmalar yoluyla olması gerektiğini savunmaktadır ve bu onun 1923'ten bu yana en önemli ilkesi olmuştur. Türkiye'nin benzer bir tepkiyi Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik tehditlere karşı da gösterdiğini görüyoruz. Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak

⁸³⁵ İdris BAL, "Türkiye Ermenistan İlişkileri", içinde İdris BAL (edt); **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 412

⁸³⁶ Laçiner, a.g.e., s. 213.

birliğini tanımaması sınır değiştirmeye ne kadar hevesli olduğunun açık bir göstergesidir.⁸³⁷

Türkiye Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk çerçevesinde çözümünden yana olmuştur ve bu yönde her türlü uluslararası çalışmayı desteklemiştir. Bu tür durumlarda her zaman olduğu gibi sorunun barışçıl yollarla ve ülkenin toprak bütünlüğü bozulmadan çözülmesini isteme politikasına devam etmiştir. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu bölgede yaşayan Ermenilerin her türlü insani, kültürel ve siyasi haklarının korunması kaydıyla kabul etmektedir.

3.2.4. İran'ın Çatışmaya Yönelik Tutumu

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Kafkasya'da ortaya çıkan durum İran dış politikasını da etkilemiştir. Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuslarının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin ortaya çıkması İran'ın dış politikası açısından yeni bir ilgi alanı oluşturmuştur. İran, yeni bağımsız devletlerin, Azerbaycan ve Ermenistan örneğindeki gibi, sahip oldukları etnik ve teritoryal sorunların kendi güvenliğini etkileyeceğinden de endişelenmekteydi.⁸³⁸ İran'ın Kafkasya politikası enerji kaynaklarının taşınmasına odaklıdır. İran, Hazar petrollerinin taşınmasında en uygun yolun kendisi olduğunu vurgulamaktadır.⁸³⁹ İran, özellikle Azerbaycan petrolünün topraklarından uluslararası pazarlara taşınmasını istemektedir; ancak ABD tarafından ILSA (Iran- Libya Sanctions Act) olarak bilinen yaptırım kararları yüzünden etkili olamamaktadır.

İran, bölgesel çatışmalara yönelik olarak pragmatik sayılabilecek bir yaklaşım izlemektedir. İran, bir İşlam cumhuriyeti olmasına rağmen Müslüman hatta büyük çoğunluğu kendi gibi şii olan Azerbaycan'ı desteklememiştir. Çeçenistan sorununda

⁸³⁷ Sedat LAÇİNER, "Ermeni Sorunu ve Türk Dış Politikasına Yansıması" içinde Haydar ÇAKMAK (der); **Türk Dış Politikası: 1919- 2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 1016 (1009-1016)

⁸³⁸ Shireen T. HUNTER, **Iran's Foreign Policy in the Post Soviet Era: Resisting the New International Order**, Praeger, Santa Barbara California, 2010, s. 169.

⁸³⁹ Anoushiravan EHTESHAMI (Der.), **From the Gulf to Central Asia: Players in the New Great Game**, The University of Exeter Press, Exeter 1994.

da konuyu bir iç mesele olarak gördüğünü belirtmiştir.⁸⁴⁰ 1997 yılındaki İslam Konferansı Teşkilatı Zirvesi'nde İran, Türkiye'nin isteğine rağmen, Çeçenistan sorununun gündeme alınmasını engellemiştir. İran'ın bu desteğine dönemin Rusya İçişleri Bakanı Anatoli Kulikov teşekkür etmiştir.⁸⁴¹ Çatışmalar sürecinde Ermenistan için önemli bir ticaret kapısı olmuştur. İki ülkenin de karşı karşıya oldukları ambargo ve genel yapısal sorunlardan kaynaklanan ekonomik zorluklar düşünüldüğünde aralarındaki ticari ve ekonomik işbirliğinin değeri öne çıkmaktadır.⁸⁴² İran Azerbaycan'ın bağımsızlığından ve güçlenmesinden dolayı endişelidir. Bunun en önemli sebebi İran sınırları içerisinde yaşayan çok sayıda Azeri bulunmasıydı. Azerbaycan'ın bağımsız olması ile İran içerisinde yaşayan Azerileri, kendisine yönelik manipülasyon aracı olarak kullanılabileceğinden veya İran Azerileri'nin bağımsızlık isteğinde bulunabileceğinden endişe duymaktadır.⁸⁴³ Özellikle Elçibey döneminde yükselen "Güney Azerbaycan" söylemi İran'ı oldukça rahatsız etmekteydi. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra bu söylem daha az gündeme gelmiş ancak sorun ortadan kalkmamıştır.⁸⁴⁴

İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerinde sıkıntı yaratan bir sorun da Hazar'ın statüsü meselesi olmuştur.⁸⁴⁵ 1991 yılından sonra, bağımsız statüde üç yeni devletin Hazar Denizi'ne komşu olmasıyla, kaynakların paylaşımında başvurulacak yasal statü önemli bir sorun haline gelmiştir.⁸⁴⁶

İran, bölgede Türkiye ile rekabet içerisinde. Tarihsel olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabullenemeyen Fars yönetimi, Bakü'nün Türkiye ile daha sıkı

⁸⁴⁰ Daniel L. BYMAN ve diğerleri, **Iran's Security Policy: In the Post- Revolutionary Era**, Rand Publications, 2001, s. 79.

⁸⁴¹ "Interior Minister Kulikov Thanks Iran for 'Circumspect Position' on Chechnya", **Interfax Daily News Bulletin**, December 20, 1997, from BBC Summary of World Broadcasts, December 20, 1997.

⁸⁴² Demirtepe, a.g.e., s. 73

⁸⁴³ Hunter, a.g.e., s. 169

⁸⁴⁴ Brenda SHAFFER, "Iran's Internal Azerbaijani Challenge: Implications for Policy in the Caucasus", içinde Moshe GAMMER (Edt.), **The Caspian Region: A Re- Emerging Region**, Routledge, London 2004, s. 123- 124.

⁸⁴⁵ Bölgede Hazar'ın statüsü hakkında tarafların görüşleri ve gelişmeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sinan OGAN, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özal Sayısı, C. 7, S. 2, 2001; Mahmoud GHAFURI, "The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation", **Middle East Policy**, C. 15, S. 2, 2008.

⁸⁴⁶ Haluk ALKAN, **Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara 2010, s. 120.

ilişkilerinin olmasından da rahatsızlık duymaktadır.⁸⁴⁷ Azerbaycan ve Türkiye ittifakına karşı Rusya ve Ermenistan ile iyi ilişkiler kartını elinde tutmak istemektedir. İslam devrimi sonrasında bir anlamda tecrit içinde olan İran, özellikle 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgede terörle mücadele kapsamında Azerbaycan ve Gürcistan'la yakınlaşmasını da kendine yönelik tehdit olarak algılamıştır. İran, Azerbaycan'ın başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri ile geliştirdiği ilişkilere karşı soğuk bir tutum sergilemektedir.⁸⁴⁸ İran, ABD'nin bölgede kendini izole etme politikası karşısında denge unsuru olarak Rusya ile yakınlaşmış, bu yakınlaşma Rusya'nın Kafkasya'daki stratejik ortağı Ermenistan ile ilişkilerine de yansımıştır. İran'ın Ermenistan ile enerji ve diğer ekonomik alanlarda ilişkilerini yoğunlaştırmasını, bölgede artan Azerbaycan'ın gücünün dengelenmesinin yanında Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi olarak çökmesinin önüne geçmeyi amaçlayan adımlar olarak değerlendirilmesi mümkündür.⁸⁴⁹ Kafkasya'da ABD, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ı bir blok, Rusya, İran ve Ermenistan'ı ise diğer bir blok olarak değerlendirenler olmuştur.⁸⁵⁰ İran, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarında Rusya'nın karşısında bir tutum izlememiştir.⁸⁵¹

İran, Sovyetler Birliği mevcutken Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ'ın kontrolü için yaşanan mücadeleyi SSCB'nin iç sorunu olarak görmüştür. Azerbaycan'ın mevcut yönetimince normal karşılanmışsa da yükselişe geçen Azerbaycan Halk Cephesi tarafından 1828'den sonra İran'ın Azerbaycan'ın birliğine yönelik ikinci ihaneti olarak algılanmıştır.⁸⁵² İran çatışmanın başlarında her iki tarafa da eşit mesafede durmaya ve sorunların barışçı yönde çözmeleri yönünde onları ikna etmeye çalışmıştır. Mayıs 1992'de İran'ın girişimi ile Tahran'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir ateşkes sağlanmış ancak uzun ömürlü olmamıştır.⁸⁵³ Bu

⁸⁴⁷ Reha YILMAZ ve Elnur İSMAYILOV, **Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu**, Bilgesam, İstanbul, 2011, s. 12.

⁸⁴⁸ Alkan, a.g.e., s. 139.

⁸⁴⁹ Thomas De WAAL, **Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War**, New York University Press, New York, 2003, s. 4

⁸⁵⁰ Kamer KASIM, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 144.

⁸⁵¹ Kasım, a.g.e., s. 10

⁸⁵² Shirin HUNTER, "Iran and Transcaucasia in the Post Soviet Era", içinde David MENASHRI (edt.), **Central Asia Meets the Middle East**, Frank Cass, London 1998, s. 115

⁸⁵³ Kasım, a.g.e., s. 146

başarısızlığın sebebinin Azerbaycan'ın içerisindeki rakip grupların manipülasyonuna ve İran'ın başarısız olmasını isteyen Türkiye ve Batı'nın tutumuna bağlayanlar olmuştur.⁸⁵⁴ Ancak başarısızlığı Tahran Deklarasyonu ile sağlanan ateşkesin ardından Ermeni saldırılarının devam etmesine bağlamak mümkündür.⁸⁵⁵ Haziran 1992'de Azerbaycan'da iktidara Halk Cephesi'nin geçmesi İran'ın tutumunu etkilemiştir. Halk Cephesi'nin daha önce ifade ettiğimiz Güney Azerbaycan söylemi İran'ı Ermeni yanlısı bir çizgiye yöneltmiştir. Halk Cephesi'nin Rusya karşıtı tutumu da Rusya, İran ve Ermenistan yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Haydar Aliyev döneminde iki ülke arasında bir ölçüde yakınlaşma olduysa da İran'ın Ermeni yanlısı tutumu devam etmiştir.

Dağlık Karabağ çatışması İran'a yeni bir sorun çıkarmıştır. Ermeni saldırıları sonucu İran'a bir mülteci akını başlamıştır. İran, Dağlık Karabağ çatışmaları sürecinde Ermeni saldırılarından kaçan Azerbaycanlıları ülkesine kabul etmede çekingen davranmıştır.⁸⁵⁶ İran, mültecileri kendi topraklarına kabul etmektense mümkün olduğu kadar Azerbaycan'da tutmak ve orada yardım etmek istemiştir. İran, Azerbaycan ile anlaşarak "kaçkın" Azerbaycanlılar için Azerbaycan sınırları içerisinde bir kamp kurmuştur.⁸⁵⁷ İran, kendi sınırları içerisine yerleşecek mültecilerin mağdur durumunun İran Azerilerini etkileyeceğini ve İran'ın Dağlık Karabağ politikasının sorgulanmasına varan bir süreci tetikleyebileceğini düşünmüştür.⁸⁵⁸ Ermeni birliklerinin ilerleyişi İran sınırına geldiğinde İran, Azerbaycan'a uluslararası yardım yapılması çağrısında bulunmuş ve Türkiye ile birlikte BM Güvenlik Konseyi'ne Ermeni saldırganlığının kınanması için başvuruda bulunmuştur.⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Shireen T. HUNTER, **The Transcaucasus in Transition: Nation-Building and Conflict**, Center For Strategic and International Studies, Washington, D. C. 1994, s. 107

⁸⁵⁵ Çağrı Kürşat YÜCE; **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 289.

⁸⁵⁶ Kasım, a.g.e., s. 145

⁸⁵⁷ Kasım, a.g.e., s. 146.

⁸⁵⁸ Kasım, a.g.e., s. 147.

⁸⁵⁹ Fred HALLIDAY, "Condemned to React, Unable to Influence: Iran and Transcaucasia", içinde John F. R. WRIGHT, Suzanne GOLDENBERG ve Richard SCHOFIELD (Edts), **Transcaucasian Boundaries**, UCL Press, London 1996, s. 82- 85.

Azerbaycan ve İran aralarında sorunlar olmasına rağmen karşılıklı çıkarları olduğunu bilmektedirler. Azerbaycan İran ile ilişkilerini geliştirerek Ermenistan ile ilişkilerinde kendi pozisyonunu güçlendirme isteğindedir. İran, Nahçıvan'a gaz sevkiyatı başlatarak, Ermenistan'ın Nahçıvan'a uyguladığı ambargoyu kırmıştır. Azerbaycan yönetimi ise İran'ın nükleer çalışmaları ile ilgili sorunlarda tarafsız kalacağını açıklayarak dolaylı olarak İran'a destek vermiştir.⁸⁶⁰ İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad 21-22 Ağustos 2007 tarihleri arasında Bakü'ye yaptığı ziyarette ülkesinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini açıklamıştır. İlham Aliyev de İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olmasının bir hak olduğunu belirterek dolaylı destek politikasını sürdürmüştür.⁸⁶¹

İran, Ermenistan ile 1992 yılının şubat ayında diplomatik ilişkiye başlamıştır. İran'ın Dağlık Karabağ sorunu karşısında izlediği politika genel anlamda Ermenileri memnun etmiştir. 2002 yılında Ermenistan Dışişleri Bakanı İran'ı Karabağ'da istikrarın garantörü olarak tanımlamış, 2003 yılında ise Ermenistan Başbakanı İran'ı bölgede barışın ve istikrarın koruyucusu olarak sunmuştur.⁸⁶² Ermeniler, Azerbaycan- Ermenistan sınırına İranlı gözlemcilerin yerleştirilmesini istemişlerdir.⁸⁶³

İran'da yaklaşık 200000 kadar Ermeni yaşamaktadır. Ermeniler genelde Tahran, İsfahan'da bulunmaktadır. Ülkenin başka bölgelerinde de dağınık olarak Ermeni nüfusu vardır. İran için ayrılıkçı bir Ermeni tehdidi bulunmamaktadır. Ermeni azınlık Ermenistan ve İran ilişkilerinin gelişmesinde etki unsurudur.⁸⁶⁴

İran, Dağlık Karabağ sorununun devam ediyor oluşu nedeniyle, hem Azerbaycan hem de Ermenistan üzerinde baskı kurabilmektedir. Azerbaycan ile ilişkiler gerildiğinde Ermenistan'a, Ermenistan ile ilişkiler gerildiğinde ise Azerbaycan'a destek veren İran, sorunun kendi dışında yapılacak görüşmeler eliyle

⁸⁶⁰ Rovshan ISMAYİLOV, "Azerbaijan and Iran: Dangerous Liaisons", **Eurasia Insight**, 19. 01. 2006.

⁸⁶¹ Rovshan ISMAYİLOV, "Iran- Azerbaijan Summit: "Brotherly Feelings Without Results", **Eurasia Insight**, 24. 08. 2007.

⁸⁶² Kasım, a.g.e., s. 153.

⁸⁶³ Kasım, a.g.e., s. 153.

⁸⁶⁴ Hunter, a.g.e., s. 176.

çözümlemesinden de rahatsızlık duymaktadır.⁸⁶⁵ İran, muhtemel barış önerilerinde yer alabilecek toprak mübadelesi ihtimalinden çekinmekte ve rahatsızlık duymaktadır. Paul Goble tarafından 1992’de önerilen ve Goble planı olarak bilinen bu öneri Laçın koridorunun Karabağ Ermenilerine ve İran – Ermenistan sınırı boyunca Nahçıvan Özek Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın ana topraklarına bağlayan bir koridorun da Azerbaycan’a verilmesini öngörmektedir. İran’ın bu konuda çekinceleri bulunmakta ve bu konuda İran’ın da milli çıkarılarının göz önüne alınması gerektiğine ısrar etmektedir.⁸⁶⁶ İran’ın bu sorun kapsamındaki en önemli çekincelerinden biri de, Dağlık Karabağ Sorununun çözümü aşamasında bu bölgeye yerleştirilmesi beklenen uluslararası barış gücüdür. İran, bu barış gücü içerisinde ABD-NATO askerlerinin yer almasından ve bu askerlerin İran’a ilişkin faaliyetler içerisine girmesinden endişe etmektedir.⁸⁶⁷

İran’ın yukarıda belirttiğimiz sebepler yüzünden bölgede güçlü bir Azerbaycan istemediği görülmektedir. Bu doğrultuda Dağlık Karabağ olayı Azerbaycan’ı zayıf tutmak için önemli bir fırsattır. Bölgede kuşatılmışlık duygusundan kurtulmak için Rusya ve Ermenistan ile iyi ilişkiler geliştirmek istemesi de anlaşılabilir bir tutumdur. Ancak içerisinde çeşitli azınlık grupları bulunduran ve bunların bir kısmının ayrılıkçı taleplerinden çekinen İran’ın, devletlerin bölünmesi ve bazı azınlıkların ayrılması eğilimlerini arttıracak bir gelişmeyi desteklemesi düşündürücüdür.

⁸⁶⁵ Göktürk TÜYSÜZOĞLU, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Kazan Başarısızlığı”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2176> (erişim tarihi, 15.07. 2011)

⁸⁶⁶ Celil YAKUBZADE, “İran’ın Karabağ Sorununa ve Güney Kafkasya’da Kolektif Güvenlik girişimlerine Yönelik Politikası”, http://www.anl.az/el/q/qarabag_4/q-6.htm (10.08.2011)

⁸⁶⁷ Tüysüzoğlu; a.g.e.

SONUÇ

Halkların kendi kaderini tayin kavramı gündeme geldiğinden bu yana tartışmalara sebep olmuştur. Günümüzde de artan bir şekilde bu tartışmalar sürmektedir. Kavramın ilke mi hak mı olduğu sorunsalı da bu tartışmaların bir boyutudur. Kavramın ilke olma durumundan gittikçe hak olarak algılanmaya başladığı söylenebilir; ancak kavramın içeriğinde de öne çıkan yönlerin değiştiği de bir gerçektir. Önceleri devlet kurmak, ayrılmak gibi anlamları ağır basan bir anlama sahipken giderek daha çok demokratik ve hukuk devleti özelliklerini öne çıkaran iç kendi kaderini tayin anlayışının öne çıktığı görülmektedir.

Kavramın tam olarak tanımlanamaması, kapsam ve kısıtlarının flu olması, bir çok ayrılıkçı hareketin kendi meşruiyetlerini öne sürmeleri için etkili bir araç haline gelmesine sebep olmuştur. Kendi kaderini tayin kaynaklı sorunlarda grupların kendi kaderini tayini bir ayrılma hakkı olarak gördükleri, bunun kendilerine bağımsızlık hakkı tanıdığını ve kendi iddialarını yasal olarak desteklediğine inandıkları görülmektedir. Bu inançla ayrılıkçı taraf görüşmelerde keskin pozisyon almakta ve pazarlıkları zorlaştırmaktadır.

Gerçekte ise kendi kaderini tayin ilkesi *ayrılma* anlamında legal bir hak değildir. I. Dünya Savaşı sonrasında 19. yüzyıl imparatorluklarının parçalanması için gerekçe olarak, sonrasında ise sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinin bir aracı olarak gündeme gelmiştir. Bu kavramın, genel olarak bir kere kullanıldıktan sonra, orada tekrar kullanılmasına izin verilmemiştir. Bu şekilde bir istikrar sağlanacağı düşünülmüştür.

Kendi kaderini tayin vatandaşların birey olarak haklarının korunduğu, azınlık haklarının sağlandığı ülkelerdeki azınlık grupları için ayrılma gerekçesi olamaz. Günümüzde ayrılık için legal gerekçe soykırım gibi grubun varlığının devamının tehlikeye girdiği durumlarda ve ağır insan hakları ihlallerinin olduğu durumlarda geçerli olabilir. Dünya devletlerinin yüzde onundan daha azının homojen olduğu düşünülürse KKT'nin ayrılığı destekleyen bir hak olarak kabulünü bir tarafa bırakın

birincil bir ahlaki ilke olarak görülmesinin bile dünyanın pek çok yerinde ağır sonuçlar doğurabileceği açıktır.

Dağlık Karabağ sorunu uzun bir süredir Güney Kafkasya'nın ve bir ölçüde dünyanın önemli bir problemi olarak devam etmektedir. Sorunu çözmeye yönelik çabaların başarısı adaleti sağlayıcı ve uzun müddetli karaktere sahip olmasından geçmektedir. Bunun sağlanabilmesi için sorunun tarihi, asıl mahiyeti ve sonuçsuz çözüm teşebbüslerinden çıkarılacak derslerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bir ateşkesin sağlanmış olması ve görece akan kanın durması sorunun “dondurulmuş çatışma” olarak algılanmasına ve uluslararası toplumun soruna ilgisinin azalmasına yol açmıştır. Dağlık Karabağ sorununun dondurulmuş çatışma terimi ile tanımlanmasının potansiyel tehlikeleri bulunmaktadır. Gerçekte sorun halihazırda dinamik değişiklikler arifesindedir ve her an silahlı çatışmaların başlaması ihtimali bulunmaktadır. Çatışmanın donmuş buzunu erimeye başlamıştır. Çatışmanın mağlup tarafı olarak görülebilecek Azerbaycan'ın kendine güveni arttıkça, durumun kendi lehine değişmesi yönündeki beklentileri de artmıştır. Azerbaycan topraklarının bir kısmının işgal altında olması, bu ülke vatandaşlarını yaralamaktadır. Ermeniler ise silahlı mücadele ile kazanmış oldukları zaferi bir an önce diplomatik alanda da kazanmaya çalışmaktadırlar. Ermenistan Dünya Bankası tarafından 2007 yılında çift rakamlı gelişme temposuna göre “Kafkas Kaplanı” olarak adlandırılmıştı.⁸⁶⁸ Ancak daha sonraki yıllarda bu durum devam edememiştir. Ülke ekonomik sıkıntılar yaşamaktadır. 2008 yılında Gürcistan'da yaşanan buhranlı dönem Ermenistan'ın izole durumunu ve kendi sınırları içerisinde kapalı kalmış olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Ülke içinde yaşanan sıkıntılar, yöneticilerin Dağlık Karabağ gibi hassas bir konuda geri adım atmasını güçleştirmektedir.

Problemin tarihi göz önüne alındığında sorunların temellerini büyük güçlerin bölgeye bağlı politikalarına kadar uzandığı müşahede edilebilir. Bölgede bulunan devletler içinde Ermeni ve Türk ahali yaşamasına rağmen ilk önceleri keskin bir etnik ihtilafa rastlanmamaktadır. Ancak bölgede etnik dengeleri değiştirecek göç hareketlerinin başlaması çatışmaların da ana kaynağını oluşturmuştur. Özellikle

⁸⁶⁸ Saumya MITRA ve diğerleri, **The Caucasian Tiger: Sustaining Economic Growth in Armenia**, World Bank Publications, Washington DC, 2007.

Rusya'nın giderek güçlenmesi ve Kafkasya bölgesinde hâkimiyet alanlarını genişletme çabaları bölgeyi etkilemiştir.

Rusya'nın Osmanlı ve İran devletleri ile yaptığı savaşlar ve imzaladığı antlaşmalar bölgenin etnik yapısını değiştirmesi bakımından ciddi sonuçlar doğurmuştur. 1828 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile İran topraklarında yaşayan yüzbinlerce Ermeni Rusların kontrolünde Dağlık Karabağ ve bugünkü Ermenistan topraklarına yerleştirilmiştir. 1829 tarihinde Rusya ve Osmanlı devletleri arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile 85.000 kadar Ermeni Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir.

İlk merhalede bu göçlerle Kafkasya'da dağınık ve az sayıda olan Ermeni nüfusu arttırılmış ve bazı bölgelerde yoğunlaştırılmıştır. İkinci merhalede ise oluşturulan bu bölgelerde bir Ermeni yönetimi kurulmuştur. Bu dönemde dikkati çeken noktalardan biri Osmanlı topraklarında ve Kafkasya'da Ermeni hareketlerinin dış güçlerce desteklenmesi olmuştur. Diğer bir dikkat çekici nokta da Rusya'nın merkeze yönelik güçlenen milli hareketleri birbiri ile düşman ederek zayıflatmak taktiği olmuştur. Kafkasya'da Müslüman etnik gruplarla ve özellikle Türklerle Ermeniler arasında 20. yy'ın başlarında yaşanan gerginlik ve çatışmalar esas olarak bu çerçevede cereyan etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin kurulması sırasında Ermeniler Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi için uğraşmışlardır. Ancak Dağlık Karabağ'ın önceden olduğu gibi Azerbaycan toprak bütünlüğü içinde kalmasına karar verilmiş, DKMV kurularak Ermeni talepleri de bir ölçüde karşılanmaya çalışılmıştır. SSCB döneminde Dağlık Karabağ içerisinde Ermeni nüfusunun arttırılması ve Ermenistan ile birleştirilmeye çalışılması faaliyetlerine devam edilmiştir. Sovyetler Birliği yıkılma sürecine girdiğinde bölgede hareketlilik yükselmiş, etnik kinler artmaya ve aktifleşmeye başlamıştır. Azerbaycan Ermenistan sınırında ve Dağlık Karabağ topraklarında küçük çaplı gerginlikler olmuş, 1992 yılından itibaren bunlar savaşa dönüşmüştür. Ermenistan ordusu Azerbaycan topraklarının yaklaşık %5'ini işgal etmiş, bu yılın şubat ayında bölgedeki Rus 366. Motorize alayının desteği ile Hocalı'da büyük çaplı bir katliam gerçekleştirmiştir. 1992 yılının haziran ayından

kasım ayına kadar geçen sürede Azerbaycan silahlı kuvvetleri işgal atındaki yerlerin bir kısmını geri almıştır. Ancak 1992 yılı sonları itibarı ile Ermeniler durumu kendi lehlerine çevirebilmişler ve daha çok toprak işgal etmeye başlamışlardır. 1993 yılında Kelbecer Ermenilerce işgal edilmiş, bu işgal neticesinde ilk kez BM Güvenlik Konseyi 822 sayılı kararı kabul etmiştir. Kelbecer'in boşaltılmasını isteyen bu karara rağmen uluslar arası kuruluşların ve toplumun gereken tepkiyi göstermemesi üzerine Ermenistan işgal faaliyetine devam etmiştir.

Çeşitli uluslararası kuruluşlar sorunun çözümü için çalışmalar yürütmüşlerdir. En yetkili kurum olarak AGİT çerçevesinde Minsk Grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu ve Rusya'nın özel gayretleri ile 1994 yılında taraflar arasında bir ateşkese varılmıştır. Ateşkes zaman zaman ihlal edilse de günümüze kadar devam etmiştir.

Ateşkes devrinde sorunun çözümü ile ilgili çalışmalar başta Minsk grubu olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar ve muhtelif devletler vasıtasıyla devam etti. Bu süreçte Minsk Grubunun taraflara sunduğu üç plan teklifi, Prag süreci ile Madrid İlkeleri en dikkat çekici çabalar olmuştur. Teklif edilen plan ve ilkeler; genel bir barış antlaşması imzalanmasını, Ermenistan ordusunun Azerbaycan dışına çıkmasını, Laçın koridoru hariç Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti sınırları dışındaki tüm işgal edilmiş Azerbaycan rayonlarının boşaltılmasını, Azerbaycanlı "kaçkınların" evlerine dönmesinin sağlanmasını ve Azerbaycan içerisinde eski DKMV çerçevesinde bir yapı oluşturulmasını içermekteydi. Planlar arasındaki farklar bu sürecin hangi aşamada gerçekleşeceğine ve yeni yapının statüsüne ait olmuştur. Ermeniler, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile bağlayan Laçın koridorunun durumundan endişe etmektedirler. Ermeni tarafı, bu hayati önemi haiz hattın kaybının Dağlık Karabağ'ı savunma imkânlarını azaltacağını düşünmekte ve Laçın için verilen uluslararası garantinin yeterliliği konusuna ihtiyatla yaklaşmaktadır. Azerbaycan ise Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi için yapılacak referandumdan rahatsızdır. Tüm zorunlu göçmenler Dağlık Karabağ'a dönebilse bile nüfus oranı Ermenilerin lehine olacağı düşünülerek konuya endişe ile yaklaşmaktadır. Kosova'nın bağımsızlığı sonrası bu endişe daha da artmıştır.

Problemin mahiyetine tarafların farklı yaklaşımları bu çatışmanın ana sebebini oluşturmaktadır. Ermeniler meseleyi çoğunluğu oluşturdukları Dağlık Karabağ'da kendi kaderlerini tayin etme sorunu olarak görmektedirler. Azerbaycan ise sorunu Ermenistan'ın Azerbaycan sınırları içerisindeki Ermeni azınlığı vesile ederek topraklarını işgal etmesi olarak algılamaktadır. Azerbaycan, devletlerin egemenlik hakları, toprak bütünlüğünün korunması ve sınırların değişmezliği ilkelerine vurgu yaparak; Ermenilerin her türlü haklarının korunacağı ve Dağlık Karabağ'ın özerk yapısının en geniş ölçüde devamının sağlanacağını belirtmektedir. Azerbaycan, sorunun muhatabı olarak Dağlık Karabağ Ermenileri'ni değil Ermenistan'ı görmektedir. Etnik çatışmalarda devletlerin şiddete başvuran ve ayrılıkçı söyleme sahip bir etnik grubu muhatap olarak kabul etmemesi yaygın bir durumdur.⁸⁶⁹ Ancak Ermenistan işgal ettiği bölgelerden çekilse bile Azerbaycan'ın karşısına Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi için bir referandum düzenlenmesi durumu çıkacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu durum Azerbaycan için sıkıntı vermektedir. Dağlık Karabağ Ermenileri'nin Azerbaycan içerisinde kalması seçeneğini tercih etmeleri için Azerbaycan'ın çok güçlü, kabul edilebilir argümanlar ortaya koyması gerekecektir. Çözüm için zaman uzadıkça yaşanan çatışmalara rağmen, önceden bir arada yaşamış, ortak anıları olan, birbirleri ile anlaşma ihtimalleri olan nesil yerine birbirini tanımayan, düşman olarak yetişen, Sovyetler Birliği döneminin sağladığı ortak anılardan ve anlayıştan uzak nesiller gelmektedir. Azerbaycan yönetimi, resmi yollardan olmasa bile sivil toplum kuruluşları veya uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla Dağlık Karabağ Ermenileri ile ilişkiler kurmalıdır. “Düşman Karabağ Ermenisi” anlayışını “vatandaş Karabağ Ermenisi” anlayışına dönüştürüp, bu anlayışa hem Azerbaycan'da hem de Dağlık Karabağ'da az da olsa taraftar bulamazsa bir referandum kabul etmenin anlamı olmayacaktır. Sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümünün önemli bir destekleyicisi demokrasi olacaktır. Azerbaycan'da demokrasi anlayışı ne kadar güçlenir ve gelişirse dünya kamuoyunun “geniş muhtariyet”e sahip, Azerbaycan içerisinde bir Dağlık Karabağ söylemine inanması o kadar güçlü

⁸⁶⁹ Ayşe Betül ÇELİK, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları” içinde Nimet BERİKER (der), **Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 174.

olacaktır. Ekonomik anlamda güçlenen ve demokrasinin tam anlamıyla hakim olduğu bir Azerbaycan, Dağlık Karabağ Ermenileri için de cazip bir seçenek haline gelecektir.

Dağlık Karabağ her zaman Azerbaycan toprakları içerisinde olmuştur. Ermenistan'a bağlı veya ayrı olarak hiçbir zaman bir Ermeni devleti halinde bulunmamıştır. Dağlık Karabağ'a özerklik tanınması da bu durumu değiştirmemiştir. DKMV oluşturulduktan sonra bu birimdeki Ermenilerin her türlü kültürel, ekonomik ve özyönetim hakları sağlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Dağlık Karabağ Ermenileri'nin iç- self determinasyona sahip oldukları görülmektedir.

Uluslararası toplumun ve örgütlerin çatışmaya dair yaklaşımlarında genel olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Özellikle işgalin bitmesine yönelik çağrılar yapılmaktadır. Ancak bu çağrıların muhatabı olarak Ermenistan'a yönelik herhangi bir yaptırım konusunda gelişme görülmemektedir.

KAYNAKÇA:

1. KİTAPLAR

ABBASOV, Ali; Haroutiun

KHACHATRIAN : **The Karabakh Conflict Variants Of Settlement: Concepts And Reality**, Noyan Tapan, Yerevan 2005.

ABDULLAYEV, Asker : **Dağlıq Qarabağ: Esassız İddialar, Hadiseler, Facieler**, Mütercim, Bakü 2001.

ABDULLAYEV, Əsgər İbrahim: **Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Hərbi Təcavüzü və Heydər Əliyevin Sülh Strategiyası**, Elm, Bakü 1999.

ABDULLAYEV, Mahir : **Beynelxalq Münasibetler Tarixi**, Mütercim, Bakü 2000.

ABDULLAYEV, Vasif : **Azərbaycan Yeni Diplomatiya Mekanında**, Bakü, 2001.

AĞAYEV, Mehman: : **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azərbaycan İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

AHMEDOV, Elçin : **Ermenistan'ın Azərbaycan'a Saldırısı ve Uluslararası Örgütler**, Tuna Neşriyat, Bakü 1998.

AKGÜL, Fatih : **Avrasyacılık: Rusya ve Türkiye'de**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

AKTAŞ, Hayati : **Dağlık Karabağ Sorunu**, Türk Dünyası Platformu Yayınları, İstanbul 2001.

ALİYEV, Haydar : **Dünya Siyasetinde Azərbaycan Petrolü**, (çev. Abdullah Çiftçi ve Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

- ALKAN, Haluk : **Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara 2010.
- ALSTADT, Audrey L. : **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Hoover Institution Press, Stanford 1992.
- ARAS, Osman N.; Bilal DEDEYEV ve Vefaddin İBAYEV (eds) : **Karabağ Savaşı: Siyasi- Hukuki- Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008.
- AREND, A. C. ve R. BECK : **International Law and the Use of Force: Beyond the U.N. Charter Paradigm**, Routledge, London, 1993.
- ATTAR, Aygün : **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005
- ASLAN, Betül : **Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920- 1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- ASLANLI, A. ve İ. HESENOV : **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Platin Yayınları, Ankara, 2005.
- AŞIRLI, Akif : **Hocalı'da Türk Soykırımı**, (Türkiye Türkçe'sine aktaran Gökmen Kılıçoğlu); ASEF Yayınları, İstanbul 2005.
- AVETISYAN, H. ve diğerleri : **Republic of Nagorno-Karabakh Process of State Building at the Crossroad of Centuries**, Institute of Political Research, Yerevan 2009.
- AYDIN, Mustafa : **New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament**, SAM, Ankara, 2000.
- BADDELEY, John F. : **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**,

- (Çev. Sedat Özden) Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995.
- BAKUHANOV, Abbasgulu A. **Gülistani İrem**, Bakü 1951
- BALI, Ali Şafak : **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: “Öteki” ile Barış İçinde Yaşamak**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001.
- BARANOVSKY, Vladimir (der) **Russia and Europe: The Emerging Security Agenda**, SIPRI, New York, 1997.
- BARTKUS, Viva Ona : **The Dynamics of Secession** Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- BEIGBEDER, Yves : **International Monitoring of Plebiscites, Referenda and National Elections: Self Determination and Transition to Democracy**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston 1994.
- BEITZ, Charles L. : **Political Theory and International Relations**, Princeton University Press, Princeton, 1979.
- BERAN, Harry : **A Philosophical Perspective”, içinde W. J. Alan McCartney (edt); Self- Determination in The Commonwealth**, Aberdeen University Press, Aberdeen, 1988.
- BERZEG, Sefer E. : **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti- 1917- 1922: Kafkasya Dağlıları Birliği'nin Kuruluşu**, Birleşik Kafkasya Derneği Yayınları, İstanbul, 2003.
- BEVANS, C. I : **Treaties and other International Agreements of the United States of America 1776-1949**, Vol. 3, United States Government Printing Office, Washington, D.C. 1969.
- BOERSNER, Demetrio : **The Bolsheviks and the National and Colonial Question 1917- 1928**, Librairie E. Droz, Geneve, 1957.

- BORCHARDT, Klaus- Dieter : **Topluluk Hukukunun ABC'si**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1995.
- BORYS, Juriy : **The Sovietization of Ukraine 1917- 1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self- Determination**, The Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton, 1980.
- BOZKURT, Enver : **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı: Körfez Krizi Örneği ve Irak'ın Durumu- ABD'ye 11 Eylül 2001 Terörist Saldırısı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.
- BROWNLIE, Ian : **Principles of Public International Law**, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- BUCHANAN, Allen : **Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec**, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1991.
- BUCHHEIT, Lee C. : **Secession: The Legitimacy of Self- Determination**, Yale University Pres, New Haven and London, 1978.
- BUELL, Raymond L. : **International Relations**, American Political Science Series, 1930.
- BYMAN, Daniel L., vd. : **Iran's Security Policy: In the Post- Revolutionary Era**, Rand Publications, 2001
- CAFERSOY, Nazım : **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992– Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü**, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
- CASSESE, Antonio : **Self- Determination of Peoples**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- CHADWICK, Elizabeth : **Self- Determination, Terrorism and the International Humanitarian Law of Armed**

- Conflict**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston-London, 1996.
- CİVELEK, Jale : **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**; Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul, 1984.
- CLEARY, Joe : **Literature, Partition and the Nation- State: Culture and Conflict in Ireland, Israel and Palestine**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- COBBAN, Alfred : **The Nation State and National Self-Determination**, Thomas Y. Crowell, New York, 1969.
- COX, Caroline ve J. EIBNER : **Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh**, Institute for Religious Minorities in Islamic World, Zurich 1993.
- CRAWFORD, James : **The Creation of States in International Law**, Oxford University Press, 1979.
- ÇAKMAK, Haydar (Edt) : **Türk Dış Politikası: 1919- 2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008.
- ÇAVUŞOĞLU, Naz : **Azınlık Hakları: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda**, Su Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÇELİK; Edip : **Milletlerarası Hukuk**, 1. Kitap, Filiz Yayınları, İstanbul, 1987.
- ÇİLOGLU, Fahrettin, (haz.) : **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1998.
- DAĞI, İhsan D. : **İnsan Hakları Küresel Siyaset ve Türkiye**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.
- DEMİR, Ali Faik : **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİRTEPE, Turgut (edt) : **Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük**

- Oyun, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2008.
- De WALL, Thomas : **The Karabakh Trap: Dangers and Dilemmas of the Nagorny Karabakh Conflict**, Conciliation Resources, London (tarih yok).
- Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War**, New York University Press, New York, 2003
- DOEHRING, Karl : **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)**, Çev. Ahmet MUMCU, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.
- DONALDSON, R. H., ve J. L. NOGEE : **The Foreign Policy of Russia**, M. E. Sharpe, New York., 1998.
- DÖNMEZ R. Ö.; G. TELATAR (Edts) : **Küreselleşen Dünya’da Avrupa Birliği: Entegrasyon Kimlik ve Güvenlik**, Phoneix Yayınevi, Ankara 2008.
- DUGIN, Aleksandr : **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, (çev. Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2003.
- DUNLOP, John B. : **Russia Confronts Chechnya**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- DURUMSA, Jorri C. : **Fragmentation and the International Relations of Micro States: Self- Determination and Statehood**, Cambridge University Press, 1996.
- EHTESHAMI, Anoushiravan (Der) : **From the Gulf to Central Asia: Players in the New Great Game**, The University of Exeter Press, Exeter 1994.

- ERYILMAZ, Bilal : **Kamu Yönetimi**, Erkam Matbaası, İstanbul, 2003.
- ESEDOV F. ve S. KERİMOVA : **Çarizmi Azerbaycan'a Getirenler**, Bakü 1993.
- GELLNER, Ernest : **Nations and Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca New York, 1983.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih : **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 5. Baskı, 2005.
İnsan Hakları Belgeleri, cilt 3, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- GOLDENBERG, Suzanne : **Pride of Small Nations: The Caucasus and Post- Soviet Disorder**, Zed Books, London 1994.
- GOLTZ, Thomas : **Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War- Torn, Post-Soviet Republic**, M. E. Sharpe, New York and London 1998
- GÖNLÜBOL, Mehmet : **Uluslararası Politika**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÖZLER, Kemal : **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2007.
- GÜNDÜZ, Aslan : **Security and Human Rights in Europe: The CSCE Process**, İstanbul, 1994.
- GÜRSES, Emin : **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998.
- HALLIDAY, Fred : **Devrim ve Dünya Siyaseti: Altıncı Büyük Gücün Yükselişi ve Düşüşü**, (çev. Mehmet Moralı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- HANNUM, Hurst : **Autonomy, Sovereignty and Self-Determination**, University of Pennsylvania

- Press, Philadelphia, 1990.
- HEATHER, Wilson : **International Law and Use Force by National Liberation Movements**, Clerandon Press, Oxford, 1988.
- HEKİMOĞLU, Mehmet M. : **Azınlık Hakları ve Türkiye: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından**, Detay Yayıncılık, Ankara 2007.
- HERACLIDES, Alexis : **The Self- Determination of Minorities in International Politics**, Frank Cass, London, 1991.
- HERZIG, Edmund : **The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia**, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1999.
- HIGGINS, Rosalyn : **The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations**, Oxford University Press, London, 1963.
- HOROWITZ, Donald L. : **Ethnic Groups in Conflict**, University of California Press, Berkeley, 1985.
- HOVANNISIAN, Richard G. : **Armenia on the Road of Independence: 1918**, University of California Press, California 1967.
The Republic of Armenia, The First Year- 1918- 1919, University of California Press, California 1974.
The Republic Of Armenia, From Versailles To London, 1919- 1920, University of California Press, California 1982.
- HUNTER, Shireen T. : **Iran's Foreign Policy in the Post Soviet Era: Resisting the New International Order**, Praeger, Santa Barbara California, 2010.
The Transcaucasus in Transition: Nation-

- Building and Conflict**, Center For Strategic and International Studies, Washington, D. C. 1994.
- İMANOV, Reftar Celiloğlu : **Azerbaycan'ın Arazi Bütünlüğüne Qesd-Qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayeti**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005
- İNAT, K., B. DURAN ve M. ATAMAN (edts) : **Dünya Çatışma Bölgeleri**", Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004
- İBRAHİMLİ, Haledin : **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, ASAM Yayınları, Ankara 2001.
- İSMAİL, Sabahattin : **100 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Dilhan Yayınları, 1992.
- İSMAYILOV, Fuzuli C. : **Ermenistan Azerbaycan Münaqisesinin Tarihi Kökleri ve Müasir Dövr**, Informasia Texnologiyaları Neşriyatı, Bakü, 2009
- İŞYAR, Ömer Göksel : **Sovyet- Rus Dış politikaları ve Dağlık Karabağ Sorunu: Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- KANTARCI, Hakan : **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- KARAOSMANOĞLU, Ali L. : **İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslar arası Örgütler**, Boğaziçi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- KASIM, Kamer : **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya: Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve ABD'nin Kafkasya Politikaları**, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- KAUFMAN, Stuard J. : **Modern Hatreds: The Sybolic Politics of Ethnic War**, Cornell University Press, New York 2001.

- KISSINGER, Henry : **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.
- LAÇİNER, Sedat : **Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, USAK Yayınları, Ankara 2005.
- LANDAU, Jacob : **Pan-Turkism: From Irredendism to Cooperation**, Hurst& Company, London, 1995.
- LEWIN, Moshe : **Sovyet Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- LIBARDIAN, Gerard J. (edt.) : **The Karabakh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabakh, 1918-1988**, The Zorian Institute, Cambridge 1988.
- LIBARDIAN, Gerard J. : **Ermenilerin Devletleşme Sınavı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- LÖWY, Michael : **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marks'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- MacFARLANE, S. Neil ve Larry MINEAR : **Humanitarian Action and Politics: The Case of Nagorno Karabakh**, Occasional Paper 25, The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies, 1997.
- MALCOM, Noel : **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, Sabah Kitapları, İstanbul 1999
- MALKASIAN, Mark : **Gha- ra- bagh!: The Emergence of the National Democratic Movement in Armenia**, Wayne State University Press, Detroit, Michigan

- 1996.
- McGOLDRICK, Dominic : **The Human Rights Committee Practice and Procedures of Law Making at the UN**, Oxford, 1991.
- MERAY, Seha L. : **Devletler Hukukuna Giriş**, 1. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.
- MESHABI, Mohiaddin (edt) : **Central Asia And Caucasus After The Soviet Union**, University of Florida, 1994.
- MILLER, Donald Earl; Lorna Touryan MILLER : **Armenia: Portraits of Survival and Hope**, University of California Press, London 2003
- MITRA Saumya, ve diğerleri : **The Caucasian Tiger: Sustaining Economic Growth in Armenia**, World Bank Publications, Washington DC, 2007.
- MULLERSON, Rein : **International Law, Rights and Politics: Development in Eastern Europe and CIS**, LSE/ Routledge, London and New York, 1994.
- MUSGRAVE, Thomas D. : **Self- Determination and National Minorities**, Oxford University Press, 2000.
- NECEFOV, B. : **Azerbaycan Demokratik Respublikası**, Bakü, 1992.
- NEEF, Christian : **Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarası**, (çev. Özalp Göneralp), Yeni Hayat, İstanbul, 2004.
- NEJATİGİL, Zaim M. : **The Turkish Republic of Northern Cyprus in Perspective**, Tezel Ofset, Nicosia, 1985.
- NESİROV, Elman : **Azerbaycan- ABŞ Münasibetleri**, Qanun Neşriyatı, Bakü, 1998.
- NEUBERGER, Benyamin : **National Self- Determination in Post Colonial Africa**, Colorado, 1986.
- NYE, Joseph S. : **Pan-Africanism and East African Integration**, Harvard University Press, Cambridge,

- Massachusetts, 1966.
- NYE, Joseph S. ve David A.
WELCH : **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak: Kurama ve Tarihe Giriş**, (çev. Renan AKMAN), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009
- ORAN, Baskın (Ed.) : **Türk Dış Politikası**, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- ORDUBADİ, M. Said : **Kanlı Yıllar**, Bakü 1991.
- ÖZCAN, G. ve Ş. KUT (der) : **En Uzun On Yıl**, 2.Baskı, Buke, İstanbul, 2000.
- ÖZBAY, Özdemir : **Kuzey Kafkasya: Dünden Bugüne**, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999.
- ÖZEN, Ö. ve O. AKINHAY(der): **Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke**, Everest Yayınları, İstanbul 2002
- ÖZEY, Ramazan : **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Bakanlar Medya, İstanbul 1999.
- PAMUK, Mustafa : **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünyü Bugünü ve Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.
- PAULTON, Hugh : **The Balkans, Minorities and States in Conflict**, Minority Rights Publications, London, 1991.
- PAZARCI, Hüseyin : **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.
- PİRİYEYEV, Vagif : **Azerbaycan Tarihi Coğrafyası**, Bakü, 2002
- POMERANCE, Michla : **Self- Determination in Law and Practice**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1982.
- POTIER, Tim : **Conflict in Nagorno Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal**, Kluwer Law

- International, Hague 2001.
- Public Information Office of TRNC : **The Right of Self Determination of the Turkish Cypriot People**, Public Information Office of TRNC, Lefkoşe, 1990.
- QASIMOV, Musa : **Azərbaycan: Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində (1991- 1995)**, Gençlik, Bakü, 1996.
- RAIC, David : **Statehood and the Law of Self-Determination**, Boekhandel en Drukkerij, Leiden, 2002.
- RAWLS, John : **Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”**, (çev. Gül Evrin) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- RECEBLİ, H. ve V. İBAYEV : **Avropa Şurası**, Elm, Bakü, 1999.
- SAİD, Edward S. : **Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- SAKHAROV, Andrei : **Moscow and Beyond: 1986 to 1989**, Alfred A. Knopf, New York 1991.
- SAPMAZ, Ahmet : **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- SARIİBRAHİMOĞLU, Lale : **Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- SEMEDZADE, Z. : **Dağlıq Qarabağ**, Bakü, 1995
- SENCER, Muzaffer : **Belgelerle İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul, 1988.
- SHULZE, Hagen : **Avrupa'da Ulus Devlet**, çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.
- SOLOMON, H. R. : **Nagorno Karabakh Searching for a Solution, Obstacles and Opportunities For a Settlement**, US Institute of Peace, Washington,

- 1998.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (edt) : **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 2. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 1996.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk : **Türk Dış Politikasının Analizi**, 2. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 2001.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk : **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005.
- STALİN, J. : **Marksizm Ve Ulusal Sorun Ve Sömürge Sorunu**, (çev. Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 1994.
- SUNSTEIN, Cass : **Designing Democracy: What Constitutions Do**, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- SUNY, Ronald G. : **Loking Toward Ararat: Armenian Modern History**, Indiana University Press, Bloomington, 1993.
- SÜLEYMANLI, Nasrin : **An Analysis of the Nagorno Karabakh Problem**, Offset Publication Press, Mersin, 2009.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz : **Russian Azerbaijan. 1905 - 1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- ŞAHİN, Mustafa : **Avrupa Birliği'nin Self Determinasyon Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- ŞAHİNOĞLU, Elxan : **Dağlıq Qarabağ: Statussuz Status**, Qanun Neşrlər Evi, Bakü 2010.
- TAŞKIRAN, Cemaleddin : **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- TEZKAN, Yılmaz (edt): **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, Ülke Yayınları, İstanbul 2000.
- THORNBERRY, Patrick : **International Law and the Rights of Minorities**, Clarendon Paperbacks, Oxford,

- 1991.
- TOMUSCHAT, Christian : **Modern Law of Self- Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993.
- TOPAL, Mustafa : **Ulusü Düşünmek**, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul 2003.
- UMUTLU, Vidadi : **Şimali Azerbaycan'ın Çar Rusiyası Terefinden İşgali ve Müstemlekecilik Aleyhine Mübarize (1801- 1828)**, Bakü 2004.
- UYGUN, Oktay : **Federal Devlet. Temel İlkeler, Kurumlar ve Uygulama**, İtalik Yayınları, Ankara, 2002.
- ÜRER, Levent : **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- VELİYEV, Adil : **Azerbaycan – Avrupa Şurası: Demokratiya ve İnsan Hüquqları Sahesinde Emekdaşlık**, Elm, Bakü, 2006.
- VINCENT, R. J. : **Human Rights and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- WALKER, Christopher J. (edt) : **Armenia and Karabakh: The Struggle for Unity**, Minority Rights Group Reports, London, 1991.
- Armenia: The Survival of a Nation, St. Martin's Press, London 1980.
- WILSON, Heather A. : **International Law and the Use of Force by National Liberation Movements**, Claredon Press, Oxford, 1988.
- YALÇINKAYA, Haldun : **Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- YAPICI, Utku : **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, Otopsi, İstanbul, 2004.
- YENİGÜN, Cüneyt; EFEGİL,

- Ertan (Edts) : **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Kasım 2010.
- YERASİMOS, Stefanos : **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu**, (çev. Sirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- YILMAZ, Reha; Elnur İSMAYILOV : **Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu**, Bilgesam, İstanbul, 2011.
- YİNANÇ, R. ve H. TAŞDEMİR (Edts) : **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.
- YÜCE, Çağrı Kürşat : **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

2. MAKALELER

- ACAR, Demet Ş., Murat ÇEMREK : “Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 8, kış 2005, ss. 114- 136.
- ALDSTADT, Audrey L. : “O Patria Mia: National Conflict in Mountainous Karabagh” içinde W. R. DUNCAN, G. P. HOLMAN (Der); **Ethnic Nationalism and Regional Conflict**, Westview Press, Boulder, 1994.
- ARCHIBUGI, Daniele : “A Critical Analysis of the Self-Determination of Peoples: A Cosmopolitan Perspective”, **Constellations**, vol. 10, No. 4, 2003.
- ARENDT, Hannah : “Azınlıkların Ulusu ve Devletsiz Haklar”, içinde Jean Leca (haz), **Uluslar ve Milliyetçilikler**,

- (çev. Siren İdemen), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- ARSAVA, A. Füsün : “Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yayın No: 579, Ankara, 1993
- “Azınlık Hakları ve Bu Çerçeve Ortaya Çıkan Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi: Gündüz Ökçün’e Armağan**, cilt 47, sayı. 1- 2, 1992.
- “Self Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Seha L. Meray’a Armağan cilt 1**, Ankara, 1981.
- ASLANLI, Araz : “Azerbaycan Ermenistan Gerginliğine `Ateş`siz Çözüm Arayışı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl 1, Sayı 1, 05. 07. 2004
- “Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev’in Moskova Ziyareti”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 23, Mart 2002.
- ASTOURIAN, Stephan H. : “In Search of Their Forefathers: National Identity and The Histography and Politics in Armenian and Azerbaijani Ethnogenesis, içinde Donald Victor SHWARTZ ve Razmik PANOSSIAN (Edt.), **Nationalism and History: The Politics of Nation Building in Post- Soviet Armenia, Azerbaijan and Georgia**, University of Toronto Centre for Russian and East European Studies,

- Toronto 1994.
- ATAÖV, Türkkaya : “İkiz Sözleşmeler Tartışması”, Röportaj, **New Perspectives Quarterly**, Cilt 5, Sayı 2, 2003.
- BABBITT, Eileen F. : “Mediating Rights- Based Conflicts: Making Self Determination Negotiable”, **International Negotiations**, no. 11., s. 190, 2006, ss. 185- 208.
- BAL, İdris : “Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü”, **Bilig**, no. 14, yaz 2000, ss. 1-14.
- “Türkiye Ermenistan İlişkileri”, içinde İdris BAL (edt); **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, ss. 397- 426.
- BALALIAN, Peter ve Gourgen KHAJAGIAN : “From Shusi to Rome: A Chronicle”, **Armenian International Magazine**, August- September 1992.
- BALCI, Ali : “Kosova: Arnavut Sorununun Kilit Bölgesi”, içinde Kemal ÖNAT vd. (Edts); **Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları**, Geliştirilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010
- BARAN, Zeyno : “The Caucasus: Ten Years After Independence”, **The Washington Quarterly**, vol. 25, no. 1, winter 2002, ss. 221-234.
- BHATTY, R. ve R. BRONSON : “Nato’s Mixed Signals in the Caucasus and Central Asia”, **Survival**, vol. 42, iss. 3, fall 2000
- BAUBÖCK, Rainer : “Paradoxes of Self- Determination and the Right to Self-Government”, **IWE Working Paper**, Austrian Academy of Sciences, No. 42, Ocak 2004.
- BERAN, Harry : “A Democratic Theory of Political Self-

- Determination For a New World Order”, Percy Lehning (der.), **Theories of Secession**, Routledge, London, 1998.
- “Border Disputes and the Right of National Self-Determination”, **History of European Ideas**, vol. 16, No. 4-5, 1993.
- “A Liberal Theory of Secession”, **Political Studies**, vol. 32, 1984.
- BERMANN, George A : “Taking Subsidiarity Seriously”, **Colombia Law Review**, vol. 94, 1992.
- BİLENER, Tolga : “AB’nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB’ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri”, içinde Beril Dedeoğlu (der); **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.
- BİLGE, A. Suat : “Milletlerin Mukadderatlarını Kendilerinin Tayin Etmeleri Prensibi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XIV, No.1, Mart 1959.
- BIRCH, Anthony H. : “Another Liberal Theory of Secession”, **Political Studies**, no. 32, 1984.
- BÖLÜKBAŞI, Süha : “Ankara’s Baku- Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed?”, **The Middle East Journal**, vol. 51, no. 1, winter 1997, ss. 80- 94.
- BROXUP, Marie Benningsen : “The Internal Muslim Factor in The Politics Of Russia And Tatarstan And The North Caucasus, in Mohiaddin MESHABI (edt); **Central Asia And Caucasus After The Soviet Union**, University of Florida, 1994.
- BUCHANAN, Allen : “Theories of Secession”, **Philosophy and Public Affairs**, Cilt. 26, No. 1, 1997.

- BUDAK, Mustafa : “Dünden Bugüne Çeçenistan”, **Yeni Türkiye**, c. 3, sayı 16, Temmuz- Ağustos 1997.
- BUSDACHIN, Marino : “Uluslararası Sistemde Abhazya’nın Yeri ve Konumu”, Sezai BABAKUŞ (Edt); **Abhazya’nın Bağımsızlığı ve Kafkasya’nın Geleceği**, CSA Global Publishing, İstanbul 2010.
- CAROZZA, Paolo G : “Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law”., **American Journal of International Law.**, Vol.: 97, No: 1, Jan. 2003.
- CASTELLINO, Joshua : “Order and Justice: Minorities and the Right to Secession”, **International Journal on Minority and Group Rights**, vol. 6, Kluwer Law International, 1998-1999, ss. 389- 415.
- CHEHABI, H. E. : “Self- Determination, Territorial Integrity, and the Falkland Islands”, **Political Science Quarterly**, vol. 100, no. 2, Summer 1985.
- CHEN, Lung- Chu. : “Self- Determination as a Human Right”, at W. Michael Reisman and Burns H. Weston; **Toward World Order and Human Dignity**, The Free Press, New York, 1976.
- CHIRIKBA, Viacheslav : “Devletlerarası Hukuk Açısından Abhazya Cumhuriyeti’nin Yasal Konumu ve Statüsü”, içinde Sezai BABAKUŞ (Edt); **Abhazya’nın Bağımsızlığı ve Kafkasya’nın Geleceği**, CSA Global Publishing, İstanbul 2010.
- COHEN, Ariel : “The New Great Game’: Pipeline Politics in Eurasia”, **Caspian Crossroads Magazine**, Volume 2, Issue No.1, Spring-Summer 1996.
“US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic

- Prosperity”, **Heritage Foundation Backgrounder**, no. 1132, 24 July 1997.
- CONNOR, Walker : “Self- Determination: The New Phase”, **World Politics**, vol. 20, no. 1, October 1967.
- CORNELL, Svante E. : “Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia”, **Perceptions**, Cilt 4, Sayı 2, Haziran-Ağustos 1999.
- “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 34, Sayı 1, Ocak 1998.
- “The Unruly Caucasus”, **Current History**, vol. 96, no. 612, November 1997.
- COSTA, Josep : “On Theories of Secession: Minorities, Majorities and the Multinational State”, **CRISPP**, vol. 6, No. 2, Summer 2003.
- CURAL, A. : “Neden Çeçenistan”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, no. 365, Temmuz 2000.
- ÇELİK, Ayşe Betül : “Etnik Çatışmaların çözümünde Siyaset bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları” içinde Nimet BERİKER (der), **Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 163- 188.
- ÇUBUKÇU, Mete : “AGİT, Çeçenler ve Biz”, **Birikim**, sayı 128, Aralık 1999.
- DAVIS, Sue; S. O. SABOL : “The Importance of Being Ethnic: Minorities in Post- Soviet States- The Case of Russians in Kazakhstan”, **Nationalities Papers**, vol. 26, no. 3, 1998
- DEDEOĞLU, Beril : “Avrupa Birliği Örgütlenme Modeli ve Subdidiarite Prensibi”, Turgut Tarhanlı (edt),

- Değişen Dünyada İnsan, Hukuk ve Devlet:**
Edip F. Çelik'e Armağan, Engin Yayıncılık,
İstanbul, 1995.
- DEDEYEV, Bilal : “Dağlık Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planına Bakış”, içinde Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev ve Vefadin İbayev (edts); **Karabağ Savaşı: Siyasi- Hukuki- Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008.
- DEMİRCİ, Ahmet : “Rusya’da Putin Dönemi: Kafkaslar ve Çeçenistan’daki Son Gelişmeler”, **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, no. 5, Ankara, 2000.
- DERRICK, Matthew : “Revisiting ‘Sovereign’ Tatarstan”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 6, 2008.
- D'ESTAING, Valery Giscard : “The Europe of Two Wills”, **New Perspectives Quarterly**, vol. 10, no. 1, 1992.
- DONABEDIAN, Patrick : “The History of Karabagh From Antiquity to the Twentieth Century”, içinde Levon CHORBAJIAN, Patrick DONABEDIAN ve Claude MUAFIAN (edts), **The Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh**, Zed Book Ltd., London 1994
- EKATERINA, Stepanova : “Kosova and Chechnya: Illogical Parallels”, **Security Dialogue**, vol. 31, no 1, March 2000.
- EMERSON, Rupert : “Self- Determination”, **American Journal of International Law**, vol. 65, no. 3, July 1971.
- ETZIONI, Amitai : “The Evils of Self- Determination”, **Foreign Policy**, no. 89, Winter 1992-93.
- FRASER, Niall M.; Keith W. HIPEL, John JAWORSKY ve Ralph ZULJAN : “A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute”, **The Journal of Conflict**

- Resolution**, vol. 34, no 4, December 1990, ss. 652- 677.
- FREEDMAN, Robert : “Russia and Azerbaijan: Are Relations Beginning to Improve?”, **Caspian Crossroads Magazine**, vol. 2, no. 4, Spring 1997.
- FREEMAN, Michael : “The Right to National Self-Determination: Ethical Problems and Practical Solutions”, Desmond M. Clarke ve Charles. Jones (der.), **The Rights of Nations. Nations and Nationalism in a Changing World** Cork University Press, Cork 1999.
- FRIEDLANDER, A. R. : “Self- Determination: A Legal- Political Inquiry”, içinde Y. Alexander ve A. R. Friedlander (edts); **Self- Determination: National, Regional and Global Dimentions**, Westview Press, Oxford, 1980.
- FROWEIN, Johen A. : “Self- Determination as a Limit to Obligations Under International Law” içinde Christian Tomuschat (Edt); **Modern Law of Self- Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993.
- GAMAGHELYAN, Phil : “Rethinking the Nagorno- Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship”, **International Negotiations**, No. 15, 2010, ss. 33- 56.
- GASIMOV, Musa : “Rusya’nın Azerbaycan Politikası”, **Avrasya Dosyası**, Kazakistan- Kırgızistan Özel, C. 7, Sayı 4, Kış 2001–2002.
- GECYS, C. C. : “Equality of Rights of the Soviet Nationalities”, **The Russian Review**, vol. 12, no. 2, April 1953.
- GEORGE, T. Richard de : “The Might of the Right of Collective Self- Determination”, içinde TWINNING, William

- (edt), **Issues of Self Determination**, Aberdeen University Press, Aberdeen, 1991.
- GHAFOURI, Mahmoud : “The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation”, **Middle East Policy**, C. 15, S. 2, 2008, s. 81- 96.
- GLASER, Daryl J. : “The Right to Secession: An Antiseccessionist Defence”, **Political Studies**, vol. 51, 2003.
- GLEASON, G. : “Nationalism and its Discontents”, **The Russian Review**, vol. 1, no. 1, 1993.
- GOETZ, Roland : “Political Spheres of Interest in the Southern Caucasus and in Central Asia”, **Aussenpolitik**, vol. 48, no. 3, 1997.
- GOODMAN, Elliot R : “The Cry of National Liberation: Recent Soviet Attitudes Toward National Self- Determination”, **International Organization**, vol. XIV, no. 1, Winter 1960.
- GRAHAM, Benjamin A. T. : “Nagorno Karabakh in Limbo”, **Middle East Quarterly**, vol. 16, no. 4, Spring 2009.
- GÜL, Nazmi ve Gökçen EKİCİ: “Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var?: Putin’in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 19, Kasım 2001.
- GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu : “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, Türkeş, Mustafa ve İlhan Uzgel, (der.), **Türkiye’nin Komşuları**, İmge Yayınları, Ankara, 2002.
- GÜRSES, Emin : “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası** Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.
- HADDEN, Tom : “Uluslararası Hukukta Azınlıkların ve Halkların Hakları”, Kirsten E. Schulze, Martin Stokes ve

- Colm CAMPBELL (edts), **Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar**, (çev. Ahmet Fethi), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- HALBACH, Uwe : "The Caucasus as a Region of Conflict", **Aussenpolitik**, vol 48., no. 4, 1997.
- HALLIDAY, Fred : "Condemned to React, Unable to Influence: Iran and Transcaucasia", içinde John F. R. WRIGHT, Suzanne GOLDENBERG ve Richard SCHOFIELD (Edts), **Transcaucasian Boundaries**, UCL Press, London 1996.
- HALPIN, Tony; Vartan OSKANIAN : "Karabakh Forever: Temperatures Are Rising- Can Cooler Heads Prevail?", **Armenian International Magazine**, January 1992.
- HANNUM, Hurst : "The Specter of Secession: Responding to Claims for Ethnic Self Determination", **Foreign Affairs**, vol. 77, no. 2, March- April 1998, ss. 13-18.
- HATİPOĞLU, Esra : "Rusya- Avrupa Birliği İlişkileri", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, cilt 9, no 1, 2001.
- "11 Eylül Sonrası Rusya ve ABD'nin Orta Asya Politikası", içinde Erhan BÜYÜKAKINCI (Der.); **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Phoenix, Ankara 2004.
- "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası", içinde Rasim Özgür DÖNMEZ; Gökhan TELATAR (Edts); **Küreselleşen Dünya'da Avrupa Birliği: Entegrasyon Kimlik ve Güvenlik**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008.
- HENRARD, Kristin : "Devising an Adequate System of Minority

- Protection: Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self- Determination”, **International Studies in Human Rights**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden- Boston, 2000.
- HENZE; Paul B. : “Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık”, **Avrasya Etüdüleri**, yaz, 1995, C. 2, S. 2.
- HESENOV, Tofiq : “XX Asırda Karabağ’da Yerli Türk – Müslüman Ahaliye Karşı Ermenilerin Tecavüzü”, **Teziler “Qarabağ Dünen Bugün ve Sabah”**, Şuşa Yayınevi, Bakü, 2002.
- HILLGRUBER, Christian : “The Admissions of New States to the International Community”, **European Journal of International Law**, vol. 9, no. 3, 1998.
- HIROSE, Yoko : “Visions for Mountainous Karabakh: From The Azerbaijanis and Armenians”, içinde Tale HEYDAROV (edt), **The Armenia- Azerbaijan Conflict Over Karabakh: From History to Future Peace Prospects**, Visions of Azerbaijan, Bakü, 2007.
- HOVANNISIAN, Richard : “Nationalist Ferment in Armenia”, **Freedom at Issue**, no. 105, November- December 1998.
- HUEGLIN, Thomas O. : “Federalism as Balance: Reply to Piccone and Ulmen”, **Telos**, no. 32, Winter 1995.
- HUGHES, James : “Chechnya: The Cause of a Protracted Post Soviet Conflict”, **Civil Wars**, vol. 4 no. 4, winter 2001.
- HUNTER, Shireen T. : “Azerbaijan Searching For New Neighbors”, Ian BLEMMER ve Ray TARAS (edts); **New States New Politics Building The Post Soviet Nations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

- HÜLSMANN, Jörg Guido : “Secession and the Production of Defense”, Hand-Hermann Hoppe (der.), **The Myth of National Defense: Essays on the Theory and History of Security Production**, Ludwig Von Mises Institute, Alabama, 2003.
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP : **Nagorno- Karabakh: A Plan for Peace**, Europe Report, no. 167, 11.11.2005, Brussels.
- İBAYEV, Vefaddin : “Dağlık Karabağ Savaşının Siyasi ve Hukuki Boyutları”, içinde Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev ve Vefadin İbayev (edts); **Karabağ Savaşı: Siyasi- Hukuki- Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008.
- İSMAYİLOV, Rovshan : “Azerbaijan and Iran: Dangerous Liaisons”, **Eurasia Insight**, 19. 01. 2006.
“Iran- Azerbaijan Summit: “Brotherly Feelings Without Results”, **Eurasia Insight**, 24. 08. 2007
- İŞERİ, Emre : “Türkiye’nin Yeni Dış Politika Etkinliğinin Kafkasya’daki Sınırları: Ermenistan Boyutu”, içinde Cüneyt YENİGÜN, Ertan EFEGİL (Edts); **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Kasım 2010, ss. 247-264.
- JACOBY, Volker : “The Role of the OSCE: An Assessment of International Mediation Efforts”, içinde Laurance BROERS (edt), **The Limits of Leadership: Elites and Societies in the Nagorny Karabakh Peace Process**, Conciliation Resources, London 2005.
- JAFFE A. M. ve MANNING

- Robert A. : “Hazarda Büyük Oyun Mitosu: Enerjinin Gerçek Jeopolitiği”, (çev. Musa Ceylan), Yılmaz TEZKAN (edt); **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, Ülke Kitapları, İstanbul 2000.
- JOHANSSON, Patrik : “Putting Peace to the Vote: Displaced Persons and a Future Referendum on Nagorno-Karabakh”, **Refuge Survey Quarterly**, vol. 28, no. 1, ss. 122- 139.
- JONES, Scott A. : “Turkish Strategic Interests in the Transcaucasia, Nagorno- Karabakh: Test For Turkish Policy in the Caucasus”, içinde içinde Gary K. BERTSCH (edt); **Crossroads and Conflict: Security and foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, Routledge, 2000, ss. 55- 65.
- KALAYCI, Hüseyin : “Kendi Kaderini Tayin Hakkının Tarihçesi”, **Stratejik Analiz**, Nisan 2007.
- KAMPELMAN, Max M. : “Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism”, **The Washington Quarterly**, Vol. 16, No. 3, Summer, 1993.
- KANBOLAT, Hasan : “Azerbaycan Genel Seçimleri `Devrim`mi `Evrım`mi Getirecek?”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl 2, Sayı 71, 07. 11. 2005.
- KASIM, Kamer : “The Nagorno – Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 2, Haziran – Temmuz– Ağustos 2001.
- “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi”, içinde M. Turgut DEMİRTEPE (edt); **Orta Asya ve**

- Kafkasya Güç Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2008.
- KEITNER, Chimene I. : “National Self-Determination In Historical Perspective: The Legacy Of The French Revolution For Today’s Debate”, **International Studies Review**, Cilt 2, No. 3, 2000, ss. 3-26.
- KIERNAN, V. G. : “Ulus”, Tom Bottomore (edt); **Marksist Düşünce Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- KIMMINICH, Otto : “A Federal Right of Self- Determination”, Christian Tomuschat (edt), **Modern Law of Self-Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993.
- KING, Charles : “The Five Day War: Managing Moscow After The Georgia Crisis”, **Foreign Affairs**, November- December, vol. 87, no. 6, 2008, ss. 1-11.
- KNIGHT, W. Andy : “Towards a Subsidiarity Model for Peacemaking and Preventive Diplomacy”, **Third World Quarterly**, vol. 17, s. No. 1, 1996.
- KOEHLER, Jan and Christoph ZURCHER : “The Art of Loosing State: Weak Empire to Weak Nation- State Around Nagorno Karabakh”, içinde Jan KOEHLER and Christoph ZURCHER (Edts.), **Potentials of Disorder: Explaining Conflict and Stability in the Caucasus and in the Former Yugoslavia**, Manchester University Press, Manchester 2003, ss. 145- 173.
- KOZLOV, V. : “Nationalism, National Separatism and the Russian Question”, **Russian Politics and Law**,

- January- February 1995.
- KREPTUL, Andrei : “The Constitutional Right of Secession in Political Theory and History”, **Journal of Libertarian Studies**, Cilt. 17, No. 4, Güz 2003.
- KUHNHARD, Ludger : “Federalism and Subsidiarity”, **Telos**, no. 91, spring 1992.
- KURUBAŞ, Erol : “Kuzey Irak’ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self- Determinasyon Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt 59, sayı 3.
- LAÇİNER, Sedat : “Ermeni Sorunu ve Türk Dış Politikasına Yansıması” içinde Haydar ÇAKMAK (der); **Türk Dış Politikası: 1919- 2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008, ss. 1009-1016.
- LENİN, V. I. : “Programımızda Ulusal Sorun”, içinde Vladimir İliç Lenin, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1993.
- LIEVEN, Anatol : “Nightmare in the Caucasus”, **The Washington Quarterly**, vol. 23, no. 1, winter 2000.
- LIM, Ching Leng : “The Problem of the Definition of the “Self” in Self- Determination in Public International Law: Towards a Human Rights Test in Law From a Legal- Conceptual Perspective”, **Research Papers on Law**, University of Nottingham, no. 13, November 1993.
- LIND, Michael : “In Defense of Liberal Nationalism”, **Foreign Affairs**, vol. 73, no. 3, May- June 1994.
- LUXEMBURG, Rosa : “Savaş, Ulusal Sorun ve Devrim Üzerine Bir Parça”, **Siyasal Yazılar: 1917- 1918**, çev. Zafer Üskül, Verso Yayınları, Ankara 1989.
- MAJIDLI, Ilgar : “Nagorno Karabakh and Other Azarbaijani

- Occupied Territories Against a Background of Armenian- PKK Cooperation”, **Eurasia Critic**, no. 24, October 2010, ss. 12-15.
- MARESCA, John J. : “Lost Opportunities in Negotiating the Conflict Over Nagorno Karabakh”, **International Negotiation**, vol. 1, no. 4 1996, ss. 471- 499.
- MARGALIT A. ve J. RAZ : “National Self- Determination”, **The Journal of Philosophy**, vol. 87, no 9, September 1990.
- MASON, Rob ve S. RANDEL : “Democracy, Subsidiarity and Community-based Adult Education”, **Convergence**, vol. 28, no. 1, 1995.
- MATVEEVA, Anna : “Caucasus in Flames”, **The World Today**, vol 55, no. 10, October 1999.
- MAY, Stephen : “Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights”, **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, C. 21, No. 5, 2000.
- MAYALL, James : “Sovereignty and Self Determination in the New Europe”, in Hugh Miall (ed), **Minority Rights in Europe: The Scope for a Transnational Regime**, Royal Institute of International Affairs, London, 1994.
- MBAYA, Etienne Richard : “Relations Between Individual and Collective Human Rights: The Problem of Rights of Peoples”, **Law and State**, vol. 46, 1992
- McCORQUODALE, Robert : “Self- Determination: A Human Rights Approach”, **International and Comparative Law Quarterly**, vol. 43, september 1994.
- McGEE, Robert W. : “Secession Reconsidered”, **Journal of Libertarian Studies**, vol. 11, No. 1, Fall 1994.
- MIHALKANIN, Edward : “The Abkhazians A National Minority on Their

- Own Homeland”, in Tozun Bahcheli vd. (edts), **De Facto States**, Routledge, New York, 2004.
- MOORADIAN, M., Daniel DRUCKMAN : “Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh”, 1990-95. **Journal of Peace Research**, Vol. 36, No. 6., November 1999, ss. 709-727
- MOORE, Margaret : “On National Self-determination”, **Political Studies**, vol. 45, 1997.
- MOURADIAN, Claire : “The Mountainous Karabakh Question: Inter-Ethnic Conflict or Decolonization Crisis”, **Armenian Review**, vol. 43, no. 2-3, Summer-Autumn 1990, ss. 1- 34.
- NADEIN- RAEVSKI, V. : “The Azerbaijani-Armenian Conflict: Possible Paths Towards Resolution”, içinde Kumar RUPENSINGHE, Peter G. KING ve Olga VORKUNOVA (Eds.), **Ethnicity and Conflict in a Post-Communist World: The Soviet Union, Eastern Europe and China**, St. Martin’s Press, New York, 1992, ss. 113- 130.
- NATION, R. Craig : “The Turkic and Other Muslim Peoples of Central Asia, the Caucasus and Balkans, içinde Vojtech MASTNY, R. Craig NATION (Der); **Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Oxford, 1996, ss. 97- 130.
- NEVEN, Damien J. : “Regulatory Reform in the European Community”, **The American Economic Review**, Vol. 82, No. 2., May 1992.
- NICHOL, Jim : “Transcaucasus Newly Independent States: Political Developments and Implications for U.S.

- Interests”, **CRS Issue Brief**, 20 December 1996.
- NIELSEN, Kai : “Liberal Nationalism, Liberal Democracies, and Secession”, **The University of Toronto Law Journal**, Vol. 48, No. 2, Spring 1998.
- NORMAN, Wayne : “Secession and (Constitutional) Democracy”, F. REQUEJO (der.), **Democracy and National Pluralism**, Routledge, London, 2001.
- “The Ethics of Secession as the Regulation of Secessionist Politics”, M. MOORE (der.), **Self-Determination and Secession**, Oxford University Press, Oxford, 1998.
- NURIYEV, Elkhan. E. : “Conflicts, Caspian Oil and NATO, içinde Gary K. BERTSCH (edt); **Crossroads and Conflict: Security and foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, Routledge, 2000, s. 140- 151.
- OETER, Stefan : “The Right of Self- Determination in Transition”, **Law and State**, vol. 49, 1994.
- OGAN, Sinan : “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özal Sayısı, C. 7, S. 2, 2001, s. 143-183.
- OGAN, Sinan; Hasan KANBOLAT : “Kafkasya Terazisi’nde Yeni Dengeler: Putin’in Azerbaycan Ziyareti”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, Şubat 2001.
- ÖZEY, Ramazan : “Dünya Siyasi Coğrafyasında Ermenistan-Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, **Sahn-ı Seman Dergisi**, Sayı 3, Şubat-Mart-Nisan 2001.
- ÖZKAN, Güner : “Nagorno Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 1, no. 1,

- 2006, s. 118- 142.
- PAGE, Stanley W. : “Lenin and Self Determination”, **The Slavic and East European Review**, vol. 28, no. 71, 1950.
- PANOSSIAN, Razmik : “The Irony of Nagorno-Karabakh: Formal Institutions versus Informal Politics”, **Regional and Federal Studies**, Special Issue, vol.11, no. 3 (Autumn), 2001, ss. 143- 164.
- PAPAZIAN, Lalis : “A People’s Will: Armenian Irredentism Over Nagorno-Karabakh” içinde Levon CHORBAJIAN (Edt.), **The Making Of Nagorno-Karabagh: From Secession To Republic**, Palgrave, Hampshire 2001, ss. 54- 95.
- PELLET, Alain : “The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self Determinations of Peoples”, **European Journal of International Law**, vol. 3, no. 1, 1992a.
 “Appendix: Opinions No 1, 2 and 3 of the Arbitration Committee of International Conference on Yugoslavia”, **European Journal of International Law**, vol. 3, no. 1, 1992b.
- POMERANCE, Michla : “The United States And Self-Determination: Perspectives On The Wilsonian Conception”, **The American Journal of International Law**, Vol. 70, No. 1, January 1976.
- RASIZADE, Alec : “Azerbaijan After a Decade of Independence. Less Oil, More Graft and Poverty”, **Caspian Asian Survey**, vol. 21, no 4, December 2002.
 “Chechnya: The Achilles Heel of Russia- Part Two”, **Contemporary Review**, vol 286, no 1672, May 2005.
- ROUCEK, Joseph S. : “The Soviet Treatment of Minorities”, **Phylon**,

- vol. 22, no. 1, 1961.
- RUTLAND, Peter : “Fragile Peace”, **Transition**, vol. 2, no. 3, 15 November 1996.
- SALMIN, Aleksei M. : “Russia’ s Emerging Stathood in the National Security Context”, içinde Vladimir BARANOVSKY (der.), **Russia and Europe: The Emerging Security Agenda**, SIPRI, New York, 1997.
- SAROYAN, Mark : “The “Karabagh Syndrome” and Azerbaijani Politics”, **Problems of Communism**, Sept.- Oct. 1990.
- SEVER, Aysegül : “Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği”, **Avrasya Dosyası**, Özbekistan Özel, Cilt 7, Sayı 3, 2001.
- SEYMOUR, Michel : “Secession as a Remedial Right”, **Inquiry**, 2007.
- SHAFFER, Brenda : “Iran’s Internal Azerbaijani Challenge: Implications for Policy in the Caucasus”, içinde Moshe GAMMER (Edt.), **The Caspian Region: A Re- Emerging Region**, Routledge, London 2004.
- SHAW, Malcom N. : “Peoples, Territorialism and Boundaires”, **The European Journal of International Law**, vol. 8, no. 3, 1997.
- SHEHADI, Kamal S. : “Clash of Principles:Self-Determination, State Sovereignty, and Etnic Conflict,” içinde Sohail H. HASHMI (Edt), **State Sovereignty,Change and Persistence in International Relations**, Pennsylvania State University Pres, Pennsylvania 1997.
- SMITH, Anthony D. : “Kendi Yazgısını Belirleme (Self-Determination)”, Vernon Bogdanor (edt),

- Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi**, cilt 1, (çev. Bülent Peker ve diğerleri), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999.
- SOBHANI, Sohrab R. : “Denying Aid to Azerbaijan, Putting US Energy Sector at Peril”, **Huston Chronicle**, 27 December 2003.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk : “Kendi Kaderini Tayin ve Birleşmiş Milletler”, **Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan 2**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, İstanbul, 1982.
- SUNY, Ronald G. : “Transcaucasia: Cultural Cohesion and Ethnic Revival in a Multiethnic Society”, içinde Lubomyr HAJDA, Mark BEISSINGER (Edts); **The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society**, Westview Press, Oxford, 1990.
- SUZUKI, Eisuke : “Self- Determination and World Order: Community Responce to Territorial Seperation”, **Virginia Journal of International Law**, vol. 16, no. 4, 1976.
- TADEVOSYAN, Margarita : “Nagorno Karabakh Conflict: War, Humanitarian Challenge and Peacekeeping”, **Journal of Conflict Transformation**, Caucasus Editon, vol. 3, no. 1, June 2010, ss. 1- 23.
- TALBOTT, Strobe : “Karşılıklı Bağımlı Bir Dünyada Kendi Kaderini Tayin Hakkı”, **Foreign Policy**, vol. 3, no. 9-10, Spring-Summer 2000.
- TAMZARIAN, Armen : “Nagorno- Karabagh's Right to Political Independence Under International Law: An Application of Self- Determination”, **Southwestern University Law Review**, vol. 24, 1994, ss. 183- 212.

- TANRISEVER, Oktay : “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, Türkeş, Mustafa ve İlhan Uzgel, (der.), **Türkiye’nin Komşuları**, İmge Yayınları, Ankara, 2002.
- TANSEY, Oisin : “Kosovo: Independence and Tutelage”, **Journal of Democracy**, vol. 20, no. 2, April 2009
- TAŞDEMİR Fatma ve Pınar YÜRÜR : “Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, 1999.
- TAŞDEMİR, Hakan : “Kafkasya’daki Güvenlik Sorunları”, Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (edt), **Uluslar arası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.
- TAŞKIRAN, Cemalettin : “Karabağ Meselesi”, **2023 Dergisi**, Sayı 12, 15 Nisan 2002.
- TAYMAZ, Erol : “Çeçenistan Bunalımı: Ulus- Altı ve Ulus- Üstü Kimlikler Arasında”, **Birikim**, sayı 70, Şubat 1995.
- TCHILINGIRIAN, Hratch : “Nagorno- Karabakh: Transition and Elite”, **Central Asian Survey**, Vol. 18, no. 4, 1999, s. 435- 461.
- TELLAL, Erel : “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları”, **Mülkiye**, C. XXIV, no. 225, 2000.
- THÜRER, Daniel : “The Right of Self- Determination of Peoples”, **Law and State**, vol. 35, 1987.
- TOPUZ, Yavuz Volkan : “Çeçenistan: Avrasya’nın Kalbindeki Yara”, içinde Kemal İNAT, Burhanettin DURAN ve Muhittin ATAMAN (edts); **Dünya Çatışma Bölgeleri**”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- TUNCER, İdil : “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer

- Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl**, Bûke Yayınları, İstanbul, 2000.
- TÛRBEDAR, Erhan : “Kosova Dûgümü Çözölüyor Mu?”, **Stratejik Analiz**, Eylül 2007.
“Bûyük Finale Doğru Kosova”, **Stratejik Analiz**, ASAM, Ankara, Ocak 2008.
- United Liberal National Part (MIAK) : **Dağlık Karabağ: Gerçekler ve Kanıtlar**, Yerevan, tarih yok.
- UZ, Abdullah : “Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. 3, no. 9, 2007.
- VALİYEV, Anar M. : “Foreign Terrorist Groups and Rise of Home-Grown Radicalism in Azerbaijan”, **HUMSEC Journal**, no. 2, April 2008, ss. 95- 112
“Reviving A Forgotten Threat: The PKK in Nagorno Karabakh”, **Terrorism Monitor**, vol. 5 no. 24, 20 December 2007, ss. 1- 4.
- VAN DYKE, Vernon : “Self- Determination and Minority Rights”, **Laboratory for Political Research**, vol. 13, nu. 3, September 1969.
- VAUSE, W. Gary : “The Subsidiarite Principle in European Law: American Federalism Compared”, **Case Western Reserve Journal of International Law**, vol. 27, no. 1, 1995.
- WATERMAN, Stanley : “Partition and Modern Nationalism”, Collin H. Williams ve Eleonare Kofman (edts); **Community Conflict, Partition and Nationalism**, Routledge, 1989.
- WEINSTOCK, Daniel : “Toward a Proceduralist Theory of Secession”, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence**,

- Cilt. 13, No. 2, July 2000.
- WELLMAN, Cristopher H. : “A Defense of Secession and Political Self-Determination”, **Philosophy and Public Affairs**, vol. 24, No. 2, Spring 1995.
- WILKINSON, Don : “The Meaning of Self-Determination”, **Quadrant**, vol 43, March 1999.
- WOOD, Tony : “Putin’in Sömürge Savaşı” , içinde Ö. Özen ve O. Akınhay (Der); **Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke**, Everest Yayınları, İstanbul 2002.
- WOODS, Alan : “Putin, Rasputin ve Kerenski”, içinde içinde Özen ve O Akınhay (Der); **Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke**, Everest Yayınları, İstanbul 2002.
- XANTHAKI, Alexandra : “The Right To Self-Determination: Meaning And Scope”, in. Nazila Ghanea and Alexandra Xanthaki (edts); **Minorities, Peoples and Self-Determination**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005.
- YAMSKOV, A. N. : “Ethnic Conflict in The Transcaucasus: The Case of Nagorno Karabakh”, **Theory and Society**, Special Issue on Ethnic Conflict in the Soviet Union, vol 20, no. 5, October 1991, ss. 631- 660.
- YENİGÜN, Cüneyt ve M. A. BOLAT : “Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu Batı Sınırı”, İçinde Kemal İNAT, vd. (Edts); **Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları**, 1. Cilt, Geliştirilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010
- “Gürcistan: Kaf Dağı’nın Ardındaki Çatışma”, içinde Kemal İNAT, B. DURAN ve M. ATAMAN (edts); **Dünya Çatışma Bölgeleri**”,

- Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, ss. 289-300.
- YILMAZ, Reha : “Dağlık Karabağ Savaşı’nın İnsan Hakları Açısından Analizi” içinde Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev ve Vefadin İbayev (edts); **Karabağ Savaşı: Siyasi- Hukuki- Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008
- YÜCEL, Özlem : “Milletlerarası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Bölgesel Otonomi” içinde **Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri**, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1999.
- ZAMAN, Amberin : “Azerbaijan Looks to Ankara”, **The Middle East**, no. 213, July 1992.
- ZARGARIAN, Rouben : “Principles for Conflict Resolution in Nagorno Karabakh”, **International Peacekeeping**, vol. 6, no. 3, Autumn 1999.
- ZENGİN, Eyüp, Rövşen İBRAHİMOV : “Putin’in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan Rusya İlişkileri” içinde Emine Gürsoy NASKALİ, Erdal ŞAHİN (der), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, SOTA Yayınları, Haarlem 2002, s. 201- 206.

3. BİLDİRİLER

- GULİYEV, Samir : “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan- ABD İlişkileri”, **Azerbaycanlı Genç Bilimadamları I. Sempozyumu Bildirileri**, (09 Ocak 2005, İstanbul), Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını,

İstanbul, 2005

- NODIA, Ghia : “The South Caucasus: A Region of Geostrategic Importance: Specify and Current Security Issues”, **The South Caucasus: Prmoting Values Through Cooperation**, NATO Defence Collage Academic Research Branch, Seminar Report Series no: 2, Helsinki, 12- 15 May 2004.

4. TEZLER

- ALİYEV, Toğrul : **Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- KALAYCI, Hüseyin : **Kanada- Quebec Sorunu. Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayin, Milliyetçilik ve Federalizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- KORKMAZ; Cemil Hakan : **Sömürgecilik Siyasetine Üç Farklı Bakış: Smith, Marx, Lenin**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- ÖNAL, Buket : **Self- Determinasyon Hakkı ve Kıbrıs Sorunu**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 1995.
- TAŞDEMİR, Fatma : **Yeni Dünya Düzeninde Self determinasyon**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.
- TUNCAY, Ali : **A Post-Cold War Experience In Self-**

Determination And Secessionism (The Yugoslav Case), Master of Arts, Bilkent University Institute of Economics And Social Sciences, Ankara, 1993.

5. SÜRELİ YAYINLAR

Azerbaycan Qazeti, 22.11.1996

Azerbaycan Müellimi, 13.12. 1989

Edebiyat ve İncesenet, 22. 09. 1989

Xalq Qazeti

Kommunist Qazeti

6. İNTERNET KAYNAKLARI

ABD Dışişleri Bakanlığı : “**Background Note: Armenia**”,
<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm>
(15.04.2009).

“**The United States and the Conflict Over Nagorno- Karabakh**”,

<http://merln.ndu.edu/archivepdf/EUR/State/103560.pdf>
(30. 04. 2009).

ATKINSON, David : “**The Conflict Over the Nagorno-Karabakh Region Dealt With By the OSCE Minsk Conference**”,
<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>, (çevrim içi, 12.10.2011)

Azerbaycan- BM : <http://library.aliyev-heritage.org/tk/9646663.html>

Azerbaycan Respublikasının
Qaçkınlarm ve Mecburi
Köçkünlerin İşleri Üzre

- Dövlət Komitesi : “**Ermenistan- Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ Münaqişesinin Tarixi Kökleri**”
<http://www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/2.html>, (çevirim içi, 16.10.2011)
- CABBARLI, Hatem : “**Atkinson’un Dağlık Karabağ Raporu ve Ermeniler**”, 07. 02. 2005,
<http://www.turksam.org/tr/a135.html>, (çevrim içi, 12.10.2011)
- CORNELL, Svante E. : “**The Situation in Nagorno Karabakh is in Many Ways Mirror Image of The Kosova Situation, Strongly Weakening The Case for Independence Made by The Seperatists**”, 27 July 2010,
<http://en.apa.az/news.php?id=126858> (çevrim içi, 10.09. 2011)
- ÇİRİKBA, Viyaçeslav A. : “**Abhaz Perspektifinden Kosova Sonrası Abhazya**”,
<http://www.ajanskafkas.com/haber,19179,detay.htm>, (çevrimiçi, 13.10. 2010)
- DAĞDELEN, Atıf : “**Ermenistan Uluslararası Hukuk Kurallarını Hiç Sayıyor**”,
<http://www.diplomaticobserver.com/TR/belge/1-5849/ermenistan-uluslararasi-hukuk-kurallarini-hice-sayiyor.html>, (13.09.2011)
- GAMAGHELYAN, Philip : “**Intractability of the Naorno Karabagh Conflict: A Might or Reality?**”, **Peace and Conflict Monitor**,
<http://www.monitor.upeace.org/documents/intractability.pdf>, (12. 10. 2011)
- GÜREL, Şükrü Sina : “**Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not**”,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/454/5152.pdf>
- HAREYAN, Armen : “**Kosovo is a Precedent for Nagorno Karabakh**”,

03. 05. 2008, <http://www.huliq.com/52748/kosovo-precedent-nagornokarabakh>, (çevrim içi, 11.10.2011)
“**Azerbaijan Can Use US Puerto Rico Model For Karabakh Peace**”, 02.05.2010, <http://www.huliq.com/1/93100/azerbaijans-agreement-2-referendums-karabakh-may-solve>, (çevrim içi, 12.10.2011)
- KANTARCI, Şenol : “**Karabağ Sorunu Diplomasi ile Çözülemez: Askeri Müdahale Şart**”, <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216>
- LENNMARKER, Göran : A Golden Opportunity: Some Ideas on Nagorno-Karabakh Conflict, **Report presented in Annual Session**, Washington, July 2005, metin için bkz. <http://www.ca-c.org/dataeng/books/book-1/12.appendix-22.shtml>, (çevrim içi, 11.09.2011).
- LÜTEM, Ömer E. : <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html>
- MAHARRAMZADE, Akif : “Armenian- Azerbaijan Relations and the Nagorno Karabakh Conflict in the Foreign Policy of Turkey”, **Journal of Turkish Weekly**, 14. 02. 2006, <http://turkishweekly.net/article/105/armenian-azerbaijan-relations-and-the-nagorno-karabakh-conflict-in-the-foreign-policy-of-turkey.html> (22.10.2009, çevrimiçi)
- Mirzet MUJEZINOVIC : “**Kosova’nın Bölünmesi Sorununun Çözümü Olabilir mi?**”, <http://www.usakgundem.com/yazdir.asp?i=3&id=194> (20.04. 2009, çevrimiçi)
- OGAN, Sinan : “**Dağlık Karabağ’a Yerleşen PKK ve Türkiye’nin Sınır Ötesi Müdahale Hakkı**”, 18. 02. 2008, <http://www.turksam.org/tr/a1385.html>, (çevrimiçi 17.10.2011)

- OHANYAN, Karine : “Karabakh Ponders Kosovo’s Independence”, **The Moscow Times**, 18. 02. 2008,
<http://www.themoscowtimes.com/news/article/karabakh-ponders-kosovos-independence/301973.html>,
(çevrimiçi, 16.10.2011)
- ÖZERTEM, Hasan Selim : “**Kosova’nın Bağımsızlığı ve Dağlık Karabağ Meselesi**”,
<http://www.usakgundem.com/yazar/940/kosova%E2%80%99nin-bagimsizligi-ve-daglik-karabag-meselesi.html>, 26 Mart 2008, (çevrimiçi, 15. 10. 2011)
- PACE : **Texts adopted at the 1994 session – fourth part.**
Document Ref. RES. 1047 (1994).
<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta94/eres1047.htm>
Texts adopted at the 1997 session – second part.
Document Ref. RES. 1119 (1997).
<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta97/eres1119.htm>
- Sabah Gazetesi : <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/18/haber,9521C871239544BDB78F9790BEC1F907.html>
- SAHAKYAN, Bako : “If Kosovo’s Independence Contributes to Karabakh’s Independence, We Will Only Be Happy”, (26. 02. 2008),
<http://www.panorama.am/en/politics/2008/02/26/lx/>,
(çevrimiçi, 18.10.2011)
- ŞAHİNOĞLU, Elxan : “**Dağlık Qarabağ Münaqişesinin Hallinde Azərbaycan üçün Merheleli Hal Modeli Uygundur**”,

- <http://www.gunaz.tv/aze/37/newsCat/1/newsID/40880>, 23.11.2010 (çevrimiçi, 10. 03. 2011).
- “Qarabağ Münaqişəsini Kim Həll Edəcək: Minsk Qrupu, Yoxsa Türkiyə-Rusiya Tandemi?”**, <http://www.gunaz.tv/aze/37/newsCat/1/newsID/11999>, 22.10.2008, (çevrimiçi, 10. 03. 2011)
- T.C. Dışişleri Bakanlığı : http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/Kafkasya/Ermenistan (08.07. 2005)
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk : “Dağlık Karabağ Sorunu ve Kazan Başarısızlığı”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2176> (15.07. 2011, çevrimiçi)
- UN Security Council Resolution 822 : <http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/822.pdf>, (10.09.2009).
- UN Security Council, Resolution 853 : <http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/853.pdf>, (10.09. 2009).
- UN Security Council Resolution 858 (1993) : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/466/03/IMG/N9346603.pdf?OpenElement>, (13.10.2010)
- UN Security Council Resolution 874 : <http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/874.pdf>, 10.09.2009
- UN Security Council Resolution 884 : <http://www.un.int/azerbaijan/documents/scresolutions/884.pdf>, (23.08.2010, çevrimiçi)
- UN Security Council Resolution 1244 (1999) : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>, (23.08.2010, çevrimiçi)

- VATANSEVER, Muzaffer : “**Kosova’nın Bağımsızlığı Türkiye Perspektifinden Bir Analiz**”,
<http://www.usakgundem.com/yorum/339/kosova%E2%80%99n%C4%B1n-ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-t%C3%BCrkiye-perspektifinden-bir-analiz.html>, (19.09.2010, çevrimiçi)
- YAŞIN, Gözde KILIÇ : “11 Eylül’ün 10. Yılında Kıbrıs”,
http://www.21yyte.org/tr/yazdir6291-11_Eylul%E2%80%99un_10_Yilinda_Kibris.html, (çevrimiçi, 17.10.2011)
- YAVUZ, Ercan : “PKK Looks into Relocating to Karabakh”, **Today’s Zaman**, 30 November 2007,
<http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=128340>
(çevrimiçi, 21.10.2011)
- ZHEMUKHOV, Sufian : “Russia’s Victory Could Turn Into Defeat If It Continues Its Neo-Colonial Policy”, July 19, 2011, **Caucasus Security Insight**, IISS (The International Institute for Strategic Studies).
<http://www.iiss.org/programmes/russia-and-eurasia/about/georgian-russian-dialogue/caucasus-security-insight/sufian-zhemukhov/the-sovereign-trend>, (çevrimiçi, 15.11.2011)
- ZİYADOV, Taley : “The Aland Islands Model For Nagorno Karabakh: Searching For Optimal Solutions To The Armenia-Azerbaijan Conflict” , **Regnum News Agency**, 02.04. 2007,
<http://www.regnum.ru/english/805841.html>
(çevrimiçi, 10.09.2011)

“3500 Armenia Project Urges Armenians to move to Their Motherlands”, 21.10.2011, <http://news.am/eng/news/74979.html>, (çevrimiçi, 24.11.2011)

A Comprehensive Review of the Situation in Kosovo; <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>, s., (24. 04.2009, çevrimiçi)

“Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ Arasında Hiçbir Ortak Nokta Yok”, 11.09.2008, <http://azg.am/TR/2008090501>, (çevrimiçi, 11.10.2011)

“Adalet Divanı: Kosova’nın Bağımsızlığı Meşru”, Radikal Gazetesi, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1009484&CategoryID=81>, (24.07.2010, çevrimiçi)

“Ahtisaari: Kosova İçin Tek Yanıt Bağımsızlıktır”; <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2007/03/28/feature-02> (24.04.2009, çevrimiçi)

“AKPM Kararına Ermenistan Tepki Gösterdi” 28.01.2005, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=3073>, (çevrimiçi, 15.10.2011)

“Aland Islands Are Far Away From Karabakh”, <http://www.panarmenian.net/eng/details/41799/>, (çevrim içi, 10. 09. 2011)

Åland: Özerk Bir Bölge, <http://www.aland.ax/.composer/upload//lillaturkiska>.

“Aliyev: ‘Kazan Zirvesinden Umutluyum’”, 23. 06. 2011, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20110623072453401.html>, (çevrim içi, 14.10.2011)

“Araz Azimov: Azerbaydjan Gatov Provodit Operatsii v Nagornom Karabahe Protiv Kurdsikh Boevikov”, 11.12.2007, <http://www.regnum.ru/news/930342.html>, (çevrimiçi 14.11.2011)

“Armenia: Spiritual Leader Stokes a Church- State Controversy”, 29. 09. 2010 <http://eurasianet.org/node/62043>, (çevrimiçi, 05.03.2011)

“Armenia Cites South Sudan As Model To Resolve Territorial Conflicts”, 11.07.2011,

http://www.rferl.org/content/armenia_cites_south_sudan_model_to_resolve_territorial_conflicts/24262465.html, (çevrimiçi, 14.10.2011)

“Artashes Geghamyan Comments on Goran Lennmarker’s Report on Karabakh Issue” <http://www.coe.am/digests.php?date=06-07-2005> (çevrim içi, 11.09.2011)

“AŞ PA’da Azərbaýcanın işğal olunmuş ərazilərində narkotiklərin becərilməsi və dövriyyəsi məsələsi qaldırılıb”, 03.10.2011, <http://www.gun.az/politics/16168>, (çevrimiçi, 14.11.2011)

“Azerbaijan: PACE Criticizes Armenian Occupation of Azerbaijani Territories”, <http://www.turkishweekly.net/print.asp?type=1&id=2918>, (Çevrimiçi, 12. 10. 2011)

Azərbaycanın UNESCO-dakı daimi nümayəndəsi erməni nazirin cavabını verdi”, 01.11.2011, <http://qaynar.info/?p=53895>, (çevrimiçi 14.11.2011)

“Azərbaycan XİN Başçısı: ‘Ermənistanın Yeni Rəhbərliyinin Mövqeyində Bəzi Yeni Məqamlar Var””, 10.06. 2008, <http://www.az.apa.az/news.php?id=99130> (çevrim içi, 12.09.2011)

“Backing Request by Serbia, General Assembly Decides to Seek International Court of Justice Ruling on Legality of Kosovo’s Independence”, A/RES/63/3 GA/10764, <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10764.doc.htm>, (çevrimiçi, 25.04.2009)

“Bernard Fassier: Kosova ve Dağlık Karabağ’daki Durum Kıyaslanamaz”, 12.03.2010, <http://news.am/tur/news/16462.html>, (çevrimiçi, 15.10.2011)

BM Genel Sekreterinin Özel Temsilcisinin Kosova’nın Gelecekteki Statüsüne Dair Raporu, 26 Mart 2007 <http://www.unosek.org/docref/report-english.pdf>, (çevrimiçi, 24.04.2009)

Bonn Toplantısı Kararları;
http://useu.usmission.gov/Dossiers/US_EU_Summits/Jun2199_Bonn_Summit.asp
(çevrimiçi, 25.04.2009)

Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı Resmi İnternet Sayfası:
<http://www.president.nkr.am/en/nkr/statePower>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

<http://www.president.nkr.am/en/nkr/generalInformation/>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

<http://www.president.nkr.am/en/nkr/stateSymbols>, (çevrimiçi, 17.10.2011)

Dağlık Karabağ Hükümeti Resmi İnternet Sayfası:

<http://www.karabakh.net/index.php?section=resources/index&type=2&subtype=1>,
(çevrimiçi, 16.10.2011)

<http://www.karabakh.net/index.php?section=resources/index&type=2&subtype=6>,
(çevrimiçi, 16.10.2011)

“Ermenilerin İşgal Edilen Azerbaycan Topraklarına Yerleşimi Uluslar arası Hukuka Aykırı”, 04. 11. 2011,
<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20111104041727692.html>, (çevrimiçi, 24.11.2011)

“Ermenistan: PKK’yı Barındırmıyoruz”, Türkiye Gazetesi, 22.01.2008,
<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/haberdetay.aspx?haberid=363432>, (çevrimiçi, 14.11.2011)

“General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity Of Azerbaijan, Demanding Withdrawal Of All Armenian Forces”, Sixty-second General Assembly, Plenary 86th Meeting (AM), New York, GA/10693, 14 Mart 2008, <http://www.un.org/News/Press/docs//2008/ga10693.doc.htm>, 07.10.2009

“Gülşen Paşayeva: Aaland Modelinin Ayrıntılı Şekilde Öğrenilmesi Dağlık Karabağ Sorunun Çözümüne Yardımcı Olabilir”,

<http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20110202045109758.html> (çevrimiçi, 05. 03. 2011)

<http://www.abhazyam.com/haber/1534/serj-sarkisyan-ile-soylesi.html>

<http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=36110>

<http://www.news.az/articles/politics/38319>, (çevrim içi, 11.09.2011)

John's Russia List; <http://www.cdi.org/russia/johnson/2008-156-4.cfm>, (31. 03. 2009, çevrimiçi)

“Kosova'nın Bağımsızlık Davası Uad'ye Sunuldu”, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2009/04/21/feature-02>, (25.04.2009, çevrimiçi)

Kosova'nın Statüsüyle İlgili Müzakereler Hala Devam Ediyor; <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2006/12/15/feature-02> ((24.04.2009, çevrimiçi)

Kosovo: 'Frozen-Conflict' Zones React To Bush's Independence Remarks; <http://www.rferl.org/content/Article/1077075.html>

“Kurdish Terrorist Group Receives Training in Armenia?”, 18. 08. 2011, <http://www.tert.am/en/news/2011/08/18/pjak/?sw>, (çevrimiçi 13.11.2011)

“Marie Yovanovic: Kosova ve Dağlık Karabağ Sorununu Karşılaştırmamak Gerek”, 02.03.2011 <http://www.azg.am/TR/2011030209>, (çevrimiçi, 12.10.2011)

“Pacific Island Of Nauru Recognizes Georgian Rebel Region”, http://www.rferl.org/content/Pacific_Island_Recognizes_Georgian_Rebel_Region/1904414.html, (12.06.2010)

“Puerto Rico Statehood Bill HR 2499 Gets Congressional Approval”, 30.04. 2010 <http://www.huliq.com/1/93060/puerto-rico-statehood-bill-hr-2499-gets-congressional-approval> (çevrimiçi, 12.10.2011)

“Rebiyyet Aslanova: Azərbaycan Karabağ'ın Gelişmesi İçin Gereken Yarımları Belirledi”, 05.11.2011,

<http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20111105011849903.html>, (çevrim içi, 14.10.2011)

Report Submitted by Azerbaijan Pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.

ACFC/SR(2002)/001,

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_SR_Azerbaijan_en.pdf, (31.10.2010, çevrimiçi)

“Russia Recognizes Abkhazia, South Ossetia”,

http://www.rferl.org/content/Russia_Recognizes_Abkhazia_South_Ossetia/1193932.html , (30.05.2009, çevrimiçi).

“Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi P.V.Stegniy’in `Orta Asya Ekseninde Rusya ve Türkiye` Konferansında Yaptığı Konuşma Notları”,

http://www.turkey.mid.ru/text_tur.html (14. 04. 2009)

“Sarkisyan Warns Azerbaijan About Use of Force In Karabakh”, 16.11.2010,

http://www.rferl.org/content/Sarkisian_Warns_Azerbaijan_About_Use_Of_Force_In_Karabakh/2221262.html, (çevrimiçi 12. 11. 2011

“Sarkisyan Warns Azerbaijan, Marks Karabakh Victory Anniversary”, 09. 05.

2011, <http://www.armtown.com/news/en/rfe/20110509/24095923/>, (çevrimiçi, 12.11.2011

“Semneby: Dağlık Karabağ Sorusuyla Referandum Yalnız Uzun Süreden Sonra Olabilir”,

<http://www.ermenihaber.am/karabag/semnebydaglik-karabag-sorusuyla-referendum-yalniz-uzun-sureden-sonra-olabilir/> (çevrimiçi 15.05. 2011)

“Serj Sarkisyan: Ermenistan Herzaman Kardeş Kıbrıslıları Destekledi ve Kıbrıs’ın Bölünmesini Kabul Etmeyecek”,

17. 01. 2011, <http://news.am/tur/news/44854.html>, (çevrim içi, 11.10.2011)

“Slovenya Cumhurbaşkanı, Kosova’nın Dağlık Karabağ için örnek teşkil edemeyeceğini ifade etti”,

12.10.2010, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20101012025100132.html>, (çevrimiçi, 15.10.2011)

“The Tyrol Model”, 26. 06. 2011,
<http://www.contact.az/docs/2011/Social/06266760en.htm>, (çevrim içi, 14.10.2011)

The UN General Assembly adopted resolution on "The situation in the occupied territories of Azerbaijan",
[http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/59/49%20\(VOL.%20III\)%20\(SUPP\)&Lang=E](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/59/49%20(VOL.%20III)%20(SUPP)&Lang=E)

“UN General Assembly Resolution A/RES/48/114 on Emergency international assistance to refugees and displaced persons in Azerbaijan (20 December 1993), 85th plenary meeting 20 December 1993, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/149/18/PDF/N9414918.pdf?OpenElement>, (çevrim içi, 10.09.2009)

United Nations Interim Administration Mission in Kosovo;
<http://www.unmikonline.org/intro.htm> (25.05.2010, çevrimiçi)

“Venezuela Recognizes S.Ossetia, Abkhazia”,
<http://en.rian.ru/world/20090910/156084433.html>, (12.06.2010)

Written Statement of the Republic of Azerbaijan, 17. 04. 2009, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15668.pdf> (çevrimiçi, 12.10.2011)

Yeni bir Avrupa İçin Paris Şartı; <http://www.belgenet.com/arsiv/parissarti.html> (çevrim içi, 16. 05. 2008)

7. DİĞER

Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi (ARDA) Dağlıq Qarabağ Filialı

Azərbaycan Respublikası Konstituyası Məhkəməsinin Məlumatı, 1999, No: 1

Azərbaydjanskaya Demokratıçeskaya Respublika, Vneşnee Politika (Dokumentı i Material: 1918- 1920 gg), (Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Dış Politika- Dökümanlar ve Materyaller: 1918- 1920 Yılları), Bakı, 1998.

Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika: 1918-1920 gg-Zakonodatelniya Aktı (Subornik Dokumantov), Bakü 1998, s. 365- 366. (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti: 1918-1920 yılları- Mevzuat (Derleme Dökumanlar))

Bulletin EU 11- 1999

Demographic Indicators: Population by Ethnic Groups, The State Statistical Committee of Azerbaijan Republic.

“Interior Minister Kulikov Thanks Iran for ‘Circumspect Position’ on Chechnya”, **Interfax Daily News Bulletin**, December 20, 1997, from BBC Summary of World Broadcasts, December 20, 1997.

Karabakh: The Big Debate, The views of Armenian and Azerbaijani Political Parties on the Nagorno Karabakh Conflict Resolution Process, LINKS, London 2010.

Türkmençay Mukavelesi, Azerbaycan Tarihi Üzre Kaynaklar, Baki 1989.

ÖZGEÇMİŞ

21. 03. 1976 tarihinde Kars'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamladı. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde yüksek lisansını tamamladı, aynı Enstitü'nün Strateji Bilimi Bölümü, Milli Güvenlik Stratejileri ABD'de Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. ABD'de Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi'nde ve Azerbaycan'da Bakü Devlet İktisat Üniversitesi'nde Misafir Araştırmacı olarak bulundu.